

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ARA REJİM DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE
SİYASAL HAYAT (1980-1983)**

Doktora Tezi

Esra TÜRE

Danışman
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından
PYO.FEN.1904.18.008 proje numarası ile desteklenmiştir.

SAMSUN
2020

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

15/06/2020

Esra TÜRE

TEZ KABUL VE ONAYI

Esra TÜRE tarafından hazırlanan “*Ara Rejim Döneminde Türkiye’de Siyasal Hayat (1980-1983)*” başlıklı bu çalışma, 15.06.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Üye : Prof. Dr. Önder DUMAN

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Mehmet AYDIN

Üye : Prof. Dr. Osman KÖSE

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Mustafa BAKAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ali BOLAT

ÖZET

ARA REJİM DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE
SİYASAL HAYAT (1980-1983)

Esra TÜRE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Tarih Anabilim Dalı, Doktora, Nisan/2020

Danışman: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Çalışmamızda ele aldığımız askeri rejim sürecini daha iyi analiz edebilmek için 12 Eylül 1980 tarihinden öncesine uzanan ordu-siyaset ilişkisini ortaya koymak gerekmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşunda büyük rol oynayan Türk ordusu, kendini her zaman Cumhuriyet’in teminatı olarak görmüştür. Mustafa Kemal Atatürk döneminde ordunun yönetime sadakati sağlanmıştır. Ancak İsmet İnönü döneminden itibaren ordunun siyasete açıkça başlayan müdahaleleri uzun yıllar devam etmiştir. Ordunun en etkin olduğu dönem ise 12 Eylül 1980 tarihinden başlayıp yaklaşık 3 yıl 3 ay süren ara rejim dönemi olmuştur. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) demokrasiyi tekrar inşa etme adına 3 yıllık sürede Türkiye’nin siyasi yapısını yeniden dizayn etmiştir. Bu dönemde bünyesinde MGK’yı ve Danışma Meclisi’ni barındıran Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Sırasıyla yeni anayasa, çok sayıda kanunla birlikte yeni siyasi partiler ve milletvekili seçim kanunu oluşturulmuştur. Nihayetinde 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimler sonucunda askeri rejim son bulmuş ve sivil hükümet kurulmuştur.

Kenan Evren, demokrasiyi yeniden tesis etme gayesiyle çıktığı bu yolda antidemokratik uygulamalardan da kaçınmamıştır. Türkiye’nin tüm illerinde halka hitaben konuşmalar yapan Kenan Evren, hem darbeyi hem de darbe sonrasındaki antidemokratik uygulamaları meşrulaştırmak için çaba harcamıştır. Bu süreçte uyguladığı baskı politikası da muhalif seslerin çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir. Ancak 1983 seçimleri sonucunda halkın sivil bir iktidarı tercih etmiş olması, Kenan Evren’in uygulamalarına gösterilen tepkinin somut bir şekli olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamızda Türkiye’deki ordu ve siyaset ilişkisine değinilmekle birlikte 12 Eylül 1980 darbesinden 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçimlerine kadar geçen süreçte, oluşturulan yeni siyasi yapı, halkın ve basının askeri rejim politikalarına yaklaşımı incelenmiştir. Ayrıca ülkeyi darbe sürecine getiren birçok etken ele

alınmakla beraber sađ ve sol dűşüncenin darbeden sonra nasıl bir değişim yaşadığı ve terörlle mücadelede elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kenan Evren, 1980 Darbesi, Milli Güvenlik Konseyi, 1983 Seçimleri, Sağ ve Sol Kavramlar.

ABSTRACT

THE POLITICAL LIFE IN THE INTERIM REGIME PERIOD IN TURKEY (1980-1983)

Esra TÜRE

Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies

Department of History, Ph.D, April/2020

Advisor: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

In order to better analyze the military regime process that we dealt with in our study, it is necessary to reveal the army-politics relationship dating back to 12 September 1980. The Turkish army which plays a big role in the establishment of the Republic, has always regarded itself as the guarantee of the Republic. In the period of Mustafa Kemal Atatürk, the army's loyalty to the administration was provided. However, the military intervention in politics, which started from the period of İsmet İnönü, continued for many years. The most effective period of the army is the period of interim regime starting from September 12, 1980 and lasting about 3 years and 3 months. The National Security Council under the presidency of Chief of General Staff Kenan Evren who seized control of the government, redesigned the political structure to rebuild democracy in 3 years. In this period, the Constituent Assembly was established which included the National Security Council and the Advisory Assembly. Together with the new constitution and many laws, new political parties law and law of parliamentary election have been created. Ultimately, the elections were held on November 6, 1983 and as a result, the military regime ended and the civilian government was established.

Kenan Evren who aims to establish democracy, did not avoid anti-democratic practices in this process. Kenan Evren who addressed the public in all provinces of Turkey, made an effort to legitimize coup and undemocratic practices following the coup. His policy of repression implement in this process also prevented the dissent to a large extent. However, as a result of the 1983 elections the public preferred a civil administration and this preference was considered as a concrete form of the reaction to Kenan Evren's practices.

In this study, relation army-politic in Turkey and during the period from the 12 September 1980 coup to the dated 6 November 1983 parliamentary general elections, the new political structure, the approach of the people and of the press to

the military regime policies were examined. In addition, many factors that brought the country to the coup process were handled, how the right and left thought changed after the coup and the results obtained in the fight against terrorism were evaluated.

Keywords: Kenan Evren, 1980 Coup, National Security Council, 1983 Elections, Right and Left Concepts.

ÖNSÖZ

1980-1983 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasi partilerin olmadığı tek dönem olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu süreçte, Kenan Evren'in de belirttiği gibi, demokratik işleyişin dışına çıkılmış ve askeri rejimin vesayetinde yeni bir siyasi yapılanmaya gidilmiştir. Bu noktada Kenan Evren çeşitli kontrol mekanizmaları kurarak ve sık sık halka hitaben konuşmalar düzenleyerek toplumun ara rejim dönemine desteğini sağlamaya çalışmıştır. Kenan Evren'in uygulamalarının kamuoyunda nasıl bir etki yarattığının, siyasi düşüncelerde nasıl bir değişime yol açtığının, kısacası 12 Eylül askeri darbesinin siyasi ve toplumsal yansımalarının değerlendirilmesi yakın tarihimizi anlayabilmek adına önem arz etmektedir. Bu çalışma ile 12 Eylül askeri darbesinden sonraki ara rejim dönemine ilişkin yapılan bilimsel çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Doktora eğitimim ve tez çalışmam sürecinde büyük katkılar sağlayan ve her zaman destek olan tez danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Osman KÖSE'ye, tez izleme komitemde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Önder DUMAN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN'a teşekkürü borç bilirim. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimimde üzerimde emeği olan tüm hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim. Bursiyeri olmaktan onur ve gurur duyduğum Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde yer alan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan aileme çok teşekkür ederim.

Esra TÜRE

2020/Samsun

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1971-1980 YILLARI ARASINDA TÜRK SİYASETİ	27
1.1. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası.....	30
1.2. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası Sonrasında Siyasal Ortam	32
1.2.1. Nihat Erim Hükümetleri	32
1.2.2. Ferit Melen Hükümeti.....	34
1.2.3. CHP-MSP Koalisyonu.....	36
1.2.4. Milliyetçi Cephe Hükümetleri	39
1.2.5. Bülent Ecevit Azınlık Hükümeti.....	40
1.2.6. Süleyman Demirel Azınlık Hükümeti	42
1.3. 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türkiye’de İdeolojik Çatışma	43
1.3.1. Sol Örgütler.....	43
1.3.2. Sağ Örgütler	48
1.4. 1980 Askeri Darbesi Öncesi Toplumsal Yapı ve 24 Ocak Kararları	50
1.5. İşçi Hareketleri	53
1.6. Darbenin Eşiğinde: Artan Şiddet Olayları	55
1.7. 12 Eylül’e Giden Süreçte Uluslararası Ortam.....	59
1.8. Kenan Evren’in Genelkurmay Başkanı Olması ve Darbeye Giden Süreç	60

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ VE TÜRKİYE’DE SİYASETİN YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLMESİ.....	65
2.1. Kenan Evren’in Yurt Gezilerinde 12 Eylül Darbesini ve Darbe Sonrasındaki Uygulamaları Meşrulaştırma Gayreti	70
2.2. 12 Eylül Askeri Darbesi Sonrasında Siyasi Kurumların Yeniden Yapılandırılması	80
2.2.1. Milli Güvenlik Konseyi’nin Oluşumu ve Yapısı	80

2.2.2.	Kurucu Meclis'in Oluşumu ve Yapısı.....	85
2.2.3.	Danışma Meclisi'nin Oluşumu ve Yapısı	88
2.2.4.	Kurucu Meclis'in Yeni Anayasa Çalışmaları	91
2.2.4.1.	Anayasa Tasarısının Hazırlanması ve Tasarı Üzerine Değerlendirmeler.....	97
2.2.4.2.	Kenan Evren'in Anayasayı Devlet Adına Tanıtma Gezileri ve Anayasa Halkoylaması.....	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARA REJİM DÖNEMİNDE SİYASİ OLUŞUMLAR.....120

3.1.	12 Eylül'den Sonra Siyasi Partilerin Durumu.....	120
3.2.	Yeni Siyasi Partiler Kanunu.....	126
3.3.	Yeni Milletvekili Seçimi Kanunu	132
3.4.	Yeni Siyasi Partilerin Oluşum Süreci	136
3.5.	6 Kasım 1983 Seçimlerine Katılacak Partiler ve Seçim Süreci	153
3.5.1.	Parti Liderlerinin Seçim Çalışmaları	157
3.5.2.	Seçim Öncesinde Halkın Genel Durumu ve Yeni Partilere Yaklaşımı .	165
3.5.3.	6 Kasım Seçimleri ve Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARA REJİM DÖNEMİNDE TÜRK BASINI VE DÜŞÜNCE

HAYATI.....178

4.1.	Ara Rejim Döneminde Basın	178
4.1.1.	Milli Güvenlik Konseyi'nin Basına Yönelik Uygulamaları	178
4.1.2.	Basının Genel Durumu ve Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet Gazetelerinin Ara Rejim Siyasetine Bakışı.....	185
4.1.2.1.	Milliyet Gazetesi	187
4.1.2.2.	Tercüman Gazetesi.....	192
4.1.2.3.	Cumhuriyet Gazetesi.....	199
4.2.	Ara Rejim Döneminde Sağ-Sol Düşünce ve Terör Değerlendirmeleri.....	210
4.2.1.	12 Eylül Öncesinde Yaşanan Terör Eylemlerinin Ara Rejim Dönemi Perspektifinden Değerlendirilmesi	210
4.2.2.	12 Eylül'den Sonra Sağ Düşünce	217
4.2.3.	12 Eylül'den Sonra Sol Düşünce	227

4.2.4. Ara Rejim Döneminde Sayısal Verilerle Terör Durum Değerlendirmeleri	236
SONUÇ	243
KAYNAKÇA	252
EKLER	271
ÖZGEÇMİŞ	275

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

ASALA: Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu

BCA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Bkz: Bakınız

BP: Bizim Parti

BP: Birlik Partisi

BTP: Büyük Türkiye Partisi

C: Cilt

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CIA: Amerika Birleşik Devletleri Merkezi İstihbarat Teşkilatı

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti

Çev: Çeviren

DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

Dev-Genç: Devrimci Gençlik

Dev-Sol: Devrimci Sol

Dev-Yol: Devrimci Yol

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DM: Danışma Meclisi

DP: Demokrat Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

Ed: Editör

FP: Fazilet Partisi

Haz: Hazırlayan

HP: Halkçı Parti

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KSD: Kurtuluş Sosyalist Derneği

MBK: Millî Birlik Komitesi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Millî Güvenlik Konseyi
MGP: Millî Güven Partisi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikalar Konfederasyonu
MİT: Millî İstihbarat Teşkilatı
MKP: Millî Kalkınma Partisi
MNP: Millî Nizam Partisi
MSP: Millî Selamet Partisi
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
pg: Page
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
POL-BİR: Ülkücü Polisler Birliği
RF: Refah Partisi
S: Sayı
s: Sayfa
SDP: Sosyalist Devrim Partisi
SEKA: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş.
SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TARİŞ: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK: Türk Ceza Kanunu
TDK: Türk Dil Kurumu
TDKP: Türkiye Devrimci Komünist Partisi
TEP: Türkiye Emekçi Partisi
TGDF: Türkiye Gençlik Dernekleri Federasyonu
THKO: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİİKP: Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TİTE: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TKP/M-L: Türkiye Komünist Partisi/ Marksist-Leninist
TMMOB: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TÖB-DER: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS: Türkiye Öğretmenler Sendikası
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSİP: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTB: Türk Tabipleri Birliği
TTK: Türk Tarih Kurumu
TÜMAS: Türk Mühendislik, Müşavirlik ve Müteahhitlik Anonim Şirketi
TÜM-DER: Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÜMOD: Tüm Öğretim Üyeleri Derneği
TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
ÜGC: Ülkücü Gazeteciler Cemiyeti
ÜİD: Ülkücü İşçiler Derneği
ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET: Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği
ÜLKÜ-ES: Ülkücü Esnaf ve Sanatkarlar Derneği
ÜLKÜ-KÖY: Ülkücü Köylüler Derneği
ÜLKÜM-BİR: Ülkücü Kamu Görevlileri Güçbirliği Derneği
ÜMİD: Ülkücü Maliyeciler ve İktisatçılar Derneği
Yay. yön: Yayın yönetmeni
YGP: Yüce Görev Partisi
YDP: Yeni Doğu Partisi
YSK: Yüksek Seçim Kurulu
YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türklerde ordu, devlet mekanizmasının sürekliliğini sağlayan en önemli kurum olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan günümüze kadar varlığını devam ettirebilen tek kurum ordu olmuştur. William Hale, tarihçi Albert Howe Lybyer'in¹ Osmanlı yönetimine ilişkin olarak şu sözlerini aktarmıştır: "Osmanlı yönetimi, her şeyden önce bir ordu olmuştur... Bütün [yönetici] kurum bir ordu gibi örgütlenmiş olmakla kendisini iktidarda tutuyor, imparatorluğu savunup genişletiyordu." Devletin sivil ve askeri kanadı arasında ayırım yapılmaksızın her kanadın faaliyetleri bir tek kişinin görevi olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin genişleme politikası, güçlü bir silahlı kuvvete dayanmaktadır. Osmanlı ordusu temel itibarıyla Kapıkulu ordusu, araziye dayalı ordu ve yedekler olmak üzere üç ana yapıdan meydana gelmiştir. Kapıkulu askerleri en güçlü devlet görevlileri arasında yer almıştır.² Bu yapı içerisinde özellikle yeniçeriler, Osmanlı ordusunun en kalabalık askeri topluluğu olmasa da sipahiler dışındaki diğer sınıflar üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Bu askerlerin neredeyse tamamı devşirme usulüne dayandığı için Gayrimüslim kökenlidir.³ Ancak askeri yapı içerisinde özellikle yeniçeri ocağına dışarıdan eleman alınmaya başlanmasıyla birlikte ocakta disiplin ve düzen bozulmuştur. Ocağa alınan bu kişiler ülke savunmasından ziyade esnaflık yapmışlardır. Aynı şekilde süvari teşkilatında da 17. yüzyıldan itibaren bozulmalar meydana gelmiş, ıslahat ihtiyacı doğmuştur.⁴ Sipahilerde ise ekonomik nedenlerden kaynaklanan bozulmalar baş göstermeye başlamış ve bu durumdan hoşnut olmayan bazı sipahiler Celali isyanlarına destek vermişlerdir. İsyandar bastırılmış olmasına rağmen, Osmanlı tarihinde darbe olarak nitelendirebileceğimiz bu olayda askeri yapının desteğiyle padişah iktidarı geçici olarak ortadan kaldırılmıştır.⁵

¹ Albert Howe Lybyer, 1916 yılından sonra Illinois Üniversitesi'nde görev yapmış bir Tarih profesörüdür. 1919 yılında Amerikan Manda Komisyonu Genel Teknik Danışman olarak Türkiye'de bulunmuştur. Bkz. *Register 1928-1929*, Volume II, Parts XIV-XVIII, University of California Press, Berkeley/California 1929, s. 18.; William Hale bu aktarımı Albert Howe Lybyer'in 1913 yılında yayınlanan "The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent" adlı eserinden yapmıştır.

² William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Ahmet Fethi (çev.), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, ss. 34, 35

³ Godfry Goodwin, *Yeniçeriler*, Derin Türkömer (çev.), 3. Basım, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2011, ss. 36, 65.

⁴ Yaşar Yücel ve Ali Selim, *Türkiye Tarihi*, C. IV, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, ss. 95, 96.

⁵ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 43.

En çok etki yaratan darbeler ve darbe girişimleri ise 17. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren saltanat geleneğine uygun olarak yönetilmiş, daha sonra yönetim en yaşlı hanedan üyesinin başa geçmesi usulüyle devam etmiştir. Bu gelenek şeriatı getirmek için yeniçeriler tarafından askeri darbelerle bozulmuştur. Darbelerin ardında yatan gerçek neden olarak ise rant sağlamak isteyen “vezirler, seyfiye ve kalemiye” üçlüsünün Osmanlı silahlı kuvvetlerini kışkırtarak çıkarlarına uygun kişinin hakimiyet kurmasını istemeleri gösterilmiştir.⁶ Yeniçeriler, I. Mustafa'nın 1618 ve 1623 yılları olmak üzere iki kere tahttan indirilmesinde; 1622'de II. Osman'ın, 1648'de İbrahim'in tahttan indirilip öldürülmesinde; 1687'de IV. Mehmet'in tahttan indirilip zindana atılmasında; 1703'te II. Mustafa'nın ve 1730'da III. Ahmet'in tahttan indirilmesinde etkin rol oynamışlardır.⁷

18. yüzyıla gelindiğinde ordu artık teknolojik ilerlemelerin gerisinde kalmış durumdaydı. Hem yapı içerisindeki bozulmalar hem de teknolojik gerileme, devletin varlığını tehlikeye düşüren en önemli etken olarak görülmüştür. Çünkü devletin yaşaması teknik donanımlara sahip ve siyasi yönden güvenilebilir bir orduya bağlıydı.⁸ Batı ile aynı donanıma sahip silahlarla savaşmadıklarının farkına varan Osmanlı, Batı'nın silah teknolojisine ulaşabilme isteğiyle reform hareketlerine girişmiştir.⁹ Avrupa'daki gerilemesini de askeri başarısızlıklarına bağlayan Osmanlı Devleti, III. Selim döneminde başlatılan reformları ve modernleşme çabalarını Batı'nın askeri üstünlüğüne karşı Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi üzerinde yoğunlaştırmıştır.¹⁰ Başlatılan reform girişimleri için Batı'nın askeri, siyasi ve ekonomik modelleri örnek alınmıştır.¹¹ Ancak Türkiye ve Türkiye politikası uzmanı William Hale bu çabaları, fiilen ev yanmaktayken itfaiyeyi yeniden örgütlemeye benzetmektedir.¹² Ordu reformize edilmeye çalışılırken III. Selim döneminde

⁶ Süleyman Kocabaş, *27 Mayıs 1876 Darbesinin İç Yüzü Sultan Abdülaziz Nasıl Devrildi?*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 9, 10.

⁷ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 2. Basım, Ufuk Kitap, İstanbul 2006, ss. 18, 19.

⁸ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 44, 45.

⁹ Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusu'nun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 65.

¹⁰ Mustafa Uluçakar, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 107.

¹¹ Mehmet Beşirli, “Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar, 1789-1908”, *Dini Araştırmalar*, 2/5, Eylül-Aralık 1999, s. 133.

¹² Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 47.

yeniçerilere karşı alternatif olarak, Avrupa'dan getirilen subayların yer aldığı Nizam-ı Cedid adında askeri teşkilat kurulmuştur. Bu askeri yapı için özel bir hazine oluşturulmuş, ancak bu yeni birliklerle de istenilen amaca ulaşılamamıştır.¹³ Bu dönemde Müslüman nüfus içerisinde lider kadroları, ayanlar ve eşraf ile bürokratik askeri unsurlar olmak üzere iki ana grup oluşturmaktaydı. Mahalli ulemanın ve yeniçerilerin zaman zaman desteğini alan ayanlar, eyaletlerde merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuşlardır. Bu nedenle III. Selim'in yeni bir ordu kurma sebepleri arasında merkezi devlet otoritesini sağlamak da önemli yer tutmuştur.¹⁴ III. Selim, Nizam-ı Cedid ocağını daha da güçlendirilerek devletin temel askeri kuvveti haline getirmek istemiştir. Yeniçeriler, III. Selim'in bu hareketini kendilerine bir tehdit unsuru olarak görmüşlerdir. Yeniçeriler, softalar ve ulema Kabakçı Mustafa'nın başkanlığında 1807 yılında III. Selim'e karşı isyan hareketine katılmışlar ve isyan III. Selim'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁵ III. Selim döneminden itibaren etkili olan yeniçeri isyanları, içerisinde esnaf, kayıkçı, hamal, işsiz, göçmen, çiftçi, kadınların da yer alması sebebiyle bir halk hareketi niteliği taşımaktadır. Yeniçerilerin III. Selim'i tahttan indirip IV. Mustafa'yı tahta geçirmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşa ve Sadrazam Çelebi Mustafa ordularını birleştirerek isyanı bastırmış ve II. Mahmut'u padişah yapmışlardır.¹⁶

II. Mahmud'un tahta çıkmasında etkili olan ayanlar, Alemdar Mustafa Paşa liderliğinde bazı özel haklar talep etmişlerdir. Birçok ayanın, yaklaşık beş bin askeriyle İstanbul önlerinde olduğunu bilen II. Mahmud 1808 yılında ayanlarla Sened-i İttifak'ı imzalamıştır.¹⁷ Ancak merkezi bürokrasi ile ayanlar arasındaki çatışma, merkezileşmeyi hızlandırmış ve 1815'ten itibaren ayanların gücü kırılmaya başlamıştır. 1826'da yeniçeri ocağı kaldırılmış ve ayanların el koyulan toprakları yeni kurulmuş olan Asakir-i Masure-i Muhammediye Ordusu'na dağıtılmıştır.¹⁸ Bu yeni ordunun en önemli özelliklerinden biri, köken olarak varlıklı ve siyasi

¹³ Yaşar Yücel ve Ali Selim, *Türkiye Tarihi*, C. IV, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, ss. 164-167.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Güneş Ayas (çev.), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss. 28, 29.

¹⁵ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Sina Akşin (yay. yön.) 6. Basım Cem Yayınevi, İstanbul 2000, ss. 80, 90, 91.

¹⁶ Attila Aytakin, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılğan, vd. (der.), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 66.

¹⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek Özdemir (çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 24.

¹⁸ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, ss. 31, 32.

kurumlarda desteği olmayan kişilerden oluşturulmuş olmasıydı. Amaç yeniçeri ocağının bozulmasının sebepleri arasında yer alan aile ve dostluk bağlarının tekrar kurulmasını engellemektir.¹⁹ Belirtmek gerekir ki yeniçeriler genel olarak modernleşmeye ve reformlara karşı çıkan gericiler olarak nitelendirilmiş, yeniçerilerin 1826'da kaldırılması da olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ancak daha derine inildiği zaman yeniçerilerin askeri bir birimden fazlası olduğu görülmektedir. Müslüman esnafla sıkı ilişkiler kurmuş olan yeniçeriler bazı loncaların da denetimini yapmış, orta ve alt sınıfın haklarını savunan bir güce dönüşmüştü.²⁰ Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte 1876 yılına kadar ordunun sivil yönetime doğrudan bir müdahalesi görülmemiştir.²¹

Bütün reform çalışmalarına rağmen modern silah ve eğitimli liderler başta olmak üzere Osmanlı ordusunun birçok eksigi bulunmaktaydı. Bu askeri zayıflık, merkeze uzak topraklarda fırsata çevrilmiş ve İbrahim Paşa Suriye'de güçlü bir askeri kuvvet toplamıştır. Bunu dağıtmak üzere Halep'e giren Osmanlı ordusu 1839'da mağlubiyet yaşamıştır. Mağlubiyetten 6 gün sonra II. Mahmud'un rahatsızlanarak ölmesi üzerine tahta Abdülmecid geçmiştir. Abdülmecid döneminde öncekilerden farklı olarak liberalizm ve ilerleme politikası benimsenerek İbrahim Paşa'nın Suriye'deki faaliyetlerine karşı Batı'nın desteği alınmak istenmiştir. Bu amaçla 1839 ve 1856 yıllarında azınlıklara çeşitli haklar tanıyan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bunun askeri sonuçları arasında askerliğin beş yıla düşürülmesi, Gayrimüslimlere Müslümanlarla eşit askerlik hizmetinin getirilmesi, ancak bedelinin ödenmesi karşılığında Gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması yer almıştır. 1869'dan itibaren orduda yürütülen modernleşme çabalarında önemli gelişmeler dikkat çekmiştir. Orduda Prusya modeli bir yapılanmaya gidilerek asker sayısı 400.000'e çıkarılmış ve donanmaya önem verilmiştir. Orduya ek olarak takviye amaçlı zaptiye teşkilatı da kurulmuştur.²²

Her dönemde olduğu gibi Tanzimat döneminde de muhalif kanat mevcuttu. Ancak muhaliflerin amacı reformları durdurmak, Tanzimat öncesine dönmek değil, reformların genel yönünü onaylamayarak Batılılaşmanın yüzeysel kaldığına, daha

¹⁹ Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2*, 12. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 138.

²⁰ Aytekin, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", s. 65.

²¹ Alkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset*, s. 19.

²² Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 55-59.

ileriye götürülmesi gerektiğine dikkat çekmekti. Muhalif kanat tarafından bu dönemde karşı iki komplo girişimi gerçekleştirilmiştir.²³ Bu girişimlerin ilki 1859 yılında, istedikleri makam ve mevkilere getirilmemiş bazı askerlerin ve mülkiye memurlarının oluşturduğu bir grup tarafından gerçekleştirilen ve Kuleli Vakası olarak adlandırılan hadisedir.²⁴ Kendilerine Fedailer Cemiyeti adını veren bu grubun amacı Tanzimat Fermanı'nda verilen birtakım sözlerin uygulamaya geçmesini sağlamaktır. İkinci girişim ise 1867 yılında, Meslek isimli gizli bir örgüt tarafından gerçekleştirilen ve içerisinde reformist bürokratların da yer aldığı bir eylemdir. Padişahı tahttan indirme amacı taşıyan her iki girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁵ Ancak 1867 yılında müdahaleyi gerçekleştiren grubun içerisinde askerinin (Süleyman Paşa), sivilinin (Mithat Paşa) ve Şeyhülislam'ın yer alması önem taşımaktadır. Sonraki dönemlerde dini kesimin yerine laik aydın kesimin geçmesiyle birlikte asker-sivil-aydın üçlüsü Türk siyasi hayatının temel unsurları haline gelmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nde darbe olarak nitelendirilen bir diğer olay 1876 yılındaki Anayasal devrimdir. Sivil-asker-din birlikteliğinin görüldüğü bu hareket ile Mithat Paşa, Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve Şeyhülislam önderliğinde 1876 devrimi gerçekleştirilmiştir.²⁷ Anayasal rejimi destekleyen Şeyhülislam'ın, Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren bir fetva okumasının sonucunda tahta Şehzade Murad geçirilmiştir. Ancak bu dönemde V. Murad'ın kardeşi Abdülhamid reformist yönüyle dikkat çekmeye başlamış ve V. Murad'ın sağlık problemleri nedeniyle tahta çıkma konusunda destek görmüştür. Tahta geçen II. Abdülhamid'in ilk icraatı da anayasayı ilan etmek olmuştur.²⁸

1876'da ilan edilen anayasaya göre 19 Mart 1877 de Meclis-i Mebusan açılmış, fakat Rusya ile savaşın patlak vermesi neticesinde II. Abdülhamid anayasanın 113. maddesine dayanarak sıkıyönetim ilan etmiş ve Türkiye'de sıkıyönetim tarihi

²³ Aytekin, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", s. 73.

²⁴ Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 356.

²⁵ Aytekin, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", s. 73.

²⁶ Bozdemir, *Türk Ordusu'nun Tarihsel Kaynakları*, s. 70.

²⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 17. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 311.

²⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (çev.), 5. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1993, s. 162.

başlamıştır.²⁹ II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de meclisi dağıtmakla³⁰ birlikte muhalif sesleri de bastırmış, geniş bir jurnal ağı kurmuş ve sansür uygulamıştır. 1878 yılının Mayıs ayında, II. Abdülhamid'e³¹ karşı, Osmanlı'da ilk sivil darbe girişimi olarak nitelendirilen, Çırağan Baskını gerçekleştirilmiştir. V. Murad'ın tekrar tahta geçirilmesine yönelik olan bu eylem başarısız olmuştur. Çırağan Baskını'ndan bir buçuk ay sonra Farmason cemiyeti³² üstadlarından Kleanti Skaliyeri de tahta geçmesini sağlamak amacıyla V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırma teşebbüsünde bulunmuş, ancak bu da başarısız olmuştur.³³

II. Abdülhamid'in uyguladığı “baskı” rejimi ordu üzerinde de kendisini göstermiştir. Ordunun, komplo kurabilecekleri endişesi ile manevraları yasaklanmış, gerçek mermilerle eğitim yapılmasına izin verilmemiştir.³⁴ II. Abdülhamid'in, III. Selim'den beri padişahların kaderlerinin yeniçerilerin, ulemanın ve adliyenin elinde bulunduğu farkında olduğu ve bunu tehdit olarak algıladığı için “hastalıklı bir derecede” korku içinde yaşadığı aktarılmaktadır.³⁵ II. Abdülhamid döneminde ordu, modern bir yapı izlenimi verse de maddi ve manevi bir çöküş içerisindeydi. Maddi yetersizlik eğitim ve silah malzemeleri teminini de olumsuz etkilemiş, askerlerin maaşları düzenli ödenememiştir. Kısacası asker hem teçhizat eksikliği hem de yoksulluk çekmekteydi.³⁶

²⁹ Seydi Çelik, *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker*, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2008, s. 74.

³⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 336.

³¹ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 84.

³² Mason sözcüğünün kökeni, Fransızca duvar ustası anlamına gelen maçon kelimesine dayanmaktadır. Masonlara serbest duvarcı anlamına gelen Farmason veya Franmason da denilmiştir. Masonluğun bilinen tarihi son iki yüz yıla dayanmakla birlikte öncesi efsane ve mitlerden oluşmaktadır. Duvar ustalarından oluşan bir meslek örgütlenmesi olarak ortaya çıkan Mason locaları, İngiltere'de katedral inşaatlarının azalması üzerine içlerine farlı meslek gruplarından insanlar almaya başlamıştır. Kabul edilmiş masonlar olarak adlandırılan bu kişilerin sayısı XVII. yüzyılın sonlarından itibaren artmış ve duvar ustaları azınlıkta kalmıştır. Başlangıçta sadece Hıristiyanlara ait olan masonluk XIX. yüzyıldan itibaren diğer din mensuplarını da kabul etmeye başlamıştır. Birçok bölgeye yayılan mason locaları İstanbul'da ilk kez 1720'de açılmıştır. 1909 yılına gelindiğinde Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerde 3000'e yakın üyesi bulunan toplam 45 locanın faaliyet gösterdiği bilinmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bazı eleştirilerin yöneltmesi ve İttihat ve Terakki'ye mason olmayan bir askeri grubun hakim olması sonucunda mason localarının siyasi etkileri azalmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye'de 23 locanın ve 2000'e yakın üyesinin olduğu kaydedilmiştir. 1935 ve 1948 yılları arasında faaliyet göstermeyen mason locaları 1948'den itibaren faaliyet göstermeye devam etmektedir. Bkz. Azmi Özcan, “Masonluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 95-99.

³³ Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Matbaası, Yayınları, Ankara 1995, ss. 498-503.

³⁴ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 65.

³⁵ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, ss. 53, 54.

³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, 6. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 369.

II. Abdülhamid'in meclisi dağıtması, Kanun-i Esasi'yi uygulamaması ve "baskı" politikasına karşı İstanbul'da Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencileri tarafından 1889 yılında İttihat-ı Osmani adında gizli bir cemiyet kurulmuştur.³⁷ Cemiyetin iki amacı bulunmaktaydı: Birincisi, devletin dağılma yoluna girdiğini, bunun sorumlusunun padişah olduğunu, etrafındakilerin de padişahın cinayetlerine aracı olduklarını halka anlatmak; ikincisi ise vatani ve milleti içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarmak için gereken her fedakarlığı yapmaktır.³⁸ Cemiyet, 1894 yılında Paris'te bulunan Ahmet Rıza'nın da kendilerine katılmasını sağlamış ve Ahmet Rıza'nın önerisi üzerine cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır.³⁹ Cemiyet İstanbul'da hızlı bir şekilde gelişmeye ve propaganda faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Harekete geçmek için yeterince kuvvetlenmeyi ve devlet içerisinde yayılmayı beklemişlerdir. Ancak 1895 yılında İstanbul'da meydana gelen Ermeni olayları cemiyetin harekete geçmesi için bir fırsat olmuştur. Cemiyet, Ermeni olaylarının sorumlusu olarak II. Abdülhamid'i göstermiş ve yayınladığı beyannamelerle halkı birlik olmaya çağırmıştır.⁴⁰ Ermeni olaylarını öne süren cemiyet üyeleri 1896 yılında II. Abdülhamid'e yönelik bir darbe planlamışlardır. Ancak darbe planı, içlerinden birinin darbeden bir gün önce üst rütbeli bir subaya bilgi vermesi neticesinde bozulmuş ve komplocular tutuklanmıştır.⁴¹ Bu devrimci kadro 1902 yılında Paris'te düzenledikleri ilk kongrede iki gruba bölünmüştür. Birinci grubun başında Osmanlı-Müslüman birlikteliği temelinde güçlü bir merkezi yönetimi savunan Ahmet Rıza, ikinci grubun başında Adem-i Merkeziyetçiliği ve Gayrimüslim azınlıklarla iş birliğine gidilmesini savunan Prens Sabahattin yer almıştır. İkisinin de ortak amacı anayasal sistemin tekrar aktif hale getirilmesiydi.⁴² İki gruba bölünmüş olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ni kurtarma fikriyle hareket etmiştir.⁴³

³⁷ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, ss. 173-175.

³⁸ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 465.

³⁹ Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 180.; İbrahim Temo ve Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, Ö. Andaç Uğurlu (ed.), Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s. 315.

⁴⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, ss. 514, 515.

⁴¹ Ernest Edmondson Ramsaur, *Genç Türkler ve İttihat-Terakki: "1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi"*, Hacasan Yüncü (çev.), Kayihan Yayınları, İstanbul 2001, ss. 44-46.

⁴² Alper Bakacak, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Temuçin Faik Ertan (ed.), 2. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, ss. 48, 49.

⁴³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 99.

Bu süreçte II. Abdülhamid'e karşı askeri çevrelerin de muhalefeti artmıştır. 1905 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak Şam'daki 5. Orduya atanan Mustafa Kemal, Vatan adlı gizli bir örgüte katılmıştır. Örgütün adını Vatan ve Hürriyet şeklinde değiştirerek başına geçmiş ve örgütün Selanik'te de şubelerini açmıştır. Ancak Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Selanik'te uzun süre kalamaması neticesinde örgüt gelişme gösterememiştir.⁴⁴ Selanik'teki asıl örgütlenme, 1906 yılında Talat Bey tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile sağlanmıştır. Paris'teki İttihat ve Terakki grubunun Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile temasa geçmesi neticesinde 1907 yılında birleşme sağlanmış ve cemiyet, "İttihat ve Terakki" adını almıştır. Böylece Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç merkezi, Paris dış merkezi haline gelmiştir.⁴⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerinin zirve yaptığı olay 1908 devrimi olmuştur. Ancak bu olay özellikle Selanik-Manastır bölgesinde bulunan subay kadrosu tarafından yapılmış ve Avrupa tarafından da destek görmüştür.⁴⁶ Kişisel güvenliğinin tehlikeye girmeye başladığını gören II. Abdülhamid 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe girdiğini bildirmiştir.⁴⁷ 1908 devriminin ardından ordu içerisinde farklı düşüncelerin ortaya çıkması ile birlikte bölünmeler de başlamıştır. İslami gelenekleri savunan askerler ve tarafsız durumda kalan askerlerin yanı sıra en dikkat çeken bölünme alaylı-mektepli örgütlenmesi olmuştur.⁴⁸ 1908 devrimcilerinin neredeyse tamamının mektepli olması ilerleyen dönemlerde alaylıların tasfiyesine giden yolda etkili olmuştur. Ordudaki bölünmelerin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosu arasında da bölünme yaşanmış ve Prens Sabahattin önderliğinde liberal olarak nitelendirilen Ahrar Fırkası kurulmuştur.⁴⁹

1908 yılının genel manzarasına baktığımızda Yunanistan Girit'i almış, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i topraklarına dahil etmiş, Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bölgelerin elden çıkması sonucunda İttihat ve

⁴⁴ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. I, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997, s. 60.

⁴⁵ Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), C. 1, 8. Basım, İstanbul 2009, s. 124.

⁴⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 65.

⁴⁷ Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 155.

⁴⁸ Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, ss. 67-69.

⁴⁹ Alan Palmer, *Bir Çöküşün Yeni Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı*, Belkıs Çorakçı Dişbudak (çev.), Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2008, s. 247.

Terakki Cemiyeti'ne karşı kamuoyu tepkisi oluşmuştur.⁵⁰ İlk fiili tepki ise, İttihat ve Terakki hükümeti döneminde yaşanan sorunlar ve ittihat yanlısı birinin sadrazam yapılması nedeniyle muhafazakârlardan gelmiştir. Medrese öğrencileri de dahil olmak üzere çeşitli gruplar anayasanın yürürlükten kaldırılmasını istemişlerdir. Volkan gazetesinin sahibi köktendinci Hafız Derviş Vahdeti, anayasanın yerine şeriat getirilmesini istemiş ve Osmanlı Devleti'ni kurtaracak tek yolun İslam olduğunu savunmuştur. Vahdeti, Birinci Ordu'dan da katılımın olduğu bir grup askerle meclise yürümüş ve taleplerini iletmiştir.⁵¹ Bu karşı devrim hareketi, Hareket Ordusu'nun yardımıyla bastırılmış ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanmıştır.⁵² Yeniden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolünde kurulan parlamentonun kararı ile II. Abdülhamid'in yerine kardeşi V. Mehmet Reşat geçmiştir. Bir Osmanlı padişahı ilk kez Şeyhülislam'ın fetvasıyla birlikte halkın temsilcileri tarafından tahttan indirilmiştir.⁵³

1911 yılına gelindiğinde İttihatçılar arasındaki bölünmeler belirginleşmeye başlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılan bir grup Hizb-i Cedit'i kurmuştur. Yine aynı yıl liberallerden oluşan Hürriyet ve İtilaf adıyla yeni bir fırka kurulmuştur.⁵⁴ Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyet ile birlikte 1912 yılında yapılan ve "Sopalı seçimler" olarak adlandırılan seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hile ile kazanması İttihatçılara olan muhalefeti artırmıştır.⁵⁵ Tepkiler neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kabinesi istifa etmiş ve yerine liberal kanadı temsil eden Kamil Paşa kabinesi kurulmuştur. 1913 yılında Balkan Birliği ile yapılan barış görüşmeleri sırasında Edirne'nin Bulgarlara verileceği düşüncesi ittihatçıları tekrar harekete geçirmiş ve İstanbul'da Stratejik İhtiyat Kuvvetleri Komutanı olan Enver, Bab-ı Ali baskınına gerçekleştirmiştir.⁵⁶ Erik Jan Zürcher'in hükümet darbesi olarak adlandırdığı bu baskın sonucunda Mahmut Şevket Paşa başkanlığında İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı bir hükümet kurulmuştur.⁵⁷ Birinci

⁵⁰ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 213.

⁵¹ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 107.

⁵² Zekeriyâ Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, 2. Basım, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1999, s. 96.; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, Nilüfer Epeçli (çev.), C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 518.

⁵³ Bakacak, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti", s. 53.

⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, ss. 143, 150-152.

⁵⁵ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 77, 78.

⁵⁶ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, ss. 88-90.

⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Nüzhet Salihoğlu (çev.), İstanbul Bağlam Yayınları, 1987, s. 109.

Balkan Savaşı sonunda 1913 yılında imzalan Londra Antlaşması ile Edirne Bulgaristan'a verilmiş ve Avrupa'daki Osmanlı topraklarının sınırı Midye-Enez hattına çekilmiştir. İkinci Balkan Savaşı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti için bir fırsat olmuştur. Türk birlikleri Enver komutasında Edirne'yi geri almış ve rejimin itibarı artmıştır.⁵⁸ Edirne'nin alınmasıyla birlikte öne çıkan üç isim olan Talat Bey önce Edirne Mebusu, ardından Dahiliye Nazırı olmuştur. Yarbay rütbesinde olan Enver Bey, çıkarılan bir kanunla Livalık (Tuğgeneral) rütbesi verilerek Paşa ve Harbiye Nazırı olmuştur. Cemal Bey de paşalığa terfi ettirilerek önce Nafia Nazırlığı daha sonra Bahriye Nazırlığı görevine getirilmiştir.⁵⁹ Türk ordusu siyasi konumunu daha da güçlendirmiş ve iktidar bu üç kişinin eline geçmiştir. 1914 yılına gelindiğinde siyasi otoritesini oldukça güçlendirmiş olan ordu, askeri donanımı yetersiz olmasına rağmen Almanya yanında savaşa girme kararı almıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında söz sahibi olan Enver-Talat-Cemal Paşa üçlüsü savaşın son yıllarında açık bir muhalefetle karşılaşmaya başlamışlardır. Muhalefet konuları arasında Enver Paşa'nın kötü askeri yönetimi, gıda sıkıntısı, vurgunluklar, hayat pahalılığı, kötü beslenme sonucu artan ölümler, hastalıklar yer almıştır.⁶⁰ Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonucunda Talat Paşa kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa etmiş, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve mütarekeden iki gün sonra Kasım'ın üçüncü günü Enver, Talat, Cemal Paşalar beraberindeki ittihatçılarla birlikte bir Alman denizaltısı ile kaçarak Rusya'ya sığınmışlardır. Enver Paşa buradan Moskova'ya giderken Talat ve Cemal Paşa Berlin'e gitmişlerdir. Ancak Talat Paşa 1921, Enver ve Cemal Paşa 1922 yılında öldürülmüşlerdir.⁶¹

13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmişlerdir.⁶² Birinci dünya savaşı sırasında gösterdiği başarılarla "Anafartalar Kahramanı" olarak öne çıkan Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve devleti yönetenlerin ülkeyi kurtaramayacaklarını görmüştür.⁶³ Mustafa Kemal Paşa tek çözüm yolunun milli egemenliğe dayanan bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak

⁵⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Zehra Savan ve Hatice Uğur (çev.), C. 2, 2. Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009, ss. 104, 133.

⁵⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, ss. 29, 30, 122, 175, 176.

⁶⁰ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 80-90.

⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918-1922*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 75.; Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 443.

⁶² Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 57.

⁶³ Azmi Süslü ve Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Divan Yayıncılık, Ankara 1999, ss. 4-6.

olduğuna inanmıştır.⁶⁴ Uzun yıllar süren Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri henüz geçmemişken Türk halkı İstiklal Savaşı sürecine girmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlardan subaylar sorumlu tutulmuş ve subaylara karşı olumsuz düşünceler oluşmuştur. Bu nedenle Milli Mücadelede başlangıçta subayların komutasına katılmak istenmemiş, Kuvayı Milliye olarak adlandırılan bölgesel direniş kuvvetleriyle birlikte çeteciliğin önemi artmıştı. Ancak bölgesel direnişler, saldırılar karşısında yetersiz olmaya başlamış ve Kuvayı Milliye tasfiye edilerek 1921 yılında düzenli orduya dönüştürülmüştür.⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde örgütlenen yeni ordu hem dış güçlerle hem de İstanbul hükümeti ile mücadele içerisinde olmuştur. Mudanya Mütarekesi ile sonuçlanan Milli Mücadele, Lozan Barış Antlaşması ile zafer niteliği kazanmış ve genel itibariyle Misak-ı Milli sınırları içerisinde ulusal Türk devleti kurulmuştur.⁶⁶

Siyasi yapıya baktığımızda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra geride kalan üyeler Teceddüt Fırkası olarak yeniden teşkilatlanmışlardır.⁶⁷ Ulusal harekete olan katkılarını Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle ifade etmiştir.⁶⁸

Hepimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti azası idik. O, Teceddüt Fırkası'na inkılabetti. Mezkur cemiyetin (yani İttihat ve Terakki Cemiyetinin) mensupları ile, sonra teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi (yani büyük çoğunluğu) milletimizin yüksek azminden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak ve iltihak etmişler ve bu cemiyetin programını kabul etmişlerdir.

Yeni devletin kurulmasının ardından Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet baş göstermiş ve Büyük Millet Meclisi iki gruba bölünmüştür. Birinci grupta yer alan asker, bürokrat ve seçkinler ilerlemeye engel olarak gördükleri geleneksel kurum ve örgütlerin yeniden düzenlenmesini savunurken, çoğunluğunu taşra liderlerinin oluşturduğu İkinci grup ise bu kurumların ve geleneklerin muhafaza edilmesini savunmuştur.⁶⁹ Meclis içerisindeki fikir ayrılıklarının sebeplerinden biri de Milli Mücadelede Mustafa Kemal kadar önemli rol oynayan kişilerin Mustafa Kemal Paşa'nın hakimiyetinden rahatsızlık duymuş olmalarındır. 1923 seçimlerinden sonra

⁶⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Zeynep Korkmaz (der.), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012, s. 9.

⁶⁵ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, Ankara 1975, ss. 20, 35-39.

⁶⁶ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 101.

⁶⁷ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık: İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 69.

⁶⁸ şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. 3, 33. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, ss. 258, 259.

⁶⁹ Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Esin Soğancılar (çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 28.

ikinci meclis açılmış ve Halk Fırkası kurulmuştur. İlk mecliste muhalefet olarak adlandırılan İkinci gruptan yeni meclise sadece üç kişi girebilmiştir.⁷⁰

Ordu ise 1922-1924 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa'dan yana olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölünmüştür. Milli Mücadelenin önemli isimleri arasında yer alan Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) gibi kişiler, Mustafa Kemal Paşa'nın iktidara tamamen hakim olacağından endişe ederek muhalefete katılmışlardır. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan isimler Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) olmuştur. Mustafa Kemal Paşa döneminde ordu, hem rejime hem de Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına sadık kalmıştır. Bu döneme ilişkin olarak ordu içinde gizli birleşmelerin, gruplaşmaların veya teşkilatlanmaların olduğuna dair bir bilgi elde edilememekle birlikte rejime ya da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı darbe girişiminden de bahsetmek mümkün değildir. Ordu içinde kaynaşmaların başladığı dönem olarak 1944 yılı gösterilmektedir.⁷¹

1924 yılına gelindiğinde meclis içerisindeki görüş farklılıkları iyice kendini göstermeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması ile başlayan muhalefet, 1924 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra da devam etmiştir. Anayasaya göre bir kişi hem milletvekili hem de devlet memuru olamazdı ve bu durumda olan kişiler bir tercihte bulunmak zorundaydı. Mustafa Kemal Paşa ordu mensubu milletvekillerinin, milletvekilliğinden istifa ederek orduya dönmelerini istemiştir. Bazı ordu mensupları milletvekilliğinden istifa ederken Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Cafer Tayyar Paşa milletvekili olarak kalmışlardır.⁷² Mustafa Kemal bu hadiseyi Nutuk'ta ele alırken “komplo” olarak değerlendirmiş ve bu komplo planına Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey'in de dahil olduğunu düşünmüştür.⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın artan siyasi otoritesi muhalif grup arasında “tek adam” yaratacağı endişesine yol açmıştır. Böyle bir eğilimi dizginlemek isteyen muhalif grup aynı zamanda Birinci Meclis'te yer alan İkinci grubun ideolojik olarak devamı niteliğinde değerlendirilmektedir.⁷⁴ 9 Kasım 1924 tarihinde Refet Bey, Rauf

⁷⁰ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 105, 106.

⁷¹ Cemil Koçak, *Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika; Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 123, 124.

⁷² Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997. ss. 97, 98.

⁷³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 577.

⁷⁴ Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, s. 98.

(Orbay) ve Adnan (Adivar) Halk Fırkası'ndan istifa etmiş, devamında bazı milletvekilleri de istifa ederek kendilerine katılmıştır. İstifa eden bu isimler 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Ancak partinin ömrü uzun olmamış bir yıl içerisinde kapatılmıştır.⁷⁵ 1926 yılında ise Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılması düşünülen bir suikast planı açığa çıkmıştır. Suikast planında yer aldıkları gerekçesiyle Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir, Refet Bey, Cafer Tayyar Paşa, Bekir (Sami) gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın eski üyelerinin ve çok sayıda eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin aralarında bulunduğu 49 tutuklu sanık yargılanmıştır. Mahkeme sonunda İzmir suikastının planlayıcısı olan Ziya Hurşit başta olmak üzere komploculardan 15 kişi idam edilmiştir. Bu olayın ardından Refet Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa askerlikten istifa ederek siyasi yaşamdan ayrılmışlardır. Fazla varlık gösteremeyen muhalefet de böylece siyaset sahnesinden tamamen silinmiştir.⁷⁶ Bu olaylardan sonra ordunun Mustafa Kemal Paşa yönetimine karşı sadakati sağlanmıştır. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın esas amacının da orduyu siyaset dışında tutmak değil, kendisine ve cumhuriyete sadık kalmasını sağlamak olduğu belirtilmektedir.⁷⁷ 1930'lara gelindiğinde mecliste serbest eleştirinin yokluğu nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın teklifiyle Fethi Bey tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve fırka halk tarafından destek görmüştür. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) desteğiyle kurulan fırka yine CHP müdahalesiyle üç ay gibi kısa bir sürede kapatılmıştır.⁷⁸

1930'larda ordunun durumuna bakıldığında Cumhuriyet Halk Partisi orduyu, "halk okulu" olarak göstermiştir. Er ve erbaşlar arasında modernleşme ve laik ulusalcılığın yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.⁷⁹ 1931 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Konya orduvindeki "Bilirsiniz ki Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima pişuva olarak, daima yüksek milli ideali tahakkuk ettiren hareketlerin pişdarı olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür."⁸⁰ ifadesini içeren konuşmasının, yapılacak olan darbelere zemin teşkil ettiği değerlendirilmesi yapılmaktadır. Yedek Subay Mustafa

⁷⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, ss. 101-103, 147.

⁷⁶ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", ss. 103, 104.

⁷⁷ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 115.

⁷⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner (çev.), 7. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, ss. 260, 261.

⁷⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 120.

⁸⁰ Mustafa Kemal, "Türk Milleti Ordusunu Çok Sever, Onu Kendi İdealinin Harisi Telakki Eder", *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Şubat 1931, s.1.

Fehmi Kubilay'ın şehit edilmesi hadisesinden sonra askerlerin devrim uğruna şehit olabilecekleri düşüncesi de güç kazanmaya başlamıştır.⁸¹ 1935 yılında kabul edilmiş olan Ordu Dahili Hizmet Kanunu ise silahlı kuvvetlerin görevini iki ayrı madde ile tanımlamıştır. Kanununun 34. maddesinde⁸² “Ordunun vazifesi; “Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.”⁸³ ifadesi yer almaktadır. Bu madde daha sonra ordu aktivistleri arasında devletin varlığı tehlikeye girdiğinde siyasete müdahale edebilme yetkisi olarak yorumlanacaktır.⁸⁴

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü getirilmiş, 1930'ların siyasi sistemi ve ordunun konumu korunmaya devam etmiştir.⁸⁵ 1944 yılında ise İkinci Dünya Savaşı'nın cereyan etmesi ve daha genç bir genelkurmay başkanına ihtiyaç duyulduğu gerekçeleriyle 1921'den beri Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunan Fevzi Çakmak'ın görevine son verilmiştir.⁸⁶ Fevzi Çakmak'ın görevden uzaklaştırılmasında başka bir etken de Pantürkist politika doğrultusunda hedeflerinin olduğu düşüncesi idi. Bu nedenle Yüzbaşı Alparslan Türkeş de dahil olmak üzere Pantürkistler hapisanelere gönderilmiştir.⁸⁷ Fevzi Çakmak'ın görevinin sona erme sebebi tartışmalı olmakla birlikte genel olarak konuya emekliliğe ayrılması ile yaklaşılmaktadır. Tartışmasız olan gerçek ise Fevzi Çakmak'ın görevinin son bulmasıyla birlikte İnönü'nün ordu üzerindeki siyasi otoritesinin artmasıdır.⁸⁸

İnönü dönemiyle birlikte çok partili hayata geçiş süreci yeniden başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Türkiye'nin izlediği dış politika, iç politikayı da paralel bir şekilde etkilemiştir. Türkiye savaş süresince

⁸¹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 121.

⁸² 18 Haziran 1935 tarihinde yürürlüğe giren Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nda 34. maddede yer alan görev tanımı, 1961 yılında yürürlüğe giren Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nda 35. maddede “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anaya ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.” ifadesiyle yer almıştır. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”, 9 Ocak 1961, s. 3000.

⁸³ *T.C. Resmi Gazete*, “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”, 18 Haziran 1935, s. 5347.

⁸⁴ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 120.

⁸⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 268, 269.

⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. II, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 451.

⁸⁷ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 123.

⁸⁸ Koçak, *Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika; Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, s. 127.

tarafsız bir tutum sergileyerek denge politikası izleme çalışmıştır. Sovyet Rusya ise bu süreçte Türkiye'ye saldırı olması durumunda Türkiye'nin yanında olacağını bildirmiştir. 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine Sovyet Rusya, Türkiye'nin de Almanya'ya karşı savaşa girmesini istemiştir. Ancak Türkiye 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile dostluk Paktı imzalamıştı.⁸⁹ Savaşın sonlarına doğru ise 23 Şubat 1945 tarihinde Mihver Devletlere savaş ilan etmiştir. Çünkü 1945 yılının Nisan ayı sonunda San Fransisco'da yapılacak Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak davet edilebilmek için 1 Mart 1945 tarihinden itibaren Almanya ve Japonya ile savaş halinde olmak gerekliydi. Savaş henüz fiili olarak sona ermeden Sovyet Rusya Türkiye ile 1925'te imzaladıkları Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiştir. Bununla birlikte Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemiş, Boğazlar üzerinde üs talep etmiş, fakat İnönü bu talepleri reddetmiştir.⁹⁰ Bunun üzerine Sovyet Rusya Türkiye'ye yönelik ağır bir siyasal baskı uygulamaya başlamıştır.⁹¹ Bu süreçte Türkiye konferansa davet edilmiş ve İnönü'nün konferansa gidecek Türk heyeti içerisinde yer alan Feridun Cemal Erkin'e,

Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bizlere sorabilirler... İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur.

şeklindeki ifadeleri söylediği belirtilmektedir.⁹² Konferans sonrasında İnönü 19 Mayıs 1945'te "halk idaresi her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir." ifadesini kullanmıştır. Bu ifade daha sonra İnönü'nün çok partili sisteme geçme konusundaki kararının bir tezahürü olarak yorumlanacaktı.⁹³ Ancak Batı ittifakında yer almak isteyen İnönü'nün bu kararı vermesinde ABD'nin baskı

⁸⁹ Zehra Aslan, "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların 'Sol' Algısı (1923-1960)", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 51, Güz 2016, s. 178.

⁹⁰ Mustafa Aydın, "1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2", *Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed.), C. I, 15. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 472-474.

⁹¹ Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965): Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 193.

⁹² Mustafa Çufalı, "Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler", *Liberal Düşünce*, S. 38-39, 2005, ss. 56, 57.

⁹³ Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 273.

yaptığı görüşü gerçekçi bulunmamakta ve iç politika gelişmelerinin etkisi üzerinde durulmaktadır.⁹⁴

Partileşme sürecinde ilk olarak Nuri Demirağ önderliğinde 5 Eylül 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur.⁹⁵ MKP kurulmadan kısa bir süre önce de 7 Haziran 1945 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubunun 4 muhalif üyesi Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan Dörtlü Taktir olarak adlandırılan önermelerini CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sunmuşlardır. Dörtlü Taktir, CHP içinde ve siyasi sistemde yönetim değişikliği talebi olarak yorumlanmaktadır. Önergeyi sunan üyeler yeni kurulacak siyasi sistem için de kendilerini önermişlerdir.⁹⁶ Bu kapsamda 7 Ocak 1946 tarihinde ikinci parti olarak Demokrat Parti (DP) kurulmuştur.⁹⁷ DP kurucularından Celal Bayar o dönemde en çok tanınan isimdi. Zira Bayar, Mustafa Kemal Atatürk'ün hem yakın arkadaşı hem de önemli ekonomik politikaların mimarı olmuş ve Kasım 1937-Ocak 1939 yılları arasındaki Başbakanlık görevi de dahil olmak üzere kabinede birçok kez görev almıştı. Adnan Menderes ise Ege Bölgesi'nde büyük toprak sahibi bir aileye mensup, pek tanınmayan bir kişiydi. Ancak kısa sürede partinin en popüler ve en etkili lideri haline gelmiştir.⁹⁸ DP'nin kurulması yurt içinde ve yurt dışında olumlu karşılanmıştır. Parti, kısa sürede büyük halk kitlelerinin desteğini almayı başarmıştır.⁹⁹

Türkiye, Birleşmiş Milletler konferansına katılmış olmasına rağmen Batılı müttefikler ile sıcak ilişkiler kuramamış ve Türkiye dış politikada yalnız kalmıştır. Bu yalnızlık ise Truman Doktrini ile son bulmuştur.¹⁰⁰ Rusya özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Asya'da komünizmi yayma faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰¹ Sovyet Rusya'nın yayılmacı bir politika izlemesi ABD'yi endişelendirmiş ve ABD, Sovyet Rusya'ya karşı harekete geçmiştir.

⁹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1845)*, C. 2, 7. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 561, 562.

⁹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 306, 307.

⁹⁶ Cemil Koçak, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss. 313, 327.

⁹⁷ Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.; Tefik Çavdar, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2064.

⁹⁸ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 126.

⁹⁹ Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1431.

¹⁰⁰ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1845)*, ss. 547, 548.

¹⁰¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 23. Basım, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 379.

ABD'nin ilk eylemi 1947'de Truman Doktrini'ni hazırlamak olmuştur. Böylece Yunanistan ve Türkiye'ye mali yardım yapılmıştır. Truman Doktrini'nin uygulanması sonucunda dünya iki bloğa ayrılmış ve Sovyet Rusya-ABD mücadelesini kapsayan “Soğuk Savaş” başlamıştır.¹⁰² Bu dönemde Türkiye'de siyasi partilerle birlikte sol örgütlenmeler de ortaya çıkmıştır. Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuş, ancak kısa sürede kapatılmıştır. CHP bu süreçte komünist yapılanmaların karşısında olmuş ve komünizmle mücadele etmiştir. Hatta 1948 yılında Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuştur.¹⁰³

Çok partili sürecin başlamasının ardından 1946 yılında seçimler yapılmış, ancak seçimlere hile karışması ordu içerisinde tepkilere neden olmuştur. Bu tarihten itibaren orduda gizli örgütlerin sayısının arttığı belirtilmektedir.¹⁰⁴ Çok partili sisteme geçiş konusunda orduda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi tek parti devletinin yok olmasından endişelenenler, diğeri ise liberalizmi savunanlardır. 1946 yılının yaz ayında Albay Seyfi Kurtbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım önderliğinde Ankara'da liberalizmi savunan subaylar tarafından bir grup kurulmuştur. Mayıs 1946 yılında Cemal Yıldırım, İstanbul Kurmay Okulu'nda aynı düşünceye sahip bir grup daha kurmuş ve liderliğine muvazaf Gelibolu Kolordu Komutanı General Fahri Belen getirilmiştir.¹⁰⁵ Oluşturulan iki grubun amacı 1946 seçimlerinde olduğu gibi 1950 seçimlerinde DP aleyhine hile karıştırıldığı takdirde rejimi yeni bir seçim yapmaya zorlamaktı. Bu amaç Celal Bayar'a da bildirilmiş ve hile olması durumunda ordunun seçim sonucuna karşı çıkacağına teminatı verilmiştir. Albay Seyfi Kurtbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım grubu DP yanlısı bir tutum sergilerken¹⁰⁶ CHP'li Nihat Erim ise İstanbul'daki Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe'nin çok partili sisteme geçiş konusunda tedirgin olduğunu İsmet İnönü'ye bildirmiştir. Bunun üzerine İnönü, liberalleşmenin önemine değinerek Tınaztepe'nin ve beraberindeki generallerin siyasetten uzak durmalarını istemiştir.¹⁰⁷ 14 Mayıs 1950 seçimlerini DP'nin kazanmasının¹⁰⁸ ardından bazı komutanların seçimlerin iptali için bir darbe

¹⁰² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, 10. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2015, ss. 939-942.

¹⁰³ Aslan, “Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların ‘Sol’ Algısı (1923-1960)”, ss. 181-185.

¹⁰⁴ Ümit Özdağ ve Çetin Güney, “İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1381.

¹⁰⁵ Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, s. 130.

¹⁰⁶ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İç Yüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul 1965, ss. 15-24.

¹⁰⁷ Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, s. 131.

¹⁰⁸ Tanel Demirel, “Demokrat Parti İktidarı ve Ordu”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, Metin Kaan Kaynar (haz.), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 267.

teklifi ile İsmet İnönü'ye geldikleri ve İnönü'nün bu teklifi geri çevirdiği ifade edilmektedir.¹⁰⁹ 1950 seçimlerine giden süreçte orduda liberalizmi savunan ve DP'yi destekleyen Kurtbek-Yıldırım grubu ile tek parti devletinin yok olmasını istemeyen ve İnönü'yü destekleyen Tınaztepe olmak üzere iki karşıt görüş yer almıştır.

Kemal Karpat, DP yönetimi var olan siyasal yapıya sosyal ve ekonomik bir içerik kazandırdığı için, DP döneminin modern Türkiye'nin tarihinde cumhuriyetin ilk on yılı kadar önemli olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Çünkü DP ile birlikte siyaset halk katılımına dayanmış, ekonomik kalkınma ve hizmetler öncelik verilen politikalar arasına girmiştir.¹¹⁰ Türkiye aynı zamanda “milli irade”, “görülmemiş kalkınma”, “nurlu ufuklar” gibi sloganları içeren yeni bir siyaset üslubuyla tanışmıştır.¹¹¹

DP'nin ilk yılları Türkiye'nin önemli gelişmelere şahitlik ettiği yıllar olmuştur. Üretim artmış, milli gelir yükselmiş, karayolları, baraj yapımları gibi hizmetler sağlanmıştır. Köy Enstitüleri kapatılmış olmasına rağmen eğitimde kurum, öğretmen ve öğrenci sayısı DP döneminde bir kat artmıştır. Silahlı Kuvvetler ise sağlanan dış yardım sayesinde güçlendirilmiş, ancak bu güçle orantılı bir yaşam düzeyi sağlanmamıştır.¹¹² Menderes de dahil olmak üzere partinin üyeleri kendilerinin Türkiye'nin kalkınması için görevlendirilmiş olduklarına inanmışlardır. Amerika'nın sağladığı yardımlar ile suni refah sağlayan iktidarın bu yöndeki inancı daha da artmıştır.¹¹³

DP hükümeti göreve başladıktan kısa bir süre sonra 6 Haziran 1950 tarihinde Silahlı Kuvvetlerin üst kademelerinde değişikliğe gitmiştir. Buna göre Genelkurmay Başkanı, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri komutanları ile birlikte bazı generaller görevden alınmıştır.¹¹⁴ DP'lilerin, CHP'ye yakınlık duyan komutanların kendilerini devirecekleri yönünde bir korkuları oldukları belirtilmektedir.¹¹⁵ Menderes 13 Haziran 1950 tarihinde grupta söz alarak şu konuşmayı yapmıştır:

¹⁰⁹ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 64.

¹¹⁰ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 236.

¹¹¹ Gökhan Atılgan, “1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılgan, vd. (der.), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 420.

¹¹² Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 178.

¹¹³ Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, 8. Basım, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 433.

¹¹⁴ *Milliyet*, “Ordu Komutanlarının Hepsini Değiştiriliyor”, 7 Haziran 1950, ss. 1, 5.

¹¹⁵ Tunçay, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, s. 178.

Muhterem arkadaşlarım; Size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinleştirmeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasi iktidarı bozuk gösterecek bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir.

Bu konuşmanın gerekçesi, adı verilmeyen bir albayın Menderes'e gelerek İnönü'nün etrafında bazı komutanların hükümet darbesi hazırladıklarını haber vermesi ve Menderes'in de buna inanması olmuştur.¹¹⁶ Hükümet, ordu ile ilişki kurmak yerine tam tersine demilitarizasyon hareketine girişmiştir. Çünkü DP, halkın oyuyla gelmişti ve halktan daha güçlü bir yapı olamazdı. Bu nedenle DP "ordu gerçek yerini bulmalı, halkın ve milletin emrinde olduğunu öğrenmeli" sloganını kullanmıştır. Bunun yanında askeri değersiz hissettirecek birtakım davranışlarda da bulunulmuştur. Kapısında orgeneralleri bekletme, parmağının ucuyla diğer subayların arasından general çağırma gibi davranışlar ordu içerisinde ilk yıllardan itibaren olumsuz birikimlerin başlamasına neden olmuştur. Ordu, Kurtuluş Savaşı'ndan 1940'ların sonuna kadar her zaman ön planda olmuş ve devletin kaderi çizilirken söz sahibi olmuştur. DP döneminde ise ordu, bu statüsünü kaybetmiş ve kapıları çalınmadan garnizon komutanlarının odalarına girilmeye başlanmıştır. Ordu komutanları, il veya ilçe başkanlıklarının arkasında yer alacak bir konuma düşürülmüşlerdir.¹¹⁷

1954 yılından itibaren kendini hissettirmeye başlayan ekonomik sıkıntılarla mücadele etmede en çok Silahlı Kuvvetler zorluk çekmiştir. 1950'lerin sonuna doğru subaylar kiralık ev ve kız verilmez bir konuma gelmiş, günlük yaşantısını güçlükle sürdüren bir grup halini almıştır. Maddi ve manevi statüsünü kaybeden subaylar arasında "Biz buna layık mıyız?" soruları yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunlarla birlikte 1950'lerin ordusu ülke sorunlarını ve muhalefetin sesini göz ardı etmemiş, basını daha fazla okumaya başlamış ve propagandalara açılmıştır. Tek parti döneminde ordu, içine kapanık, iktidar partisi yayın organı olan Ulus okuyan, kabine adlarını ezberleyen bir yapıdaydı. DP döneminde ise ordu, artık siyaset konuşmaya, ülke sorunlarını tartışmaya ve toplumdan gelen olumsuz tepkilerden etkilenmeye başlamıştır.¹¹⁸ Menderes ise alt ve üst rütbeli subayların ekonomik sıkıntılarını göz

¹¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, 7. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, ss. 181, 182.

¹¹⁷ Birand, *Emret Komutanım*, ss. 433-435.

¹¹⁸ Birand, *Emret Komutanım*, s. 436.

ardı etmiştir. Bu durum askerler arasındaki hoşnutsuzluğun artmasına ve askerlerin hükümetten uzaklaşmasına neden olmuştur.¹¹⁹ Ekonomik sıkıntıların yanı sıra orduda teknik yetersizlikler ve eğitim eksiklikleri de mevcuttu. Terfiler ise yetenekten ziyade kıdeme göre yapılmış ve ordunun üst kademeleri modern savaş eğitimi olmayan insanlarla dolmuştu.¹²⁰ Aslında ordudaki çözümler DP'nin ilk yıllarından itibaren görülmeye başlanmıştır. DP'ye destek veren subaylar arasında yer alan Fahri Belen bakanlık görevine geldikten 6 ay sonra, Seyfi Kurtbek ise 1953'te istifa etmiştir. İstifaların sebebi olarak subayların sahip oldukları geleneksel merkezi rollerinden uzaklaştırıldıkları düşüncesinin etkili olduğu belirtilmektedir.¹²¹ Bunun yanı sıra ordu için İsmet İnönü önem taşımaktaydı ve ordu içinde “İstiklal Savaşı'nın kahramanı, eski Genelkurmay Başkanı” olan liderlerine karşı yöneltilen olumsuz sözler rahatsızlık yaratmaktaydı.¹²²

Ekonomik sıkıntıların yarattığı ortamdan faydalanan muhalefet, DP içerisinde bazı üyelerin yolsuzluk olaylarına karıştığını belirterek şiddetli bir eleştiri kampanyası başlatmıştır. DP ise suçlamaları kabul etmemiş, bu eylemleri ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması için zararlı bulmuştur. Menderes, CHP'ye karşı sert önlemler almaya başlamıştır. Parti faaliyetleri için gereken para dışında CHP'nin bütün mal varlığı müsadere edilmiş, CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesine geçici olarak el konularak yeni basın kanunu ile muhalefet gazetelerin susturulma yetkisi elde edilmiştir.¹²³ Devletin fonlarıyla finanse edilmiş olan Halkevleri kapatılmış ve yine devlet fonlarıyla sağlanmış olan CHP mülklerinin çoğunun hazineye devredilmesini öngören bir yasa çıkarılmıştır. DP, muhalefeti kötü niyetli olarak suçlamaya başlamış ve yok etmeye girişmiştir.¹²⁴

DP döneminde dinin siyasete dahil edilmesi, toplum içerisinde özellikle gençlik arasında ideolojik gruplaşmaların görünürlüğünü artırmıştır. DP liderleri Türkiye'de önemli bir yere sahip olan İslam dinini, çoğunluğun oyunu alabilmek için sürekli vurgulamış, milletin değerlerine, geleneklerine ve dinsel inançlarına hürmet eden bir siyasi politika izlemiştir.¹²⁵ DP'nin söylemlerindeki din ve milliyetçilik

¹¹⁹ Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Orçun Türkay (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 64.

¹²⁰ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 135.

¹²¹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 138, 139.

¹²² Birand, *Emret Komutanım*, s. 437.

¹²³ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 134.

¹²⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, ss. 237, 238.

¹²⁵ Atılgan, “1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, s. 429.

vurgusu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan komünizmle mücadelede kullandığı önemli bir agüman olmuştur. Bu dönemde “aşırı solculuk” ifadesi yerine de komünizm kullanılmıştır.¹²⁶ Hatta komünizm Rus ajanı, dinsiz ve anarşist kelimeleri ile özdeş tutulmuştur. DP döneminde komünizmle mücadele kapsamında hukuki zemin sağlayabilmek için TCK'nın 141. ve 142. maddeleri değiştirilmiştir.¹²⁷ 1948 yılında kurulan Komünizmle Mücadele Derneği'nin İstanbul'da ilk şubesi açılmıştır.¹²⁸ Komünizmle mücadele adına yapılan eylemler öyle bir noktaya ulaşmıştır ki her kötülüğün ardında komünistlerin yer aldığı öne sürülmüştür.¹²⁹

1950'li yıllardaki toplumsal fikirler, dinsel gericiğe karşı laik devrimleri korumak amacıyla kurulduğu iddia edilen Devrim Ocakları'nda ele alınmaya başlamıştır. CHP'ye sempati duyan bu ocak, üniversite öğrencilerini kendine çekmeyi başarmıştır. 1954'e kadar Kemalizm'in savunulması üzerine yapılan tartışmalar bu tarihten sonra güncel, toplumsal ve ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır.¹³⁰ 1957 seçimlerinin yaklaşmasıyla birlikte din ve laiklik konusu en sık propaganda söylemleri arasında yer almıştır. 1930-1945 yılları arasında laikliğin, İslam'dan uzaklaşmaya ve toplumun manevi standartlarının düşmesine neden olduğu yönündeki düşünceler DP'nin CHP'ye karşı yönelttiği önemli eleştiriler arasında yer almaktaydı. Bu eleştiriler ordunun da dikkatini çekmekteydi. Çünkü ordu için Atatürk ve Atatürk'e ait hatıralar başta olmak üzere tartışma kabul etmeyen bazı değerler vardı. Ordu, DP hükümetinin davranışlarından tedirgin olmaya, Atatürk'ün gerektiğinde benimsenmediğini ve irticaa ödün verildiğini düşünmeye başlamıştır. DP hükümeti ise Atatürk ilkelerine bağlı olarak yetiştirilen orduya kayıtsız kalmıştır.¹³¹ Bu tartışmaların üzerine 1954 yılından itibaren Silahlı Kuvvetlerdeki bazı genç kurmay subaylar iktidarı yakın takibe başlamıştır.¹³²

¹²⁶ Aslan, “Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların ‘Sol’ Algısı (1923-1960)”, ss. 185-188.

¹²⁷ Emin Özdemir ve A. Fatih Şendil, “Soğuk Savaş Dönemi Algı İle Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti’nin Sol Hareketlere Yaklaşımı”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 12, S. 23, Bahar 2016, ss. 341, 356.

¹²⁸ Aslan, “Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların ‘Sol’ Algısı (1923-1960)”, s. 185.

¹²⁹ Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 417.

¹³⁰ Karpat, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, ss. 100, 124.

¹³¹ Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 267.

¹³² Ömer Lütfi Erol, *Asker- Devrim- Darbe*, 2. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 202.

1958 yılının sonlarında muhalif partiler bir araya gelerek “Muhalefetin Güç Birliği”ni sağlamışlardır. Ekim ayında Türkiye Köylü Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne, Kasım ayında Hürriyet Partisi CHP’ye katılmıştır. DP ise buna karşılık olarak Vatan Cephesi’ni kurmuştur. Vatan Cephesi’ne katılanların isimleri teşvik amacıyla radyoda okunmuş ve belli konumdaki kişiler bu cepheye yazılmaya zorlanmıştır.¹³³ Siyasi partiler gençlik üzerinde etkilerini artırabilmek amacıyla da gençlik kolları kurmuşlardır. Ancak gençlerin büyük çoğunluğunun CHP’ye eğilimli olması nedeniyle DP, yükseköğrenim gençliğinin siyasetle uğraşmasını yasaklamıştır.¹³⁴

1958-1960 yılları arasında ülkenin genel manzarasına bakıldığında sokak gösterileri çatışmaya dönüşmüş, gazeteler sansürlü çıkmaya, gazeteciler ise hapse atılmaya başlamıştır.¹³⁵ DP’nin vaatleri ve parti programları arasında yer alan grev hakkı tanımak, irticaa yer vermemek, devlet borçlarını artırmamak, altın ihtiyatını korumak, hayat pahalılığını önlemek, adli teminat sağlamak, basını hür kılmak, laikliğe bağlı kalmak, millete mal olmuş inkılapları korumak, antidemokratik kanunları kaldırmak gibi maddelerin uygulanması bir yana, maddeler tersi yönde işletilmiştir.¹³⁶ 18 Nisan 1960 tarihinde CHP ve bazı basın gruplarının faaliyetlerinin soruşturulması için Meclis Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Komisyon bütün siyasi parti ve kuruluşların çalışmalarını durdurmuştur. İsmet İnönü bu karar üzerine “Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam.” cümlesini kurmuştur.¹³⁷ 27 Nisan 1960’a gelindiğinde İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde öğrenci hareketleri patlak vermiştir. 21 Mayıs 1960’ta ise Ankara Harp Okulu öğrencileri protesto yürüyüşü yapmışlardır. Halkın alkışlayarak destek verdiği bu yürüyüşe çeşitli rütbelerden subaylar da katılmıştır.¹³⁸ Ordu, artan eylemler karşısında 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koyarak DP’yi iktidardan uzaklaştırmıştır.¹³⁹

1960 darbecilerinin örgütlenme süreci 1955 yılına dayanmaktadır. İstanbul Harp Okulu’nda okuyan subaylardan Dünder Seyhan ve Faruk Güventürk, birçok

¹³³ Tunçay, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, s. 185.

¹³⁴ Alpay Kabacalı, *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, 2. Basım, Güner Yayınları, İstanbul 2007, ss. 115, 116.

¹³⁵ Birand, *Emret Komutanım*, s. 438.

¹³⁶ Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, ss. 227, 228.

¹³⁷ Kabacalı, *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, s. 121.

¹³⁸ Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 292.

¹³⁹ Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, s. 75.

subayın da yer aldığı Atatürkçüler Cemiyeti'ni oluşturmuşlardır.¹⁴⁰ 1956 yılında Cemiyet 14 üyeye ulaşmış ve Orhan Kabilay, Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı Cemiyetin önde gelen isimleri arasında yer almıştır. “Atatürkçüler Cemiyeti” adı altında birleşen subaylar başlangıçta amaçlarının iktidarı ele geçirmek değil, ordu içinde reformların yaptırılmasını sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Ankara'da ise subaylar arasında iki grup oluşmuştur. Birinci grupta Osman Köksal, Sezai Okan ve Talat Aydemir, ikinci grupta Sadi Koçaş ve Kenan Esengin etrafında gruplaşmalar başlamıştır. Eğitim için İstanbul Harp Okulu'na gönderilen Talat Aydemir, Sezai Okan ve grup üyelerinden Adnan Çelikoğlu İstanbul grubu ile birleşme kararı almışlardır. Subaylar güvenlik endişesiyle merkezi örgütlerini 25 üye ile sınırlamışlardır. Ancak subay grupları arasında amaçlar konusunda uyum sağlanamamıştır. Aydemir ve Seyhan grubu hemen darbe yapılmasını isterken diğer grup, darbenin son çare olduğunu ve ordu içerisindeki reformların öncelikli hedefleri arasında yer alması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle Koçaş grubu ile anlaşma sağlanamamış ve Koçaş grubu Ankara'da ayrı bir grup olarak varlığını sürdürmüştür. İstanbul'daki devrimci örgüte katılan Samet Kuşçu'nun korkuya kapılarak üst rütbeli bir subaya darbeye ilişkin bilgi sızdırması sonucu komplonun varlığı gün yüzüne çıkmıştır. Samet Kuşçu ve Faruk Güventürk de dahil olmak üzere 9 komplocu tutuklanmıştır. Tutuklamalardan etkilenmemiş olan Sadi Koçaş grubu darbeyi gerçekleştirecek grup olarak kalmıştır. Ancak darbenin resmi lideri gibi davranacak üst rütbeli bir general bulmak gerekiyordu. Sadi Koçaş 1959 yılında bu teklifi Cemal Gürsel'e sunmuş ve Gürsel de kabul etmiştir. Gürsel'in desteğiyle birlikte Silahlı Kuvvetlerdeki önemli görevlere komplocuların atanması sağlanmıştır. 12 kişilik yeni bir Merkez Komite oluşturulmuş ve İstanbul'daki Birinci Ordu subayları arasında destek görmüştür.¹⁴¹

Örgütlenmeyi sağlayan ordu mensupları arasında ideolojik olarak ya da darbeden sonra izlenecek politikalar hususunda anlaşma sağlanması mümkün olmamıştır. Darbeden sonraki askeri yönetimin ne kadar süreyle iş başında kalacağı tartışma konusu olmuştur. Çoğunluk üç ay içerisinde parlamenter rejime dönülmesini savunurken, başında Türkeş'in yer aldığı azınlık bir grup askeri yönetimin uzun süre iktidarda kalmasını savunmuştur. Her iki grubun anlaşmaya varabildiği tek konu

¹⁴⁰ Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, ss. 64, 65.

¹⁴¹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ss. 140-145.

Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kurulması olmuştur.¹⁴² Harekatın başarıya ulaşmasının ardından MBK, ordu adına yönetime el koymuştur. DP ileri gelenleri tutuklanarak Yassıada'ya götürülmüş ve Yüksek Adalet Divanı adı verilen özel mahkemede yargılanmışlardır.¹⁴³ Darbenin ardından oluşturulan 1961 Anayasası ile aydınların ve öğrencilerin, işçi sınıfıyla birlikte siyaset yapabilmelerine ortam hazırlanmış, rejimin sol düşünceye açılmasına katkı sağlanmıştır. 1960 darbesinin gerçekleştirilmesinde büyük çoğunluk tarafından olmasa da geniş denilebilecek bir kitle tarafından destek verilmiştir. Darbe, DP yandaşları arasında bile az bir muhalefetle karşılanmıştır.¹⁴⁴

27 Mayıs darbesinin gerekçeleri değerlendirildiğinde DP'nin antidemokratik ve anti-laik yönelimlerini, askerlerin ekonomik sıkıntıları ve prestij kaybı şeklindeki hususları darbe sebebi olarak kabul etmeyen görüşler de mevcuttur. Çünkü o süreçte CHP'nin de anti-laik olarak değerlendirilen bazı eğilimleri desteklediği belirtilmektedir. Statü ve prestij konusunda ise 1950-1960 döneminde askerlerin en alt seviyeye geldikleri kabul edilmekle birlikte Cumhuriyet döneminin başından itibaren geriledikleri belirtilmektedir.¹⁴⁵ Darbeyi gerçekleştirenlerin asıl amacının demokrasiyi korumak olmadığı düşünülmektedir. Zira 1957 seçimlerinden sonra CHP'nin oy oranı ve meclisteki temsil oranı artmıştı. Bununla birlikte Menderes 1960 yılının Mayıs ayında, yakın bir zamanda İstanbul ve İzmir'de seçimlerin yapılacağını söylemiş ve 25 Mayıs 1960'da Tahkikat Komisyonu'nun görevinin bittiğini duyurmuş¹⁴⁶ olmasına rağmen ordu darbe yapma fikrinden vazgeçmemiştir.¹⁴⁷ Atatürk ilkelerine bağlı olduğu ileri sürülen ordu ise darbe sonrasında Atatürk ilkelerini ve mirasını gündeme getirmemiştir. Hatta ne Milli Birlik Konseyi tebliğlerinde ne de Türkeş'in okuduğu darbe bildirisinde Atatürk'ün adı geçmiştir.¹⁴⁸ Ancak 27 Mayıs darbesinin önde gelen isimlerinden Cemal Madanoğlu, 1955 yılındaki 29 Ekim töreninde Milli Savunma Bakanı'nın parmağıyla Genelkurmay Başkanı Nurettin Baransel'i yanına çağırmasını, DP döneminde "karşı Atatürkçülük" yapılmasını, ve "laikliğin terk edilmesi"ni darbe gerekçeleri olarak

¹⁴² Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, s. 176.

¹⁴³ Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, s. 156.

¹⁴⁴ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 192, 194.

¹⁴⁵ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, ss. 66, 67.

¹⁴⁶ Milliyet, "Başvekil Göre Komisyon İşini Bitirdi", 26 Mayıs 1960, ss. 1, 5.

¹⁴⁷ Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, s. 65.

¹⁴⁸ Demirel, "1946-1980 Döneminde 'Sol' ve 'Sağ'", ss. 419, 420.

sıralamıştır. Ayrıca 1957 genel seçimleri¹⁴⁹ darbenin başlangıç tarihi olarak değerlendirilmiştir. Sandıklar henüz kapanmadan radyoda DP'nin bazı illerde seçimi kazandığının duyurulmaya başlanması DP'nin seçimi "normal yöntemlerle" kazanmadığının kanıtı olarak görülmüştür. 27 Mayıs darbecilerinin CIA ya da Amerika ile işbirliği yapmadıkları belirtilmektedir. Çünkü Cüneyt Arcayürek'in aktardığına göre 1957 yılında ABD İstanbul Başkonsolosluğundan CIA'nın İstanbul istasyon şefi, İstanbul Emniyet Müdürü Hayrettin Nakipoğlu'nu aramıştır. CIA istasyon şefi, yanlarında bulunan Samet Kuşçu'nun kendilerine sığınmak istediğini ve Türkiye'de bir darbe yapılacağını söylediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Emniyet Müdürü ABD'ye sığınan Samet Kuşçu'yu alıp Türkiye'ye getirmiştir. Ayrıca darbenin "sol bir hareket" olduğundan ya da olacağından kaygı duyan CIA, darbe sonrasında Türkeş'in gücünü ve yönetimi ele geçirip geçiremeyeceğini takip etmiştir. Darbeden sonra Türkeş'in MBK'den tasfiye edilmesiyle Türkiye'nin 1961'de demokrasiye ulaştığı ifade edilmiştir.¹⁵⁰ 27 Mayıs darbesinin gerekçesini DP'nin iç politika uygulamalarında özellikle ekonomik sıkıntılar temelinde aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵¹

1960 darbesine kadar olan süreçte ordu ve siyaset ilişkisini değerlendirdiğimizde Mustafa Kemal Atatürk döneminde ordu üzerinde hakimiyetin sağlandığı görülmektedir. Bu dönemde kabul edilen Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi, ordunun yapacağı darbelere meşruiyet sağlamada kullanacağı ilk argüman olarak sık sık öne çıkacaktır. Atatürk döneminde ordu içerisinde gruplaşmaların olmadığı görülürken, İnönü döneminde özellikle 1946 seçimlerinden sonra ordu içerisinde gizli örgütlerin sayısı artmaya başlamıştır. Çok partili sisteme geçiş konusunda ordu içerisinde CHP ve DP lehine iki farklı grup ortaya çıkmıştır. 1950 yılında seçimleri DP'nin kazanması üzerine ordunun fiili bir müdahalesi olmamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de kendini göstermeye başlayan ideolojik eğilimler ve özellikle 1950'li yılların ortalarından itibaren hissedilmeye başlanan ekonomik sıkıntılar DP iktidarını zora sokmuştur. Muhalif kanadın artan eleştirileriyle birlikte bu dönemde toplumsal çatışmalar da artmaya başlamıştır. Nihayetinde ordu, DP iktidarının kendisine yönelik küçük

¹⁴⁹ 1957 genel seçimlerinde DP ile CHP arasındaki oy farkı 619.485'tir. Bkz. Demirel, "1946-1980 Döneminde 'Sol' ve 'Sağ'", s. 418.

¹⁵⁰ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, ss. 22-38.

¹⁵¹ Gönlübol ve Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1865): Genel Durum", s. 323.

düşürücü hareketlerini de öne sürerek yönetime el koymuştur. Atatürk döneminde ordunun bir bütün olarak iktidarın yanında kalması sağlanmışken, İnönü döneminden itibaren ordu her zaman siyasete müdahale etme eğilimi taşımıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1971-1980 YILLARI ARASINDA TÜRK SİYASETİ

1960 darbesiyle Türkiye’de öne çıkan ideolojik eğilim de değişme göstermiştir. Askeri iktidar darbeye meşruiyet oluşturmak adına DP’yi gerici ve Atatürkçülüğe zıt bir parti olarak nitelendirmiştir. Atatürkçülük/Kemalizm ve solculuk; ilerici, inkılapçı ve hürriyetçi gibi kelimelerin yerine kullanılmaya başlanmıştır. 1960-1965 döneminde ise sol düşünce, Atatürkçülük zemininde kendisini meşrulaştırmıştır. Sol hareketin yükselmesi aynı zamanda 1960 darbesi ile iktidardan uzaklaştırılanların başını çektiği yeni bir sağ oluşumun önünü açmıştır. Bu dönemde ABD de Türkiye’de sol hareketin yükselişinden endişe duymuş ve sağ hareketin gelişmesi için çaba harcamıştır.¹⁵²

Belirtmek gerekir ki 1960’lı yıllara kadar Türkiye’de sağ-sol kavramı partileri nitelemek için kullanılmamıştır.¹⁵³ 1965 yılında İsmet İnönü CHP’nin, ortanın solunda yer aldığını beyan etmesiyle partiler de sağ-sol konjonktüründe kendilerini tanımlamaya başlamışlardır. İnönü’nün bu tanımından sonra Adalet Partisi’nin (AP) “ortanın solu Moskova yolu” sloganını kullanmasıyla birlikte Türkiye’de sağ sol kutuplaşmasının halk nezdinde belirginlik kazanmaya başladığı düşünülmektedir. AP’nin bu ifadesi sağcılığın oluşumunda milat olarak değerlendirilmektedir. Çünkü sola karşı durma anlayışıyla tanımlanan sağ gittikçe belirginleşmiştir.¹⁵⁴ AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de sağ sol oluşumuna yönelik değerlendirmesinde,¹⁵⁵

Bakınız, aslında tek partinin bulunduğu dönemde sağ ve sol diye bir şey yoktu. Çok partiye geçildikten sonra, 1965’e kadar, Türkiye’de Halk Partisi ve bir de karşısı var. Binaenaleyh sol lafı 1965’te çıkmıştır. CHP aslında 1965’e kadar sol bir parti midir? 1965 seçimlerinde bu söz ortaya atıldığı vakit, gayet tabii ki ‘CHP solsa, onun karşısında olan bizler de sağız,’ demek durumunda kalmışızdır.

ifadeleriyle İnönü’nün “sol” söylemi neticesinde “sağ” oluştuğunu belirtmiştir.

1960 darbesinden sonra siyasi yapıya baktığımızda MBK, 30 Mayıs 1960 tarihinde yayınladığı kararlar partilerin siyasi mahiyetteki toplantılarını

¹⁵² Demirel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, ss. 419-423.

¹⁵³ Demirel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, ss. 417, 418.

¹⁵⁴ Tanıl Bora, “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, *Türk Sağı Mütler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, ss. 12, 13.

¹⁵⁵ Hıdır Göktaş ve Ruşen Çakır, *Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 17.

yasaklamıştır.¹⁵⁶ Hazırlanan 1961 Anayasası'yla ise hak ve özgürlüklere geniş güvenceler sağlanmıştır. Baskı altında tutulan birçok demokratik istek yükselmeye başlamış ve yeni politik yaşam bu koşullar altında şekillenmiştir. 12 Ocak 1961 tarihinde yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesinin ardından Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile birlikte 15 parti kurulmuştur. Bunlar arasında Adalet Partisi (AP) kısa süre içerisinde etkin bir güç haline gelmiştir.¹⁵⁷ 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükler sol kesimde yeni oluşumların meydana gelmesinde de etkili olmuştur. Bu dönemde sosyalizm bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve Yön dergisinin yayın hayatına başlamasıyla birlikte sosyalizm de gelişme göstermiştir.¹⁵⁸ Bu dönemde oluşan sol, çeşitli Marksist görüşleri bünyesinde barındırmıştır.¹⁵⁹ Bu sol gruplar arasında 13 Şubat 1961'de on iki sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) öne çıkmıştır.¹⁶⁰ TİP ile birlikte siyasal alanda solun görünürlüğü artmaya başlamıştır.¹⁶¹ 1961 yılında yapılan milletvekili seçimlerine CKMP, Yeni Türkiye Partisi (YTP), AP ve CHP katılmıştır. Ancak seçim sonucunda hiçbir parti yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için CHP-AP koalisyonu kurulmuştur. AP'nin koalisyonu bozması üzerine CHP, 1962 yılında CKMP ve YTP ile ikinci koalisyonu kurmuştur. Aynı yıl yapılan ara seçimlerde AP'nin başarı sağlaması koalisyonu sona erdirmiştir. Ancak hükümet yine İnönü Başbakanlığında 1963 yılında YTP'nin dışarıdan desteği ile koalisyon olarak kurulmuştur.¹⁶²

1965 ve 1969 seçimlerinin sonucunda AP tek başına iktidar olur.¹⁶³ AP lideri Süleyman Demirel'in sloganlarında "Büyük Türkiye" söylemi yer almış ve "büyük" sözcüğü ile ekonomik büyüme hedeflenmiştir. 1965-1969 döneminin ekonomik görünümüne bakıldığında olumlu bir tablo görülmektedir. Avrupa'da çalışan işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri dövizler dış ödemeler açığının azalmasına

¹⁵⁶ T.C. Resmi Gazete, "Milli Birlik Komitesi (19) Numaralı Tebliği", 30 Mayıs 1960, s. 1451.

¹⁵⁷ Hikmet Özdemir, "1960-1980 Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 10-15.

¹⁵⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Ceren Elitez (çev.), 7. Basım, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, ss. 216, 217.

¹⁵⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 25. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 256.

¹⁶⁰ Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (ed.), C. 8, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 357.

¹⁶¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, 5. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 135.

¹⁶² Ahmet Akif Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, Gökkuşluğu Yayınları, İstanbul 2009, ss. 65, 66.

¹⁶³ Özdemir, "1960-1980 Dönemi", ss. 25, 30.

katkı sağlamıştır. Ancak yine de dışa olan ekonomik bağıllık giderek artmıştır. 1970 yılına gelindiğinde ekonomik bunalım hissedilir noktaya gelmiştir. 1970 yılında yapılan devalüasyonla 9,5 TL olan dolar 16 liraya çıkmış ve Türk Lirası %50'nin üzerinde değer kaybetmiştir. Bunun sonucunda sanayi malları ve temel yaşam ürünleri pahalılaşmıştır.¹⁶⁴

Halk pahalılıktan yakınırken, silahlı eylemler de artmaya başlamıştır. Bu dönemde yeni sol, ulusal düzeyde örgütlenen ilk grup olmuş ve üniversite gençliğini etkilemeyi başarmıştır. Ancak kısa sürede bölünen sol hareketin bir kısmı toplumsal sistemin şiddet yoluyla sağlanacak bir devrimle değiştirilebileceğini savunmuştur. Özellikle 1969 yılından itibaren sağ-sol öğrenci olaylarıyla birlikte sol görüşlü öğrencilerin hükümet aleyhindeki gösterileri de artmıştır.¹⁶⁵ Buna karşılık 1960-1980 arası dönem antikomünist faaliyetlerin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. 1960'lı yıllarda Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuş ve 1968'e gelindiğinde şube sayısı 141'e ulaşmıştır. Hatta derneğin yaygınlaşması üzerine AP ve CKMP dernek üzerinde nüfuz hakimiyeti sağlamayabilmek için mücadele etmişlerdir.¹⁶⁶

27 Mayıs darbesinden sonra askeri yapıya ve asker-siyaset ilişkisine baktığımızda henüz MBK'nin kuruluşu sırasında anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülmüştür.¹⁶⁷ Komite içerisinde "aşırıcular" ve "ılımlılar" şeklinde nitelendirilen iki grup oluşmuştur. "Aşırıcular" ülkenin askeri rejim ile yönetilmeye devam edilmesini isterken "ılımlılar" en kısa sürede seçimlere gidilmesini istiyorlardı. Cemal Gürselin de aralarında bulunduğu "ılımlılar" grubu 13 Kasım 1960 tarihinde bir iç darbe gerçekleştirerek kalıcı askeri rejim isteyen subaylardan 14 tanesini tasfiye etmişlerdir.¹⁶⁸ MBK ordu içerisindeki hakimiyetini güçlendirirken siyaset üzerinde de etkin olmaya çalışmıştır. MBK, 1961 seçimlerinde CHP'nin tek başına iktidar olmasını beklemiş, ancak CHP tek başına iktidar olabilecek oya ulaşamamıştır. Kapatılan DP'nin oylarının sahibi olarak görülen AP ve YTP ise birlikte hem koalisyona oluşturabilecek hem de cumhurbaşkanını seçebilecek oy sayısına

¹⁶⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, ss. 152-191.

¹⁶⁵ Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, ss. 252-256.

¹⁶⁶ Bayram Koca, "Altmışlı Yıllarda Türkiye'de Anti-komünizm: Truman Doktrini'nde Komünizmle Mücadele Derneklerine", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (haz.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 557, 558.

¹⁶⁷ Bengü Öztan ve Zişan Ataman Çelik, "27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (haz.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 158.

¹⁶⁸ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yayın yönetmeni), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, ss. 196, 197.

ulaşmışlardır. MBK bu tablo karşısında tekrar askeri müdahale tehdidiyle CHP ve AP'yi koalisyon kurmaya mecbur bırakmış ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamıştır.¹⁶⁹ 1960-1963 yılları arası genel olarak ordu içerisinde huzursuzlukların ve darbe söylentilerinin yaygın olduğu bir dönem olmuştur. Aslında bu söylentiler de boş bıkmamıştır. Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir, İnönü başbakanlığındaki CHP-AP koalisyon hükümeti döneminde 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde iki kere darbe girişiminde bulunmuş ve girişimlerin ikisi de başarısız olmuştur. İkinci darbe girişiminden sonra ise idam edilmiştir.¹⁷⁰

1965 seçimlerinden sonra AP'nin tek başına iktidar olması, kapatılan DP'nin devamı olarak görüldüğü ve anti-laik düşünceleri barındırdığı gerekçesiyle ordu içerisindeki bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Ancak bu dönemde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde yine ordunun istediği Orgeneral Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesi AP ile ordu arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Seçimlerin ardından sol hareketin yükselmesi ve 27 Mayıs darbesinden sonra mahkum edilmiş olan eski DP'lilerin affı, ordu ile AP arasında gerginliğin başlamasına neden olmuştur. 1969 yılında ise AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in istememesine rağmen affedilen eski DP'lilere siyasi haklarını iade eden kanun Meclis tarafından onaylanmıştır. Ancak kanunun kabul edilmesi için Cumhuriyet Senatosu'nun da onayı gerekmektedir. Askerle ilişkileri bozmak istemeyen Demirel'in girişimiyle Senato, kanunu onaylamadan tatile girmiş ve 1969 yılında yapılan seçimlere eski DP'lilerin katılması engellenmiştir. 1969 seçimlerinden de tek başına iktidar çıkan AP, ülkede artan şiddet olaylarını sonlandırma konusunda başarılı olamamış ve ordu müdahale kararı vermiştir.¹⁷¹

1.1. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası

Tümgeneral Celil Gürkan, Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu ve Tuğamiral Vedat Bilget'in başını çektiği genç subaylar 8-9 Mart 1971 gecesi bir darbe yapmayı planlamışlardır. Subaylar darbeyi planlarken Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'a güvenmişlerdir. Ancak Faruk Gürler ve Muhsin Batur'un, darbenin gerçekleşmesinin ardından tasfiye

¹⁶⁹ Barış Ertem, "Türk Siyasetinde Asker-Sivil İlişkileri (1960-1971)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, S. 16, 2016, s. 137.

¹⁷⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 355, 356.

¹⁷¹ Ertem, "Türk Siyasetinde Asker-Sivil İlişkileri (1960-1971)", ss. 138-142.

edilebilecekleri endişesiyle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a yaklaşımları sonucunda planlanan darbe gerçekleşmemiştir. 9 Mart'ta yapılması düşünülen darbe planı, emir komuta zinciri içerisinde 12 Mart 1971 tarihinde muhtıra verilmesiyle sonuçlanmıştır. Genelkurmay Başkanı başta olmak üzere tüm kuvvet komutanlarının iştirakiyle hazırlanan muhtıra öğle haberlerinde radyodan yayınlanmıştır. Ordu Komutanları yönetimi doğrudan devralmak yerine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, Meclis ve Senato Başkanlarına bir muhtıra vermişlerdir.¹⁷² Muhtıra şöyle diyordu:¹⁷³

1. Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.
2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.
3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk silahlı kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almağa kararlıdır.

Bilgilerinize...

Muhtırada iktidara müdahale etmenin sebepleri bu şekilde sıralansa da muhtıranın aslında 27 Mayıs darbesinden sonra yükselen sol hareketlerin önünü kesmek için verilmiştir. Ecevit de müdahalenin kendisine yapıldığını savunarak CHP genel sekreterliğinden istifa edecekti.¹⁷⁴ Cemal Madanoğlu'nun 12 Mart muhtırasına yaklaşımını aktaran Cüneyt Arcayürek, CIA aracılığıyla 8-9 Mart gecesi yapılması planlanan darbenin yön değiştiğini kaydetmiştir. "Solcu darbe olacak, sizi de kurşuna dizecekler" şeklinde ürkütülen Faruk Gürler'in Genelkurmay Başkanına gitmesi sonucunda planlanan darbenin seyrinin değiştiği ifade edilmiştir.¹⁷⁵ Muhtıranın verilmesinin ardından Başbakan Süleyman Demirel aynı gün "muhtırayla Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir" ifadesini kullanarak muhtırayı protesto etmiş ve Cumhurbaşkanı'na istifa mektubunu göndermiştir.¹⁷⁶

¹⁷² Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 228.

¹⁷³ *Milliyet*, "Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve Meclislere Muhtıra Verdi", 13 Mart 1971, s. 1.

¹⁷⁴ Demirel, "1946-1980 Döneminde 'Sol' ve 'Sağ'", s. 438.

¹⁷⁵ Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, s. 36.

¹⁷⁶ *Milliyet*, "Demirel İstifa Etti", 13 Mart 1971, s. 1.

1.2. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası Sonrasında Siyasal Ortam

Yürürlükte bulunan 1961 Anayasası'na göre Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan kurulmuştur. Millet Meclisi genel oyla seçilmiş 450 milletvekilinden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu ise genel oyla seçilmiş 150 üye ve cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üyeden oluşmaktadır. 13 Aralık 1960 tarihli 157 sayılı Kanun'un altında adları bulunan MBK Başkanı ve eski cumhurbaşkanlarının da Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyeleri oldukları belirtilmiştir.¹⁷⁷ Ordu bu dönemde parlamentoyu dağıtmak ve tüm yetkileri doğrudan üstlenmek yerine CHP'li Nihat Erim başkanlığında “partiler üstü” bir hükümet kurulması yönünde bir düşünce oluşturmuştur.¹⁷⁸ 12 Mart rejimi siyasi kurumlara dokunmazken sol kanatta yer alan gençlik gruplarının, derneklerin ve sendikaların faaliyetlerini durdurmuştur. Yine sol kanadın ideolojisini yansıtan gazeteler ve dergiler yasaklanmış veya kapatılmışlardır.¹⁷⁹

1.2.1. Nihat Erim Hükümetleri

Cumhurbaşkanı Sunay'ın muhtırada belirtilen hedefleri uygulayabilecek tarafsız bir başbakan bulması gerekiyordu. Bu nedenle Sunay 15 Mart 1971 tarihinde, hükümetin kurulması için Milli Nizam Partisi (MNP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Birlik Partisi (BP) liderleri hariç olmak üzere diğer parti liderleriyle görüşmüştür. Çünkü yeni başbakanın CHP, Demokratik Parti (DP), Milli Güven Partisi (MGP), AP ve Senato'daki Milli Birlik Grubu tarafından kabul edilmesi daha önemliydi.¹⁸⁰ Sunay, CHP'den istifa etmiş olan Kocaeli Senatörü Nihat Erim'e 19 Mart'ta hükümeti kurma görevini vermiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bu duruma sessiz kalmıştır. İlerleyen konularda değineceğimiz üzere bu olay CHP içerisindeki ayrışmaların nedenlerinden biri olacaktır.¹⁸¹

Partiler içerisinde yeni hükümete destek olup olmama konusunda görüşmeler başlamıştır. CHP içerisinde İnönü'nün yer aldığı grup muhtıraya destek verirken

¹⁷⁷ T.C. Resmi Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 20 Temmuz 1961, s. 4645.

¹⁷⁸ Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, Ali Resul Usul (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 39

¹⁷⁹ Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Basımevi, Ankara 2012, s. 227.

¹⁸⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Ahmet Fethi (çev.), 5. Basım, Hil Yayın, İstanbul 2015, s. 287.

¹⁸¹ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 220.

Ecevit'in yer aldığı grup muhtıraya karşı çıkmıştır.¹⁸² CHP, hükümete bakan verme hususunu tartışmak amacıyla 21 Mart 1971'de grup toplantısı yapmış ve partinin Genel Sekreteri Bülent Ecevit bu toplantıya katılmayarak tavrını açıkça göstermiştir. Grup toplantısı sonucunda hükümete destek verme kararının çıkması üzerine Ecevit genel sekreterlikten istifa etmiştir. AP ise isteksiz bir şekilde de olsa yeni hükümete destek vermiştir. Erim Hükümeti iki büyük partinin desteğiyle 7 Nisan 1971 tarihinde güvenoyu alarak göreve başlamıştır.¹⁸³ Ancak belirtmek gerekir ki Cumhurbaşkanı Sunay, hükümet kurulmadan önce parlamentodaki partilere, hükümete güvenoyu vermeleri için birer mektup yazmıştır. Sunay'ın bu hareketi “milli iradeye doğrudan bir müdahale” olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁴

Hükümet programında üzerinde durulan öncelikli konulardan biri reformlar olmuştur. Erim, kabinesini reformları uygulayacak teknokratlardan oluşan bir “beyin takımı” olarak nitelendirmiştir. Özellikle toprak, eğitim, ekonomi, hukuk ve adalet, yönetim, enerji ve tabii kaynaklar konularını ele alan altı ana reform hedeflenmiştir.¹⁸⁵ Bunlarla birlikte asker vesayeti altında “anarşiyi durdurmak” amacıyla da yola çıkan hükümet, demokratik niteliklerden uzak baskıcı uygulamalara yönelmiştir.¹⁸⁶ Hükümet, “şehir gerillası” faaliyetlerindeki artış nedeniyle önceliğini siyasal ve sosyal düzenin sağlanmasına vermek zorunda kalmıştır.¹⁸⁷ Bu süreçte Erim Hükümeti döneminde iki parti kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 20 Mayıs 1971 tarihli kararıyla kapatılan ilk parti MNP'dir. Partililerin okuduğu Milli Nizam andı ve Milli Nizam marşı, okullarda din derslerinin zorunlu olarak okutulmasını savunmaları, yayınladıkları “Hak yol İslam yazacağız” yazılı broşürün şeriat propagandası içermesi MNP'nin kapatılma gerekçeleri arasında yer almıştır.¹⁸⁸ Hükümet MNP'yi kapatmakla terörle mücadele konusunda tarafsızlığını göstermek istemiştir. Ancak çok geçmeden 1972 yılında MNP'nin devamı niteliğinde olan Milli Selamet Partisi (MSP) kurulacaktır.¹⁸⁹ TİP ise kapatılan ikinci parti olmuştur. Parti, son kongre bildirisinde “Kürt sorunu” konusunda beyan ettiği düşünceleri nedeniyle

¹⁸² Mahmut Övür, “12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)”, *SETA Analiz*, S. 40, 2011, s. 6.

¹⁸³ Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 241.

¹⁸⁴ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 220.

¹⁸⁵ Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, ss. 192, 201.

¹⁸⁶ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 221.

¹⁸⁷ Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, s. 108.

¹⁸⁸ Fahrettin Poyraz, “Milli Nizam Partisinden Ak Partiye”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Turgay Uzun (ed.), Orion Kitabevi, Ankara 2013, s. 317.

¹⁸⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 378.

11 Haziran 1971’de kapatılma davası ile karşı karşıya kalmış ve 20 Temmuz 1971 tarihinde¹⁹⁰ Anayasa Mahkemesi tarafından “bölücülük” sebebiyle kapatılmıştır.¹⁹¹

Erim Hükümeti, sosyal düzenin bozulmasında ve sokak olaylarındaki artışta 1961 Anayasası’nın sağladığı siyasi ve ekonomik özgürlüklerin etkili bir rol oynadığını savunmuştur. Bu nedenle önlem olarak Anayasa değişikliği düşünülmüş ve parlamentodaki partilerin desteği istenmiştir. Belirtmek gerekir ki Erim Hükümeti döneminde parlamento askerlerin etkisi altında kalmış ve askerlerin isteği doğrultusunda kanunlar ve anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir. Reform sözü vermiş olan hükümet, yapılan Anayasa değişiklikleri ile demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olurken devletin ve vesayet kurumlarının güçlenmesini sağlayacak adımlar atmıştır. Hükümetin uygulamaları reformlar yerine ağırlıklı olarak sol örgütlerin tasfiyesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Sol kesimden çok sayıda aydın, politikacı, gazeteci, öğretim üyesi ve bürokrat işkencelerden geçirilerek cezaevlerine gönderilmiştir. Hükümetin sol kesim üzerindeki baskı politikalarına rağmen devrimci sol eylemler ortadan kaldırılamamıştır.¹⁹² Bu olaylarla birlikte AP’li 11 bakanın 3 Aralık 1971 tarihinde dilekçe vererek hükümetten çekilmesi Erim için de istifa gerekçesi olmuştur. Erim’in istifasını sunmak üzere Cumhurbaşkanıyla yaptığı görüşme sırasında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç da yanlarında yer almıştır. Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı Tağmaç’la yaptığı görüşmeden sonra ikinci kez hükümeti kurma görevini Nihat Erim’e vermiştir. Erim, hükümeti kurarak 11 Aralık 1971 tarihinde bakanlar kurulu listesini açıklamıştır.¹⁹³ Askerlerin isteği doğrultusunda muhtıra sonrasında ilk hükümeti kuran Erim, yine askerlerin etkisi altında ikinci kez hükümeti kurmak durumunda kalmıştır.

1.2.2. Ferit Melen Hükümeti

Nihat Erim’in ikinci hükümeti uzun sürmemiş ve Erim 17 Nisan 1972 tarihinde tekrar istifasını sunmuştur.¹⁹⁴ Cumhurbaşkanı Sunay, 29 Nisan’da hükümetini kurma görevini Suat Hayri Ürgüplü’ye vermiştir. Ürgüplü CHP, AP, DP ve MGP’nin desteğini alarak hükümeti kurmuş ve 13 Mayıs’ta bakanlar kurulu listesini

¹⁹⁰ Şener, “Türkiye İşçi Partisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, C. 8, s. 365.

¹⁹¹ Murat Belge, “Türkiye İşçi Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2131.; Ayrıca TİP’in kapatılma kararı için bkz. *T.C Resmî Gazete*, “Anayasa Mahkemesi Kararları, Karar Sayısı 1971/3”, 6 Ocak 1972, ss. 3-16.

¹⁹² Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 223-232.

¹⁹³ Erim, *12 Mart Anıları*, ss. 478-488.; *Milliyet*, “Hükümet Kuruldu”, 12 Aralık 1971, s. 1.

¹⁹⁴ *Milliyet*, “Erim İstifa Etti, Melen Vekalet Edecek”, 18 Nisan 1972, ss. 1, 9.

Cumhurbaşkanına sunmuştur.¹⁹⁵ Fakat Cumhurbaşkanı Sunay, kabineyi “12 Mart muhtırasının icaplarına ve cari durumun şartlarına” uygun bulmayarak kabul etmemiştir. Ürgüplü bunun üzerine istifa etmiş¹⁹⁶ ve bu defa hükümeti kurma görevi MGP Van Senatörü Ferit Melen’e verilmiştir. Ferit Melen 22 Mayıs 1972 tarihinde hükümetini açıklamış ve 5 Haziran’da da güvenoyu alarak göreve başlamıştır.¹⁹⁷ Ürgüplü’nün kabinesine onay verilmemesinin arkasında yatan gerçek nedenin komutanların itirazının olduğu ileri sürülmektedir. Melen’in ise 26 Mart 1971’den beri savunma bakanı olmasının komutanların Melen kabinesine onay vermesinde etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁸ Erim Hükümet’inde olduğu gibi Melen Hükümeti’nin de öncelikleri arasında anarşiyi durdurmak, kültürel, ekonomik ve siyasal reformları uygulamak yer almıştır.¹⁹⁹

Melen Hükümeti döneminde meydana gelen önemli gelişmelerden biri CHP’de genel başkan değişiminin yaşanmasıdır. CHP’nin 12 Mart Muhtırası’na tepkisi başta sert olurken çok geçmeden CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Erim Hükümeti’ni desteklemeye başlamıştı. Bu durum karşısında, parti içerisindeki muhaliflerin desteklediği Bülent Ecevit genel sekreterlikten istifa etmişti. Zira Ecevit, 12 Mart Muhtırası’nı kendilerine yapılmış bir darbe olarak değerlendirmekteydi. Parti artık iki ayrı yönelimi barındırmaya başlamıştı. Bu koşullarda CHP V. Olağanüstü Büyük Kurultayı’na gelinmiştir. 5 Mayıs 1972 tarihinde yapılan seçimlerde İnönü’nün önergesinin reddedilmesi üzerine İnönü genel başkanlıktan istifa etmiş ve 14 Mayıs’ta yapılan Genel Başkanlık Seçim Kurultayı’nda Bülent Ecevit CHP Genel Başkanlığına seçilmiştir.²⁰⁰

Bu dönemde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç’ın görev süresinin dolması üzerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler Genelkurmay Başkanı olmuştur.²⁰¹ 1973 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı bir yıldı. Ordu, Faruk Gürler’i cumhurbaşkanı olarak seçtirmek istiyordu. Bu nedenle Gürler, Genelkurmay Başkanlığı’ndan istifa etmiş ve Sunay tarafından kontenjan senatörü yapılmıştır. Ancak CHP ve AP’nin Gürler aleyhindeki işbirliği neticesinde,

¹⁹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 304.

¹⁹⁶ *Milliyet*, “Ürgüplü’den Vazgeçildi...”, 14 Mayıs 1972, ss. 1, 9.

¹⁹⁷ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 238.

¹⁹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 304, 305.

¹⁹⁹ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s. 209.

²⁰⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, XXV. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 269.

²⁰¹ Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, s. 234.

on beşinci turda Emekli Oramiral Fahri Korutürk 6 Nisan 1973 tarihinde cumhurbaşkanı seçilmiştir. Gürler'in cumhurbaşkanlığı seçiminde saf dışı bırakılmasıyla "12 Mart Rejimi" sona ermiştir.²⁰² Cumhurbaşkanının seçilmesinin ardından teamüller gereği Ferit Melen Hükümeti istifasını sunmuş ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Melen Hükümeti'nde Ticaret Bakanı olarak görev yapmış olan Naim Talû'yu başbakan olarak atamıştır.²⁰³ Naim Talû Hükümeti, icraatlarından ziyade ülkeyi 1973 genel seçimlerine götürecek geçici bir hükümet olarak görülmüştür. Genel olarak baktığımızda 12 Mart rejimi, hedeflenen siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirememiştir.²⁰⁴

1.2.3. CHP-MSP Koalisyonu

1973 yılının seçim kampanyaları gayri resmi olarak bir yıl öncesinde başlamıştı. AP'nin seçimleri kazanması muhtemel olarak görülürken, içerisinde yaşanan istifalardan dolayı CHP'nin kazanma olasılığı düşünülüyordu.²⁰⁵ Meclisin tamamını ve Cumhuriyet Senatosu'nun üçte birini belirleyen genel seçimler 14 Ekim 1973 tarihinde yapılmıştır. Seçimlere katılım oranı %66,8 seviyesinde kalmıştır. Seçim sonucunda CHP en fazla oyu alarak AP'yi geçmiş ve kısa süre önce kurulmuş olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile MSP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) parlamentoya girmeyi başarmışlardır.²⁰⁶ Seçim sonuçları herkes için sürpriz olmuştur. Feroz Ahmad'ın aktardığına göre Ecevit'i destekleyen *7 Gün* dergisi dahi Demirel'in kazanacağını öngörmüştü.²⁰⁷ Ecevit en fazla oyu almasına rağmen hiçbir parti tek başına iktidar olamamıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk 27 Ekim'de hükümeti kurma görevini seçimlerden en çok fazla oyla çıkan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e vermiş, fakat Ecevit AP, DP, CGP ve MSP ile yapılan koalisyon görüşmelerinden sonuç alamamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi 12 Kasım'da AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verilmiş, ancak Demirel de hükümeti kuramayarak görevi iade etmiştir. Aslında Demirel seçimden sonra "millet bize muhalefet görevi verdi" ifadesini kullanarak hükümet kurma niyetinin olmadığını göstermişti. 9 Aralık 1973 tarihinde yapılan yerel seçimleri yine CHP'nin kazanması üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini tekrar

²⁰² Murat Belge, *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 640, 641.

²⁰³ Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, s. 115.

²⁰⁴ Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, s. 241-243.

²⁰⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 318, 319.

²⁰⁶ *Milliyet*, "Milletvekili Seçiminin Resmi Olmayan Sonucu", 16 Ekim 1973, ss. 1, 6, 7.

²⁰⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 319.

Ecevit'e tevdi etmiştir. Ecevit'in görüşmeleri bu defa sonuç vermiş ve 12 Ocak 1974'te MSP lideri ile ilkede anlaşarak 26 Ocak'ta koalisyon hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümette CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Başbakan, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan Başbakan Yardımcısı olmuştur. Hükümet 7 Şubat'ta güvenoyu alarak göreve başlamıştır.²⁰⁸ Ancak farklı siyasi eğilimlere sahip olan iki partinin oluşturduğu hükümet içerisinde daha ilk günlerden itibaren uzlaşmazlıklar görülmeye başlamıştır. Özellikle Adalet ve İçişleri Bakanlıklarında MSP'lilerin kadrolaşmaları iddiaları ve MSP'lilerin, hükümet programında yer alan seçmen yaşının 18'e indirilmesi kararına karşı çıkmaları gerginlik yaratan başlıca konular olmuştur. Bunlara ek olarak MSP'nin "100 bin tank yapmak", "bir hamlede ağır sanayi tesisleri kurmak" gibi vaatleri de koalisyonu zora sokmuştur. Çünkü CHP, küçük ve orta boy işletmelere dayanan bir "halk sektörü" oluşturmak istiyordu. İki grup arasındaki en büyük anlaşmazlık ise CHP'nin seçim vaatleri arasında yer alan Af Kanunu konusunda ortaya çıkmıştır.²⁰⁹ Ecevit, Af Kanunu ile 12 Mart Muhtırası'nın yaralarını sarmak isterken Genel Af Kanunu²¹⁰, MSP ile AP'nin anlaşmaları neticesinde solcu mahkumların aleyhinde daraltılmış sağcı mahkumların lehine genişletilmiş bir şekilde parlamentodan çıkmıştır. Üstelik çoğunlukla solcuların mahkum edilmesine neden olan TCK'nın 141.,²¹¹ 142.²¹² ve 149.²¹³

²⁰⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, s. 232.; *Milliyet*, "Protokol İmzalandı Bakanlar Belli Oldu", 26 Ocak 1974, s. 1.

²⁰⁹ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 256.

²¹⁰ *T.C. Resmi Gazete*, "Cumhuriyet'in 50'nci Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun", 18 Mayıs 1974, ss. 1-4.

²¹¹ 13 Mart 1926 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesi 11 Aralık 1951 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile şu şekildedir: "1- Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Bu kabil cemiyetlerin bir kaçını veya hepsini sevk ve idare edenler hakkında ölüm cezası hükmolunur. 2- Devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yoketmek gagesini güden cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. 3- Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veya bir zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. 4- Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazası ile kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya milli duyguları yoketmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veyahut bu hususlarda yol gösterenler bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. 5- 1, 2 ve 3'üncü fıkralarda yazılı cemiyetlere girenlere beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis ve dördüncü fıkralarda yazılı cemiyetlere girenlere altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. 6- Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri Devlet daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen Devlete ait

maddeleri Af Kanunu'na dahil edilmemiştir. Bunun üzerine CHP kanadı Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş ve Mahkeme, Anayasa'nın eşitlik ilkesi gereğince bu maddelerin de kanun içerisine dahil edilmesi kararını vermiştir. Böylece 12 Mart sürecinde cezaevlerine gönderilen binlerce kişi serbest bırakılmıştır.²¹⁴ Ordu ise CHP-MSP koalisyonunun ve Af Kanunu'nun ülke dengesini bozan bir nitelik taşıdığı kanaatini barındırmıştır.²¹⁵

Koalisyon hükümetinde uzlaşmazlıklar artarak devam ederken 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta bir darbe meydana gelmiştir. Darbe, Yunanistan'daki askeri

olan iktisadi teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yüksek tahsil müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem ve mensupları arasında işliyenler hakkında verilecek ağır hapis ve hapis cezaları üçte bir nispetinde artırılır. 7- Bu maddede yazılı suçları işliyenlerden biri suçu ve diğer failleri son tahkikat açılıncaya kadar yetkili makamlara ihbar ettiği ve ihbarın doğruluğu anlaşıldığı takdirde hal ve şartlara ve hadisenin hususiyetlerine göre ölüm cezası yerine on yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ve ağır hapis ve hapis cezaları da dörtte bir kadar indirilerek hükmolunabilir. 8- Bu maddede yazılı olan cemiyet iki veya daha ziyade kimselerin aynı amaç etrafında birleşmeleriyle vücut bulur." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 inci maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun", 11 Aralık 1951, s. 2385.

²¹² 13 Mart 1926 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesi 11 Aralık 1951 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile şu şekildedir: "1- Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan her hangi birini devirmek veya Devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekün yoketmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. 2- Cumhuriyetçiliğe aykırı veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veyahut bir zümre tarafından idare edilmesi için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse aynı ceza ile cezalandırılır. 3- Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazasıyla kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya milli duyguları yoketmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. 4- Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri övenler, birinci ve ikinci fıkralarda yazılı hallerde beş yıla kadar ağır hapis ve üçüncü fıkroda yazılı halde altı aydan iki yıla kadar hapis cezaları ile cezalandırılırlar. 5- Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri 141 inci maddenin 6 ıncı fıkrasında yazılı kimseler arasında veya aynı fıkroda tasrih edilen yerler içinde işliyenlere verilecek ceza üçte bir nispetinde artırılır. 6- Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiiller neşir vasıtası ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır. 7- Bu maddede yazılı suçları işliyenlerden biri suçu ve diğer failleri son tahkikat açılıncaya kadar yetkili makamlara ihbar ettiği ve bu ihbarın doğruluğu anlaşıldığı takdirde hal ve şartlara ve hadisenin hususiyetlerine göre ağır hapis ve hapis cezaları dörtte bir kadar indirilerek hükmolunabilir." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 inci maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun", 11 Aralık 1951, ss. 2385, 2386.

²¹³ 13 Mart 1926 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 149. maddesi, 16 Temmuz 1938 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile şu şekildedir: "Her kim hükümet aleyhine halkı silah veya uyuşturucu yahut boğucu veya yakıcı gazlar veya patlayıcı maddeler kullanmak suretiyle isyana veya Türkiye ahalisini birbiri aleyhine silahlandırarak mukateleyle teşvik eylerse yirmi seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Eğer bu teşvik neticesi olarak isyan veya kıtal zuhur etmişse buna sebebiyet veren veya asilere kumanda eden kimseler hakkında ölüm cezası verilir. Bu cürümlere yalnız iştirak etmiş olanlar altı seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Birinci fıkroda yazılı silahlar ve diğer maddeler yalnız bir yere depo edilmiş olsa dahi isyan silahlı sayılır." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", 16 Temmuz 1938, s. 10302.

²¹⁴ Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 263.

²¹⁵ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, 10. Basım, Karacan Yayınları, İstanbul 1984, s. 44.

cuntanın desteğinde ve adayı Yunanistan'a bağlamak için faaliyet gösteren EOKA örgütünün önderliğinde yapılmıştır. Adada Makarios yönetimine son verilerek Nikos Sampson yönetiminde yeni bir idare kurulmuştur.²¹⁶ Başbakan Ecevit bu olay üzerine Kıbrıs'a müdahale kararı almış ve yazılı emrini hemen Genelkurmay'a iletmiştir. 20 Temmuz ve 13 Ağustos 1974 tarihlerinde iki defa olmak üzere Kıbrıs Harekatı gerçekleştirilmiştir.²¹⁷ Ecevit'in müdahalesi özellikle Batı ülkelerinin tepkisine neden olmuş ve Batı, Türkiye'nin adadan çekilmesi için baskı uygulamaya başlamıştır. ABD ise tepkisini ambargolar koyarak göstermiştir. Kıbrıs Harekatı öncesinde 1 Temmuz 1974'te Türkiye'nin haşhaş ekimini serbest bırakması ABD ile ilişkilerin soğumasına neden olmuş ve ABD, Türkiye'ye verdikleri borç, kredi ve askeri yardımları durdurmuştu. Kıbrıs Harekatı'ndan sonra ise ABD, ambargoların gerekçesini Kıbrıs "işgali" olarak göstermiş ve 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren ambargoların kapsamını genişletmiştir.²¹⁸

1.2.4. Milliyetçi Cephe Hükümetleri

Başbakan Ecevit, koalisyon ortağı ile yaşadığı sorunların yanı sıra Kıbrıs Harekatı'nın başarısını erken seçime giderek oya dönüştürmeyi düşünmüş ve 16 Eylül 1974 tarihinde hükümetin istifasını sunmuştur. Profesör Sadi Irmak'ın yönetiminde geçici bir kabine göreve atanmıştır.²¹⁹ Sadi Irmak'ın kabinesi güvenoyu alamamış, ancak Sadi Irmak 31 Mart 1975'e kadar başbakan olarak kalmıştır.²²⁰ Hükümeti kurma görevi alan Demirel, 213 günlük hükümet krizinin ardından 31 Mart 1975'te AP, MSP, CGP, MHP'nin de içinde yer aldığı I. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılacak olan koalisyon hükümetini kurmuştur. Yeni hükümetin Başbakanı Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcıları ise MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu olmuştur.²²¹ Hükümette AP'ye 15, MSP'ye 8, CGP'ye 4, MHP'ye 2 bakanlık verilmiştir. MHP ve MSP sahip oldukları bakanlıklar ve diğer

²¹⁶ Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "1973-1980 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 573.

²¹⁷ Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 264.

²¹⁸ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 258-264.; Faruk Sönmezoğlu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınları, İstanbul 1995, ss. 89, 90.

²¹⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 380.

²²⁰ Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, s. 254.

²²¹ *Milliyet*, "Yeni Bakanlar Kurulu Belli Oldu", 1 Nisan 1975, s. 1.; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 341.

bakanlıklarda kendilerine sempati duyan bürokratlar vasıtasıyla buralarda kadrolaşmaya başlamışlardır.²²²

Hükümetin üzerinde durması gereken en önemli sorunlardan biri ülkedeki şiddet eylemleri olmuştur. Ancak çatışmaların giderek artması ve hükümetin güvenliği sağlayamaması sonucunda erken seçim zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte MSP'nin sürekli sorun çıkarması hükümeti yıpratmıştır. CHP, AP, CGP, ve MHP'lilerin oylarıyla 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmak üzere erken seçim kararı alınmıştır.²²³ Seçim kararı ülke genelinde olumlu karşılanmıştır. Zira Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde şiddet olaylarında 170 kişi hayatını kaybederken yüzlerce kişi de yaralanmıştır. İş dünyası da dahil olmak üzere halkın seçimlerden beklentisi, iktidara tek bir partinin gelmesiydi.²²⁴

5 Haziran 1977 tarihinde Milletvekili Erken Genel Seçimleri yapılmıştır. CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına²²⁵ karşın mecliste salt çoğunluğu sağlayamamıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk, seçimlerden birinci çıkması nedeniyle hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı Ecevit'e vermiştir. Ancak Ecevit'in Cumhurbaşkanıya sunduğu azınlık hükümeti parlamentodan güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi AP Genel Başkanı Demirel'e verilmiş ve Demirel AP, MSP ve MHP'nin desteğiyle "İkinci Milliyetçi Cephe" Hükümetini kurmuştur.²²⁶ Bu tarihten itibaren ülkedeki kutuplaşma iyice görünür bir hal almış, seçimler ülkenin beklediği istikrarı sağlamamıştır. Hükümetin ilk 15 günü içerisinde 26 cinayet işlenmiştir.²²⁷

1.2.5. Bülent Ecevit Azınlık Hükümeti

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde sol gruplara ve öğrenci gençliğe yönelik olumsuz bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu dönemde 155 siyasi cinayet işlenmiş ve kökeni tespit edilebilmiş olanlarının 65'i sol, 37'si sağ görüşlü olarak kaydedilmiştir. Bunlarla birlikte hükümet içerisinde anlaşmazlıklar da yüksek seviyelere ulaşmıştır. Böyle bir ortamda 11 milletvekili AP'den istifa etmiş ve

²²² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, s. 243.

²²³ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 280.

²²⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 357.

²²⁵ Yüksek Seçim Kurulu'nun ilan ettiği seçim sonucuna göre CHP 6.136.171 oyla birinci, AP 5.468.202 oyla ikinci sırada yer almıştır. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 19 Haziran 1977, ss. 3-48.

²²⁶ Özdemir, "1960-1980 Dönemi", s. 58.

²²⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 359.

gensoru oylamasıyla II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 31 Aralık 1977 tarihinde düşmüştür. Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma görevini Ecevit'e tevdi etmiştir. Ancak Ecevit'in 226 güvenoyu sayısını ve salt çoğunluğu sağlayabilmesi için 13 milletvekiline ihtiyacı bulunmaktaydı. Ecevit, hükümeti kurabilmek için AP'den istifa eden 11 milletvekiline bakanlık sözü vermiştir. Bağımsız milletvekilleriyle birlikte DP'li ve CGP'li milletvekillerinin de desteğiyle 5 Ocak 1978 tarihinde Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Hükümetin kurulması için yapılan pazarlıklar Güneş Motel'de sürdürüldüğü için bu süreç "Güneş Motel Olayı" olarak da adlandırılmıştır.²²⁸

Ülkede yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik sorunlar ve şiddet eylemleri, Ecevit azınlık hükümetinin çözmesi gereken temel konular arasında yer almıştır. Terörün şiddeti daha da artmıştır. 1978 yılının ilk 15 gününde 30 siyasi cinayet işlenmiş ve 200'den fazla insan yaralanmıştır. Ecevit, elindeki polis gücüyle şiddet olaylarının üstesinden gelemeyeceğini anlamıştır. Zira polis teşkilatı da "yeni-faşistleri" ve solu destekleyen iki ayrı kampa ayrılmıştı. Şiddet olaylarına çözüm bulamayan hükümet içerisinde anlaşmazlıkların artması hükümeti yıpratmaya başlamıştır. "Barış ve birliği" sağlama vaadiyle iktidara gelen Ecevit, muhalefetin yıpratıcı faaliyetlerinin de etkisiyle bunu başaramamıştır.²²⁹ Altı bağımsız bakan Nisan 1979'da Başbakana bir muhtıra vermiştir. Mayıs ayına gelindiğinde DİSK ve DİSK'e bağlı sendikalar 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamalarını ve mitinglerini İstanbul Taksim Meydanı'nda yapmak istemişlerdir. Ancak 1 Mayıs'ta İstanbul'da sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Bu durum DİSK'in hükümet aleyhinde bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Sadece DİSK'in değil birçok kesimin hükümete yönelik tepkileri artmaya başlamıştır. Ecevit'in 1977'de tek başına hükümet kurması için çaba harcayan TÜSİAD da artık hükümetin karşısında yer almıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren²³⁰ ise hükümet ve siyasetçiler aleyhinde beyanatlar vermeye başlamıştır.²³¹

²²⁸ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 285, 286.

²²⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 360, 361.

²³⁰ Kenan Evren'in tam adı Ahmet Kenan Evren'dir. Ancak biz çalışmamızda daha yaygın olarak kullanılan Kenan Evren ismini kullanmış bulunmaktayız. Bkz. Ercan Karakoç, "Evren, Ahmet Kenan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/evren-ahmet-kenan>, (15.03.2020).

²³¹ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 301-305.

1.2.6. Süleyman Demirel Azınlık Hükümeti

1979 yılının sonlarına yaklaşılırken açık bulunan beş ilin milletvekilliği ve senatonun üçte birinin yenilenmesi için 14 Ekim 1979 tarihinde seçim yapılmıştır. AP bütün milletvekilliklerini ve senatörlüklerin çoğunu kazanmıştır. Seçimlerdeki yenilgi üzerine Ecevit istifa etmiş ve Demirel, 12 Kasım'da MSP ile MHP'nin dışarıdan destek verdiği azınlık hükümetini kurmuştur.²³²

Önceki hükümetlerde olduğu gibi Demirel Hükümeti'nin de önceliği şiddet olaylarını durdurmak olmuştur. Ancak ülkenin tamamında sıkıyönetim uygulanmasına rağmen, sokak olayları ve ölümler artarak devam etmiştir. Sayısı günde 20'leri bulan cinayetler bile basının sıradan haberleri olarak yer alamaya başlamıştı.²³³ Sıkıyönetim idarelerinin etkisiz kalmasından şikayetçi olan Demirel, "İsteseler anarşiyi durdurabilirler, bütün istediklerini yerine getiriyoruz, daha ne yapalım?" ifadesini kullanarak tepkisini göstermiştir.²³⁴ Kemal Karpat da sıkıyönetim döneminde ordunun düzeni sağlamak için büyük yetkilerle donatılmış olduğunu ve iyi bir istihbarat ağına sahip olduğunu belirtmektedir.²³⁵ Komutanlar ise işlerini gerektiği şekilde yapabilmeleri için gerekli yasaların bulunmadığını ve hükümetin de gereken yasaları meclisten geçiremediklerini iddia etmekteydiler.²³⁶ Ülkedeki siyasal krizin önemli nedenlerinden biri olarak 1961 Anayasası görülmüştür. Bu nedenle 1980 Nisan ayından itibaren Anayasa'nın değiştirilmesi hususundaki tartışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. Kontenjan Senatörü Adnan Başer Kafaoğlu ve CGP eski milletvekili Coşkun Kırca 1961 Anayasası ile ilgili değişiklikleri ihtiva eden bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapor Yeni Forum Dergisi'nde "Rejim ve Anayasamızda Reform Önerisi" başlığıyla yer almıştır. Raporda, iktisadi buhran ve uluslararası komünizm iki büyük tehlike olarak belirtilmiş ve çözüm olarak "kuvvetli bir devlet" öngörülmüştür.²³⁷

AP Hükümeti Kürt ayrılıkçılar da dahil olmak üzere solcular ve sağcılar arasındaki terör olaylarını durduramamış, yasamadaki tikanıklığı aşamamış ve yüzde 100'ü aşmış olan enflasyon oranını düşürmeyi başaramamıştır. Sadece Demirel değil, kendisinden önce iktidarda bulunan Ecevit de bu konularda başarı sağlayamamıştı.

²³² Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, s. 150.

²³³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 364.

²³⁴ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 311.

²³⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 298.

²³⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 365.

²³⁷ Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, s. 157.

Orduya göre sorunlar iki büyük parti lideri Demirel ve Ecevit'in bir koalisyon kurması ile çözülebilirdi. Ordu, bu konuda ısrarlı uyarılarda bulunmasına rağmen uyarılar sonuç vermemiştir.²³⁸ Ecevit'in aktarımına göre Demirel, CHP ile ancak savaş döneminde koalisyon yapabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Ecevit, koalisyon için hem Silahlı Kuvvetlerin üst kademelerinden hem de halk tarafından yeterli baskı gelmediğini, gelseydi durumun daha farklı olabileceğini söylemiştir.²³⁹ Evren, 1980'li yıllara gelindiğinde emniyet kuvvetleri, öğretim kurumları, dernekler, sendikalar, cezaevleri dahil olmak üzere birçok devlet kuruluşunun bozulduğunu ifade etmiştir. 12 Eylül öncesinde özellikle cezaevleri firarlarla gündeme gelmeye başlamış, firar edenlerin sayısı 3051'e ulaşmıştır. 1 Nisan 1980 tarihli gazete haberlerine göre Van Cezaevi'nden 58 kişi tünelle kaçmıştır.²⁴⁰

1.3. 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türkiye'de İdeolojik Çatışma

1.3.1. Sol Örgütler

1970'lerden itibaren aşırı solcu ve komünist örgütler beş ana grupta toplanmıştır. Bunlar Türkiye Komünist Partisi (TKP) (yasal), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) (yasa dışı), Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) (yasa dışı), Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/M-L) (yasa dışı), Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'dir (TİİKP) (yasa dışı).²⁴¹ 12 Mart Muhtırası'ndan sonra kurulan ilk hükümet olan Erim Hükümeti döneminde terör olaylarının sürmesi Erim'i zor durumda bırakmıştır. Erim, başlangıçta sıkıyönetim ilan edilmesine karşı çıkmış, ancak Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) ve komutanların baskısı sıkıyönetim ilanını zorunlu kılmıştır.²⁴² Zira bu döneme kadar üniversite eylemlerinde, çeşitli gösterilerde, direnişlerde bulunan sol eylemlerin yerini "gerilla eylemleri" almıştır. Sol gruplar arasında öne çıkan THKO ve THKP-C şehirde ve kırdaki gerilla savaşı başlatmak için silahlı eylemlerde bulunmuştur. Güvenlik güçleri özellikle bu iki örgüt ve liderlerinin peşindeydi.²⁴³ Malatya ile Elbistan arasındaki Nurhak Dağları'nda bulunan THKO grubuna katılmak amacıyla yola çıkan THKO lideri Deniz Gezmiş 16 Mart 1971 tarihinde yakalanmıştır. Ancak diğer üyeler Nurhak

²³⁸ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, s. 276.

²³⁹ Mehmet Çetingüleç, *Ecevit'in Anıları*, 3. Basım, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 153.

²⁴⁰ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, ss. 415, 423.; *Milliyet*, "Van Cezaevi'nden 58 Kişi Daha Tünel Kazarak Kaçtı", 1 Nisan 1980, s. 1.

²⁴¹ *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara 1985, s. 85.

²⁴² Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 243.

²⁴³ Vehbi Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 20

Dağları'ndaydı ve THKP-C eylemlerinde de bir azalma olmamıştı.²⁴⁴ Hükümet bunun üzerine 27 Nisan 1971 tarihinde Ankara, İstanbul, Kocaeli, İzmir, Sakarya, Zonguldak, Siirt, Adana, Diyarbakır, Hatay ve Eskişehir olmak üzere on bir ilde sıkıyönetim ilan etmiştir. Milli Güvenlik Kurulu sıkıyönetim ilanını dört nedene bağlamıştır: “Laik Cumhuriyete karşı hareketleri önlemek, ideolojik kanlı çatışmaları durdurmak, Doğu illerinde bölgecilik hareketlerine son vermek, Kıbrıs konusunda muhtemel bir harekatta yararlı durumda olmak.”²⁴⁵ Bu iller işçi nüfusun yoğunluğu ve işçi hareketinin hissedildiği yerler olmaları nedeniyle önem taşımaktadırlar. Ankara ve İstanbul, işçi hareketliliği dışında öğrenci eylemlerinin de yaşandığı illerdir. Diyarbakır ve Siirt ise Kürt ayrılıkçılığı korkusunun hissedildiği illerdir.²⁴⁶ Sıkıyönetim kapsamında siyasi gençlik örgütleri kapatılmış, meslek gruplarının ve sendikaların siyasi toplantılar düzenlemeleri yasaklanmıştır. 28 Nisan 1971’de Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri 10’ar gün kapatılmıştır. Yine bu gazetelerin yazarları Çetin Altan ve İlhan Selçuk enterne²⁴⁷ edilmişlerdir. Sol kesime ait İşçi-Köylü, Proleter Devrimci Aydınlık, Aydınlık, Türkiye Solu, Devrim, Ant gibi dergiler kapatılırken, sağ görüşte yayınlanan Durum ve Yeniden Milli Mücadele gibi gazete ve dergilerin satışı devam etmiştir.²⁴⁸ Bunlarla birlikte Devrimci Gençlik (Dev-Genç), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Ülkü Ocakları, İşsizlikle Mücadele Derneği de kapatılmıştır.²⁴⁹

Devlet kontrolünün uygulanmaya çalışıldığı böyle bir dönemde devrimci şiddet yanlısı sol örgütler eylemlerini devam ettirmiştir. Liderliğini Mahir Çayan’ın yaptığı THKP-C 17 Mayıs 1971 tarihinde İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom’u kaçırmıştır. Örgütün amacı, idama mahkum edilmiş olan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının serbest bırakılmasını sağlamaktır.²⁵⁰ Hükümet bu eylem karşısında “Balyoz Harekatı” adı verilen operasyonlarda bulunmuştur. Harekat kapsamında gözaltılar ve tutuklamalar başlamış, özellikle gençliğin sol kesimi kamu alanından uzaklaştırılmıştır. Gazeteciler, politikacılar, sendikacılar ve öğretim üyeleriyle birlikte binlerce sol görüşlü insan mahkum edilmiştir. Operasyonlar devam ederken

²⁴⁴ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 228, 229.; *Milliyet*, “Gezmiş Yakalandı”, 17 Mart 1971, ss. 1, 7.

²⁴⁵ *Milliyet*, “11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi”, 27 Nisan 1971, ss. 1, 9.

²⁴⁶ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 229.

²⁴⁷ Sözcük, enterne etmek birleşik fiilinde kullanılmakla birlikte gözaltına almak anlamına gelmektedir. Bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (04.03.2020).

²⁴⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 291.

²⁴⁹ *Milliyet*, “İstanbul’da 6 Dernek, 2 Gazete Kapatıldı. 83 Kişi Gözaltına Alındı”, 29 Nisan 1971, s. 1.

²⁵⁰ Emin Demirel, *Terör*, 6. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 884.

Elrom'un öldürülmesi üzerine hükümet, sol güçler ve entelektüeller üzerinde baskı uygulamalarına ağırlık vermeye başlamıştır.²⁵¹ THKP-C'ye yönelik başlatılan aramalarda Mahir Çayan İstanbul'da tesadüfen görülmüş ve rehin aldığı Sibel Erkan'ın evinde polisle girdiği çatışma sonucunda 1971 yılının Haziran ayı başında yaralı olarak ele geçirilmiştir.²⁵² THKO lideri Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yargılamalarına Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde, THKP-C lideri Mahir Çayan ve arkadaşlarının yargılamalarına İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlanmıştır. Ancak Mahir Çayan ve arkadaşları 30 Kasım 1971'de tünel kazarak Maltepe Askeri Cezaevi'nden kaçmışlardır.²⁵³

Erim'in terör olayları karşısındaki politikaları ağırlıklı olarak THKO ve THKP-C'nin tasfiye edilmesi yönünde olmuştur. Bu amaçla Askeri Yargıtay tarafından idam cezaları onanan Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamları 10 Mart 1972'de meclis tarafından da onaylanmıştır. Bu karar üzerine Mahir Çayan ve bazı arkadaşları idamları engellemek için Ordu'nun Ünye ilçesinde NATO Hava Radar Üssü'nde görevli üç İngiliz teknisyeni kaçırmışlardır. Niksar'ın Kızıldere köyünde etrafı sarılan Mahir Çayan burada öldürülmüş ve böylece THKP-C kadrosu tasfiye edilmiştir.²⁵⁴ 6 Mayıs 1972 tarihinde ise Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın Ankara Merkez (Ulucanlar) Kapalı Cezaevi'nde idamları gerçekleştirilmiştir.²⁵⁵

Melen Hükümeti döneminde de sıkıyönetim, baskıcı uygulamalar ve tutuklamalar devam etmiştir.²⁵⁶ Zira ülkedeki sorunlar çözüme kavuşturulamamıştı. Bu dönemde üniversitelerdeki muhalif gruplar temizlenerek pasif hale getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Mümtaz Soysal ve Çetin Altan gibi aydınların cezaevine gönderilmesi aydınlarda kızgınlığın artmasına neden olmuştur. Naim Talû Hükümeti döneminde de dikkat çeken siyasi reform uygulamaları yine üniversitelere yönelik yapılmıştır. Çünkü üniversiteler, "gençleri kandırıp" radikalizme ve sosyalist faaliyetlere yönlendiren kurumlar olarak görülmüştür. Hükümet, üniversitelerdeki

²⁵¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 377.

²⁵² Aclan Sayılın, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 5. Basım, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, s. 362.

²⁵³ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 232.; *Milliyet*, "Ooooh Sibel Kurtuldu", 2 Haziran 1971, ss. 1, 11.; *Milliyet*, "Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ulaş Bardakçı, Ömer Ayna, Ziya Yılmaz Kaçtılar", 1 Aralık 1971, s. 1.

²⁵⁴ Sayılın, *Türkiye'de Sol Hareketler*, ss. 364, 365.; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, ss. 202-204.

²⁵⁵ *Milliyet*, "Gezmiş, Aslan ve İnan İdam Edildi", 7 Mayıs 1972, s. 1.

²⁵⁶ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 239.

her türlü siyasi faaliyete engel olmak ve üniversiteleri kontrol altında tutmak istiyordu. Bu amaçla Haziran 1973'te Üniversiteler Kanunu kabul edilerek ülkenin akademik topluluğu, ileride öğrenci huzursuzluğunun oluşmasını önleyecek şekilde yeniden yapılandırılmak istenmiştir.²⁵⁷

THKP-C ve THKO'nun 1972'deki tasfiyelerinin ardından sosyalist sol yeni bir yol ayrımına girmiştir. Sosyalist ve eylemci sol grubun büyük bir kısmı cezaevlerine gönderilmişti. Ancak 1974'te çıkarılan Af Kanunu ile bu gruplar serbest kalmış ve yeniden toparlanma sürecine girmişlerdir. Özellikle üniversitelerde "anti-faşist" gruplar şeklinde bir araya gelmeye başlamışlardır. Özellikle üniversitelerde "anti-faşist" gruplar şeklinde bir araya gelmeye başlamışlardır. Örgütlenmeleri ise 1976 yılında Türkiye Gençlik Dernekleri Federasyonu (TGDF) çatısı altında sağlamışlardır. Böylece sol hareket üniversitelerin dışına çıkmaya başlamış, şehirlerin gecekondu mahallelerine ve özellikle Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne tepki duyan Anadolu kasabalarına yayılmıştır. "Bölünerek çoğalma" metoduna yönelen Kurtuluş Sosyalist Derneği (KSD) etrafında 1976'dan itibaren bir araya gelen Kurtuluşçular ile 1975'te Devrimci Gençlik (Dev-Genç) adıyla ortaya çıkan ve 1 Mayıs 1977'den sonra Devrimci Yol Dergisi etrafında birleşen Dev-Yol hareketi ortaya çıkmıştır.²⁵⁸ Aktif hale gelen sağ ve sol eylem grupları kendilerine özellikle üniversitelerde yer bulmuşlardır. Sol görüşlü öğrenciler, "sosyalist bilinç" taşıyan birer "profesyonel devrimci" misyonu üstlenmiş durumdaydılar. Devrimci gençlik, halkla birleşmeyi sağlayacak sloganlar olarak "Tek Yol Devrim", "Kahrolsun Oligarşi", "Kurtuluşa Kadar Savaş", "Bağımsız Türkiye", "Kahrolsun Faşizm", "Kahrolsun Emperyalizm" in kullanılmasını öneriyordu.²⁵⁹

1974 affından sonra yasal olarak sosyalist partiler de kurulmaya başlamıştır. İlk sosyalist parti 16 Haziran 1974'te kurulan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)'dir.²⁶⁰ Af ile cezaevinden çıkmış olan Behice Boran ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) bazı yöneticileri de 1975'te partilerini tekrar açmışlardır. Diğer bir parti Mihri Belli ve arkadaşları tarafından 1975'te kurulan Türkiye Emekçi Partisi (TEP)'dir. Mehmet Ali Aybar'ın başını çektiği bazı sosyalistler ise Sosyalist Parti'yi kurmuşlar ve parti

²⁵⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 307-310.

²⁵⁸ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 277, 278.

²⁵⁹ Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, ss. 280, 281.

²⁶⁰ Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 193.

1977 yılında Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını almıştır.²⁶¹ Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın izinden gidenler de 1975'te Vatan Partisi'ni kurmuşlardır.²⁶²

1977 yılından itibaren özellikle Dev-Yol'un önderliğinde büyük kentler içerisinde "kurtarılmış bölgeler" oluşturulmaya başlanmış ve bu bölgelerde devlet otoritesi zayıflamıştır. Kurtarılmış bölgeler arasında özellikle İstanbul'un Ümraniye semtindeki "1 Mayıs Mahallesi" ve Fatsa ön plana çıkmıştır.²⁶³ 1978 yılına gelindiğinde Dev-Genç ve içerisinde THKP-C geleneğini barındıran Dev-Yol örgütünün İstanbul ve Ankara grupları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. İstanbul grubunun Ankara grubunu "pasif" bulmaya başlaması üzerine iki grup yol ayrımına girmiştir. İstanbul grubu, Dev-Yol çizgisinden ayrılarak Dursun Karataş önderliğindeki Devrimci Sol (Dev-Sol) örgütü içerisinde yer almıştır. Dev-Sol, devrim yolunda her türlü şiddet eylemlerinin artırılarak devam ettirilmesini savunmuştur. Örgüt bu doğrultuda Nihat Erim ve Gün Sazak suikastları gibi ses getirici eylemler gerçekleştirmiştir. Dev-Sol'un yanı sıra 1970'li yılların sonlarına doğru Halkın Kurtuluşu, Devrimci Halkın Yolu, Aydınlıkçılar olarak bilinen PDA hareketi, Acilciler grubu, Halkın Devrimci Öncüleri, Devrimci Halkın Birliği gibi çok sayıda irili ufaklı sosyalist örgüt ortaya çıkmıştır.²⁶⁴

Türkiye solu içerisinde Kürt solu veya Kürt hareketi de etkin olmaya başlamıştır. Kürt hareketi ve Kürt solu hemen hemen eş anlamlı terimler olmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. "49'lar" ve "Dicle-Fırat" gazetesi, Türkiye'de sol bir Kürt hareketin başlangıç noktaları olarak kabul edilmektedir. Kürt hareketi 1960'lı yıllarda giderek güç kazanmıştır.²⁶⁵ 12 Mart sonrasında ise Türkiye solunun radikal kanatları arasından sosyalist bir "bağımsız Kürdistan" kurmak amacıyla Güneydoğu'da yasal olmayan Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi, Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi ve Kürdistan Öncü Partisi gibi çok sayıda Kürt örgütü ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en radikali olan "Apocular", Abdullah Öcalan liderliğinde 1978'de "Kürdistan İşçi Partisi"ni (PKK) (terör örgütü)

²⁶¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, ss. 253, 254

²⁶² Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), C. 8, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 38.

²⁶³ Şükrü Aslan, *1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, ss. 105-109.; Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, ss. 290-292.

²⁶⁴ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 305, 306.; Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, s. 275.

²⁶⁵ Hamit Bozarlan, "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (der.), C. 8 Sol, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1169, 1175.

kurmuşlardır. Örgüt, Doğu ve Güneydoğu illerinde örgütlenerek “bağımsız ve sosyalist Kürdistan”ı kurabilmek için silahlı eylemlere girişmiştir.²⁶⁶ 1978 yılında Ecevit Hükümeti döneminde Doğu bölgelerinde meydana gelebilecek bir Kürt ayaklanması Genelkurmayı endişelendiren konular arasında yer almıştır. Askerler 2-3 yıl içerisinde böyle bir ayaklanmanın meydana gelebileceğini düşünürken, Genelkurmay’a göre Ecevit Kürt konusunda yeteri kadar duyarlı değildi.²⁶⁷ Bu kaygıların olduğu bir dönemde 28 Ağustos 1978’de Şanlıurfa’nın Hilvan ilçesinde düzenlenen cenaze töreninin “Kürt ayaklanması”na dönüşmesi, askerler arasında sıkıyönetimin genişletilmesi yönünde şikayetlere neden olmuştur. Ecevit ise bu şikayetleri ancak Kahramanmaraş olaylarından sonra dikkate almıştır.²⁶⁸

12 Mart 1971 Muhtıra’sıyla sol hareketlerin önu kesilmek istendiğı belirtilse de 1970’lerde sayıları ve eylemleri giderek artmıştır. Bu dönemde sol örgütlerin üzerine gidilmeye çalışılsa da sol örgütler, sağ örgütlerin eylemlerini göstererek kendi eylemlerinden vazgeçmemişlerdir.

1.3.2. Sağ Örgütler

MHP lideri Alparslan Türkeş, 1960’ların sonlarına doğru ülke genelinde 150 “komando kampı” meydana getirmişti. Genç erkekler bu kamplarda askeri nitelikte eğitimler alarak “korkulan komünist günler” için hazırlıklı hale getirilmişlerdir.²⁶⁹ 1973 yılından sonra MHP desteğı altındaki milliyetçi kuruluşlar hızla yayılmaya başlamış ve içlerinde en hızlı şekilde teşkilatlanan Ülkü Ocakları olmuştur.²⁷⁰ MHP Ülkü Ocakları dışında Milliyetçi İşçi Sendikalar Konfederasyonu (MİSK), Ülkücü Polisler Birliğı (POL-BİR), Ülkücü Kamu Görevlileri Güçbirliğı Derneğı (ÜLKÜM-BİR), Ülkücü Öğretmenler Birliğı Derneğı (ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET), Ülkücü Esnaf ve Sanatkarlar Derneğı (ÜLKÜ-ES), Ülkücü Köylüler Derneğı (ÜLKÜ-KÖY), Ülkücü İşçiler Derneğı (ÜİD), Ülkücü Maliyeciler ve İktisatçılar Derneğı (ÜMİD), Ülkücü Gazeteciler Cemiyeti (ÜGC) ile organik bir kurarak kitlesel örgütlenmeyi sağlamak istemiştir.²⁷¹ I. Erim Hükümeti döneminde kapatılan anti-komünist nitelikli Ülkü

²⁶⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s. 257.

²⁶⁷ Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s. 63.

²⁶⁸ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 289, 293.

²⁶⁹ Tim Jacoby, “Faşizm, Medenilik ve Türk Devletinin Krizi”, *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları*, Güney Çeğın ve İbrahim Şirin (der.), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 235.

²⁷⁰ Ali Erken, “Örgüt ve Strateji: 1965-1980 Arasında Milliyetçi Hareket Partisi”, *İnsan & Toplum*, 4/7, 2014, s. 144.

²⁷¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak (der.), 6. Basım, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. 341.

Ocakları Derneği yeniden kurularak 1975 yılında halka açık ilk kongresini yapmıştır. Ocaklar üzerinde MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in etkinliği hakimdi. Ocakları bir eğitim kampı ve eylemci deposu olarak gören Türkeş, ocaklar vasıtasıyla sokakları, okulları ve mahalleleri kontrol etmeye çalışmıştır.²⁷² Hızlı bir şekilde örgütlenmeyi başaran Ülkücü gruplar, orta ve yüksek öğrenim gençliği, öğretmen, köylü, işçi ve serbest meslek çalışanlarını içine alan 24 ana örgüt oluşturmuştur. 24 ana örgüte bağlı olarak 1700 tane şube kurulmuştur.²⁷³

1975 yılında I. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde MHP ve MSP devlet kurumlarında kadrolaşmaya başlamıştır. Hükümetin diğer ortakları CGP'li ve AP'li bakanlar ise "Devleti korudukları, sola karşı bir savunma cephesi teşkil ettikleri" düşüncesiyle kadrolaşmaya ve sağ eylemcilerin sokak hareketlerine ılımlı yaklaşmışlardır. Özellikle Milli Eğitim, Adalet ve İçişleri Bakanlıklarında MHP'li Ülkücülerin ağırlık kazanması, ortaöğretim kurumlarında Ülkücülerin etkin olmasına ve sol görüşlülere şiddet uygulanmasına neden olmuştur. Polis teşkilatı içerisinde Ülkücülere sağlanan iltimas da sokak olaylarında Ülkücülerin serbest hareket etmesine olanak tanımıştır. Ülkücüler özellikle sol hareketin güçlü olduğu üniversiteleri hedef alarak kanlı eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Hükümet ise bu olaylar karşısında sessiz kalmıştır. Çünkü eylemler "komünizmle mücadele"nin bir gereği olarak değerlendirilmiştir.²⁷⁴ Sadece Türk hükümeti değil, yabancı devlet ve hükümetler de Sovyetler Birliği'ne, sosyalist-komünist harekete ve Kürtçülüğe karşı İslamcı ve Ülkücü hareketleri desteklemişlerdir.²⁷⁵ Sağcı sokak güçleriyle mücadele içerisinde olan solcu militanlar devleti karşılarında bulmaya başlamışlar ve eylemlerini devlete karşı sürdürme eğilimine girmişlerdir.²⁷⁶ Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Ülkücülerin sokak eylemleri artmaya başlamış ve Ülkücüler komünizmle mücadelede yapacakları her şeyi mübah saymışlardır.²⁷⁷ Eylemlerin kapsamı genişlemiş ve parti liderlerine uzanır hale gelmiştir. 21 Haziran 1975 tarihinde Gerede'deki mitingine giden Ecevit ve diğer parti görevlilerin yer

²⁷² Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 279.

²⁷³ *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, s. 105.

²⁷⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, ss. 243, 244.

²⁷⁵ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 47.

²⁷⁶ Gün Zileli ve Emine Özkaya, "Türkiye'de Anarşizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (der.), C. 8, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1158, 1159.

²⁷⁷ Hatem Ete, vd., *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*, SETA Yayınları, İstanbul 2014, s. 26.

aldığı otobüs gençler tarafından taşlanmıştır. Ecevit konuşmaya başladığında ise mitinge saldırmışlardır.²⁷⁸ 28 Haziran 1975’de İstanbul Taksim Meydanı’nda konuşma yapan Ecevit, Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin politikalarını eleştirmiş ve hükümetin ülkedeki şiddet olaylarını kışkırttığını ifade etmiştir.²⁷⁹

I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’ne göre “anarşik olayların kaynağı” üniversitelerdi, bu nedenle hükümet üniversitelere müdahale etmek istemiştir. Ancak 1961 Anayasası’yla idari özerkliğe sahip olan devlet üniversitelerini denetim altına almak mümkün değildi. Diğer devlet üniversitelerinden farklı bir statüye sahip olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin “mütevelli heyeti” aracılığıyla yönetilmesi hükümetin müdahalesine olanak sağlamıştır. Sağ görüşleriyle bilinen Prof. Dr. Hasan Tan, 14 Şubat 1977’de ODTÜ rektörlüğüne atanmıştır. Hasan Tan üniversiteyi kontrol edebilmek için özellikle hizmetli kadrolarında Ülkücü görüşe sahip kişileri istihdam etmiş, polis ve jandarma ajanlarının üniversiteye girişine imkan sağlamıştır. 1977 yılından itibaren sokak eylemlerindeki şiddet artmıştır. Ülkücü-milliyetçi gençlik hareketi kanlı eylemler gerçekleştirmeye başlamış ve paramiliter bir kuvvet gibi çalışmıştır. 1977 yılında Ülkü Ocakları Derneği VI. kongresini yapmış ve kongrede Muhsin Yazıcıoğlu genel başkan seçilmiştir. Bir yıl sonraki VII. kongrede ise Abdullah Çatlı genel başkan yardımcılığına seçilmiştir. Bu isimler, zaman zaman katıldıkları kanlı eylemler nedeniyle önem taşımaktadırlar.²⁸⁰ Genel olarak değerlendirildiğinde Ülkücü grupların 12 Eylül darbesinden önce ülkede terörün tırmandırılmasında etkin bir unsur oldukları kaydedilmiştir.²⁸¹

1.4. 1980 Askeri Darbesi Öncesi Toplumsal Yapı ve 24 Ocak Kararları

12 Mart Muhtırası’ndan sonra kurulan hükümetler çeşitli ekonomik reform politikaları uygulamışlardır. 1970 yılında yapılan devalüasyonun ve bazı iktisadi önlemlerin etkilerinin görülmeye başlamasıyla birlikte Avrupa’daki Türk işçilerin de birikimlerini Türkiye’ye göndermeleri, yıllardır açık veren ödemeler dengesinin ilk defa fazla vermesini sağlamıştır.²⁸² Önemli ekonomi politikaları uygulamalarından biri olarak 1972-1977 dönemini kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın

²⁷⁸ *Milliyet*, “Ecevit Gerede’de Saldırıya Uğradı”, 22 Haziran 1975, ss. 1, 10.

²⁷⁹ *Milliyet*, “Ecevit: ‘Demokrasiyi Sokakta Bulmadık Sokağa Bırakmayız’”, 29 Haziran 1975, ss. 1, 6.

²⁸⁰ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 280, 284.

²⁸¹ *Türkiye’de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, s. 109.

²⁸² Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 123.

yürürlüğe girmesi kayda değer bir gelişme olmuştur. Ancak ekonomik sorunların durdurulamaması üzerine 29 Haziran 1973'te tekrar devalüasyon yapılmış ve Türk Lirası Alman Markı karşısında %5,5 değer kaybetmiştir. Yıllık enflasyon 1970 yılında %6,7 iken, 1972 yılında %18'e ve 1973 yılında %20,5'e kadar yükselmiştir.²⁸³

1973 seçimleri ekonomi açısından da beklentilerin olduğu bir seçimdi. Asker vesayetinden uzak, "milli irade"ye dayanan bir hükümetin kurulmasıyla enflasyonun ve işsizliğin önüne geçileceği umuluyordu.²⁸⁴ Ancak dünya petrol fiyatlarının 1974 yılında bir anda dört kat artması akaryakıt fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu dönemde petrol için yapılan harcama, bütün ihracat gelirinin yarısına denk gelmekteydi. Hükümet ekonomik sıkıntıya çözüm olarak kısa vadeli dış borçlanma yoluna gitmiş ancak bu durum kısır döngü halini almıştır. Bu borçlanma modeli, gelecek hükümetleri de sıkıntıya sokacak, kapı kapı dolaşarak borç aramaya itecektir.²⁸⁵ 1976 yılı içerisinde Türk parasının değeri yabancı paralar karşısında altı kez düşürülmüştür.²⁸⁶ 1978 yılına gelindiğinde döviz kıtlığı, Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ve bütçe açıkları nedeniyle birçok mal ithal edilemez duruma gelmiştir. İthal edilemeyen mallar arasında başta petrol olmak üzere şeker, kahve, deterjan, sigara, ampul, pirinç, bazı içkiler, margarin yağı ve et ürünleri yer almıştır. Bu durum kaçakçılığın artmasına yol açmış ve ithal edilemeyen ürünlerin kaçak yollarla temin edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ecevit azınlık hükümeti, iktidarda kaldığı süre boyunca üç defa devalüasyon yapmıştır. İktidara geldiğinde 1 ABD Doları 17,50 TL iken istifa ettiğinde 47,50 TL'ye ulaşmıştır.²⁸⁷ Yine 1978 yılında enflasyon hızı %70'e çıkmış, yeterli miktarda gübre bulunamadığı için ülkede gübresiz ekim yapılmıştır.²⁸⁸

1974 yılında patlak veren petrol sıkıntısı 1979 yılına gelindiğinde daha da artmıştır. Benzin istasyonlarında kilometrelerce uzayan kuyruklar başlamış, yakıtta "karne uygulaması" getirilmiştir. Döviz dayalı ürünler ise temin edilememeye

²⁸³ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 239-246.

²⁸⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 321.

²⁸⁵ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, ss. 271, 272.

²⁸⁶ Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Dönemi İktisadi Kronolojisi (1923-2002)", *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1007.

²⁸⁷ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi 1908-1980", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, ss. 341, 342.

²⁸⁸ Cüneyt Arcayürek, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, 2. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara 1986, s. 199.

başlamıştır. Yağ, tüp, ilaç gibi temel gereksinim mallarını piyasada bulmak zor hale gelmiştir. Bunlarla birlikte sürekli zamlar yapılmış, Türk Lirası'nın dolar karşısında değeri düşmeye devam etmiş ve enflasyon giderek artmıştır.²⁸⁹ Türkiye ekonomisi 1973'ten itibaren bozulmaya devam ederek iflasın eşiğine gelmiştir. 1977 yılıyla birlikte dış ödemeler dengesinde meydana gelen bozulma Türkiye ekonomisini çıkmaza sokmuştur. Dış borçlanma yolları tıkanmış, döviz yokluğu petrol ürünleri sıkıntısına yol açmış, temel girdilerin bulunmaması üretim yapısını olumsuz etkilemiş ve bazı mallarda kıtlık yaşanmaya başlanmıştır. Ekonomik sorunlara çözüm olarak Ecevit ve Demirel tarafından toplam dört tane olmak üzere yapısal uyum paketi hazırlanmıştır. Bunlar arasında özellikle Demirel'in hazırlatmış olduğu paket öne çıkmıştır. Başbakan Demirel, ekonomik tedbirleri uygulamak üzere bir kadro oluşturmuştur. İsmet Sezgin Maliye Bakanlığı'na, Turgut Özal Başbakanlık Müsteşarlığı'na ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşar Vekilliği'ne getirilmiştir. Büyük yetkilere sahip olan Özal'ın teknik başkanlığında "24 Ocak Ekonomik Kararları" uygulamaya koyulmuştur. Bu kararlar Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yürütülen çalışmalar sonucunda alınmıştır. Ekonomik tedbirler paketi bir anlamda kemer sıkma programı anlamına gelmekteydi. 24 Ocak Kararları (1980) toplumsal güç dengesini sermaye sahiplerinin lehine, işçinin ise aleyhine yeniden kurmayı amaçlayan bir ekonomi politikasını içermektedir.²⁹⁰ Bu kapsamda %48,2 oranında devalüasyon yapılmış, kamu mal ve hizmetlerine zamlar getirilmiş ve bütçe denetim altına alınmıştır.²⁹¹ 24 Ocak Kararları ile 1980'lere kadar uygulanmış olan ithal ikameci model yerine dışa açılan ve ihracata dayanan bir ekonomik yapı oluşturulmak istenmiştir.²⁹²

24 Ocak Kararları ilan edildikten sonra Özal, komuta heyetini bu konuda bilgilendirmiş ve alınan önlemlerin niteliğini anlatmıştır. Devlet yönetiminde askeri vesayetinin ve askerinin müdahale isteğinin giderek hissedildiği yönündeki inancın Özal'ı bir tür onay arama hareketine ittiği düşünülmüştür. Özal'ın bu hareketi,

²⁸⁹ Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s. 71.

²⁹⁰ Oğuz Dilek, "Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi", *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (der.), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 361, 362.: Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 307, 308.

²⁹¹ Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, ss. 125, 126.

²⁹² Şinasi Öztürk, vd., "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, 2008, s. 18.

askerler nezdinde sorunların üzerine gidildiğine dair düşünce oluşturmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmiştir.²⁹³

1.5. İşçi Hareketleri

1973 yılından itibaren ekonomik sıkıntıların iyice hissedilmeye başlamasıyla birlikte yaz aylarına gelindiğinde Türkiye yoğun grevlere sahne olmuştur. Erdemir, Kocaeli ve Bursa'daki fabrikaların çoğu greve giderken, işveren buna karşılık olarak lokavt ilan etmiştir. Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç da grevlere destek mahiyetinde “genel grev” tehdidini öne sürmüştür. Grevlerin yapıldığı yerler ağırlıklı olarak sol eğilimli sendikaların örgütlendiği Maden-İş, Kristal-İş, Selüloz-İş, Petrol-İş gibi iş yerleri olmuştur. Bu dönemde açık olan tek solcu gençlik örgütü Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) da grevlerin destekçisi olmuştur.²⁹⁴ Ülkedeki siyasi kutuplaşma işçileri de içerisine almıştır. Siyasi iktidarlar kendi yandaşlarını kitleler halinde iş yerlerine yerleştirerek sendikalar üzerinde etkin olmaya başlamışlardır. 1975 yılından itibaren kamu kesimindeki siyasal istihdamlar neticesinde işçiler ve sendikalar arasında sağ-sol şeklinde gruplaşmalar ve kavgalar artmıştır. Kemal Türkler, Sadık Özkan, Aslan Sivri ve bazı sendikacıların silahlı saldırılar sonucunda öldürülmeleri gerginliği iyice tırmandırmıştır.²⁹⁵

12 Mart döneminden sonra ilk büyük işçi eylemi İstanbul Taksim Meydanı'nda 1 Mayıs 1976 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Sayıları 100 bini aşan işçilerin²⁹⁶ coşkusu hükümeti ve vesayet odaklarını ürkütmüştür. Bu dönemde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) işçi sınıfı üzerinde büyük bir etkiye sahipti.²⁹⁷ DİSK ayrıca Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Tabipleri Birliği (TTB), Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÜM-DER), Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER), Tüm Öğretim Üyeleri Derneği (TÜMOD), Türk Mühendislik, Müşavirlik ve Müteahhitlik Anonim Şirketi (TÜMAS) gibi kamusal niteliğe sahip meslek örgütleriyle de ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. 1977 yılının 1 Mayıs'ı ise Türkiye tarihinin en büyük 1 Mayıs kutlaması olması açısından önem taşımaktadır. Kutlamaya 53 dernek ve kuruluş ile 99 işçi sendikası dahil olmak üzere yaklaşık 500 bin kişi katılmıştır. Ancak kutlama,

²⁹³ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 311.

²⁹⁴ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 246.

²⁹⁵ Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, s. 50.

²⁹⁶ *Milliyet*, “İşçi Bayramı Büyük Kalabalıkla ve Olay Çıkmadan Kutlandı”, 2 Mayıs 1976, s. 6.

²⁹⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, ss. 245, 246.

kimliği belirsiz kişilerin silahlı saldırıları sonucu yarım kalmıştır. 34 kişinin ölümüne neden olan bu saldırı, “faili meçhul” bir eylem olarak değerlendirilmiştir.²⁹⁸

Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde başlayan işçilere yönelik istihdamlar Demirel azınlık hükümeti döneminde de parti taraftarları lehine devam etmiştir. Özellikle 1978-1979 yıllarında çeşitli tarım satış kooperatiflerinde çok sayıda işçinin işine son verilerek yerlerine yeni işçiler alınmıştır. 1980 yılında ise AP, kooperatif birliklerinde temizleme hareketine girişmiş ve aynı anda çok sayıda işçi çıkarılmıştır. Buna karşılık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’nde (TARİŞ) protesto gösterileri başlamıştır.²⁹⁹

İşçilerin, çıkarmalara karşı direnmeye başlaması üzerine 22 Ocak 1980’de polisler arama yapma gerekçesiyle İzmir’deki genel müdürlük binasına girmiş ve gözaltılar başlamıştır. Direniş TARİŞ kampüsündeki pek çok işyerinde yayılmaya başlamıştır. Direnişin öncülüğünü iplik işçileri çekmekteydi. Direnişe ayrıca TARİŞ kampüsü civarında bulunan Çimentepe, Gültepe gecekondu mahalleleri de destek vermiştir.³⁰⁰ Olaylar neredeyse İzmir’in her yerine yayılmıştır. TARİŞ Genel Müdürlüğü direnişin etkisini azaltmak için üretimi durdurmuş ve sert önlemlere başvurmuştur. 3000 kadar işçi işten çıkarılarak bazı üretim birimleri kapatılmıştır. Ancak işçiler bu karara uymayarak fabrikalardan çıkmamış ve üretime devam edeceklerini bildirmişlerdir. Buna karşılık çiğli iplik fabrikası kapatılmış ve barikatlar kurulmuştur. Direnişi destekleyen Çimentepe halkı kurdukları barikatlarla mahalleye giriş çıkışları kapatmıştır. Çevre semtlerden katılan silahlı militanlar da direnişe destek vermişlerdir. Olayların büyük bir kalkışmaya dönüşmesi üzerine 7 Şubat’ta ordu desteğindeki polisin olaylara müdahalesiyle binlerce kişi gözaltına alınmıştır.³⁰¹ 14 Şubat’ta ise devlet güçleri tekrar harekete geçerek panzerlerle birlikte fabrika bahçesine girmişler ve TARİŞ’in Çiğli İplik Fabrikasını

²⁹⁸ Aysıt Yılmaz, vd., “Taksim Meydanı”, 27 Nisan 1997, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1249/001500684006.pdf?sequence=4>, (01.02.2020).

²⁹⁹ Yıldırım Koç, “Türkiye’de 1974- 1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II, Prof.Dr.Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan*, İstanbul 1984, ss. 383, 384.

³⁰⁰ *Milliyet*, “İzmir’deki Çatışmada 10’u Polis 30 Kişi Yaralandı”, 23 Ocak 1980, ss. 1, 10.

³⁰¹ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 313, 314.

boşaltmışlardır. DİSK bu olaylar üzerine iki günlük grev kararı almıştır.³⁰² Ancak iki gün dolmadan DİSK grevlere son vermiştir.³⁰³

1.6. Darbenin Eşiğinde: Artan Şiddet Olayları

1970’li yılların özellikle sonlarına doğru terörizm daha da çirkin bir hal almıştır. Saldırıların hedefi laikliği savunan ve CHP’ye oy veren Aleviler olmuştur.³⁰⁴ 1970’li yıllar kentleşmenin etkisiyle Alevi köylerinin dışa açılmaya başladığı ve toplumsal hayatın her alanında daha fazla etkin olmaya başladıkları bir dönem olmuştur. MHP, Anadolu’nun yaşadığı bu sosyo-ekonomik dönüşümü, “Kızılbaş” algısından faydalanarak Alevilere yönelik bir nefrete çevirmiştir. Alevilere yönelik saldırıların başlangıç noktası Malatya olmuştur. AP’li Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu, gelini ve torunuyla beraber 17 Nisan 1978’de bombalı bir paketin patlaması sonu ölmüşlerdir. Cenaze katılan yaklaşık 10.000 kişi CHP ve TÖB-DER şubeleri ile yerel solcu gazetelerin binalarına saldırmışlardır. Daha sonra saldırıların hedefi Alevi mahalleleri olmuş ve 8 kişinin hayatını kaybetmesiyle birlikte 100’ün üzerinde kişi yaralanmıştır.³⁰⁵

4 Eylül 1978’de ise Sivas’ta Alevilerin yaşadığı mahalle olarak bilinen Alibaba Mahallesi’ne giren bir grup pazar yerinde saldırılara başlamıştır. Olayların bazı sağcı militanların “Aleviler camilere saldırıyor” diyerek halkı tahrik etmesi sonucunda başladığı belirtilmektedir.³⁰⁶ Kısa süre içinde olaylar tüm şehre yayılmış ve çok sayıda iş yeri tahrip edilmiştir. Bunların yanı sıra istasyon binası, CHP il merkezi ve Vali Konağı da saldırıya uğrayan yerler arasındadır. Saldırıların sonucunda bir günde 12 kişi ölmüş, 100’den fazla kişi yaralanmıştır. 5 Eylül günü de olaylar devam etmiş, Ülkücüler Çayyurt, Dedebalı ve Gülyurt mahallelerine saldırmışlardır. Karşılıklı çatışmalarda yüzlerce kişinin yaralanması üzerine Sivas’ta sol dernekler kapatılmıştır. Tahrip edilen ev ve iş yerleri arasında hasar görenlerin çoğu Alevilere ve sol görüşlülere aittir. 8 sağ görüşlü kişinin de hayatını kaybettiği çatışmalar sonucunda Sivas’tan Alevi göçleri başlamıştır.³⁰⁷

³⁰² *Milliyet*, “TARİŞ İplik Fabrikası Operasyonla Boşaltıldı”, 15 Şubat 1980, s. 7.

³⁰³ *Milliyet*, “DİSK’in İki Günlük İzmir Grevi 48 Saat Dolmadan Sona Erdi”, 16 Şubat 1980, ss. 1, 6.

³⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 360, 361.

³⁰⁵ Mehmet Ertan, “Türk Sağının Kızılbaş Algısı”, *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), 3. Basım, İstanbul 2016, ss. 221, 222.

³⁰⁶ *Milliyet*, “Sivas’ta 1000’den Fazla İşyeri ve Bina Tahrip Edildi, 5 Ölü 92 Yaralı Var”, 4 Eylül 1978, ss. 1, 9.

³⁰⁷ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 296, 297.

Sivas olaylarından sonra dikkatleri çeken katliam Ankara’da yaşanmıştır. 9 Ekim 1978 akşamı Ülkücü grup, Bahçelievler’de Türkiye İşçi Partisi üyesi 7 kişinin oturduğu evi basarak 6 genci öldürmüşler, birini ağır yaralamışlardır.³⁰⁸ Cinayette adı geçenler arasında katliam emrini veren Abdullah Çatlı ile Ünal Osmanağaoğlu, Bünyamin Adanalı ve Haluk Kırcı da bulunuyordu. Bahçelievler katliamı davası sonucunda Ünal Osmanağaoğlu, Haluk Kırcı ve Bünyamin Adanalı 7’şer kez ölüm cezasına çarptırılmışlardır.³⁰⁹

Şiddet olaylarının artması üzerine muhalefet sıkıyönetim ilan edilmesini istemeye başlamıştır. Ancak Ecevit azınlık hükümeti buna direnmiş, farklı önlemler alarak terörün etkisini azaltmaya çalışmıştır.³¹⁰ Bu arada Kahramanmaraş’ta 16 Aralık 1978’de Ülkücü Gençlik Derneği aracılığıyla Çiçek Sineması’nda “Güneş Ne Zaman Doğacak” adlı film gösterime girmiştir.³¹¹ 19 Aralık’ta film gösterimdeyken ülkücüler tarafından sinemaya düşük tesirli bomba atılmış ve bu eylemin solcular tarafından yapıldığı izlenimi verilmek istenmiştir.³¹² Ülkücülerin bu tahrik eylemi üzerine solcuların bulunduğu Akın Kiraathanesine ateşli saldırı düzenlenmiştir.³¹³ 21 Aralık’ta iki öğretmenin öldürülmesiyle birlikte gerginlik tırmanmıştır. Sağcıların başını çektiği bir grup, öğretmenlerin cenazesi cami avlusuna getirildiği sırada “Komünistler Moskova’ya”, “Alevilerin namazı kılınmaz” şeklinde sloganlar atmaya başlamıştır. Sağcılar şehirde etkinliklerini artırarak CHP’lilere ait 300 iş yerini tahrip etmişlerdir.³¹⁴ Kahramanmaraş olaylarında ölenlerin sayısı 100’ü geçmiştir.³¹⁵ Hükümet bu olayların ardından İstanbul, Ankara, Adana, Maraş, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Gaziantep, Bingöl, Kars, Urfa, Sivas ve Malatya olmak üzere 13 ilde iki ay süre ile sıkıyönetim ilan etmiştir.³¹⁶ Şehirde kontrolün sağlanmasının ardından tutuklamalar başlamıştır. Çoğunluğunu Ülkücülerin oluşturduğu 804 kişi hakkında dava açılmış ve davalar Adana Sıkıyönetim Mahkemesi’nde 1991 yılına kadar devam etmiştir.³¹⁷ Maraş olayları üzerine 21 Şubat 1979 tarihinde görüşlerini mektup

³⁰⁸ *Milliyet*, “TİP’li 6 Genç Öldürüldü”, 10 Ekim 1978, ss. 1, 8.

³⁰⁹ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 298.

³¹⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 361.

³¹¹ Aziz Tunç, *Maraş Kıyımı*, Belge Yayınları, İstanbul 2011, s. 287.

³¹² Orhan Tüleylioğlu, *Kahramanmaraş Katliamı*, 4. Basım, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 33.

³¹³ Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, s. 68.

³¹⁴ *Milliyet*, “Kahramanmaraş’ta 2 Kişi Öldü, İşyerleri Tahrip Edildi, 38 Kişi Yaralandı”, 23 Aralık 1978, s. 9.

³¹⁵ *Milliyet*, “Kahramanmaraş’ta Ölü Sayısı Dün 102’ye Çıktı”, 27 Aralık 1978, s. 1.

³¹⁶ T.C. *Resmî Gazete*, “Bakanlar Kurulu Kararları: Karar Sayısı 7/16947”, 26 Aralık 1978, s. 1.

³¹⁷ Aydın ve Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 300.

olarak Cumhurbaşkanı Korutürk'e ileten Demirel, "19 Aralık 1978 tarihi ile 26 Aralık 1978 tarihi arasında vuku bulan Kahramanmaraş olaylarında Hükümet, 7 gün süre ile Devleti hakim kılamamış, 108 vatandaşın ölümüne, yüzlerce vatandaşın yaralanmasına ve yüzlerce işyerinin ve meskenin tahribine adeta seyirci kalmıştır" ifadelerini kullanmıştır.³¹⁸

1980 yılına gelindiğinde ise Gün Sazak'ın öldürülmesi üzerine Ülkücüler, 28 Mayıs'ta Çorum'da "Kanımız Aksa da Zafer İslam'ın, Kana Kan İntikam" sloganlarıyla protesto yürüyüşüne geçmişler ve sol görüşlü kişilerin dükkanlarını tahrip etmişlerdir. Ertesi gün saldırıların hedefi Alevilerin yoğun olduğu mahalleler olmuştur. Olaylar sonucunda çoğunluğu Alevi vatandaşlar olmak üzere çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Olaylar bununla da kalmamış, Ülkücüler 1 Haziran gecesi solcuların ve Alevilerin evlerine silahlı saldırılar düzenlemişlerdir. Ertesi gün çevre köy ve kasabalardan Çorum pazarına mal getirenlerin yolları maskeli ve silahlı kişilerce kesilerek kimlik kontrolü yapılmış, solcu ve Alevi olan vatandaşlar kaçırılmışlardır. Bu olaylar üzerine sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ancak Ülkücü militanlar silahlı saldırılarına devam etmişlerdir. Saldırıları, Çorum ve çevresinde yaşayan Alevilerin toplu bir şekilde göçüne sebep olmuştur.³¹⁹ Ülkede yaşanan şiddet olayları parlamentodaki kaosun sokağa yansımış hali olarak değerlendirilmiştir. Çorum'daki çatışmaları yakından takip eden Financial Times muhabiri Metin Münir, "Ankara'daki politikacılar Çorum halkı kadar bölünmüş ve nefret dolu görünüyorlar. Ülke iç savaşa doğru giderken, batan bir gemide kabin kavgası yapan yolcular gibiydiler" ifadelerini kullanmıştır.³²⁰ 12 Eylül darbesi öncesinde özellikle Alevi-Sünni çatışmaları çerçevesinde yaşanan olayların altında dış güçlerin etkisi ispatlanamamış bir iddia olarak kalmıştır. Robert Alexander Peck isimli CIA ajanının Kahramanmaraş olaylarından önce Kahramanmaraş'a gelerek sağ partilerin il yöneticileriyle görüştüğü dikkatleri çekmiştir. Yine aynı şekilde CIA ajanının Çorum olaylarından önce de Çorum'a geldiği ve çeşitli partilerin temsilcileri ile görüştüğü belirtilmiştir. Ajanın görevinin Türkiye'deki katliamları organize etmek olduğu,

³¹⁸ Özdemir, "1960-1980 Dönemi", s. 60.

³¹⁹ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 315, 316.

³²⁰ Metin Münir, "Politics Embitter Ancient Sectarian Rivalry in Turkey", *Financial Times*, 10 July 1980, pg. 2.

ancak yapılan katliamları CIA'nın tek başına değil, ülke içindeki yasa dışı politik güçlere dayanarak gerçekleştirdiği de vurgulanmıştır.³²¹

Sağ ve sol birçok radikal grubun neden olduğu ideolojik kutuplaşma ülkeye hakim olmuştur. Sağ kesimdeki kutuplaşma güçleri arasında en çok MHP etkin olmakla birlikte kısmen MSP de etkin olmuştur. MSP şiddet olaylarına karışmamıştı ancak İslami temaları kullanması, ordu dahil Kemalist laikliğin mirasına bağlı olanlar arasında tepkilere neden olmuştur.³²² Tepkilerin yükselmesine neden olan en önemli olay ise İsrail Meclisi'nde Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesinin³²³ ardından, MSP'nin 6 Eylül 1980 tarihinde protesto amacıyla Konya'da bir "Kudüs mitingi" düzenlemesi olmuştur. Katılımın yüksek olduğu mitingde yüz bin kişinin yer aldığı belirtilmektedir. Mitinge katılan ve çoğu radikal İslamcı gruplar İstiklal Marşı okunduğu sırada yuh çekerek yere oturmuşlar, tekbirler getirmişlerdir. Mitingde "Dinsiz Devlet, Yıkılacak Elbet", "Şeriat İslam'dır, Anayasa Kur'an", Şeriat Hakkımız, Söke Söke Alırız", "Ya Şeriat Ya Ölüm" gibi kışkırtıcı sloganlar atılmıştır.³²⁴ Miting, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde düzenlenen benzeri gösterilerin doruk noktası olmuştur.³²⁵ Korkut Özal'ın aktarılan tanıklığına göre Konya olayı şu şekilde gerçekleşmiştir:³²⁶

(İsrail tarafından) Kudüs'ün başkent ilanını protesto için Konya'da bir miting yapılması kararlaştırıldı ve bunun için ayrı bir heyet kuruldu. Bu heyettekilerin hepsi bizim kendi Milletvekillerimiz, yani Konyalı. Bunlar tertipliyor mitingi, parti olarak değil. Zaten parti olarak yapmamız mümkün değil. O zaman Konya Belediyesi de bizden, Mehmet Keçeciler Belediye Başkanı. Keçeciler biraz müdebbir, yani tedbirli insandı. O zaman Bedrettin Demirel de Konya'da Ordu Komutanıydı. Miting 6 Eylül'de, öyle bir zamanda yapıldı ki, hala Cumhurbaşkanı seçmemişiz, bir de hükümetin dış politikasıyla ters düşmüşüz. Meclis'te Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmən'i gensoru ile düşürmüşüz. Yani zor bir durumun içindeyiz. Bana göre bu miting, zamanlaması yanlış, konusu doğru bir mitingdi.

Biz o gece Ankara'ya döndüğümüzde, öyle bir şeyle karşılaştık ki, şaşırдық. Televizyon mitingi öyle bir şekilde vermiş ki, birileri bana, "Yahu ne yaptınız?" dedi. "Ne olmuş?" dedim. "Siz irticayı mı hortlatıyorsunuz?" dedi. Nitekim Evren Paşa ihtilal yaptıktan sonra Konya mitingini bir numaralı ihtilal sebebi ilan ettiler. Biz Ankara'ya geldikten 4 gün sonra da, Cuma günü 12 Eylül oldu. Ve 12 Eylül'de defter kapandı.

12 Eylül'den sonra Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık yaptığı konuşmada 12 Eylül darbesinin gerekçelerinden biri olarak Konya mitingini

³²¹ Tunç, *Maraş Kıyımı*, ss. 273, 275.

³²² Nasser Momayezi, "Civil-Military Relations in Turkey", *International Journal on World Peace*, 15/3, 1998, <http://www.jstor.org/stable/20753165>, (14.04.2018). pg. 9.

³²³ *Milliyet*, "İsrail Parlamentosu, Kudüs'ün 'Başkent' Olmasını Onayladı", 31 Temmuz 1980, s. 3.

³²⁴ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 317.

³²⁵ Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)*, Esin Soğancılar (çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 274.

³²⁶ Özdemir, "1960-1980 Dönemi", ss. 60, 61.

gösterecek ve “Konya mitingi 12 Eylül’e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur” ifadesini kullanacaktır.³²⁷

1.7. 12 Eylül’e Giden Süreçte Uluslararası Ortam

1960’lı yıllarda Doğu ve Batı Blokları arasında detant dönemine girilmesi sonucunda meydana gelen yakınlaşma ve silahsızlanma görüşmeleri dünya üzerinde yeni bir oluşuma yol açmıştır. 1970’li yıllarda da detantın devam edeceği, nükleer ve konvansiyonel silahların sınırlandırılacağı, Doğu-Batı Blokları arasındaki ilişkilerin gelişeceği beklenmekteydi. Ancak 1970’lerin sonunda meydana gelen iki olay bloklar arasında ilişkilerin gerilmesine ve bölgesel güvenlik sorununa neden olmuştur.³²⁸ Bunlardan birincisi 1 Şubat 1979 tarihinde İran’da Batı yanlısı Şah yönetiminin yıkılarak Humeyni’nin yönetime gelmesidir.³²⁹ İkincisi ise 1979 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a müdahalesi ve Afganistan’da Sovyet yanlısı bir yönetim kurulmasıdır.³³⁰ Feroz Ahmad’a göre generalleri darbeye iten sebep şiddet olayları ve akan kan değildi. Bunlar önemseniyor olsaydı generallerin çoktan müdahale etmesi gerekirdi. Darbenin sebebi, İran devriminden sonra Batı için Türkiye’nin istikrarının stratejik olarak önem taşıyor hale gelmesidir. Bunun yanında ABD’nin Tahran Büyükelçiliğinin de 4 Kasım 1979’da işgal edilmesiyle, bölgede istikrarlı bir ileri karakol görevi gören Türkiye NATO için ehemmiyet oluşturmaya başlamıştır.³³¹ İran’da Şah yönetiminin sona ermesiyle ABD’nin SSCB ve Afganistan’ı izlediği üsler de kapatılmıştır. Bu olaydan sonra, İran’ın üstlendiği rolü artık sadece Türkiye’nin üstlenebileceği düşüncesi oluşmuştur.³³² Bu gelişmeler üzerine ABD Dışişleri Bakanlığından Matthew Nimetz, yeni Türk-Amerikan Savunma ve İşbirliği Antlaşmasını neticelendirmek için 8 Ocak 1980 tarihinde Ankara’ya gelmiştir. Nimetz’e göre Demirel, bölgedeki durumun ciddiyetini dikkate almıyordu. Demirel Türkiye’deki üslerin, ABD gözetiminde olan Hızlı Müdahale Gücü’nün kullanmasına izin vermemişti. Bununla birlikte Demirel, Türkiye’nin Ege’deki hakları kabul edilinceye kadar Yunanistan’ın NATO’nun

³²⁷ *Cumhuriyet*, “12 Eylül’e Gelinmesinde Konya Olayları Bardağı Taşıran Son Damla Oldu”, 29 Ekim 1980, ss. 1, 7.

³²⁸ Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s. 61.

³²⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Basım, Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 521-528.

³³⁰ Davut Dursun, *Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül*, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, s. 216.

³³¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 363.

³³² Mücek, *Türkiye’de Askeri Darbeler*, s. 171.

askeri kanadına dönmesine de sıcak bakmıyordu. ABD ile olan ilişkilerde MSP liderinin tavrı da etkili olmaktadır. Demirel azınlık hükümetine destek vermiş olan Erbakan'ın ABD'ye karşı bir düşmanlığı olması nedeniyle Demirel, hükümetin devamlılığı için Erbakan'a ihtiyaç duymakta ve Erbakan'ın tutumunu dikkate almak zorundaydı. Nimetz, edindiği izlenimlere göre ABD'nin Türkiye için planladığı bölgesel rolü Demirel hükümetiyle gerçekleştiremeyeceğini anlamıştır.³³³ Orduya göre Türkiye'de terör ortamının yaratılmasında ve tırmandırılmasında bazı dış güçlerin de etkisi bulunmaktaydı. Destekledikleri ideolojilerin demokratik yollarla iktidara gelmesinin mümkün olmadığını gören dış güçler, "Böl ve parçala" metoduyla ülkeyi kargaşa ortamına sürüklemişlerdir. Amaçlarına ulaşabilmek için örgütler kurmuşlar, insanları öldürmüşler ve halk adına halka işkence etmişlerdir.³³⁴ Terörün yaygınlık kazanmasında ABD ve SSCB arasında politik ve askeri konulardaki rekabetin de önem taşıdığı belirtilmektedir. SSCB, Türkiye'yi kendi nüfuz alanı içine dahil etmeye çalışırken ABD, Türkiye'ye ekonomik ve askeri yaptırımlar uygulamıştır.³³⁵

1.8. Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanı Olması ve Darbeye Giden Süreç

Başbakan Demirel MİT'ten, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun'un 1 Mayıs 1977 Taksim saldırısının ve 29 Mayıs 1977'de Ecevit'e düzenlenen suikast girişiminin tertipçisi olduğu ve askeri darbe peşinde olduğu yönünde bilgiler almıştır. Bunun üzerine Orgeneral Namık Kemal Ersun ve 800 subay 1977 yılında emekliye sevk edilmiştir. Boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığına, o sırada Ege Ordu Komutanı olan Orgeneral Kenan Evren getirilmiştir. Böylece Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanlığı yolu da açılmıştır.³³⁶ Ecevit azınlık hükümeti döneminde kıdem sırası gereğince Genelkurmay Başkanlığı makamına 7 Mart 1978 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Kenan Evren atanmıştır.³³⁷ Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Orgeneral Nurettin Ersin,³³⁸ Kara Kuvvetleri Komutanlığı İkinci Başkanlığı'na Korgeneral Haydar Saltık orgeneralliğe

³³³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 364.

³³⁴ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s. 215.

³³⁵ Özdemir, "1960-1980 Dönemi", s. 62.

³³⁶ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 281, 282.

³³⁷ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Fon 30-18-1-2, kutu gölek sıra 369 82 16, Sayı 7/14636, Dosya No: 126-1 520.

³³⁸ BCA, 30-11-1-0/470-28-17.

terfi ederek getirilmiştir. İstanbul'da bulunan ve en önemli ordu olarak kabul edilen 1. Ordu'nun başına da Orgeneral Necdet Üruğ getirilmiştir.³³⁹ Jandarma Genel Komutanlığı'na Sedat Celasun Paşa atanırken,³⁴⁰ Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na Orgeneral Tahsin Şahinkaya getirilmiştir.³⁴¹ Bu ekibin, dünya görüşlerinin birbirine oldukça yakın olduğu ve temel konularda kolaylıkla uyum sağlayabildikleri belirtilmektedir.³⁴²

1978 yılının son aylarına gelindiğinde gelişmelerden duyulan memnuniyetsizlik komutanlar arasında dile getirilmeye ve ordunun müdahalesi hususunda gereklilikten söz edilmeye başlanmıştır. 1979 yılında ise müdahale kararı kesinleşmeye, ne zaman ve ne şekilde yapılacağı tartışılmaya başlanmıştır.³⁴³ Orgeneral Kenan Evren, 13 Aralık 1979'da Brüksel'de yapılan NATO toplantısından sonra İstanbul'a döndüklerinde I. Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ ve bütün kuvvet komutanlarıyla bir araya gelerek askeri darbe konusunu görüşmüştür. Görüşmeden çıkan kararlar gereğince Cumhurbaşkanı Korutürk'e "uyarı mektubu" verilmiştir. Komutanlar uyarı mektubunda "ülkedeki terör ve kargaşa ortamının orduda yarattığı rahatsızlıktan" şikayet ederek "anayasal kuruluşları göreve davet" etmişlerdir.³⁴⁴ Cumhurbaşkanı Korutürk'ün 1980 yılının Ocak ayı başında bu mektubu Demirel ve Ecevit'e iletmesi üzerine kamuoyunun da mektuptan haberi olmuştur. Ancak Demirel, komutanların şikayet ettikleri konuların önceki hükümetin eseri olduğunu ileri sürerek kendisini uyarı mektubunun muhatabı olarak görmemiştir. Komutanlar artık sivil yönetimin ve demokratik mekanizmaların, tırmanan şiddet eylemleri de dahil olmak üzere Türkiye'nin sorunlarını çözme konusunda yetersiz oldukları inancına varmışlardır.³⁴⁵

6 Nisan 1980 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi sona ermiştir.³⁴⁶ Yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil bu görevi vekaleten yürütmüştür.³⁴⁷ Anayasaya göre Cumhurbaşkanı

³³⁹ BCA, 30-11-1-0/470-28-18.

³⁴⁰ BCA, 30-11-1-0/485-93-7.

³⁴¹ BCA, 30-11-1-0/486-96-9.

³⁴² Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s. 60.

³⁴³ Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s. 69.

³⁴⁴ Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, ss. 132-140.; *Milliyet*, "Ordu Partileri Milli Birlik İçin Göreve Çağırıldı", 3 Ocak 1980, ss. 1, 8, 9.

³⁴⁵ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 311.

³⁴⁶ *Tercüman*, "'Yakın Tarihin En Güç Dönemini Yaşıyoruz'", 7 Nisan 1980, ss. 1, 10.

³⁴⁷ *Milliyet*, "Çağlayangil Cumhurbaşkanlığı Vekilliği Görevine Bu Sabah Başlıyor", 7 Nisan 1980, s. 7.

seçimi için ilk iki turda meclis ve senato tam sayısının üçte iki çoğunluğu, bu sağlanamazsa üçüncü turda salt çoğunluk gerekmektedir.³⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı için CHP, 12 Mart Muhtırası'nın önemli isimlerinden Muhsin Batur'u AP, Saadettin Bilgiç'i aday göstermiştir. Ancak iki adayın da geçmişleri nedeniyle diğer gruplardan oy alma şansları düşük olmasına rağmen parlamentoda seçimler başlamıştır. Bir süre sonra Saadettin Bilgiç'in adaylıktan çekilmesi üzerine AP, eski bir orgeneral olan Faik Türün'ü aday göstermiştir. Ancak uzayıp giden seçim turlarında hiçbir aday Anayasanın belirttiği sayıya ulaşamayacak ve seçimler 12 Eylül askeri darbesine kadar devam edecektir.³⁴⁹ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Cumhurbaşkanı bunalımının devam ettiği süreçte 24 Nisan 1980 tarihli not defterine kriz devam ettiği takdirde “müdahalenin” gerekliliğini not etmiştir. Ancak Evren, “müdahale” için bıçak kemiğe dayanıncaya kadar sabretmeye kararlı olduğunu da açıkça belirtmiştir. Çünkü Evren, son çare “müdahale” olacaksa milletin de buna inanmasının ve kabul etmesinin gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca “müdahale”yi, milleti arkasına alarak gerçekleştirmek istediğini ifade etmiştir.³⁵⁰

Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık, 1980 yılının Mart ayında üç kişilik bir komisyonla ülke sorunlarının “çözüm yolları” üzerinde bir çalışma yapmış ve raporu Genelkurmay Başkanı'na sunmuştur. Buna göre tek çözüm yolu askerin yönetime el koymasıydı. 5 Mayıs'ta Başbakan Demirel ile görüşmesinin ardından Genelkurmay Başkanı, askeri bir darbe için hazırlık talimatını vermiştir. Bunun üzerine Orgeneral Saltık, Haziran ayında “Bayrak Harekatı” adı verilen darbe planını Genelkurmay Başkanına takdim etmiştir. 16 Haziran'da Genelkurmay Başkanı, Orgeneral Saltık ve kuvvet komutanları “Genişletilmiş Sıkıyönetim Koordinasyonu Kurulu Toplantısı” adı altında bir araya gelmişler ve “Bayrak Harekat Planı”nı görüşerek 11 Temmuz 1980 tarihinde darbe yapılmasına karar vermişlerdir. Ancak Demirel Hükümeti'nin 2 Temmuz'da yeniden güvenoyu alması üzerine darbe tarihi ertelenmiştir.³⁵¹

Son on yıllık dönemde ülkede politik şiddet olağanüstü oranlara ulaşmıştır. Sadece 1978 yılında 4.000'den fazla siyasi şiddet eylemi yaşanmıştır. 1980 yılına

³⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin esasları içeren 102. Madde için bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, s. 27.

³⁴⁹ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 312.

³⁵⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, ss. 415, 428.

³⁵¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, ss. 442-461.: Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 313.

gelindiğinde siyasi çatışmaların sonucunda ölenlerin sayısı her ay ortalama 183'ü bulmuştur.³⁵² 12 Eylül askeri darbesinden önceki son iki yılda 5.241 kişi yaşamını yitirmiş, 14.152 kişi yaralanmıştır.³⁵³ 22 Temmuz 1980 tarihinde yayınlanan Sıkıyönetim faaliyetlerine ilişkin rapora göre 18 aylık sıkıyönetim süresince sadece sıkıyönetim bölgelerinde meydana gelen toplam 21.734 olayda 2.070 kişi ölmüş, 5673 kişi yaralanmıştır. Meydana gelen olayların %90'ının Ankara, İstanbul, Adana, Gaziantep, Diyarbakır, Urfa ve Mardin'de yaşandığı kaydedilmiştir.³⁵⁴ Daha önce 11 Temmuz 1980 günü için planlanan darbenin ertelenmesinin ardından yüksek komuta kademesi 26 Ağustos'ta yaptıkları toplantıda darbenin kaçınılmaz olduğu kararına varmıştır. 5 Eylül'den itibaren herhangi bir gün olarak belirtilen darbe planı kuryelerle bütün birlik komutanlarına gönderilmiştir. Darbe için 12 Eylül 1980 günü uygun görülmüş ve saat 03:00'te hareketin fiilen başlamasına karar verilmiştir.³⁵⁵ 11 Eylül günü Ankara'nın çeşitli noktalarında zırhlı birlikler görülmeye başlanmıştır. Bu hareketlilikten şüphelenenlere gerekçe olarak NATO'nun Anvil Express tatbikatı gösterilmiştir. 12 Eylül saat sabah 4:00'da Bayrak Harekatı başlamıştır. Askeri birlikler önemli noktaları ve politikacıların evlerini kontrol altına alarak tutuklamalara başlamışlardır. Parlamento ve hükümet feshedilmiş, siyasi partiler kapatılmış, her türlü siyasi, toplumsal ve kültürel faaliyetler yasaklanmıştır. Demirel, Ecevit, Erbakan gibi liderler gözaltına alınmış ve kendilerine Kenan Evren imzalı bir mektup sunulmuştur. Darbe, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesine³⁵⁶ dayandırılarak meşru kılınmıştır.³⁵⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin koruyuculuk göreviyle sağladığı ayrıcalık ordunun toplumsal meşruiyet sağlamasında etkili olmuştur.³⁵⁸

Genel olarak baktığımızda siyasi istikrarsızlık, sağ ve sol örgütler de dahil olmak üzere terörün üzerine yeterince gidilmemesi ve ekonomik sıkıntılar, ülkeyi darbe sürecine götüren iç faktörler olarak öne çıkarılmaktadır. Orta Doğu'daki

³⁵² John H. McFadden, "Civil-Military Relations in The Third Turkish Republic", *Middle East Journal*, 39/1, 1985, <http://www.jstor.org/stable/4326974>, (17.04.2018), pg. 70.

³⁵³ T.C. Resmi Gazete, "Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması", 12 Eylül 1980, s. 3.

³⁵⁴ Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 211.

³⁵⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, ss. 522, 523, 534.

³⁵⁶ Madde 35: "Silahlı kuvvetlerin vazifesi Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." Bkz. T.C. Resmi Gazete, "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmeti Kanunu", 9 Ocak 1961, s. 3000.

³⁵⁷ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 317, 319.

³⁵⁸ Tanel Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (der.), Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s. 363.

dengelerin ABD aleyhinde değişmesiyle birlikte ABD'nin Türkiye üzerinden yeni bir strateji geliştirmesi ise darbenin dış faktörleri arasında değerlendirilmektedir. Bu süreçte ordunun sergilediği tavır büyük önem taşımamaktadır. Zira Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, darbe sonrasında darbeye meşruiyet sağlayabilmek adına 12 Eylül 1980 öncesine sık sık atıfta bulunacaktır. İlerleyen bölümlerde darbe sonrasındaki yeni siyasi yapıyla birlikte ordunun 12 Eylül öncesine bakışı ve ülke koşulları karşısındaki duruşu da değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ VE TÜRKİYE'DE SİYASETİN YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLMESİ

12 Eylül öncesindeki siyasi kutuplaşma hemen hemen toplumun her kesimini etkisi altına almış durumdaydı. Toplum “biz ve onlar”, “emperyalizmin uşakları ve karşıtları”, “ilerici ve gericiiler”, “faşistler ve komünistler” şeklinde ideolojik veya kategorik olarak bölünmüştü. Bölünme bununla da kalmamış kültür, sanat, edebiyat, eğlence gibi alanlarda da etkisini göstermiştir. Tarih “Atatürk ve Abdülhamit”, coğrafya “doğu ve batı”, edebiyat “Tevfik Fikret ve Mehmet Akif Ersoy”, sosyoloji “Ziya Gökalp ve Karl Marx”, şiir Necip Fazıl Kısakürek, Arif Nihat Asya ve Nazım Hikmet”ten ibaret duruma getirilmişti. Toplum için ideolojik eğilimleri doğrultusunda bu kategoriler arasında bir seçim yapmak zorunluluk olmuştu.³⁵⁹ Toplumun bu noktaya gelmesinde sadece siyasal yönlendirmeler değil, temel toplumsal yapıda meydana gelen sorunlar da etkili olmuştur. Hızlı nüfus artışı ve köyden kente yapılan büyük göçler toplumsal dengeyi bozan iki önemli faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki faktör, üretim hacminin sınırlılığı, verim düşüklüğü, gelir dağılımındaki adaletsizlik, dışa bağımlı ekonomi ve eski teknoloji gibi ekonomik sorunları artırmıştır. Darbenin üzerinden belirli bir zaman geçtikten sonra daha net görülmüştür ki ülkede ideolojik güç mücadelesine girmiş olan sosyalist, kapitalist, faşist ve komünist grupların arasında hiçbirinin bu iki güç karşısında dayanabilmeleri mümkün olmayacaktı.³⁶⁰ Sağ-sol diye tabir edilen ve birbirleriyle çatışma içerisinde olan her iki gençlik grubunun da mücadele gerekçeleri gerçekçilikten uzaktı. Ancak her iki grup da henüz 20’li yaşlarda gençlerden oluştuğu için siyasi çözümlerle yetersiz kalmışlardır.³⁶¹ 12 Eylül darbecilerine göre ülkede meydana gelen kargaşa ortamının temel nedeni, 12 Mart Askeri Muhtırası’nda olduğu gibi, 1961 Anayasası’nın “aşırı” özgürlükçü yapısıdır.³⁶² Belirttiğimiz ekonomik ve toplumsal sorunların yanı sıra parlamentonun kilitlenmesi, cumhurbaşkanının seçilememesi

³⁵⁹ Özcan Yeniçeri, “Siyasi ve Sosyolojik Dönüştürme Projesi Olarak 12 Eylül”, *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, s. 20.

³⁶⁰ Emre Kongar, “Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm Belirginleşiyor”, *Milliyet*, 3 Ocak 1981, s. 2.

³⁶¹ Mehmet Ali Ünal, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi”, *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, s. 109.

³⁶² Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 276.

gibi birçok neden 12 Eylül darbesinin yapılması için gerekli görülen ortamı yaratmıştır.³⁶³

Böyle bir ortamda hem Ecevit Hükümeti hem de Demirel Hükümeti döneminde, askerin anarşi ve terörle mücadelede verilen emirleri ve görevleri yerine getirmediklerine dikkat çekilmektedir. Askerlerin ise terörle mücadelede yeterli yetkilerinin olmadığını savunan paşaların aksine Demirel, askerlere gerekli yetkilerin verildiğini beyan etmiştir. Zira 1980 Şubat'ında güç de olsa bazı kanunlar meclisten geçirilmiş ve sıkıyönetim yetkileri genişletilmişti.³⁶⁴ Ancak, Demirel 1990 yılında yaptığı açıklamada askerlerin darbe ortamının oluşmasını istediklerini ve bunun için beklediklerini ifade etmiştir. Çünkü halkın yapılacak olan darbeye “iyi oldu” diyebilmesi gerekiyordu.³⁶⁵ Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ise 12 Eylül öncesinde sıkıyönetim komutanlarının görevlerini yapmadıkları düşünülmüşse hükümetin o dönemde komutanları değiştirebileceğinin, ancak hükümetin böyle bir girişimde bulunmadığının altını çizmiştir. Evren, tam tersine 16 Nisan 1980 tarihli aylık sıkıyönetim koordinasyon toplantısında Demirel'in, “Huzurunuzda bu mücadeleyi canla başla yürüten değerli sıkıyönetim komutanlarımıza, onların emirlerindeki devletin bütün kuvvetlerine şükranlarımı sunmayı bir görev sayıyorum.” sözleriyle iltifatta bulunduğunu iddia etmiştir.³⁶⁶ 11 Eylül tarihinde MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş de diğer parti liderleri gibi, yapılacak askeri darbenin haklı görülmesi için zemin hazırlandığını vurgulamıştır. Buna göre 12 Eylül'den önce MİT tarafından terör çetelerinin isim ve adresleri belirlenerek sıkıyönetim komutanlıklarına iletilmiş ve hemen tutuklanmaları istenmişti. Ancak tutuklamalar yapılmamıştı. Böylece terörün yapılanmasına fırsat verilmiş ve halk bu olaylar karşısında bezgin hale getirilmiştir.³⁶⁷

Feroz Ahmad da generalleri harekete geçiren etmenin can kaybı olmadığını, eğer öyle olsaydı çoktan müdahale ederek ölümleri durdurabileceklerini ileri sürmüştür. Ahmad, generaller için siyasi partiler arasında artan uyuşmazlığın bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir. Özellikle CHP ve MSP işbirliğinin getirdiği

³⁶³ *Cumhuriyet*, “Adalet Kesiminde Değişiklikler”, 19 Mayıs 1981, s. 1.

³⁶⁴ Muammer Yaşar, *Paşalar Politikası*, 2. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, ss. 15, 16.

³⁶⁵ *Nokta*, ““Kanlar Evren'i Çankaya'ya Taşımak İçin Akıyordu””, Yıl 8, S. 46, 18 Kasım 1990, s. 22.

³⁶⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 1, s. 417.

³⁶⁷ Metin Turhan, *Alparslan Türkeş 1980-1987*, Panama Yayıncılık, Ankara 2016, s. 229.

politik çıkmazın darbeyi tetiklediğini ifade etmektedir.³⁶⁸ CHP lideri Bülent Ecevit ise sorumluluğu Demirel'e yükleyerek komutanların aylar öncesinden baskı yaptığını, ancak Demirel'in hiçbir adım atmadığını belirtmiştir. Ecevit'e göre darbe olacağı belliydi.³⁶⁹ Darbenin yaklaştığı aslında sadece Ecevit'in öngördüğü bir durum değildi. 12 Eylül öncesinde AP İstanbul il başkanı olan Hüsamet Cindoruk da Eylül ayı başlarında darbe söylentilerinin artmış olduğunu belirtmiştir. Hüsamet Cindoruk'a göre 1980'nin yaz aylarına gelindiğinde ekonomi iyiye gitmekle beraber terör ve anarşi de gerilemeye başlamıştı. Zira darbeden sonra terör ve anarşi ile yapılan mücadelede mevcut güvenlik güçleriyle hareket edilmişti ve 12 Eylül öncesinde durdurulamayan olaylar bir anda yüksek oranda durdurulmuştu. Cindoruk'un ifadelerinde darbenin asıl gerekçesi, yeni bir anayasanın hazırlanma isteği olarak görülmektedir.³⁷⁰

Kenan Evren'in beyanlarında ise darbenin, meşru zemine oturtulma çabaları ile gerekçelendirildiği görülmüştür. 12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında oluşturulan ve yönetimi ele alan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) 1 Numaralı Bildirisine göre, "Türkiye Cumhuriyeti'nin, dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içinde" olduğu gerekçesiyle "Türk Silahlı Kuvvetleri, iç hizmet kanunun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur."³⁷¹

Evren darbenin, "demokrasiye indirilen darbeyi" ortadan kaldırmak amacıyla milletin isteği doğrultusunda³⁷² ve milletin Atatürk'e bağlılığına güvenerek yapıldığını belirtmiştir.³⁷³ Zira ordu, 1960 darbesi ve 1971 muhtırasından farklı olarak siyasal bir partinin veya örgütlü bir sosyal grubun desteğine sahip değildi, bu nedenle halkın orduyu desteklemesi önemliydi.³⁷⁴ Aslında sadece İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği'yle Silahlı Kuvvetlere verilen yükümlülük gereğince bile 12 Eylül

³⁶⁸ Feroz Ahmad, "Military Intervention and Crisis in Turkey", *MERIP Reports*, No. 93, Turkey: The Generals Take Over, 1981, <http://www.jstor.org/stable/3011659>, (17.04.2018), pg. 5.

³⁶⁹ Çetingüleç, *Ecevit'in Anıları*, s. 152.

³⁷⁰ Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, s. 146.

³⁷¹ *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri", 12 Eylül 1980, s. 6.

³⁷² *Tercüman*, "Harekat Demokrasi İçindir", 17 Eylül 1980, s. 12.

³⁷³ *Cumhuriyet*, "Milletin Atatürk'e Bağlılığına Güvenerek 12 Eylül'ü Yaptık", 14 Mart 1981, ss. 1, 7.

³⁷⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 299.

darbesinin meşruiyetinden kuşku duyulmaması gerektiği savunulmuştur.³⁷⁵ Darbeye pek çok meşru zemin oluşturulmasına rağmen darbe sonrasında MGK'nın 7 numaralı bildirisi ile siyasi partilerin faaliyetlerin durdurulması ve parlamentonun feshedilmesi³⁷⁶ nedeniyle 12 Eylül darbesi demokrasinin sonu olarak da değerlendirilmiştir.³⁷⁷

Evren 12 Eylül günü yayınlanan 1 Numaralı Bildiride darbenin sebeplerine ve amaçlarına kısaca değinmiştir.³⁷⁸ Ancak, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sırasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi olan James Spain darbeden sonra ABD'ye gönderdiği diplomatik notta, Evren'in 1 Numaralı Bildirisinde demokratik süreçle ilgili yeterli bir açıklama olmadığını Büyükelçi İlder Türkmen'e ilettiğini belirtmiştir.³⁷⁹ Spain, daha sonra kaleme aldığı anılarında, Türkmen'e bu durumu bildirmesinden sonra Evren'in aynı gün saat 13:00'da televizyonda yaptığı açıklamada demokrasiye dönüş meselesine daha çok vurgu yaptığını belirtmiştir. Spain, Evren'in böyle bir vurgu yapmasında kendi önerisinin etkili olup olmadığını bilmemekle birlikte bu açıklamadan memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.³⁸⁰ 16 Eylül 1980 günü Evren, darbenin amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:³⁸¹

1. Milli birliği korumak,
2. Anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek,
3. Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak,
4. Sosyal barışı milli anlayış ve beraberliği sağlamak,

³⁷⁵ Reşat Güleken, "Türkiye'de 12 Eylül ve Sonrası", *Milliyet*, 22 Eylül 1980, s. 2.; Aynı yazı için bkz. Reşat Güleken, "Türkiye'de 12 Eylül ve Sonrası", *Kemalizm ve Türkiye*, S. 58, 1981, s. 22.

³⁷⁶ MGK'nın 7 numaralı bildirisi şu şekildedir: 1- "Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Parti bina ve tesisleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacaktır. 2- Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır. 3- Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur. 4- Bu hafta sonu yapılacak bütün spor faaliyetleri yasaklanmıştır. Durum ve şartlara göre sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca spor faaliyetlerine bilâhare izin verilecektir. 5- Bankaların faaliyetleri ikinci bir emre kadar durdurulmuştur. Güvenlikleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca sağlanacaktır." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, Milli Güvenlik Konseyi'nin Yedi Numaralı Bildirisi, 12 Eylül 1980, s. 10.

³⁷⁷ Nazlı Ilıcak, "12 Eylül Harekatı", *Tercüman*, 14 Eylül 1980, s. 1.

³⁷⁸ MGK'nın 1 numaralı bildirisinde darbenin amacı şu şekilde ifade edilmiştir: "Girişilen hareketin amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır", Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri", 12 Eylül 1980, s. 6.

³⁷⁹ "ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: 'Askeri Liderleri İyi Tanıyoruz, Endişelenmek İçin Neden Yok'" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144>, (21.01.2019).

³⁸⁰ James W. Spain, *American Diplomacy in Turkey: Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*, Greenwood Press, The United States/California 1984, s. 21.

³⁸¹ *Ayın Tarihi 1980 Eylül Ekim Kasım Aralık-1981 Ocak Şubat*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1981, s. 39.; *Hürriyet*, "Orgeneral Evren'in Konuşmasının Tam Metni", 17 Eylül 1980, s. 7.

5. Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve Cumhuriyet rejimini işlerli kılmak,
6. Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmektir.

Evren'e göre 12 Eylül öncesinde ülkenin içinde bulunduğu ortam üç olası eylemi doğurabilirdi. Birincisi, iç savaşın çıkma olasılığı idi. Sağ veya sol gruplar iktidarı ele geçirebilirdi. Evren, böyle bir durumda solun daha güçlü olduğunu düşünmektedir. İkincisi, ordunun daha küçük rütbeli subayları bir müdahalede bulunabilirdi. Bu ihtimalleri kuvvet komutanları ile görüşen Evren, üçüncü olarak kendilerinin gerçekleştirecekleri bir darbenin tek çıkış yolu olduğuna karar vermiştir.³⁸² Türkiye Barolar Birliği Genel Başkanı Atila Sav da 12 Eylül darbesinin iç savaşı önlemek için yapıldığını desteklemiştir.³⁸³ Ortada gerçek olan şudur ki, ideolojik çatışmalarda günde ortalama 20-25 kişi hayatını kaybetmeye başlamış ve halk sokağa çıkamaz duruma gelmişti.³⁸⁴

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Peter Laurence, 12 Eylül darbesinden hemen sonra Londra'ya gönderdiği telgraflarda darbeye karşı herhangi bir tepki olmadığını, Ankara ve İstanbul'un sakin olduğunu bildirmiştir.³⁸⁵ ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Robert Houghton da ülkenin genel manzarası hakkındaki izlenimlerini 27 Eylül 1980 tarihli yazışmada ABD Dışişleri Bakanlığı ve ilgili diplomatik temsilcilere aktarmıştır. Buna göre, Türkiye'de görüştüğü kişilerin darbeyi onaylayan bir tavır sergilediklerini ve şiddet olaylarında ciddi bir azalma olduğunu kaydetmiştir. Houghton yazışmada, ziyaret ettikleri esnaf, çay ocağı sahipleri gibi vatandaşların 12 Eylül darbesi ile rahatladıklarına da değinmiştir. Houghton'un izlenimlerine göre darbeden iki gün sonra yani 14 Eylül'de hayat normale dönmüştür. İstanbulluların Boğaz kenarında yürüyüşe çıktığı ve kafelerin çoğunda doluluk olduğu gözlemlenmiştir.³⁸⁶ Ulusal basında da aynı şekilde darbeden iki sonra hayatın normale döndüğü haberleri yer almıştır.³⁸⁷ Bunlarla birlikte yazışmalarda darbeye tepki gösteren kesimlerden de bahsedilmiştir. Görülen en ciddi hoşnutsuzluk iki solcu öğrenciden gelmiş ve Houghton bu duruma şaşırمامıştır. Görüşülen bu

³⁸² *Tercüman*, "Org. EVREN'in Time Dergisine Demeci", 6 Mayıs 1981, s. 1.

³⁸³ *Cumhuriyet*, "Atila Sav: 12 Eylül Bir İç Savaşı Önledi", 18 Mayıs 1981, s. 1.

³⁸⁴ Ünal, "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi", s. 109.

³⁸⁵ Yasin Coşkun, "İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42, 2016, s. 533.

³⁸⁶ "ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: 'Darbe İstanbullular İçin Tam ve Hoş Bir Sürpriz Oldu'", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685>, (21.01.2019).

³⁸⁷ *Milliyet*, "Hayat Normale Döndü", 14 Eylül 1980, s. 1.; *Cumhuriyet*, "Yaşam Normale Dönüyor", 14 Eylül 1980, s. 1.

öğrenciler, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim görmekte ve 1970'lerde TKP tarafından kurulan İlerici Gençler Derneği'nin de üyesiydiler. Öğrenciler, darbeyle birlikte Türkiye'nin ABD'nin kontrolü altına girdiğini ve faşist bir devlete dönüştüğünü savunmuşlardır.³⁸⁸ 2 Ekim 1980 tarihli yazışmasında İzmir'deki genel havaya da değinen Houghton, darbenin genel olarak olumlu karşılandığını ancak en büyük muhalefetin bazı aydınlardan ve Türk-İş üyesi sendikacılardan geldiği bilgisini aktarmıştır. Ayrıca halkta endişe yaratan konulardan biri olarak ordunun yönetimi bir daha bırakmayacağı düşüncesinin var olduğuna da değinmiştir.³⁸⁹

2.1. Kenan Evren'in Yurt Gezilerinde 12 Eylül Darbesini ve Darbe Sonrasındaki Uygulamaları Meşrulaştırma Gayreti

Kenan Evren'in yurt gezilerine geçmeden önce Evren'in darbeyi çeşitli isimler altında nitelendirerek 12 Eylül'den itibaren darbeye meşruiyet kazandırmak istediği görülmektedir. Darbe, "harekât",³⁹⁰ "müdahale",³⁹¹ "Cumhuriyeti kollama ve koruma"³⁹² sözcükleriyle ifade edilmiştir. Hatta Evren, 12 Eylül'ün tarih kitaplarındaki bir darbe olmadığını özellikle vurgulamıştır.³⁹³ Tercüman gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak da bu açıklamaya destek vererek 12 Eylül'ün bir darbe veya ihtilal olmadığını savunmuş, eğer öyle olsaydı yönetime el konulduktan sonra kalıcı olma vasfının görülebileceğini belirtmiştir.³⁹⁴ Oysaki Evren, sık sık demokratik düzenin en kısa sürede tesis edileceğini³⁹⁵ ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) görevini tamamladıktan sonra asli görevine geri döneceğini dile getirmekteydi.³⁹⁶ Ulusal basın incelenirken de görülmüştür ki darbe, Evren'in kullandığı ifadeler doğrultusunda yansıtılmıştır. Darbe için içindeki tanımlamaların yanı sıra yabancı diplomatlar da darbe için çeşitli ifadeler kullanmışlardır. Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre Batılı bir diplomat Türk Silahlı Kuvvetleri "harekatı"nın diğer ülkelerdeki "müdahale"lerden farklı olduğunu, böylesine bir halk desteğinin

³⁸⁸ "ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: 'Gördüğümüz En Ciddi Hoşnutsuzluk İki Solcu Öğrenciden'", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685>, (21.01.2019).

³⁸⁹ "ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: 'En Büyük Muhalefet Aydınlardan'", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685>, (21.01.2019).

³⁹⁰ *Cumhuriyet*, "Evren: 'Devleti Yıllarca İdare Etmek Niyetinde Değiliz'", 3 Ekim 1980, ss. 1, 7.

³⁹¹ *Cumhuriyet*, "Evren 'Bozulan Demokrasiyi İşletmeye Geldik'", 17 Eylül 1980, ss. 1, 7.

³⁹² *Milliyet*, Evren: "Hükümet Bu Hafta Kurulacak", 17 Eylül 1980, s. 1.

³⁹³ *Cumhuriyet*, "Anarşiye Hiçbir Ad Altında İzin Verilmeyecek", 17 Eylül 1980, s. 7.

³⁹⁴ Nazlı Ilıcak, "Cumhuriyeti Kollama ve Koruma Harekatı", *Tercüman*, 18 Eylül 1980, ss. 1, 12.

³⁹⁵ *Milliyet*, "Evren: 'En Kısa Zamanda Görevimize Döneceğiz', 1 Ekim 1980, s. 7.

³⁹⁶ *Cumhuriyet*, "Anarşiye Hiçbir Ad Altında İzin Verilmeyecek", 17 Eylül 1980, s. 7.

görülmediğini bildirmiştir.³⁹⁷ 12 Eylül'den sonra Türkiye ile temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen Kuzey Atlantik Asamblesi Başkanı Jack Brooks ve Genel Sekreteri Deshormes yaptıkları açıklamada Türkiye'de askeri darbe değil, yıkılmak üzere olan demokratik rejimi yeniden güçlendirme operasyonu yapıldığını ve bu şekilde bir askeri operasyonun gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹⁸ Avrupa Parlamentosu Siyasi Komisyon Raportörü Von Hassel Türkiye'de yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporda 12 Eylül'ün milli bir savunma hareketi olduğunu kaydetmiştir. Yine rapora göre Sovyetler Birliği ve müttefikleri Türkiye'deki terörist ve bölücü örgütleri destekleyerek kışkırtmışlardır.³⁹⁹ Avrupa Konseyi Başkanı De Coster ise Türk ordusunun demokrasiyi kurtarmak için geçici olarak yönetimi ele aldıklarına inandığını belirtmiştir.⁴⁰⁰

12 Eylül darbesinden sonra yurt gezilerine çıkan Evren, 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçimlerine kadar mevcut olan 67 ilin tamamında ve birçok ilçede halka hitaben konuşmalar yapmıştır. Eski siyasilerden Hüsamettin Cindoruk, Kenan Evren'in yurt gezilerinde yaptığı siyasi konuşmaları bir darbe propagandası olarak değerlendirmiştir.⁴⁰¹ Evren, konuşmalarında ağırlıklı olarak 12 Eylül darbesinin gerekçelerini açıklamaya çalışmış, bazı dönemlerde yeni anayasanın tanıtımını yapmış, 1983 genel seçimlerinden önce ise siyasi partilerin üzerinde durmuş ve halkı 12 Eylül felsefesi yönünde oy kullanmaya davet etmiştir. Yeni anayasa ve seçimler üzerine yapılan konuşmalara yeri geldikçe değinileceği için bu kısımda sadece Evren'in 12 Eylül darbesinin gerekçelerini, darbeden sonra yapılan uygulamaları halka nasıl izah etmeye çalıştığı ve darbeyi meşrulaştırmak için kullandığı argümanlar değerlendirilmiştir. Bu noktada Evren'in hangi tarihlerde ve bölgelerde darbeye nasıl yaklaştığının da anlaşılabilmesi için meşrulaştırma söylemleri içeren gezileri kronolojik olarak incelenmiştir.

Evren, yurt gezilerinden önce 12 Eylül 1980 günü Türk halkına yaptığı açıklamada 12 Eylül sürecine nasıl gelindiğini ve darbeyi neden gerçekleştirme "mecburiyetinde" kaldıklarını beyan etmiştir. Artan anarşi, terör, bölücülük ve can

³⁹⁷ *Cumhuriyet*, "Ankara'daki Yabancı Misyonlar 12 Eylül'ü Nasıl Öğrendiler, Nasıl Değerlendirdiler?", 22 Eylül 1980, s. 5.

³⁹⁸ *Milliyet*, "Brooks: 'Çok Sevdığımız Bu Ülkeye Yardımcı Olmak Arzusundayız'", 10 Mart 1981, s. 5.

³⁹⁹ *Tercüman*, "Avrupa Parlamentosu Siyasi Komisyonu Raporunu Açıklıyoruz '12 Eylül, Milli Bir Savunma Hareketidir'", 25 Haziran 1981, ss. 1, 13.

⁴⁰⁰ *Günaydın*, "Türk Ordusu Demokrasiyi Kurtarmak İçin Müdahale Etti", 12 Nisan 1981, s. 1.

⁴⁰¹ Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, s. 147.

kayıpları; milletvekillerinin ve senatörlerin olaylara seyirci kalmaları; siyasi partilerin kendi çıkarları için iç gerilimi daha da artırmaları; iktidara gelen siyasi partilerin devlet kademelerini kendi görüşleri doğrultusundaki insanlarla doldurmaları ve bu durumun ülkede kampaşmaya neden olması; İstiklal Marşı'na yapılan saygısızlık; mezhep ayrılıklarının kışkırtılması; cumhurbaşkanlığı seçim krizi ve ekonomik bunalım TSK'nın başlıca darbe gerekçelerini oluşturmuştur. Açıklamaya göre TSK halkın refahını, mutluluğunu sağlamak, Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis etmek üzere yönetime el koymak zorunda kalmıştır.⁴⁰²

Evren halka hitaben açık hava konuşmalarına ilk olarak 2 Ekim 1980 tarihinde Van'da başlamıştır.⁴⁰³ Evren bütün bölgelerde konuşmalarına başlarken "hemşehrilerim" şeklinde bir hitap kullanmıştır. Konuşmasında 12 Eylül öncesinde ülke içinde bozulan demokrasiye değinen Evren, bundan istifade eden dış güçlerin Türk gençlerini silahlandırarak ve gençlerin beyinlerini yıkayarak birbirlerini vurdurduklarını söylemiştir. Evren'in ifadesine göre TSK bu olaylara uzun süre tahammül etmiş ve bunların önlenmesi için her kademeye yapılması gerekenleri söylemişti. Ancak uyarılarının dikkate alınmadığını belirten Evren, olayları durdurmak ve "hakiki" demokrasiyi getirmek için TSK'nın 12 Eylül darbesini yapmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu mecburiyeti temellendirirken de Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu'nun⁴⁰⁴ kendilerine darbe yetkisi verdiğini savunmuştur. Evren, eğer darbe yapılmıyaydı ve biraz daha beklenseydi ülkede bir iç savaşın meydana geleceğini iddia etmiştir. Van'da üzerinde durulan bir diğer konu da 12 Eylül öncesinde dini inançların istismar edilmesi olmuştur. Evren, halka laikliğin dinsizlik olmadığını izah etmeye çalışmıştır.⁴⁰⁵ Aynı gün Ağrı'da konuşma yapan Evren, ülkeyi 12 Eylül sürecine getiren etkenler arasında gösterdiği 1961

⁴⁰² *T.C. Resmi Gazete*, "Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması", 12 Eylül 1980, ss. 1-6.

⁴⁰³ *Hürriyet*, "Evren: Bu Toprakları Sahipsiz Bırakmayız", 3 Ekim 1980, s. 1.

⁴⁰⁴ Madde 35: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu", 9 Ocak 1961, s. 3000.

⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, "Evren: 'Devleti Yıllarca İdare Etmek Niyetinde Değiliz'", 3 Ekim 1980, ss. 1, 7.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, ss. 49-52.

Anayasası, Seçim Kanunu ve Partiler Kanunu'nda değişikliklerin yapılacağını belirtmiştir.⁴⁰⁶

Evren 14 Ekim 1980'de Diyarbakır'da yaptığı konuşmada darbenin beş kişinin⁴⁰⁷ kararı ile değil, milletin ve TSK'nın her kademesindeki askerlerin kararı ile gerçekleştirildiğini vurgulayarak darbenin meşruiyetini Türk halkına dayandırmıştır. Bu açıklamaya göre TSK sadece icra için düğmeye basmıştı, zira başka çıkar yol kalmamıştı.⁴⁰⁸ Evren'in Diyarbakır konuşmasında dikkat çeken ve ilerleyen tarihlerde başka gezilerinde de zaman zaman kullandığı bir yöntem gözlemlenmiştir. Evren, yönetim aleyhinde propaganda yapıldığını, kendilerine “faşist generaller” denildiğini halkla paylaşmış ve faşist olmadıklarını izah etmiştir. Normalde Devlet Başkanı'nın kendi aleyhindeki gizli propagandaları halka duyurması sakıncalı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak halkın içine karışan basının tespitine göre Evren'in halka karşı açık paylaşımlar içeren bu konuşma yöntemi halk nazarında olumlu ve inandırıcı bulunmuştur.⁴⁰⁹ Evren'in 19 Kasım 1980 günü Eskişehir'deki konuşmasında darbe, halkın beklentilerine cevap verebilmek için yapıldığı şeklinde gerekçelendirilmiştir. Çünkü halkın huzur istediğini, kan dökülmesini istemediğini belirten Evren, darbe ile bunu sağladıklarını ifade etmiştir.⁴¹⁰ Dönemin kimi basın kuruluşuna göre de ordu yönetime el koyarak toplumun bekleyişine karşılık vermiştir.⁴¹¹ Bu nedenle TSK'nın yönetime el koyması yadırganmamıştır.⁴¹² Evren, 15 Ocak 1981 tarihli Konya konuşmasında ise din ve komünizm konusuna dikkat çekmiştir. 12 Eylül'den kısa bir süre önce dinin istismar edilmesine yönelik miting yapıldığını belirten Evren, buna müsaade edilemeyeceğini söylemiştir. TSK 12 Eylül darbesi ile “din istismarı”nın önüne geçmeyi kendine bir

⁴⁰⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, s. 55.

⁴⁰⁷ 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi; Başkan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve üyeler Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun olmak üzere 5 kişiden meydana gelmektedir. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği görevine Orgeneral Haydar Saltık getirilmiştir. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri”, 12 Eylül 1980, s. 8.

⁴⁰⁸ *Milliyet*, “Org. Evren: ‘Anarşinin Hakkından Gelmeden, Vatani Huzura Kavuşturmadan Gitmeyeceğiz’”, 15 Ekim 1980, s. 6.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, s. 62.

⁴⁰⁹ Teoman Erel, “Suya Çizgi Değil”, *Milliyet*, 21 Ekim 1981, s. 8.

⁴¹⁰ *Milliyet*, “Evren: ‘Anarşinin Yarattığı Huzursuzluğun Giderilmesi İçin Bu İşe Atıldık’”, 20 Kasım 1980, s. 7.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, s. 99.

⁴¹¹ *Cumhuriyet*, “Durum ve Zaman”, 16 Eylül 1980, s. 1.

⁴¹² *Cumhuriyet*, “Anayasal Düzenlemenin Mantığı”, 31 Ekim 1980, s. 1.

vazife görmüştür. Evren'e göre TSK biraz daha gecikseydi, diğer bir tehlike olarak görülen komünist teşkilatlar yönetimi ele geçireceklerdi. Açıklamaya göre darbe ile bunun da önüne geçilmiştir.⁴¹³ Bir sonraki gün Adana konuşmasında Evren, milletin yegane güvencesi olarak nitelendirdiği TSK'nın, komünizmin ülkeye getirilmesine müsaade etmediğine vurgu yapmıştır.⁴¹⁴ Adana gezisinde Evren'i dinleyen kalabalığın elinde "Tek yol Kemalizm, size güveniyor ve inanıyoruz", "Biz Türk ulusuyuz", "Evren ile huzur ve güven içindeyiz", "Ulusal güvencemizin en büyük dayanağı ulusal bütünlüktür", "Hoş geldiniz Paşam, yolundayız, başta size kahraman ordumuza minnettarız", "Demokrasi Kemalizmle yücelecektir, birliğimiz en büyük güvencemizdir", "Biz biriz", "Zafer uğruna aksa kanımız, dünya tarihinde vardır şanımız", "En büyük önder Atatürk" sloganlarının yazılı olduğu dövizler dikkat çekmiştir.⁴¹⁵

Evren, Hatay'daki konuşmasında da din temasını öne çıkarmış ve bir din adamının darbeye ilişkin söylediği ifadeleri aktarmıştır. Din adamının ifadelerine göre 12 Eylül "harekat"ı, Atatürk ilkelerini amaçlamış ve Sakarya Savaşı'ndan sonra kutsallık taşıyan milli bir olay olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca "harekat" ile Atatürk devrimleri uçurumdan kurtarılmış, Türk milleti özgürlüğüne kavuşturulmuş ve Cumhuriyet felaketten korunmuştur. Bu ifadeler karşısında memnuniyet duyan Evren, din adamına teşekkür etmiştir.⁴¹⁶ 2 Ekim 1980'den 18 Ocak 1981 tarihine kadar 10 ilde halka hitaben konuşma yapan Evren'in yurt gezilerinden aldığı izlenim olumlu olmuştur. Basının gözlemleri ve aktarımlarından gördüğümüz kadarıyla Evren, gittiği her yerde halkın geniş ilgisiyle karşılanmıştır.⁴¹⁷ Özellikle Konya, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş ve Gaziantep gezilerinde laikliğin altı çizilmekle birlikte dine ve inanç özgürlüğüne olan vurgu ön plana çıkarılmıştır.⁴¹⁸

⁴¹³ *Tercüman*, "Kurucu Meclis 30 Ağustos-29 Ekim Arası Göreve", 16 Ocak 1981, s. 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, ss. 135-137.

⁴¹⁴ *Milliyet*, "Sendikalardan Her Kuruşun Hesabı Sorulacak", 17 Ocak 1981, s. 7.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, s. 149.

⁴¹⁵ *Cumhuriyet*, "Sendikalar Etkili Şekilde Denetlenecek", 17 Ocak 1981, s. 1.

⁴¹⁶ *Hürriyet*, "Alevi Sünni Ayrımı Yapmak", 18 Ocak 1981, s. 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, ss. 157, 158.

⁴¹⁷ Orhan Tokatlı, "Sesi Kısılan Evren, Gaziantep'te Halkın Israrı Üzerine Konuştu", *Milliyet*, 19 Ocak 1981, s. 7.

⁴¹⁸ Hasan Cemal, "Amaçlanan Türkiye'nin Ana Çizgileri Belli Oldu", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1981, ss. 1, 7.

Evren'in din konusunda öne çıkardığı ifadeler, darbeye sağlamak istediği meşruiyetin de bir parçası olmuştur.

1981 Haziran'ında Evren'in Amasya'da yaptığı konuşma, darbeye yüklediği nitelik açısından dikkat çekicidir. Evren, 19 Mayıs 1919 ile 12 Eylül 1980 tarihleri arasında özdeşlik kurarak her ikisinde de milletin azim ve kararının yurdu iç ve dış güçlerin saldırısından kurtardığını ifade etmiştir. 12 Eylül'ün toplumsal meşruiyetini sağlamada "halkın isteği" söylemini öne çıkaran Evren, bu özdeşlik ile darbeyi milli bir hareket gibi sunmuş ve hareket ile başarı sağlandığı düşünülerek başarıyı da halka mal etmiştir.⁴¹⁹ Temmuz ayında gezisine Erzurum'da devam eden Evren, konuşmasında 12 Eylül öncesi döneminin demokrasi yokluğundan bahsetmiş ve darbeden sonra amaçlananın "demokrasiye dönmek" değil, "demokrasiyi yeniden kurmak" olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Evren, demokrasiye dönmek tabirini 12 Eylül öncesi duruma dönmek ile eşdeğer tutmuş⁴²⁰ ve darbenin gerekçelerinden biri olarak siyasi partileri göstermiştir. Elazığ'da yaptığı açıklamaya göre 12 Eylül öncesinde başlıca siyasi partiler kendi ideolojileri doğrultusunda sol terörist ve bölücüleri, sağ anarşist ve teröristleri himaye ederek desteklemişler, milleti bölmüşlerdir. Darbe ile kutuplaşma durdurulmak istenmiş ve darbeden sonra siyasi partiler feshedilmiştir.⁴²¹ Evren kimi konuşmalarında ellerinde tuttukları askeri idareyi övmekten de kaçınmamıştır. Hatta dünyanın hiçbir yerinde kendileri kadar yumuşak, demokratik bir idare gösterilemeyeceğini iddia etmiştir. Evren'in ifadelerinde özgürlük ve demokrasi kavramları, Türk ordusuyla da özleştirilmiştir.⁴²²

Evren, 29 Ağustos 1982 tarihli Afyon konuşmasında Türk milletinin üstün vasıfları olduğuna değinerek ülkeyi 12 Eylül sürecine getiren etmenlerden biri olarak gösterdiği dış güçlerin, Türk gençlerini kullanarak bu vasıfları yok etmeye çalıştıklarını savunmuştur. Evren dış güçlerin oyunu olarak nitelendirdiği bu olaylar karşısında TSK'nin çok sabrettiğini, ancak sabır duvarı aşılınca darbenin kaçınılmaz

⁴¹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, ss. 318, 319.

⁴²⁰ *Cumhuriyet*, "Demokrasiyi Kurmanın İlk Perdesi Kapandı", 24 Temmuz 1981, ss. 1, 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, s. 338.

⁴²¹ *Günaydın*, "Devlet Başkanı Evren Dedi ki: 'Batılılar Baskı Yapacaksa Yardımları Onların Olsun'", 20 Ekim 1981, s. 3; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, ss. 54, 55.

⁴²² *Tercüman*, "Evren: 'Eski Liderler İçin Sert Tedbirler Alabiliriz'", 4 Nisan 1982, s. 14.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, ss., 202, 206.

olduğunu belirtmiştir.⁴²³ Evren, 27 Ekim'deki Diyarbakır gezisinde de darbenin "mecburiyeti" üzerinde durmuş ve 12 Eylül öncesinde bir sürü "siyaset dolabı" çevrilmesi nedeniyle oluşan şartların darbeyi zorunlu kıldığını ifade etmiştir. Evren, eski siyasi parti iktidarlarının çıkaramadıkları kanunları 12 Eylül darbesi sonrasında çıkarabildiklerine dikkat çekmeye çalışmıştır.⁴²⁴ Üç gün sonra Kayseri'de konuşan Evren, darbe gerçekleştirilmeseydi yaşanacaklar üzerine iddia ettiği bir başka senaryodan bahsetmiştir. Buna göre TSK darbeyi gerçekleştirilmeyip sabretmeye devam etseydi ülke ellerinden kayıp gidecekti.⁴²⁵ Evren, 3 Kasım günü Edirne gezisinde de ordunun yurdu felaketin eşliğinden kurtardığını bir kere daha vurgulamıştır.⁴²⁶ 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandum sonucunda yeni Anayasa %91'i aşan bir çoğunlukla kabul edilmiş ve Kenan Evren cumhurbaşkanı olmuştur.⁴²⁷ 21 Kasım'da Evren'in Ordu'da yaptığı konuşmaya göre verilen oylar huzur, güven, devlet otoritesinin sağlanması ve Atatürkçülük için verilmiştir. Bu ifadeye göre 12 Eylül darbesi halk tarafından tasvip görmeye kalmamış, askeri yönetiminin getirdikleri de 12 Eylül öncesine dönme endişesi nedeniyle halkın kabulüyle sonuçlanmıştır.⁴²⁸ Ancak belirtmek gerekir ki 7 Kasım referandum sonucunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlara ilerleyen bölümlerde ayrıca değinilecektir.

Birçok bölgede anarşi ve terörü darbe gerekçesi olarak gösteren Evren, 1983 yılının halka hitaben ilk konuşmasını yaptığı Ağrı'da, 12 Eylül öncesinde anarşi ve terörün ülkeyi yıkmak üzere olduğunu kanıtı olarak 12 Eylül'den 8 Şubat 1983'e kadar ele geçirilen 900 bin silah bilgisini sunmak istemiştir. Zira bu silah sayısının Silahlı Kuvvetler mevcudunun dahi üzerinde olduğunu belirtmiştir.⁴²⁹ Böylece Evren, darbenin meşruiyetini sağlamak için kullandığı söylemleri somut verilerle desteklemiştir. Gezilerinde genel olarak 12 Eylül darbesini neden yaptıkları üzerinde duran Evren, 13 Mart'ta Mersin'deki konuşmasında, 12 Eylül öncesindeki olayların tekrar yaşanmasına ve milletin aynı noktaya gelmesine göz yummayacakları

⁴²³ *Tercüman*, "Günah Bizden Gitti", 30 Ağustos 1982, s. 12.; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, ss. 308, 309.

⁴²⁴ *Milliyet*, "Evren: 'Ordunun Hiçbir Üyesi Diktatörlük Heveslisi Değildir'", 28 Ekim 1982, s. 6.

⁴²⁵ *Cumhuriyet*, "'Milletin Gücüyle Anayasa'yı Tasvipten Geçireceğiz'", 31 Ekim 1982, s. 11.

⁴²⁶ *Milliyet*, "'Ordu Kışlasına Dönmek İçin Hazırlıklarımı Tamamladı'", 4 Kasım 1982, s. 6.

⁴²⁷ *T.C. Resmî Gazete*, "7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 9 Kasım 1982, s. 59.

⁴²⁸ *Cumhuriyet*, "Evren: İnsanları Kazanmalıyız", 22 Kasım 1982, s. 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, TBMM Basımevi, Ankara 1983, ss. 60, 61.

⁴²⁹ *Hürriyet*, "Evren: Taviz Devri Bitti", 9 Şubat 1983, s. 14.

uyarısında bulunmuştur. Ayrıca 12 Eylül'den sonra ilerledikleri “huzurlu ve güvenli kalkınma” yoluna konulacak engellerin ve bu engelleri koyanların yıkılacağını açıkça ifade etmiştir.⁴³⁰

Evren'in halka hitaben konuşmalarında darbe, aslında yapmak istenilmeyen ancak ülke koşulları gereği yapmaya mecbur kalınan bir eylem olarak sunulmuştur.⁴³¹ Ancak Evren'in, 9 Nisan 1983 tarihli Aydın gezisinde “12 Eylül'e gelirken az mı sabrettik, ama muradımıza erdik” ifadesini kullandığı görülmüştür.⁴³² Konuşmalarında “mecburiyet” savıyla darbeyi meşru hale getirmeye çalışan Evren'in Aydın'daki ifadesi, darbeyi gerçekleştirmek istedikleri bir hareket olarak düşündürebilmektedir. Bu noktada Evren'in sık sık vurguladığı “sabretme” ifadesi de taşıdığı amaç yönüyle tartışılabilir. Yani Evren, darbe olmadan sorunların çözümlenmesi için mi sabretmişti, yoksa darbenin gerekli şartları oluşması için mi sabretmişti? Daha önce belirttiğimiz gibi Evren, 12 Eylül öncesinde yapılması gerekenleri parti liderlerine söylediğini, ancak uygulanmadığını iddia etmişti. Şiddet olayları ve can kayıpları artmış olmasına rağmen ordu, uyarı mektubu vermeyi tercih etmişti. Bu davranışlar, darbe yapılmadan olayların düzeltilmesinin istendiği ve bunun için sabredildiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak Evren'in anılarında yer alan,⁴³³

...bıçak kemiğe dayanıncaya kadar sabretmeye karalı idim. İstiyordum ki; eğer müdahaleden başka bir yol kalmadığından dolayı müdahale gerçekleştirilecek olursa, millet de buna inanmalı ve kabul etmeliydi. Çünkü bu sefer gerçekleştirilecek bir müdahaleyi 27 Mayıs'ta olduğu gibi bir partiye dayanarak, ondan güç alarak değil, milleti arkamıza alarak, onun desteğini sağlayarak yapmamız gerekliydi.

ifadesi, darbe son çare olarak düşünülse bile, darbeye toplumsal meşruiyet sağlayabilmek adına koşulların oluşması için sabrettiklerinin açık beyanı olarak görülmektedir.

Aydın gezisinden bir gün sonra Evren'in Denizli'de yaptığı konuşmasına baktığımızda darbe için zaruri koşulların sağlandığını görüyoruz. Hatta Evren, 12 Eylül darbesinin zaruretine sadece Türk milletinin değil, yabancı milletlerin de

⁴³⁰ *Milliyet*, “Evren: Eski Partilerin Yeniden Hortlmasına İzin Vermeyiz”, 14 Mart 1983, s. 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, ss. 202, 203.

⁴³¹ *Cumhuriyet*, “Evren: Şimdi İnadına Parti Kurduruyorlar”, 3 Temmuz 1983, s. 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 335.

⁴³² *Cumhuriyet*, “Cumhurbaşkanı Evren Aydın'da Konuştu, Vatandaşlar Arasında Ayrım Yapmak Haksızlık ve Suçtur”, 10 Nisan 1983, ss. 1, 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 218.

⁴³³ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, s. 428.

inandığını savunmuştur. Detaylarına sonraki bölümlerde değinileceği üzere, darbe sonrasında demokratik düzeni yeniden kurmak ve ülkede asayişini sağlamak adına Kurucu Meclis ve yeni anayasa oluşturulmuş, yeni siyasi partiler ve seçim kanunu ile birlikte çeşitli kanunlar kabul edilmiştir. Evren, halkın bu oluşumlara verdiği desteği, doğruyu yanlış gördüklerinin ispatı olarak yorumlamıştır. Evren kendi yönetiminde yapılan her uygulamayı temellendirirken ve uygulamaların gerekçelerini halka arz ederken 12 Eylül öncesine dönülmemesi için yapıldığı şeklinde izahatta bulunmuştur. Eğer askeri yönetimin uygun gördüğü düzenlemeler çerçevesinde hareket edilmezse Türkiye'nin kısa süre içerisinde 12 Eylül'den önceki noktaya döneceğini iddia etmiştir. 12 Eylül öncesindeki sürece dönülmesi konusunda halkın endişe duyduğunu bilen Evren'in, gerçekleştirdiği uygulamaların kabul görmesinde ve meşruiyetini sağlamada çoğu zaman ülkenin 12 Eylül öncesine dönebilme ihtimalini tehdit unsuru olarak öne çıkardığı görülmektedir.⁴³⁴

1983 yılı Türkiye için yeni siyasi partilerin oluşturulduğu ve genel seçimlerin yapıldığı bir yıl olmuştur. Evren'in 1983 yılındaki yurt gezilerinin ağırlıklı konularından birini de eski partilerin eleştirilmesi, yeni siyasi partilerin ve siyasetçilerin desteklenmesi oluşturmuştur. Bu amaçla Evren 12 Eylül'e ve yeni anayasaya inandığını düşündüğü bir halkın, eski siyasilerin sözlerine aldanmayacağını vurgulamış ve bir anlamda vatandaşları yeni siyasilere yönlendirme çabasında bulunmuştur.⁴³⁵ Evren, halkın daha önce olduğu gibi yeni dönemde de egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğunu kanıtlayacağına inandığını vurguladığı halde⁴³⁶ halka uyarılarda bulunmaktan yine kaçınmamıştır. Evren, 12 Eylül öncesi döneme dönülmemesi için halktan 7 Kasım 1982 referandumuna nasıl evet demelerini istediye kapatılan siyasi parti mensuplarının telkinlerine de aldanmamalarını istemiştir.⁴³⁷

Evren, 1981 yılında Amasya'daki konuşmasında kurduğu özdeşliğe benzer bir şekilde 2 Temmuz 1983 tarihinde Adapazarı'ndaki konuşmasında da tarihe atıfta

⁴³⁴ *Hürriyet*, "Bizans Oyunlarına İzin Vermeyeceğiz", 11 Nisan 1983, s. 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, ss. 224, 225.

⁴³⁵ *Milliyet*, "Evren: 'Önümüzdeki Seçimler, Öncekilerden Çok Farklı Olacaktır'", 11 Nisan 1983, s. 7.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 229.

⁴³⁶ *Hürriyet*, "Evren: Seçimler 6 Kasım'da", 30 Nisan 1983, s. 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 246.

⁴³⁷ *Tercüman*, "Cumhurbaşkanı Evren Hakkari'de Konuştu: 'Kimseye Bir Karış Toprak Vermeyiz'", 27 Haziran 1983, ss. 1, 9.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 323.

bulunmuştur. Evren'e göre insanları buldukları makamlara akılları değil, yaşanan hadiseler getirmektedir. Bu bağlamda kendisinin de cumhurbaşkanlığı makamına kadar gelişindeki süreçte hadiselerin etkili olduğunu vurgulamıştır. Tarihteki hadiseler ve hadiseler sonucunda öne çıkan karakterler konusunda Evren kendisiyle birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ü de örnek göstermiştir. Buna göre Gelibolu Muharebeleri ve Kurtuluş Savaşı Mustafa Kemal Atatürk'ün tanınmasında rol oynarken 12 Eylül darbesi de Evren'in tanınmasında ve cumhurbaşkanı olmasında rol oynamıştır. Evren bu ifadesiyle 12 Eylül darbesine ve kendisine, ülkenin tarihsel süreci içerisinde önemli bir misyon yüklemek istemiştir.⁴³⁸ 12 Eylül "siyasi mühendisliğinin" parçalarından biri olarak değerlendirilebilecek bu tavırda Evren, kendini "ikinci kurucu" şeklinde göstermeye çalışmıştır.⁴³⁹ Evren'in kendi kendine böyle bir misyon yüklemesinin yanı sıra Atatürk'ün Milli Mücadele'de oynadığı toplayıcı ve birleştirici rolün Milli Güvenlik Konseyi tarafından sağlanmasını bekleyenler de olmuştur.⁴⁴⁰

Evren'e göre gerçekleştirilen darbe ile TSK aynı zamanda Atasına layık olduğunu ispatlamış ve cumhuriyet rejimine sahip çıkmıştır. Eğer darbe gerçekleştirilmeseydi zarar gören unsurlar arasında cumhuriyet rejimi ile birlikte Atatürk ilke ve inkılaplarının da olacağı savunulmuştur.⁴⁴¹ Evren 12 Eylül'den önce cereyan eden faşist, anarşist ve bölücü olayların vahametini halka gösterebilmek için birçok konuda olduğu gibi yine tarihi olaylarla ilişki kurmuştur. Buna göre Milli Mücadele döneminde vatanın bütünlüğüne ve milletin bölünmezliğine yöneltilen saldırıların 12 Eylül öncesinde de vuku bulduğunu savunmuştur.⁴⁴² Görüldüğü gibi tarihsel sürece, olaylara ve kişilere yapılan atıflar, darbeye meşruiyet kazandırmada önemli birer argüman oluşturmuşlardır.

Evren'in yurt gezilerine genel olarak baktığımızda neredeyse tüm konuşmalarında 12 Eylül öncesi döneme dikkat çekilmiş, darbe ve darbe sonrasındaki uygulamalar gerekçelendirilerek topluma anlatılmaya çalışılmıştır.

⁴³⁸ *Cumhuriyet*, "Evren: Şimdi İnadına Parti Kurduruyorlar", 3 Temmuz 1983, s. 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 334.

⁴³⁹ Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Militarizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s. 193.

⁴⁴⁰ Hüseyin Nail Kubalı, "12 Eylül, Atatürkçü Rönesansa Geçiş Dönemidir", *Kemalizm ve Türkiye*, S. 64, 1981, s. 4.

⁴⁴¹ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 346.

⁴⁴² *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 412.

Halkın bunları anlaması önemliydi, çünkü darbenin ve beraberindeki gelişmelerin meşruiyeti öncelikli olarak “halkın isteği” söylemiyle sağlanmak istenmiştir. 12 Eylül darbesi, topluma huzur ve güvenliği getiren bir girişim olarak sunulmuş⁴⁴³ ve 12 Eylül öncesine dönülmemesi için Evren, halkı nasıl davranması gerektiği konusunda sık sık uyarmıştır. Basına yansıyan haberlerden gördüğümüz kadarıyla Evren her bölgede sevgi gösterisinde bulunan kalabalık bir kitle tarafından karşılanmıştır. Evren, yönetimi ele aldığı günden itibaren en kısa sürede demokrasiyi tesis edeceğini her zaman vurgulamıştır. Bu kapsamda sırasıyla Kurucu Meclis’in, Danışma Meclisi’nin, yeni anayasanın, siyasi partiler ve seçim yasalarının, nihayetinde genel seçimlerin yapılacağını sürekli dile getirmiş ve 1983 yılı bitmeden belirli aralıklarla bunları gerçekleştirmiştir. Evren’in söylediklerinin ve darbe sonrasındaki uygulamalarının halk tarafından tasvip edildiği basın aracılığıyla açıkça görülmektedir. Ancak bunların tasvip edilmesinde askeri yönetimin getirdiği antidemokratik şartların etkili olup olmadığı ilerleyen konular içerisinde tartışılacaktır. Evren’in kişiliği hakkında bilgi veren Murat Belge, Evren’i “en keyfi diktatör” olarak tanımlamıştır. Bunun nedeni olarak siyasi liderler arasında Evren’in halka en yakın isim olmasını, her konuda düşündüğünü paylaşmasını ve halkın Evren’de bir yakını gibi samimiyet bulabilmesini göstermiştir. Böylece en keyfi diktatörlük demokrasi şeklinde bir görünüm sağlayabilmiştir.⁴⁴⁴

2.2. 12 Eylül Askeri Darbesi Sonrasında Siyasi Kurumların Yeniden Yapılandırılması

2.2.1. Milli Güvenlik Konseyi’nin Oluşumu ve Yapısı

Emir komuta zinciri içerisinde yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 12 Eylül 1980 günü Resmi Gazete’de yayınlanan 4 Numaralı Bildiri ile yapısını açıklamıştır. Buna göre MGK:

Başkan: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren,
Üye : Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin,
Üye : Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya,
Üye : Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer,

⁴⁴³ *Milliyet*, “Evren: ‘Bazı Anarşistler Ermenilerle İşbirliği Yapıyor’”, 1 Ağustos 1983, s. 6.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 370.

⁴⁴⁴ Murat Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, 3. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul 1993, s. 28.

Üye : Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan meydana gelmektedir.

MGK Genel Sekreterliği'ne Orgeneral Haydar Saltık atanmıştır.⁴⁴⁵

MGK, yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.⁴⁴⁶ MGK'nın yönetime gelmesi kimi basın kuruluşunca terörün bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁷ 12 Eylül 1980 günü yönetimi ele alan MGK aynı gün 9 bildiri yayınlamıştır.⁴⁴⁸ Ancak MGK kendi kuruluşuna dair bilgiyi 4 numaralı bildiri ile duyurmuştur. Çünkü asayişin sağlanmasında yetkili ve sorumlu komutanlıkların ilan edilmesinin ardından günlük hayatta meydana gelebilecek olası bir aksaklığın, halk tarafından olumlu karşılanan darbenin meşruiyetine zarar verebilme ihtimali nedeniyle Konsey yapısının ilk sırada açıklanmasının uygun görülmediği düşünülmektedir.⁴⁴⁹

MGK Başkanı ve üyeleri 18 Eylül 1980 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ant içme törenini gerçekleştirmişlerdir. Konsey Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in ant metni şu şekildedir:⁴⁵⁰

Yüce Türk Milleti,

Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetinin içinde bulunduğu bütün sorunları, Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlarımdan başka bir tesir altında kalmaksızın ve hiçbir karşılık beklemeksizin çözümlenmek amacıyla, kendimi Türk Milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağıma, Devletin bağımsızlığına, vatanın ve milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzenlemesi için çalışacağıma, Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücüm ve varlığımla çalışacağıma, namusum ve şerefim üzerine andiçerim.

Konsey üyelerinin ant metni ise şu şekildedir:

Yüce Türk Milleti,

Milli Güvenlik Konseyi Üyesi ve Kara Kuvvetleri, Deniz, Hava, Jandarma Genel Komutanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetinin içinde bulunduğu bütün sorunlarını, Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanatlarımdan başka bir tesir altında kalmaksızın ve hiçbir karşılık beklemeksizin

⁴⁴⁵ *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri", 12 Eylül 1980, s. 8.

⁴⁴⁶ *Milliyet*, "Evren: 'Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı'", 13 Eylül 1980, s. 1.

⁴⁴⁷ *Hürriyet*, "Terörün Sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyinde", 13 Eylül 1980, s. 1.

⁴⁴⁸ *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri", 12 Eylül 1980, ss. 6-10.

⁴⁴⁹ Cengiz Sunay, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 221.

⁴⁵⁰ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, 1'inci Birleşim, 19.9.1980, s. 15.

çözümlemek amacıyla kendimi Türk Milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağıma, Devletin bağımsızlığını, vatanın ve milletin bütünlüğünü koruyacağıma ve milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir Anayasa düzenlemesi için çalışacağıma, namusum ve şerefim üzerine ant içerim.

25 Eylül 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü teklifi görüşülmüş ve yapılan oylamalarla 24 maddeden oluşan İç Tüzük kabul edilmiştir.⁴⁵¹ Buna göre MGK'nın; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan teşekkür ettiği bir kere daha kaydedilmiştir. Konsey, Genelkurmay Başkanının başkanlığında toplanacaktır, ancak başkanın bulunmadığı birleşim ve oturumlara askeri hiyerarşiye bağlı kalınmak kaydıyla Konsey üyelerinden birisi başkanlık edecektir.⁴⁵²

MGK Genel Sekreteri, Konseyin danışmanlık ve sekreterlik görevini yapmakla sorumludur. Konseyin toplantılarına katılır, ancak toplantılarda oy kullanamaz. Toplantıya katılmadığı hallerde yetki vereceği bir görevli kendisini temsilen Konsey toplantısına katılabilir.⁴⁵³ İç Tüzük'te genel sekreterin görev tanımı yapılırken isminin belirtilmemesi ayrıca dikkat çeken bir husustur.⁴⁵⁴ Genel Sekreter gerekli gördüğü hallerde kanun tasarı ve teklifleri ile diğer konular üzerinde inceleme ve araştırma yapması için yeteri kadar uzman kamu personelinden oluşan geçici ihtisas komisyonları kurabilme yetkisine sahiptir. Bu komisyonlar, çalışmalarının sonucunu rapor halinde Genel Sekreterliğe sunar ve Genel Sekreterlik bu raporları inceleyerek nihai duruma getirir. İhtisas komisyonları raporu, tasarı ve tekliflerle birlikte basılıp, yeteri kadar önce, Konsey üyelerine ve Bakanlar Kuruluna sunulur.⁴⁵⁵ Genel Sekreter, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı adına gündemi de belirlemektedir.

⁴⁵¹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, 3'üncü Birleşim, 25.9.1980, ss. 62-68.

⁴⁵² *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü", 28.9.1980, s. 1.

⁴⁵³ *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü", 28.9.1980, s. 1.

⁴⁵⁴ Cumhuriyet, "Milli Güvenlik Konseyi İçtüzüğü Yayınlandı", 29 Eylül 1980, s. 5.

⁴⁵⁵ *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü", 28.9.1980, s. 2.; 25 Şubat 1981 tarihinde ise "İhtisas komisyonlarında görevlendirilen uzman kamu personeli, komisyon çalışmalarında mensup oldukları kamu kurumları ve o kurumlardaki görevleri ile bağlı olmaksızın, tam bir serbesti içinde görüş bildirirler. Bu komisyonlara başkaca uzman kişiler çağırılıp fikirleri alınabilir." şeklinde bir ibare eklenmiştir. Bkz. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 2, 41'inci Birleşim, 25.2.1981, ss. 421, 422.

Gündem basıldıktan sonra, yeteri kadar önce, Konsey üyelerine ve Bakanlar Kurulu ile gerekli görülen yerlere gönderilir.⁴⁵⁶

Konsey’de çalışmalar fiilen MGK Genel Sekreterliği tarafından yürütülmektedir. Genel Sekreterlik, MGK Başkanı ve üyelerine çalışmalar hakkında sık sık brifing ve raporlar vermektedir. MGK kendisine sunulan bilgiler çerçevesinde yasama çalışmalarını yürütmektedir. Genel Sekreterlik, 4 bölümde toplanan 12 fonksiyonu yerine getirmek için kurulmuştur. İşlemlerini 11 daire kanalı aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Genel Sekreterliğin işlevleri ve fonksiyonları şu şekildedir:⁴⁵⁷

- 1- İcra ve İdare; personel, idari disiplin, emniyet.
- 2- Enformasyon; iç ve dış istihbarat, basın ve yayın, müracaat ve şikayetler, ekonomik istihbarat.
- 3- Yürütme; bakanlıklarla ilişkiler, kamu kuruluşlarıyla ilişkiler, Genelkurmayla ilişkiler, istihbarat subayları.
- 4- İhtisas komisyonları; yasa tasarısı ve teklifleri, etüd ve rapor hazırlama, hukuk işleri, sosyal işler, ekonomik işler.

Başka türlü karar vermedikçe veya başkanlık tarafından davet olunmadıkça MGK’nın, Pazartesi, Çarşamba, Cuma günleri önceden belirlenecek bir saatte toplanacağı belirtilmişken⁴⁵⁸ 25 Şubat 1981’de İç Tüzükte yapılan değişiklikle Konseyin, alınan karar ve başkanın çağrısı üzerine toplanacağı kaydedilmiştir.⁴⁵⁹

Kanun teklif etme yetkisi MGK üyeleri ve Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Kanun tasarıları, gerekçesiyle birlikte Konsey Başkanlığına sunulur. MGK Başkanlığı, gelen tasarılarından gerekli gördüklerini ihtisas komisyonlarında inceleyebilir veya doğrudan doğruya Konsey gündemine de alabilir. Verilen kanun tasarısı ve teklifleri Konsey gündemine alınmadan önce geri çekilebilmektedir, ancak tasarısı veya teklif gündeme girmişse geri alınmaları Konseyin kararına bağlıdır.⁴⁶⁰

Konsey üyelerinden biri, Başbakanın veya bir bakanın yazılı isteği üzerine kapalı oturum yapılmasına karar verilebilmektedir. Kapalı oturum tutanakları Konsey Genel Sekreterliği tarafından tutulur ve tutanaklar Konsey kararı olmaksızın

⁴⁵⁶ *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü”, 28.9.1980, s. 2.

⁴⁵⁷ *Milliyet*, “MGK Yönetimde 6 Ayını Doldurdu”, 12 Mart 1981, s. 7.

⁴⁵⁸ *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü”, 28.9.1980, s. 2.

⁴⁵⁹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 2, 41’inci Birleşim, 25.2.1981, s. 422.

⁴⁶⁰ *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü”, 28.9.1980, s. 2.; 25 Şubat 1981’de yapılan değişiklikle ise “*Tasarı veya teklif gündeme girmişse, geri alınmaları Konseyin kararına bağlıdır.*” ibaresi kaldırılmıştır. Bkz. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 2, 41’inci Birleşim, 25.2.1981, s. 422.

açıklanamaz ve yayınlanamaz.⁴⁶¹ Ancak 25 Şubat 1981’de yapılan değişiklikle MGK’nın, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanacağı ve MGK tarafından aksi kararlaştırılmadıkça Konsey toplantılarının kapalı oturum şeklinde yapılacağı kabul edilmiştir.⁴⁶² Konsey toplantılarında oylama ise işaretle oylama, açık oylama, gizli oylama biçiminde üç şekilde yapılmakta ve oylarda eşitlik olması halinde başkanın oyu iki oy sayılmaktadır.⁴⁶³

Bakanlar Kurulunun güvenoyu alabilmesi için MGK üye tam sayısının salt çoğunluğu gerekmektedir. MGK, Başbakan ve bakanları her zaman denetleyebilme, yazılı veya sözlü bilgi isteyebilme yetkisine sahiptir. Denetim sırasında Bakanlar Kurulu güven isteminde bulunabilmektedir. Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi için ise MGK üye tamsayısının salt çoğunluğu zorunludur.⁴⁶⁴

MGK İç Tüzüğü oluşturulurken Evren zaman kaybetmeden Bakanlar Kurulunu oluşturması için Emekli Oramiral Bülend Ulusu’yu görevlendirmişti. Ulusu’nun hızlı bir şekilde oluşturduğu Bakanlar Kurulu listesine göre Bülend Ulusu Başbakan, Devlet Eski Bakanı Zeyyat Baykara ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal Başbakan Yardımcıları olarak görev almışlardır.⁴⁶⁵ Ulusu tarafından kurulan Bakanlar Kurulu, İç Tüzüğün kabul edilmesinden sonra 30 Eylül 1980 tarihinde MGK’nın güvenoyunu alarak göreve başlamıştır.⁴⁶⁶ Yeni hükümet basın tarafından da destek görmüştür.⁴⁶⁷ Ancak Tercüman gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak, MGK’nın yaptığı güven oylamasını, çok partili demokratik süreçle kıyaslayarak şekilcilik olarak nitelendirmiştir.⁴⁶⁸

İç Tüzük darbeden kısa bir süre sonra kabul edilmişti, ancak Konsey’in hukuki statüsü 12 Aralık 1980 tarihinde yani darbeden tam 90 gün sonra “Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun” ile sağlanmıştır.⁴⁶⁹ Yaklaşık olarak 3 yıl 3 ay kadar

⁴⁶¹ *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü”, 28.9.1980, s. 3.

⁴⁶² *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 2, 41’inci Birleşim, 25.2.1981, s. 422.

⁴⁶³ *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü”, 28.9.1980, s. 3.

⁴⁶⁴ *T.C. Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü”, 28.9.1980, ss. 3, 4.

⁴⁶⁵ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, 2’nci Birleşim, 23.9.1980, s. 55.

⁴⁶⁶ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, 5’inci Birleşim, 30.9.1980, ss. 97, 98.

⁴⁶⁷ Müşerref Hekimoğlu, “Ulus İyî Karşılandı, Kırcı Yadırgandı”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1980, s. 5.; Mukbil Özyörük, “Yeni Hükümetimiz ve Bakanlarımız”, *Tercüman*, 25 Eylül 1980, s. 6.; Burhan Felek, “Hükümet Programı”, *Milliyet*, 5 Ekim 1980, s. 2.

⁴⁶⁸ Nazlı Ilıcak, “Demokrasi Özlemi”, *Tercüman*, 21 Şubat 1982, s. 1.

⁴⁶⁹ *T.C. Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun”, 12 Aralık 1980, s. 1.

görevde kalan MGK, yasama görevini kısmen Ekim 1981’de oluşturulan Danışma Meclisi’ne devretmiştir. Danışma Meclisi’nce hazırlanan yasalar MGK’da son şeklini alarak MGK tarafından yayınlanmıştır. 6 Aralık 1983 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı’nın oluşmasıyla birlikte MGK’nın fiili ve yasal varlığı sona ermiştir.⁴⁷⁰ Konsey, yönetimi devraldığı 12 Eylül 1980 tarihinden 6 Aralık 1983 tarihine kadar 189 birleşim yapmış, 669 tasarı ve teklifi kanunlaştırmıştır.⁴⁷¹ Daha önceki askeri yönetimlerle kıyaslandığında 12 Eylül darbesinden sonra iktidar, MGK’da yoğunlaşmış ve merkezileşme düzeyi daha yüksek seviyelerde olmuştur.⁴⁷²

2.2.2. Kurucu Meclis’in Oluşumu ve Yapısı

MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren, yönetime el koydukları 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren en kısa sürede demokratik düzenin kurulacağı bilgisini vermekteydi. MGK Genel Sekteri Orgeneral Haydar Saltık, 1 Kasım 1980 günü düzenlediği basın toplantısında demokratik düzene geçiş programını açıklayarak kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre ilk olarak Kurucu Meclis’in oluşumuna imkan verecek ön şartlar sağlanacaktı. Daha sonra 2324 sayılı “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”a ek olarak çıkarılacak “Kurucu Meclis’in Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun” kabul edilecekti. Üçüncü olarak Kurucu Meclis oluşturularak yeni anayasa hazırlanacak ve ardından yeni anayasa halkoyuna sunulacaktı. Akabinde yeni partiler kanunu ile seçim kanunu hazırlanacak ve parti faaliyetlerinin başlatılmasına izin verilecekti. Bunlar uygulamaya konulduktan belirli bir süre sonra yeni seçimler yapılacak ve parlamento çalışmaya başlayacaktı. Tüm bu aşamalardan sonra Kurucu Meclis ve MGK’nın görevleri sona erecek, demokratik siyasal yaşama dönülecekti. Ancak Orgeneral Saltık, demokratik düzene geçiş programının süreleri ile ilgili bir tarih vermenin mümkün olmadığını belirtmiştir.⁴⁷³

Demokratik düzene geçişin ilk aşaması olarak Kurucu Meclis oluşturulacağını açıklanmasının ardından bu konu üzerine basında tartışmalar başlamıştır. Kurucu Meclis’in görevi temel yasalar olan Anayasa’yı, Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu hazırlamak olacaktı.⁴⁷⁴ İstekler, Kurucu Meclis’in en kısa sürede ve

⁴⁷⁰ *Milliyet*, “MGK, Cumhurbaşkanlığı Konseyi’ne Dönüştü”, 7 Aralık 1983, s. 3.

⁴⁷¹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 11, 189’uncu Birleşim, 6.12.1983, s. 615.

⁴⁷² Karpaz, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, ss. 300, 301.

⁴⁷³ *Tercüman*, “Demokrasiye Geçiş Programı Açıklandı”, 2 Kasım 1980, ss. 1, 7.

⁴⁷⁴ *T.C. Resmi Gazete*, “Kurucu Meclis Hakkında Kanun”, 30.6.1981, s. 1.

toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerini de içine alacak şekilde oluşturulması yönünde olmuştur.⁴⁷⁵ Özellikle Anayasa'nın, seçimle meydana gelmiş bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanmasına vurgu yapılmıştır. Yeni Anayasa'ya herkesin sahip çıkabilmesi için mevcut siyasi görüşlerin temsilcileri ile anayasa konusunda tecrübeli isimlerin Kurucu Meclis'te yer almaları gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁶ Bunların tersine, Kurucu Meclis'in seçimle oluşturulmaması gerektiğini savunanlar da mevcuttu. Çünkü 12 Eylül öncesinde parlamentodaki kutuplaşmanın aynı şekilde Kurucu Meclis'e de yansıtacağı ve anlaşma sağlanamayacağı düşünülmüştür.⁴⁷⁷ Bazıları da basın Kurucu Meclis için öneriler sunmamasını, sabırla beklemesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁸

Kurucu Meclis için beklenen tarih açıklaması 1981 yılın Ocak ayında Evren tarafından yapılmıştı. Kurucu Meclis'in 30 Ağustos ile 29 Ekim 1981 arasında bir tarihte kurulması planlanıyordu.⁴⁷⁹ Meclis kurulduktan sonra MGK senato görevi yapacaktı. Kurucu Meclis'e partilerden kimse alınmayacaktı. Çünkü ülkeyi 12 Eylül'e getirenler arasında siyasilerin de payı olduğunu vurgulayan Evren, tekrar aynı kişilere ülkeyi teslim etmeyeceklerini beyan etmiştir.⁴⁸⁰ Ancak Kurucu Meclis'e parti üyelerinin dahil edilmemesi, hazırlanacak olan anayasanın meşruluğunun sorgulanmasını açık hale getireceği nedeniyle eleştirilmiştir.⁴⁸¹ Ülke koşulları gereğince bazı durumlarda Kurucu Meclis için seçim yapılamayacağını savunanlar, anayasanın halkoyuna sunulmasıyla son sözün halka verileceğini belirtmiş ve meşruiyet sorununa olumlu yaklaşmak istemişlerdir.⁴⁸² Fakat ne olursa olsun Kurucu Meclis için zaman ve zeminin koşulları gerekçe gösterilerek seçim yapılmaması gerçekte bağdaştırılamamıştır.⁴⁸³ 12 Eylül'e kadar parlamentoda bulunan siyasilerin Kurucu Meclis'e girememeleriyle birlikte ilk genel seçimlerde de aday olamayacaklarının açıklanması insan haklarına ve demokrasiye ters düşen bir davranış olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸⁴ Bu kararıyla MGK'nın, eski parlamenterlere

⁴⁷⁵ *Milliyet*, "Tartışma Ortamı ve Kurucu Meclis", 11 Ekim 1980, s. 1.

⁴⁷⁶ Teoman Erel, "Mart", *Milliyet*, 18 Aralık 1980, s. 6.

⁴⁷⁷ Nazlı Ilıcak, "Kurucu Meclis Hakkında Düşünceler", *Tercüman*, 9 Haziran 1981, ss. 1, 14.

⁴⁷⁸ Burhan Felek, "Kurucu Meclis'e Doğru", *Milliyet*, 5 Kasım 1980, s. 2.

⁴⁷⁹ *Hürriyet*, "Kurucu Meclis'e Partili Alınmayacak", 16 Ocak 1981, ss. 1.

⁴⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Kurucu Meclis 29 Ekim Dek Oluşacak", 16 Ocak 1981, ss. 1, 5.

⁴⁸¹ Mümtaz Soysal, "Aşamalar", *Milliyet*, 12 Ocak 1981, s. 2.

⁴⁸² Mümtaz Soysal, "Takvimde Tutarlılık", *Milliyet*, 31 Mart 1981, s. 2.

⁴⁸³ Saadettin Bilgiç, "Kurucu Meclis'e Doğru", *Milliyet*, 31 Mayıs 1981, s. 2.

⁴⁸⁴ Oktay Akbal, "Kurucu Meclis'e Doğru", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1981, s. 2.

bir ders vermeyi ve sorumluluk hissettirmeyi istediği düşünölmekle birlikte yeni bir yönetici kadro oluşturma arzusunun da kararda etkili olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁵

Kurucu Meclis'in yapısı için öne çıkan iki teklif olmuştur. Birinci öneri, Kurucu Meclis'in Danışma Meclisi ve MGK'dan oluşması; ikinci öneri, Temsilciler Meclisi ve MGK'dan oluşması şeklindeydi.⁴⁸⁶ MGK'nın 29 Haziran 1981 tarihinde "Kurucu Meclis Hakkında Kanun Teklifi" için yaptıkları oylama neticesinde Kurucu Meclis'in MGK ve Danışma Meclisi'nden teşekkül ettiği kabul edilmiştir.⁴⁸⁷ Bu kanun hükümleri dışında kalan hususlarda, MGK, 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun" uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosu'na ait görevleri yerine getirecek ve yetkileri kullanacaktır. Kurucu Meclis'in görevleri 4 maddeden oluşmaktadır:⁴⁸⁸

- 1- Yeni Anayasa'yı ve Anayasa'nın Halkoyuna Sunuluş Kanununu hazırlamak,
- 2- Halkoyuna sunulan ve Milletçe kabul edilince kesinleşerek, geçici hükümlerine göre yürürlüğe girecek olan Anayasa'nın ilkelerine uygun Siyasi Partiler Kanunu hazırlamak,
- 3- Yeni Anayasa'nın ve Siyasi Partiler Kanununun hükümlerini göz önünde tutarak Seçim Kanununu hazırlamak,
- 4- Milli Güvenlik Konseyince kararlaştırılacak tarihte yapılacak genel seçimlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmektedir.

Kurucu Meclis'in görevleri kanunla sıralanmış olmasına rağmen bir takvim belirtilmemiştir.⁴⁸⁹ Kurucu Meclis Kanunu ile anayasal yapıya Danışma Meclisi eklenmiş ve Danışma Meclisi demokrasiye dönüşün araçlarından biri olmuştur. Ancak karar mercii, 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun" hala geçerli olduğu için yine MGK'dır.⁴⁹⁰ Bu dönemde Kurucu Meclis'in hazırlayacağı anayasanın niteliğine dair kamuoyunda bazı değerlendirmeler de yer almıştır. Cumhuriyet gazetesinde yer alan değerlendirmeye göre Kurucu Meclis, "Başkanlık Sistemi"nin ya da "Başkancı Sistem"in anayasasını hazırlayacaktır.⁴⁹¹ Tercüman gazetesinde yer alan değerlendirmeye göre ise hazırlanacak anayasa, askerlerin demokrasiye dönüş için verdikleri sözler neticesinde atılan olumlu bir adımdır.⁴⁹²

⁴⁸⁵ Mehmet Ali Kışlalı, "Politikacılara Tatil", *Yankı*, S. 525, 20-26 Nisan 1981, s. 50.

⁴⁸⁶ *Milliyet*, "Kurucu Meclis İçin Adaylar Ön Elemeden Geçirilecek", 8 Haziran 1981, s. 9.

⁴⁸⁷ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 3, 61'inci Birleşim, 29.6.1981, s. 583.

⁴⁸⁸ *T.C Resmi Gazete*, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30.6.1981, ss. 1, 2.

⁴⁸⁹ Mümtaz Soysal, "Bir Başka Model", *Milliyet*, 3 Temmuz 1981, ss. 2, 12.

⁴⁹⁰ Mehmet Barlas, "Bu da Bir Aşama", *Milliyet*, 1 Temmuz 1981, s. 1.

⁴⁹¹ Uğur Mumcu, "İlk Meclis", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1981, s. 1.

⁴⁹² Necati Zincirkıran, "Askerler Sözlerinin Eridir!", *Tercüman*, 2 Temmuz 1981, s. 3.

2.2.3. Danışma Meclisi'nin Oluşumu ve Yapısı

30 Haziran 1981 tarihinde yürürlüğe giren Kurucu Meclis Kanunu'na göre Kurucu Meclis'in MGK ve Danışma Meclisi'nden meydana geldiği kabul edilmiştir. Aynı kanunda Danışma Meclisi'nin kuruluş, görev ve yetkileri de yer almıştır. Danışma Meclisi, kanundaki usul ve esaslara göre her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından MGK'nın seçeceği 120 üye ile MGK'nın doğrudan seçeceği 40 üye olmak üzere toplam 160 üyeden meydana gelecektir. Danışma Meclisi üyeleri başta Türk vatandaşı olmak üzere 30 yaşını bitirmiş, yüksek öğrenim yapmış, kısıtlı ya da kamu hizmetlerinden yasaklı olmayan, muvazzaf askerliğini bitirmiş, ağır hapis cezası ya da taksirli suçlar hariç olmak üzere bir yıldan fazla hapis cezası almamış, yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş kişiler arasından seçilecektir. MGK'nın doğrudan seçeceği üyelere yüksek öğrenim şartı aranmayacaktır.⁴⁹³

Danışma Meclisi'ni bir başkan, iki başkan vekili, dört katip, iki idareci üyeden oluşan Başkanlık Divanı'ndan meydana gelecektir. Danışma Meclisi'nin ilk toplantı tarihinden itibaren en geç 1 ay içinde 15 üyeden oluşan Anayasa Komisyonu'nu seçmesi gerekmektedir. Meclis'in Genel Kurul çalışmaları açık, komisyon çalışmaları kapalı olarak yapılacaktır. Ancak üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kapalı oturuma karar verebilecektir. Üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanan Danışma Meclisi, aksine hüküm bulunmayan hallerde toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verecektir.⁴⁹⁴

Kanun teklif etme yetkisi MGK üyelerine, Bakanlar Kurulu ve Danışma Meclisi üyelerine aittir. Ancak Danışma Meclisi üyeleri tarafından yapılacak kanun tekliflerinde en az 10 üyenin imzası gerekmektedir. Kanun teklifleri Danışma Meclisi Başkanlığı'na yapılacaktır. Hükümetten gönderilen kanun tasarıları ve üyelerin kanun teklifleri ilgili komisyonlarda ve Genel Kurul'da görüşüldükten sonra ister kabul ister ret kararı verilsin MGK'ya gönderilecektir. MGK, Danışma Meclisi'nden gelen kanun tasarı ve tekliflerini aynen ya da değiştirerek kabul veya reddedebilir. Danışma Meclisi'nin Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanacak ve Genel Kurulca kabul edilecek olan Anayasa metni MGK tarafından aynen veya değiştirilerek kabul edilebilecektir. MGK'nın onayından geçen Anayasa metni halkoylamasına sunulacak

⁴⁹³ T.C. Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30.6.1981, ss. 2, 3.

⁴⁹⁴ T.C. Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30.6.1981, s. 5.

ve halkoylaması neticesinde kabul edildiğinde kesinlik kazanacaktır.⁴⁹⁵ Baktığımızda Kurucu Meclis'in iki organı olan MGK ve Danışma Meclisi arasındaki ilişkinin aslında bir alt-üst ilişkisi olduğu görülmektedir. Asıl yasa koyucu MGK olmakla birlikte Danışma Meclisi sadece danışılacak bir organ niteliği taşıyordu.⁴⁹⁶

MGK'nın kabul ettiği 53 numaralı karara göre Danışma Meclisi ilk toplantısını 23 Ekim 1981 tarihinde saat 10.00'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en yaşlı üye başkanlığında yapacaktır.⁴⁹⁷ Danışma Meclisi üyeliği için aday olmak üzere başvurular 15 Temmuz 1981'de başlamıştır.⁴⁹⁸ Danışma Meclisi'ne üye seçilme şartları Kurucu Meclis'e üye seçilme şartlarıyla aynı olmakla birlikte Danışma Meclisi'ne seçilecek adaylar için ayrıca aranan özellikler hazırlanmıştır. Bu özellikler adayın önceki işlerinde elde ettiği başarı derecesi, saygınlığı, güvenilirliği, Atatürk ilkelerine göre verimli hizmet yapabilmesi, ahlaki yönden iyi tanınması, alanında bilgi ve deney sahibi olması, meslek hayatında kitap yazmış olması, dil bilmesi, kariyer sahibi olması, kadın adayların Atatürk'e layık Türk kadını olması şeklinde sıralanmıştır.⁴⁹⁹

MGK'nın 59 sayılı kararına göre Danışma Meclisi üyeliği için 11.640 aday başvurmuş ve aralarından 160 kişi seçilmiştir.⁵⁰⁰ İçerisinde doktor, veteriner, gazeteci, öğretmen, maliyeci, iktisatçı, sendikacı, idareci, mühendis, emekli albay, emekli general olmak üzere Meclis çoğunluğunu hukukçular oluşturmuştur. Üyeler arasında eski parlamenterler de yer almıştır.⁵⁰¹ Üyelerin %74'ünün 50 yaşından büyük olduğu görülmektedir.⁵⁰² Genel olarak bakıldığında Danışma Meclisi'nde tanınmamış isimlerin sayısının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁰³ Tanınmamış üyelerin siyaset hayatı, anayasal düzenler, seçim sistemleri, partiler mekanizması hakkındaki düşünceleri ve tecrübeleri konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olunamadığı için üyeler hakkında yorum yapılamamıştır.⁵⁰⁴ Aslında halkın üyeleri

⁴⁹⁵ T.C. Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30.6.1981, ss. 5, 6.

⁴⁹⁶ Cengiz Sunay, "Türk Siyasal Hayatında Danışma Meclisi", *İnsan ve İnsan*, 6/19, 2019, s. 85.

⁴⁹⁷ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi Kararları", 11.7.1981, s. 2.; *Ayın Tarihi 1981 Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1981.s. 344.

⁴⁹⁸ *Hürriyet*, "Danışma Meclisi'ne Doğru Adaylık Başvuruları Bugün Başlıyor", 15 Temmuz 1981, s. 1.

⁴⁹⁹ *Milliyet*, "Danışma Meclisi Üyeliği İçin 7 Özellik Aranacak", 8 Eylül 1981, ss. 1, 12.

⁵⁰⁰ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Danışma Meclisi Üyelerinin Seçimine İlişkin 59 Sayılı Kararı", 15.10.1981, s. 1.

⁵⁰¹ *Tercüman*, "Demokrasiye İlk Adım", 16 Ekim 1981, s. 1.

⁵⁰² "Meclis Üyelerini Tanıyalım", *Nokta*, S. 2, 7-13 Mart 1983, s. 8.

⁵⁰³ Teoman Erel, "Liste", *Milliyet*, 16 Ekim 1981, s. 8.

⁵⁰⁴ Metin Toker, "Ayinesi İştir Kişinin", *Milliyet*, 18 Ekim 1981, s. 8.

tanımamasının yanında üyeler de başlangıçta birbirilerini tanımıyordu. Üyelerden biri konuşma yapmak için kürsüye çıktığında “sağcılığı ya da solculuğu” hakkında fikir edinebilmek için diğer üyeler tarafından dikkatle dinlenilmekteydi. Hatta ileride farklı siyasi eğilimlere yönelecek olan üyeler, birbirlerini tanımadıkları için başlangıçta birbirlerinin önermelerini destekleyebilmişlerdir.⁵⁰⁵ Üyelerin yapısına ilişkin yazının yer aldığı The Times gazetesinde, seçilen 160 üyenin generallere ılımlı ve bağlı kişiler oldukları belirtilmiştir.⁵⁰⁶ Ayrıca üyelerin “aydın” kavramıyla bağdaştırılan özellikleri yeterince taşımadıkları ifade edilmiştir.⁵⁰⁷

Danışma Meclisi 23 Ekim 1981 tarihinde Evren’in yaptığı konuşmayla açılmış ve geleneklere uygun olarak en yaşlı üye Sadi Irmak’ın yönetiminde ilk birleşim tamamlanmıştır.⁵⁰⁸ Danışma Meclisi tarafından hazırlanacak olan iç tüzük yürürlüğe girinceye kadar MGK’nın düzenlediği Danışma Meclisi’nin çalışma esaslarına ilişkin geçici iç tüzük yayımlanmıştır. Geçici iç tüzüğe göre Danışma Meclisi başkanı seçilecek ve iç tüzüğü hazırlamak üzere iç tüzük geçici komisyonu oluşturulacaktır. Bu komisyon en geç 15 gün içinde iç tüzüğü hazırlayacaktır.⁵⁰⁹ MGK kararının üzerine bir hafta içerisinde Danışma Meclisi başkanı ve başkanlık divanı seçilmiştir. Başkan Sadi Irmak; Başkan Vekilleri Vefik Kitapçığı ve Fenni İslimyeli; Başkanlık Divanı Katip Üyeleri İmren Aykut, Mehmet Pamak, Kamer Genç, Evliya Parlak; İdareci Üyeler Kazım Öztürk ve Bekir Tümay olmuştur.⁵¹⁰ Ancak İç tüzük geçici komisyonu oluşturulurken hukuk dışı bir uygulama görülmüştür. İç tüzük geçici komisyonunun, Genel Kurulca önerilen adaylar arasından 11 kişilik bir listenin hazırlanıp Başkanlık Divanı’na sunulması sonucunda oluşturulması gerekiyordu. Başkan Sadi Irmak ise kendisi 11 kişilik bir liste hazırlayıp Genel Kurul’un bilgisine sunmuştur. İstanbul temsilcisi Orhan Aldıkaçtı’nın bu duruma itirazı neticesinde Sadi Irmak, listeye yeni isimlerin koyulabileceğini belirtmiş ve komisyona üye seçimine devam edilerek 11 üye seçilmiştir.⁵¹¹

İç tüzük geçici komisyonu, Danışma Meclisi İç Tüzüğünü hazırlamış ve tüzük 21 Kasım 1981 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna

⁵⁰⁵ Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 5. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986, s. 165.

⁵⁰⁶ *The Times*, “Generals Foster an élite For Democracy, 25 November 1981, pg. 8.

⁵⁰⁷ Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, s. 73.

⁵⁰⁸ *Cumhuriyet*, “Danışma Meclisi Törenle Açıldı”, 24 Ekim 1981, s. 1.

⁵⁰⁹ *T.C. Resmi Gazete*, “Danışma Meclisinin İçtüzüğü Hazırlanmaya Kadar Uygulanacak Çalışma Esaslarına İlişkin Karar”, 23 Ekim 1981, ss. 12, 14.

⁵¹⁰ *Hürriyet*, “Başkan İkinci Turda Seçildi: Irmak”, 28 Ekim 1981, ss. 1, 16.

⁵¹¹ *Milliyet*, “Danışma Meclisi İçtüzük Geçici Komisyonu Oluşturuldu”, 29 Ekim 1981, s. 8.

göre Danışma Meclisi 11 komisyondan oluşacaktır: Anayasa Komisyonu; Bütçe-Plan Komisyonu; Adalet Komisyonu; Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonu; Milli Eğitim Komisyonu; Mali İşler Komisyonu; İktisadi İşler Komisyonu; Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonu; Bayındırlık, Ulaştırma, İmar ve İskan, Turizm ve Tanıtma Komisyonu; Tarım ve Orman, Köy İşleri ve Kooperatifler Komisyonu; Danışma Meclisi Hesaplarını İnceleme ve Sayıştay Komisyonu.⁵¹² Danışma Meclisi'nin görevleri arasında öncelikli olarak anayasanın hazırlanması yer aldığı için komisyonlar arasında Anayasa Komisyonu özellikle önem taşımaktaydı. Bu nedenle kısa süre içinde Anayasa Komisyonu için 15 üye belirlenmiş⁵¹³ ve Başkanlık Divanı seçilmiştir. Anayasa Komisyonu Başkanlığı'na Prof. Orhan Aldıkaçtı, Başkanvekilliği'ne Prof. Feyyaz Gölcüklü, Sözcü Şener Akyol, Katip Üyeliğe Turgut Tan seçilmiştir.⁵¹⁴ Komisyon, daha çalışmaya başladığı ilk haftalarda yeni anayasanın Ekim 1982'de halkoyuna sunulmasının beklendiğini açıklamıştır.⁵¹⁵

2.2.4. Kurucu Meclis'in Yeni Anayasa Çalışmaları

TSK'nın yönetime el koymasının ardından MGK, geçici anayasa çalışmalarına başlamış⁵¹⁶ ve 27 Ekim 1980 tarihinde yapılan toplantıda geçici anayasa kabul edilmişti.⁵¹⁷ 7 maddeden oluşan geçici anayasaya göre yeni anayasanın kabulüne dek, bazı istisnalar dışında, 1961 Anayasası yürürlükte kalacak; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini MGK, Devlet Başkanının yetkilerini Konsey Başkanı kullanacak; MGK'nın karar, bildiri ve yasalarının anayasaya aykırılığı ileri sürülemez; MGK ve hükümetçe alınan kararlar, çıkarılan kanunlar için yürütmenin durdurulması ve iptali isteminde bulunulamayacak; kanun 12 Eylül 1980'den itibaren yürürlüğe girecekti.⁵¹⁸ Geçici anayasanın genel gerekçesi, "Anayasa yahut geçici Anayasa veya genel olarak hukuk düzeni hakkında tereddüde yer bırakmamak ve 12 Eylül 1980 günü başlayan dönemin belirmiş ve ileride belirebilecek ihtiyaçlarını karşılamak maksadı ile" hazırlandığı şeklinde ifade

⁵¹² T.C. Resmi Gazete, "Danışma Meclisi İçtüzüğü", 21 Kasım 1981, s. 4.

⁵¹³ Cumhuriyet, "Anayasa Komisyonunun 15 Üyesi Belirlendi", 24 Kasım 1981, s. 1.

⁵¹⁴ Milliyet, "Anayasa Komisyonu Başkanlığı'na Prof. Aldıkaçtı Seçildi", 25 Kasım 1981, s. 3.

⁵¹⁵ Milliyet, "Anayasa, 1982 Ekiminde Halkoyuna Sunulacak", 21 Aralık 1981, s. 8.

⁵¹⁶ Cumhuriyet, "Geçici Anayasa İçin Çalışmalar Sürüyor", 16 Eylül 1980, s. 1.

⁵¹⁷ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 12'nci Birleşim, 27.10.1980, ss. 168, 169.

⁵¹⁸ T.C. Resmi Gazete, "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun", 28 Ekim 1980, ss. 1, 2.

edilmiştir.⁵¹⁹ Yeni anayasa metni hazırlanıp kabul edilene kadar geçici anayasa yürürlükte kalacaktır.

Geçici anayasanın akabinde yeni anayasayı hazırlamak üzere 29 Haziran 1981’de Kurucu Meclis oluşturulmuş ve bünyesinde bulunan Danışma Meclisi 23 Ekim 1981’de açılarak Anayasa Komisyonu marifetiyle yeni anayasa metni için çalışmalarına başlamıştır. Evren Danışma Meclisi’nin açıldığı gün, anayasa konusunda hiçbir ön tasarı mevcut olmadığını, herhangi bir kişi veya kurumun da bu konuda Danışma Meclisi’ne baskı yapmadığını vurgulama gereği duymuştur.⁵²⁰ Anayasa çalışmalarına geçmeden önce anayasa hazırlama görevi konusunda bir ayrıntıya açıklık getirmek gerekmektedir. MGK üyelerinin ant metni incelendiğinde “yeni bir anayasa düzenlemesi için çalışacağıma”⁵²¹ ifadesi yer alırken Danışma Meclisi üyelerinin ant metnine bakıldığında anayasa hazırlama görevi konusunda bir ibare görülmemektedir.⁵²² Danışma Meclisi andında anayasa düzenleme hedefi belirtilmemiş olsa bile, Kurucu Meclis Kanunu’nun 26. maddesinde anayasa hazırlamak Danışma Meclisi’nin görevleri arasında yer almıştır.⁵²³

Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, demokratik düzene geçildikten sonra siyasi partilerin ve kamuoyunun bir daha değiştirmeyi düşünmeyecekleri bir anayasa hazırlama amacında olduklarını beyan etmiştir.⁵²⁴ Aldıkaçtı, hazırlanacak yeni anayasa için 1961 Anayasası’ndan büyük ölçüde yararlanılacağını belirtmiştir.⁵²⁵ Anayasa çalışmaları kapsamında çok yönlü bir tartışma ortamı oluşturmak için Orhan Aldıkaçtı imzasıyla üniversite ve diğer yüksek öğretim kurumlarına hazırlanacak anayasaya dair anket formu gönderilmiştir.⁵²⁶ Ancak bu

⁵¹⁹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, “Milli Güvenlik Konseyi Gündemi, Anayasa Düzeni Hakkında Kanun Teklifi”, C. 1, 12’nci Birleşim, 27.10.1980, s. 1.

⁵²⁰ *Tercüman*, “ ‘Anayasa İçin Hiçbir Ön Tasarı Mevcut Değil’ ”, 24 Ekim 1981, ss. 1, 7.

⁵²¹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, 1’inci Birleşim, 19.9.1980, s. 15.

⁵²² Danışma Meclisi üyeleri için ant metni şu şekildedir: “Danışma Meclisi üyesi olarak çalışmalarında Devletin varlığı ve bağımsızlığını, ülkenin ve milletin bütünlüğü ve bölünmezliğini koruyacağıma, toplumun huzuru, milli dayanışma ve sosyal adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden yararlanması ülküsünden ayrılmayacağıma; hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalacağıma namusum ve şerefim üzerine and ederim.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Kurucu Meclis Hakkında Kanun”, 30 Haziran 1981, s. 5.

⁵²³ Madde 26: “Danışma Meclisinin, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurulca kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve Resmî Gazete ile yayımlanır.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Kurucu Meclis Hakkında Kanun”, 30 Haziran 1981, s. 6.

⁵²⁴ *Günaydın*, “‘Değiştirilemeyecek Bir Anayasa Hazırlayacağız’”, 26 Kasım 1981, s. 3.

⁵²⁵ *Cumhuriyet*, “Orhan Aldıkaçtı’nın Demeci: 1961 Anayasasından Geniş Ölçüde Yararlanılacak”, 25 Şubat 1981, s. 1.

⁵²⁶ *Milliyet*, “‘Üniversitelerden Anayasa İçin Görüş İstendi’”, 3 Ocak 1982, s. 3.

işlemin çok zaman alacağı, yanıltıcı soruların olabileceği ve sonuçların çarpıtılabileceği konusunda eleştiriler yapılmıştır. Anket yerine toplumdaki her kesimin katılımıyla basında, radyoda ve televizyonda açık bir tartışma ortamının sağlanması önerilmiştir.⁵²⁷ Anayasa Komisyonu çalışmalarına yeni başlamışken Evren, anayasa için halkoylamasının 1982 sonbaharında yapılacağını açıklamıştır. Anayasa Komisyonu'na görev veren yasa, anayasa için 7 ay öngörmekteydi. Ancak Aldıkaçtı, anayasanın o vakte kadar yetişmesinin çok kesin olmadığını, hatta bunun bir dilek olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁸ Bazı değerlendirmelere göre Aldıkaçtı, Evren'in demokrasi takvimine göre hareket etmemekte ve işleri ağırdan almaktaydı.⁵²⁹ Aldıkaçtı ise bu iddiaları kabul etmemiş ve anayasa için günde 12-13 saat çalıştıklarını savunmuştur.⁵³⁰ Aldıkaçtı, hazırlanacak olan anayasa taslağının kamuoyunda tartışılacağını ve bu tartışmalar neticesinde anayasa metninin oluşturulacağını belirtmiştir.⁵³¹ Aldıkaçtı, oluşturulacak anayasa metninin kabul edileceğinden neredeyse emindir. Çünkü siyasi parti kanununun yapılması ve bir an önce seçime gidilmesi için anayasanın kabul edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Aldıkaçtı, seçmenlerin bir an önce demokratik rejime geçilmesi için anayasaya evet diyeceklerini düşünmekteydi.⁵³² Bu sebeplerden dolayı anayasanın halk tarafından kabul edileceğine inanan Aldıkaçtı, isterlerse vatandaşların daha sonra anayasayı değiştirebileceklerini savunmuştur.⁵³³ Değiştirilmesi düşünülmeyecek bir anayasa yapma gayretiyle yola çıktıklarını belirten Aldıkaçtı, demokratik düzene döndükten sonra istenirse anayasanın değiştirilebileceği şeklinde tezat bir söylemde bulunmuştur.

1982 Nisan ayına gelindiğinde yeni anayasaya yönelik hazırlıklar, sonbaharda yapılması planlanan halkoylamasına yetiştirilmek için hızlandırılmıştır. Anayasanın, kabul edilme sürecinde beş aşamadan geçmesi gerekmektedir. Bunlar sırasıyla Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu, Danışma Meclisi Genel Kurulu, Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu, Milli Güvenlik Konseyi ve halkoyudur. Bu programa göre MGK, halkoyuna sunulacak anayasa tasarısına son ve kesin şeklini

⁵²⁷ Mümtaz Soysal, "Anket", *Milliyet*, 16 Ocak 1982, s. 2.

⁵²⁸ *Tercüman*, "Aldıkaçtı: 'Anayasanın Zamanında Yetiştirmesi Çok Kesin Değildir'", 16 Ocak 1982, ss. 1, 9.

⁵²⁹ Uğur Mumcu, "Geçiş Dönemi", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1982, s. 1.

⁵³⁰ *Cumhuriyet*, "Aldıkaçtı: Yavaş Değiliz, Tam Tersine Hızlıyız", 26 Şubat 1982, s. 1.

⁵³¹ *Milliyet*, "Aldıkaçtı: Anayasa Kamuoyunda Tartışılacak", 26 Ocak 1982, s. 8.

⁵³² *Cumhuriyet*, "Anayasa, Genel İlkeler Belirlenince Yazılacak", 26 Ocak 1982, s. 1.

⁵³³ *Milliyet*, "Aldıkaçtı: Anayasa Kamuoyunda Tartışılacak", 26 Ocak 1982, s. 8.

verecektir. Nisan ayındaki çalışmalar incelendiğinde yeni anayasada Devlet Başkanlığı yerine cumhurbaşkanlığı deyiminin kullanılacağı, cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçileceğinin ağırlık kazanacağı, cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletileceği yönünde taslaklar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵³⁴ Yürütmenin güçlendirilmesi üzerine yapılan çalışmalar gerçek yürütmenin kim olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmişti. Bir grup düşünceye göre yürütmenin başı cumhurbaşkanı olarak görülmekte ve bu nedenle yetkilerini artırmak için cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin sağlanması gerekmektedir. Başka bir grup düşünceye göre ise parlamenter sisteme sadık kalmak gerekmektedir. Çünkü gerçek yürütme hükümet olarak görülmekte ve hükümetin yetkilerinin artırılmasıyla yürütmenin de güçleneceğine inanılmaktadır.⁵³⁵ Aldıkaçtı, cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda yaptığı açıklamada cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesine karşı olduğunu, Danışma Meclisi'nde de kendisiyle aynı fikirleri paylaşan üyeler olduğunu belirtmiştir.⁵³⁶

Yine nisan ayından itibaren yeni anayasa hazırlanmasına ilişkin çeşitli görüşler de gelmeye başlamıştır. Anayasa Mahkemesi, yeni baştan bir anayasa düzenlenmesinden ziyade 1961 Anayasası'nın aksayan yönleri üzerinde durulmasını önermiştir. Bununla birlikte başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinin sakıncaları üzerinde de durulmuştur. Bu sistemlerin kolayca dikta yönetimine kayabileceği belirtilmiştir. Diğer öneriler arasında cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçilmesi, başbakan olan kişinin parti başkanlığından ayrılması ve partilerinden istifa eden milletvekillerinin başka partiye girememeleri, Cumhuriyet Senatosunun kaldırılması, temel hak ve özgürlüklerin 1961 Anayasası'ndaki gibi aynen korunması yer almıştır.⁵³⁷ Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin hazırladığı yeni anayasa teklifinde başkanlık sistemi değil, parlamenter sisteme dayanan bir yapı önerilmiş ve cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması, yasama meclisinin tek ve 450 üyeden oluşması gibi öncelikli konular sıralanmıştır.⁵³⁸

13 Şubat 1982 tarihinde yürürlüğe giren MGK'nın 65 sayılı kararı ile eski partililere yeni anayasa hazırlıkları hususunda görüş bildirme imkanı verilmiştir.

⁵³⁴ *Milliyet*, "Yeni Anayasa İçin Öngörülen Esasları Açıkıyoruz", 13 Nisan 1982, s. 9.

⁵³⁵ Mümtaz Soysal, "Güçlü Yürütme", *Milliyet*, 14 Nisan 1982, s. 2.

⁵³⁶ *Milliyet*, "İrmak: 'Yeni Anayasa Sonbahara Yetiştirilir'", 3 Nisan 1982, s. 9.

⁵³⁷ *Tercüman*, "Anayasa Mahkemesi '1961 Anayasası Temel Alınarak Aksaklıklar Düzeltmeli'", 2 Nisan 1982, ss. 1, 14.

⁵³⁸ *Cumhuriyet*, "Odalar Birliği: Sendikalar Siyasetle Uğraşamamalı", 19 Nisan 1982, ss. 1, 11.

Oysaki MGK'nın 52 sayılı kararında "11 Eylül 1980 tarihinde, parlamento üyesi bulunan siyasi parti mensupları ile her kademede siyasi parti yöneticisi ve mensuplarının TÜRKİYE'nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmaları" yasaklanmıştı.⁵³⁹ Evren, 52 sayılı kararın alınmasında Ecevit'in kendi dergisi Arayış'ta yazdığı yazıların etkili olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁰ 65 sayılı kararda,⁵⁴¹

11 Eylül 1980 tarihinde mevcut olan ve 2553 sayılı Kanun ile feshedilmiş Siyasi Partilerin Genel Başkanı, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcısı ve Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatına haiz olanlar dışında kalan diğer bütün mensuplarının... ..Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığınca sözlü veya yazılı istekte bulunulması halinde, yeni Anayasa düzenine ilişkin konularda görüşlerini, bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel olarak bildirebilecekleri

belirtilmiştir. 65 sayılı karar, demokrasiye dönüş yolunda atılan yumuşama adımlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Böylece eski milletvekilleri Danışma Meclisi toplantılarına katılma imkanı bulmuşlardır.⁵⁴² Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Sözcüsü Şener Akyol, bu kapsamda eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar, Fahri Korutürk ve Cevdet Sunay'ın görüşlerinin alındığını, kapatılan siyasi partilerin parlamenterlerinin de görüşlerini almak üzere 17 isme mektup yazıldığını belirtmiştir. Bu isimler arasında kapatılan AP'den Cevdet Akçalı, Sebati Ataman, Ekrem Ceyhan, İhsan Sabri Çağlayangil, Seyfi Öztürk, Süleyman Tuncel; kapatılan CHP'den İsmail Rüştü Aksal, İsmail Hakkı Birler, Selahattin Çizrelioğlu, Tarhan Erdem, Kemal Güven, Cahit Karataş, Besim Üstünel, Nüvit Yetkin, kapatılan YTP eski Genel Başkanı Ekrem Alican, CGP'li Kemal Satır ve Emin Paksüt yer almıştır.⁵⁴³

Demokrasiye geçiş çalışmalarını özellikle takip eden Milliyet gazetesi, PEVA işbirliği ile "Anayasal Kamuoyu Araştırması" yapmıştır. Araştırmaya göre "Güçlü Hükümet mi?" "Güçlü İrade mi?" sorularına çoğunluğun cevabı güçlü irade olmuştur. "İki Partili Bir Parlamenter Sistem mi?" "Çok Partili Bir Parlamenter Sistem mi?" sorularında çoğunluk çok partili bir parlamenter sistemi tercih etmiştir. Yeni anayasa ile milletvekili sayısının azalmasını isteyenlerin oranı, artmasını isteyenlerin oranından fazladır. "Tek Meclis mi?" "Çift Meclis mi?" sorusunda halk

⁵³⁹ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 5 Haziran 1981, s. 2.

⁵⁴⁰ Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, s. 175.

⁵⁴¹ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 13 Şubat 1982, s. 1.

⁵⁴² Mehmet Barlas, "65 Sayılı Karar", *Milliyet*, 14 Şubat 1982, s. 1.

⁵⁴³ *Milliyet*, "Anayasa İçin 17 Eski Siyasinin Görüşü Alınacak", 27 Mayıs 1982, s. 8.

tek meclisten yana olmuştur. Araştırmada bir de “Anayasa Değişikliği Neden Gerekli?” sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplar çoğunluktan azınlığa doğru şu şekilde sıralanmıştır: Büyük Millet Meclisi çalışmadı, kanun çıkaramadı (%63.7); partiler anlaşamadı (%32.7); cumhurbaşkanı seçilemedi (%25.8); partiler koalisyon kuramadı (%19.2); anarşi, genel huzursuzluk, ekonomik ve siyasal çalkantılar, otorite boşluğu (%4.5); anayasadaki boşluklar, uygulamadaki aksaklıklar, anayasanın yeterince uygulanmaması (%4.1); değişiklik gerekmiyordu, gerekmezdi (%3.1); cevap yok (%0.5); diğer (%5.0). 600 kişinin katıldığı araştırmada, anayasa değişikliğinin başlıca nedeni “siyasi partiler” görülmüştür.⁵⁴⁴

Anayasa çalışmaları devam ederken, kuruluşundan yaklaşık 7 ay sonra Danışma Meclis’i içerisinde gruplaşmalar başlamıştır. Aldıkaçtı, Anayasa Komisyonu’nun birkaç üyesi ve bazı meclis üyelerinden oluşan 30 kişi ile gizli bir toplantı yapmıştır. Toplantıya katılan üyelerin verdikleri bilgiye göre Danışma Meclisi’nin 160 üyesi “Atatürkçü Liberaller”, “Sosyal Demokratlar” ve “Muhafız Radikaller” şeklinde üç gruba bölünmüşlerdir. Gruplar arasında Atatürkçü Liberallerin sayısının daha fazla olduğu iddia edilmiştir. Gruplaşma, Danışma Meclisi üyelerinin bütçe görüşmelerinde yaptıkları konuşmalar sonucunda siyasal, sosyal ve ekonomik konulardaki düşünce yapılarının ortaya çıkması üzerine oluşmuştur. Ayrışmanın ilk ölçütü ise idam oylaması olmuştur. İsim okunarak yapılan oylamada ret ya da çekimser oy kullanan üyeler tespit edilmiş ve tüm üyelerin düşünce yapıları hakkında kanaat elde edilmiştir. Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Yasası’nda değişiklik için yapılan görüşmelerde Danışma Meclisi üyeleri arasındaki fikir ayrılığı ve gruplaşma daha belirgin bir hal almıştır. Atatürkçü Liberaller denilen grubun üyeleri, başta Aldıkaçtı olmak üzere yasa tasarının hükümetin önerdiği şekilde yasalaşmasına karşı çıkmışlardır.⁵⁴⁵ Toprak Reformu Yasası’nın hükümetin isteği doğrultusunda Urfa’daki büyük toprak sahiplerini üzecek şekilde kabul edilmesi üzerine Aldıkaçtı ve arkadaşları “Meclis’te sol bir çekirdek” oluştuğunu savunarak gizli toplantılara başlamışlardır.⁵⁴⁶ Aldıkaçtı, anayasayı destekleyecek bir grup oluşturma çabası içerisinde olduğunu söyleyerek bulunduğu grubu meşru hale getirmeye çalışmıştır. Ancak bu yaklaşım bazı Danışma Meclisi üyelerinin tepkisine yol açmıştır. Zira bu durum cephecilik anlayışının

⁵⁴⁴ *Milliyet*, “Halk ‘Güçlü İrade’ ve ‘Çok Partili Sistem’ İstiyor”, 23 Nisan 1982, s. 13.

⁵⁴⁵ *Milliyet*, “Danışma Meclisi’nde 3 Grup Oluşuyor”, 4 Haziran 1982, s. 9.

⁵⁴⁶ Teoman Erel, “Disiplinli Gizli Destek”, *Milliyet*, 7 Haziran 1982, s. 8.

yeniden ortaya çıkması ve gelecekte oluşacak bir partinin özü olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁴⁷ Danışma Meclisi Başkanı Sadi Irmak da mecliste olası bir partileşme hazırlığı görmediğini, bu kişilerin bir araya gelerek anayasayı tartıştıklarını ifade etmiştir.⁵⁴⁸ Irmak böylece Atatürkçü Liberaller hareketini sakıncalı görmediğini ortaya koymuştur.⁵⁴⁹

2.2.4.1. Anayasa Tasarısının Hazırlanması ve Tasarı Üzerine Değerlendirmeler

Danışma Meclisi'nde tartışmalar devam ederken Anayasa Komisyonu 8 ayın sonunda anayasa tasarısını tamamlamış ve 17 Temmuz 1982'de Danışma Meclisi'ne sunmuştur. Aldıkaçtı, 17 Temmuz'da anayasa tasarısını basın toplantısı düzenleyerek kamuoyu ile paylaşmıştır.⁵⁵⁰ Tasarıda cumhurbaşkanlığı, yasama, yürütme, yargı ve özgürlükler öne çıkan konular olmuştur. Tasarıya göre cumhurbaşkanı meclis içinden veya meclis dışından aday olarak gösterilebilecektir. Cumhurbaşkanı seçimi 20 günde tamamlanacak, cumhurbaşkanı 7 yıllık süre için seçilecek ve tekrar seçilemeyecektir. Cumhurbaşkanı, başbakanı atayacak ve görevine son verebilecektir. Cumhurbaşkanı, içerisinde eski cumhurbaşkanlarının, genelkurmay başkanlarının, Anayasa Mahkemesi başkanlarının ve kendi seçtiği üyelerin yer aldığı bir Devlet Danışma Konseyi oluşturarak bu konseyin yardımından yararlanacaktır. Bunlarla birlikte Cumhurbaşkanı Anayasa Mahkemesi'nin tüm üyelerini, Yüksek Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini, Yargıtay Başsavcısını, Danıştayın dörtte birini, Devlet Danışma Konseyi'nin yirmi üyesini, Devlet Denetleme Kurulu'nun tamamını, Merkez Bankası başkanını, TRT genel müdürünü ve yönetim kurulunun üç üyesini, Türk Dil Akademisi'nin başlangıçtaki tüm üyelerini atayacaktır. Bakanlar Kurulu düşürüldüğü takdirde otuz gün içinde yenisi kurulamazsa cumhurbaşkanı meclisi feshedebilecektir.⁵⁵¹

Yasamaya baktığımızda Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletçe genel oyla seçilen 400 üyeden oluşacaktır. Cumhuriyet Senatosu kaldırılarak tek meclis sistemi getirilecektir. Milletvekili adayı olabilmek için sekiz yıl öğrenim görmüş olmak gerekecektir. Seçim dönemi 5 yıla çıkarılmıştır. Meclis yılda en fazla üç ay tatil

⁵⁴⁷ *Cumhuriyet*, "Siyasi Gruplaşmaya DM'deki tepkiler", 6 Haziran 1982, s. 1.

⁵⁴⁸ *Tercüman*, "Irmak: 'Anayasa 10 Temmuz'da Önümüze Gelebilir'", 6 Haziran 1982, ss. 1, 14.

⁵⁴⁹ Teoman Erel, "Disiplinli Gizli Destek", *Milliyet*, 7 Haziran 1982, s. 8.

⁵⁵⁰ *Hürriyet*, "Söz Meclisin", 18 Temmuz 1982, s. 1.

⁵⁵¹ *Milliyet*, "Tasarı Tartışmaya Açıldı", 18 Temmuz 1982, ss. 1, 6.

yapabilecektir. Meclis salt çoğunlukla değil, en az üye tam sayısının üçte biri ile toplanıp, toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar alacaktır. Partisinden istifa eden milletvekili, o seçim dönemi içinde sadece bağımsız olarak üyeliğini sürdürebilecek, başka bir partiye giremeyecektir.⁵⁵² Yürütmeyi içeren bölümde başbakan, bakanların cumhurbaşkanı tarafından görevden alınmalarını isteyebilecektir. Bakanlar Kurulu'na danışmanlık etmek amacıyla Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulacaktır. Yüksek Hakem Kurulu, Türk Dil Akademisi ve Devlet Denetleme Kurulu anayasa kuruluşları olacaktır. Çevre sağlığını, havacılığı, sporculuğu, denizciliği geliştirmek ve tüketiciyi korumak devletin görevi olacaktır. Yargıya yönelik hükümlere baktığımızda Yüce Divan yetkisi Yargıtaya verilecek, Devlet Güvenlik Mahkemeleri yeniden kurulacaktır. Anayasa Mahkemesi'nde iptal davaları sadece cumhurbaşkanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az beşte biri tutarındaki üyelere ait olacaktır. Ölüm cezaları meclisten geçmeden sadece cumhurbaşkanı tarafından onaylanacaktır.⁵⁵³ Basın özgürlüğüne yönelik bölümde ise “Basın hürdür, sansür edilemez” ifadesine yer verilmiştir. Ancak devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü tehdit eden ya da suç işlemeye, ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber ve yazıyı, hangi sıfatla olursa olsun, yayımlanması amacıyla başkalarına verenler ve bunları aynı amaçla basanlar ve bastırınlar, dağıtım gerçekleşmese bile, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olacaklardır.⁵⁵⁴ Tasarıda dikkati çeken bir nokta da Devlet Danışma Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Yüksek Hakem Kurulu, Devlet Denetleme Kurulu ve Türk Dil Akademisi'nden teşekkül eden beş yeni kurumun oluşturulacak olmasıdır.⁵⁵⁵

Tasarı incelendiğinde yeni sistem, cumhurbaşkanının ağırlığını arttırmakla beraber özgürlüklere sınırlamalar getirmektedir. Temel hak ve özgürlükler, devletin ve cumhuriyetin korunması amacıyla kısmen ya da tamamen durdurulabilecektir.⁵⁵⁶ Kısacası tasarı, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak yasama karşısında yürütmeyi, yürütme içerisinde de cumhurbaşkanının ağırlığını ön plana çıkaran bir sistem

⁵⁵² *Tercüman*, “1982 Anayasası”, 18 Temmuz 1982, s. 14.

⁵⁵³ *Milliyet*, “Tasarı Tartışmaya Açıldı”, 18 Temmuz 1982, ss. 1, 6, 11.

⁵⁵⁴ *Cumhuriyet*, “Anayasa Tasarısı Açıklandı”, 18 Temmuz 1982, s. 11.

⁵⁵⁵ *Hürriyet*, “Anayasa’da 5 Yeni Kurum Var”, 18 Temmuz 1982, s. 1.

⁵⁵⁶ *Milliyet*, “Tasarı Tartışmaya Açıldı”, 18 Temmuz 1982, s. 1.

getirmiştir.⁵⁵⁷ Alman basını yeni anayasayı “Türkiye kuvvetli bir cumhurbaşkanlığı dönemine giriyor” şeklinde yorumlarken⁵⁵⁸, İngiliz basınına ait bir gazete tasarının içeriği hususunda “güçlü cumhurbaşkanlığı yetkileri” ifadesini kullanmıştır.⁵⁵⁹ Tasarı metni genel olarak sert eleştirilere neden olmuştur. Türkiye Barolar Birliği Başkanı Atilla Sav, metnin hak ve özgürlüklerin özünü kaldıracı nitelikte olduğunu belirterek otoriter rejim kurmak isteyen siyasi iktidara yolların kolayca açıldığını savunmuştur. Atilla Sav’a göre tasarı sistemsiz hazırlanmakla birlikte temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılma ya da kaldırılma yetkilerinin yürütmeye verilmesi sakıncalı bir durumdur.⁵⁶⁰ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) Genel Başkanı Şevket Yılmaz, bu anayasa tasarısı ile sendikacılık yapılamayacağını, hatta sendikacılığa fırsat vermeyecek hükümlerin özellikle tasarıya koyulduğunu ifade etmiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Mümtaz Soysal, Türk halkının bu şekilde bir anayasaya mahkum edilecek kadar geri ve çağ dışı bir halk olmadığı eleştirisini yaparken, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Profesörü Toktamış Ateş, tasarının başkanlık rejimini öngördüğünü belirtmiştir.⁵⁶¹ Tasarıya getirilen çoğu eleştirinin ortak noktaları anayasanın otoriter bir hal aldığı ve özgürlüklerin kullanımının kısıtlandığı yönünde olmuştur. Kimilerine göre tasarı, 12 Eylül’den önceki yönetime karşı oluşturulmuş bir tepki anayasasıdır. Anayasa tasarısında 12 Eylül öncesinde meydana gelen olayların tekrar yaşanmaması için bütün açık kapılar kapatılmıştır.⁵⁶² Türk-İş’in anayasa tasarısına ilişkin hazırladığı rapora göre Türk milletine güvenilmemekte ve tasarı ile vatandaşın devlete karşı değil, devletin vatandaşa karşı korunması amaçlanmaktadır.⁵⁶³ Anayasa Mahkemesi üyesi Yekta Güngör Özden, bu tasarı ile devlet ağırlığının devlet baskısına dönüşebileceğine dikkat çekerek devletin baskısı olmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁶⁴ 21 Temmuz 1982 tarihli Cumhuriyet gazetesinde anayasa tasarısı bir kuşun kafesine benzetilerek tasvir edilmiştir.⁵⁶⁵ Milliyet gazetesi yazarlarından Metin Toker oldukça sert bir

⁵⁵⁷ *Milliyet*, “Yeni Sistem, Eski Sisteme Göre Ne Getirdi, Ne Götürdü”, 18 Temmuz 1982, s. 12.

⁵⁵⁸ *Tercüman*, “Alman Basını ‘Türkiye Kuvvetli Bir Cumhurbaşkanlığı Dönemine Giriyor’”, 20 Temmuz 1982, s. 1.

⁵⁵⁹ *The Times*, “Strong Presidency Plan”, 19 July 1982, pg. 4.

⁵⁶⁰ *Cumhuriyet*, “Türkiye Barolar Birliği Başkanı Atilla Sav Tartışmayı Başlattı: Özgürlüklerin Özü Kalkıyor, Böyle bir Anayasayla Otoriter Rejim Kurulabilir”, 19 Temmuz 1982, s. 1.

⁵⁶¹ *Milliyet*, “Yeni Anayasa Sert Biçimde Eleştiriliyor”, 19 Temmuz 1982, s. 8.

⁵⁶² Necati Zincirkıran, “Gündemdeki Anayasa”, *Tercüman*, 18 Temmuz 1982, s. 3.

⁵⁶³ *Cumhuriyet*, “Türk-İş’in Anayasa Raporu: Özgürlükçü İlkeler Dışlandı”, 29 Temmuz 1982, s. 1.

⁵⁶⁴ *Cumhuriyet*, “Anayasa Mahkemesi Üyesi Özden’e Göre: Tasarı Devlete Baskı Kurma Olanığı Veriyor”, 20 Temmuz 1982, ss. 1, 9.

⁵⁶⁵ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1982, s. 1.

eleştiride bulanarak Anayasa Komisyonu'nun 15 üyesinin 13'ünün itirazı ile ortaya konulan metnin tasarı olması bir yana, müsvedde bile olamayacağını yazmıştır.⁵⁶⁶ Tasarıya yönelik dikkatleri çeken önemli eleştirilerden biri gerekçelerin açıklanmamış olmasıdır. Tasarı metninin gerekçesiz yayınlanması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmiş ve tartışmaların sağlıklı yapılabilmesi için gerekçelerin açıklanması ön koşul olarak görülmüştür.⁵⁶⁷ Zira gerekçeler, yasa tasarılarının amaçladıkları ile getirdikleri düzenlemeler arasında bağlantı kurulması ve bir bütünlük içerisinde değerlendirilebilmesi için önem arz eden belgelerdir.⁵⁶⁸

Çeşitli çevrelerin anayasa tasarısına eleştirilerde bulunmasının yanı sıra Danışma Meclisi, hatta Anayasa Komisyonu üyelerinden de tasarıya eleştiri getirenler olmuştur. Danışma Meclisi Merkez üyesi ve Başkanlık Divanı Katibi İmren Aykut, tasarının karışık ve çok ayrıntılı olduğunu belirterek 15 kişilik Anayasa Komisyonu'nun 13 üyesinin tasarıya muhalefet şerhi koymasını ciddi bir zaaf olarak değerlendirmiştir. Birçok eleştiride olduğu gibi İmren Aykut da, devlet güçlü kılınmaya çalışılırken dozunun fazla kaçırıldığını ve bazı hükümlerin 12 Eylül öncesi döneme tepki niteliği taşıdığı düşüncesi oluşturduğunu dile getirmiştir.⁵⁶⁹ Yine Danışma Meclisi Merkez üyelerinden Feridun Şakir Öğünç, Anayasa Komisyonu'nun tasarımı geç iletildiğini, metnin hata ve eksikliklerle dolu olduğunu ifade ederek tasarının en kısa sürede geri çevrilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hatta Feridun Şakir Öğünç'e göre tasarı, yeniden oluşturulacak bir komisyonda düzenlenmeli ve ondan sonra Genel Kurul'a gönderilmelidir.⁵⁷⁰ Anayasa Komisyonu üyesi Profesör Feridun Ergin, tasarımı talihsiz olarak nitelemiş ve eleştiriye dahi değmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁷¹ Tartışmaların devam ettiği süreçte Evren, anayasa henüz son şeklini almadığı için sessiz kalarak eleştirilere katılmak istememiştir.⁵⁷²

Anayasa Komisyonunca hazırlanan anayasa tasarısının beklenen genel gerekçesi, madde gerekçeleri ve komisyon üyelerinin muhalefet şerhleri 31 Temmuz

⁵⁶⁶ Metin Toker, "Bir Kurtarma Operasyonu Lüzumu", *Milliyet*, 25 Temmuz 1982, s. 8.

⁵⁶⁷ *Milliyet*, "Yeni Anayasa Sert Biçimde Eleştiriliyor", 19 Temmuz 1982, s. 8.

⁵⁶⁸ Hikmet Sami Türk, "Ana Çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40/1, 1988, s. 65.

⁵⁶⁹ *Cumhuriyet*, "DM Üyesi Aykut: Devlet Güçlü Kılınırken Dozu Fazla Kaçırılmış", 22 Temmuz 1982, ss. 1, 9.

⁵⁷⁰ *Milliyet*, "Danışma Meclisi'ndeki Tepkiler de Genişliyor 'Anayasa Taslağı Baştan Sona Yeniden Düzenlenmeli'", 27 Temmuz 1982, s. 9.

⁵⁷¹ *Cumhuriyet*, "Prof. Ergin: Eleştirmeye Değmeyecek Bir Tasarı", 28 Temmuz 1982, s. 1.

⁵⁷² *Hürriyet*, "Tenkitlere Katılmak İstemiyorum", 26 Temmuz 1982, s. 9.

1982’de oluşturularak Danışma Meclisi üyelerine dağıtılmıştır.⁵⁷³ Genel gerekçe şu şekildedir: “...Komisyonumuz 1961 Anayasası’nın kişi hak ve özgürlüklerinde görülen bozukluklarını doldurmak, yürütme ve yasama ilişkilerinde parlamenter rejimin bütün gereklerini uygulamak, yürütmeyi kuvvetlendirmek ve yargı denetiminde hukuki sınırlar içinde yapılmasını sağlamak felsefesine dayanan bu tasarımı oluşturup Danışma Meclisi’ne saygıyla sunmaktadır.”⁵⁷⁴ Hazırlanan gerekçeli raporda öne çıkan noktalar ise şu şekilde sıralanmıştır: Hükümet 1961 ile 1980 yılları arasında meclise bağlı bir organ olmaktan çıkmış; tasarının sağa da sola da kapalı olduğu vurgulanmış; basın özgürlüğüne yönelik hükümler “özgür fakat sorumlu bir basın” teorisine göre düzenlenmiş; kişi özgürlüğü ve ilkelerinin “toplumsal savunma kanunları” ile düzenleneceği belirtilmiş; “özel hayatın gizliliği ilkesi” ile basın özgürlüğünün sınırlanabileceği ve kişinin özel hayatının gazetelere konu edilemeyeceği öne çıkmış; mülkiyet ve miras hakları teminat altına alınmış; işçi ile eşit silahlara sahip olarak mücadele edebilmesi gerekçesiyle işverene lokavt hakkı verilmiş; “ister muhalefette ister iktidarda olsunlar” deyimini kullanılmadan siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları vurgulanmıştır.⁵⁷⁵ Gerekçeleri değerlendiren Milliyet gazetesi, hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önleme düşüncesi çerçevesinde bir anayasa oluşturulduğu izlenimini edinmiştir.⁵⁷⁶

MGK’nın yürürlüğe koyduğu 70 sayılı kararla 52⁵⁷⁷ ve 65⁵⁷⁸ sayılı kararlar kaldırılmış ve yeni düzenlemeler getirilmiştir. Anayasa tartışmalarına katılımı artırma gerekçesiyle yayınlanan 70 sayılı karar ile tüm vatandaşlara, basına, belirli kurum ve kuruluşlara düşünce ve görüşlerini sunma olanağı sağlanmaya çalışılmıştır.

⁵⁷³ *Milliyet*, “Anayasa Gerekçesi Açıklandı ‘12 Eylül’e Gelişte, idare Edenlerin Anlayışları da Etkili Oldu””, 1 Ağustos 1982, s. 7.

⁵⁷⁴ *Tercüman*, “Anayasa Tasarısı’nın ‘GEREKÇE’si Üyelere Dağıtıldı”, ss. 1, 14.

⁵⁷⁵ *Günaydın*, “Anayasa Tasarısının Gerekçeli Raporu Açıklandı ‘Yeni Anayasa Sağa da Sola da Kapalı Olacak’”, 1 Ağustos 1982, s. 3.

⁵⁷⁶ *Milliyet*, “Böyle Tasarıya Böyle Gerekçe”, 1 Ağustos 1982, s. 7.

⁵⁷⁷ 52 sayılı kararın ilgili bölümü şu şekildedir: “11 Eylül 1960 tarihinde, parlamento üyesi bulunan siyasi parti mensupları ile her kademedeki siyasi parti yöneticisi ve mensuplarının TÜRKİYE’nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmaları yasaklanmıştır.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Konseyi Kararı”, 5 Haziran 1981, s. 2.

⁵⁷⁸ 65 sayılı kararın ilgili bölümü şu şekildedir: “İlgili Kamu kurum ve Kuruluşlarıyla Sıkıyönetim Komutanlıklarının iznine bağlı olarak yeni Anayasa düzenine ilişkin bilimsel nitelikte toplantı veya çalışmalar yapan mesleki kurum ve kuruluşları dışında kalan ve yürürlükteki mevzuata göre her türlü siyasi faaliyette bulunmaları yasak olan dernekler, tüzel kişiler ve topluluklar hiç bir şekilde yeni Anayasa düzeni hakkında görüş açıklayamazlar ve bildiri yayınlamazlar.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Konseyi Kararı”, 13 Şubat 1982, ss. 1, 2.

Ancak 70 sayılı karar ile devam eden yasaklamalar da mevcuttur: Yeni anayasaya göre siyasi partiler kanunu hazırlanıncaya kadar siyasi parti çalışmaları niteliğindeki her türlü faaliyette bulunmak; feshedilmiş siyasi partilerin mensupları arasında veya bunlara atfen 12 Eylül öncesine dönük siyasi çekişmelerin devamı niteliğindeki sözlü ve yazılı açıklamalar yapmak; sıkıyönetim komutanlarının koyduğu yasakları ve aldığı kararları tartışmak; açılmış ve açılacak kamu davaları ile ilgili kararlar kesinleşinceye kadar ilgilileri suçlayıcı ve savunucu yorum ve yayında bulunmak, mahkeme safahatını propaganda maksadıyla kitap veya broşür halinde basıp yayınlamak; feshedilmiş siyasi parti liderleri ve yöneticileri ile haklarında soruşturma veya kamu davası devam etmekte olan, tutuklu ya da hükümlü bulunan diğer mensuplarının yeni anayasa ile Türkiye'nin geçmiş ve gelecek siyasi, hukuki durumu ile ilgili sözlü ve yazılı beyanda bulunmaları yasaklanmıştır. Bu yasaklara uymak şartıyla feshedilmiş siyasi partiler ve yürürlükteki mevzuata göre siyasi faaliyette bulunmaları yasak olan kamu tüzel kişileri ve dernekler ile bir bağlantı kurmamak ve kişisel ilişkisini belirtmemek kaydıyla basın mensupları dahil tüm vatandaşların anayasa tasarısı üzerine kişisel düşünce ve önerilerini sözlü veya yazılı olarak açıklayabilecekleri belirtilmiştir.⁵⁷⁹

4 Ağustos 1982 günü itibariyle Danışma Meclisi'nde 200 maddeden oluşan anayasa tasarısı üzerine müzakereler başlamıştır. Daha ilk günde tasarıya eleştiriler getirilmiştir. Danışma Meclisi Tunceli üyesi Kamer Genç, tasarının işkence ve eziyet suretiyle adam öldürmeyi anayasal bir yetki haline dönüştürdüğünü ifade etmiştir. 1961 Anayasası'nda işkence ve eziyet yasaklanırken tasarıda eziyet anayasadan çıkarılmıştır. Kamer Genç, hak ve özgürlükler için getirilen hakim güvencesinin kaldırılarak hak ve özgürlüğün kullanımında takdir yetkisinin polis ve jandarmaya verilmiş olmasına dikkat çekmiştir. Basın özgürlüğüne de değinen Kamer Genç, özel hayatın ve aile hayatının korunması yerine basına gerçek haberi yazma özgürlüğünün sağlanması gerektiğine vurgu yapmış ve Anayasa Komisyonu Başkanı'na "doğru haberi yayınlamaktan niye korkuyorsunuz?" sorusunu sormuştur. Eleştirilerine devam eden Kamer Genç, bu tasarıyla siyasi partilerin toplumdan tecrit edildiğini, sadece zenginlere siyasi parti kurma ve faaliyete geçirme hakkı verildiğini

⁵⁷⁹ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 5 Ağustos 1982, ss. 1-3.

belirtmiştir. Kamer Genç'e göre taslak başkanlık sitemini getirmekte ve bu taslak ile sosyal barışın sağlanması mümkün görülmemektedir.⁵⁸⁰

Danışma Meclisi Erzincan üyesi Abdülbaki Cebeci'ye göre anayasanın kurucu, toplayıcı, sorumluluk yaratıcı olması gerekirken sunulan bu tasarı, hükümler açısından kamuoyunu karıştırmış ve toplum gruplarını birbirine düşürecek bir ortam oluşturmuştur. Danışma Meclisi Merkez üyesi Kazım Öztürk ise Anayasa Komisyonu'nun çalışma sürecindeki hatalarına değinerek, metnin taslak olarak dahi nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir.⁵⁸¹ Danışma Meclisi üyelerinden Ertuğrul Zekai Ökte cumhurbaşkanlığı konusuna değinmiş ve tasarının başkanlık rejimi için hazırlandığını, ancak sonunun getirilmediğine dikkat çekmiştir. Eğer cumhurbaşkanına bu kadar yetki verilecekse cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aksi takdirde kuvvetlerin birbirine düşman hale gelmesi söz konusu olabilecektir.⁵⁸² Altıncı günde de devam eden eleştirilerde Danışma Meclisi üyelerinden Fikri Devrimsel, demokrasi rejimine geçişte oluşturulan bu anayasal düzenlemede halkın siyasal katılım dışında bırakıldığına ve tasarımı hazırlayanların halksız bir demokrasi amaçladıkları izlenimi yarattıklarına değinmiştir. Eğer anayasa bu haliyle kabul edilirse halkın anayasası olamayacaktır.⁵⁸³ Meclisteki tartışmalarda dikkat çeken konulardan biri "Atatürk milliyetçiliği" kavramına getirilen eleştiri olmuştur. Mehmet Pamak, cumhuriyetin temel ilkelerinin eksik ve yanlış tespit edildiğini söyleyerek anayasada "Atatürk milliyetçiliği" yerine Atatürk'ün de benimsediği "Türk milliyetçiliği" kavramının yer alması gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁸⁴

MGK'nın 70 sayılı kararından sonra bazı eski parlamenterler de anayasa tasarısı hakkında görüşlerini açıklamaya başlamışlardır. Eski cumhurbaşkanı vekili İhsan Sabri Çağlayangil anayasanın demokratik kurallara uyularak ve genel istek doğrultusunda hazırlandığını ifade etmiştir. CHP Kars eski Milletvekili ve eski Meclis Başkanı Kemal Güven'e göre tasarıda geriye dönüş göze çarpmaktadır. İstanbul eski Belediye Başkanı Aytekin Kotil tasarının, devletin üst yapı kurumları arasında uyum yerine sürtüşme getirecek nitelikte olduğunu ve tasarı ile kuvvetler ayrılığı kuralının zedelendiğini belirtmiştir. Bütçe Plan Komisyonu eski Başkanı

⁵⁸⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, 120'nci Birleşim, 4 Ağustos 1982, ss. 49-56.

⁵⁸¹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, 120'nci Birleşim, 4 Ağustos 1982, ss. 20, 24.

⁵⁸² *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, 121'inci Birleşim, 5 Ağustos 1982, s. 77.

⁵⁸³ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, 123'üncü Birleşim, 9 Ağustos 1982, s. 203.

⁵⁸⁴ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, 124'üncü Birleşim, 10 Ağustos 1982, s. 293.

Yılmaz Alparslan ise tasarının siyasi seçimini yapmadığını, zaman zaman başkanlık sisteminin zaman zaman parlamenter sistemin öne çıktığını, basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların da 1800'lerin sansürünü anımsattığını dile getirmiştir.⁵⁸⁵

Danışma Meclisi Genel Kurulu'nda anayasa tasarısının tamamı üzerinde yapılan görüşmeler 12 Ağustos 1982 tarihinde sona ermiştir.⁵⁸⁶ Danışma Meclisi üyeleri tartışmalara ve eleştirilere rağmen genel olarak anayasa tasarısından yana bir tavır sergilemişlerdir.⁵⁸⁷ Danışma Meclisi'nde 94 üye anayasa tasarısının tamamı üzerinde görüşlerini beyan etmiştir. Üyelerden 18'i tasarımı tamamiyle beğendiğini ve ülke koşullarına uygun olduğunu, 34'ü tasarının büyük bir kısmının değiştirilmesi gerektiğini, 42'si ise tasarımı genel olarak olumlu bulduklarını, ancak bazı maddeler üzerinde düzenlemeye gidilmesi gerektiğini bildirmiştir. Başlangıç bölümü ve geçici maddeleri belirlenmemiş olan 200 maddelik tasarının bazı bölümleri neredeyse tüm üyeler tarafından değişik şekillerde eleştirilmiştir. Eleştirilerde öne çıkan bu bölümler: sendikal haklar, basın özgürlüğü, cumhurbaşkanının yetkileri ve seçilme biçimi, parlamenterlerin sayısı, milletvekili seçilme yeterliği, düşünce özgürlüğü, sendika ve dernek kurma hakkı, Devlet Danışma Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Devlet Denetleme Kurulu, Yüksek Hakem Kurulu, gazetelerin idare tarafından süresiz kapatılması, başbakanın cumhurbaşkanı tarafından görevden alınması, kamulaştırmada rayiç bedelinin esas alınması, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Sayıştay denetimine alınması, yargı denetimi, yetkili merciin emriyle silah kullanma yetkisi, Anayasa Mahkemesi olmuştur.⁵⁸⁸

Anayasa tasarısının maddelerine geçilmesine ilişkin 16 Ağustos'ta yapılan açık oylamada Danışma Meclisi'nin 160 üyesinden 136'sı oylamaya katılmış ve 135 kabul oyuna karşılık 1 ret oyu kullanılmıştır. Ret oyu Kamer Genç tarafından verilmiştir.⁵⁸⁹ Maddeler üzerinde görüşmelerin sonlarına doğru gelirken 18 Ağustos'ta geçici ikinci madde kabul edilerek, anayasanın halk oylaması sonucunda kabul edilmesiyle birlikte MGK Başkanı ve Devlet Başkanı'nın, Cumhurbaşkanı sıfatı kazanacağı belirlenmiştir. Bu madde ile Danışma Meclisi'nde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Üyelerden Kazım Öztürk, Kenan Evren'in anayasa ile

⁵⁸⁵ *Milliyet*, "Karar Olumlu Karşılandı", 6 Ağustos 1982, s. 9.

⁵⁸⁶ *Cumhuriyet*, "Anayasa Tasarısının Tümü Üzerindeki Görüşme Sona Erdi", 13 Ağustos 1982, s. 1.

⁵⁸⁷ *Günaydın*, "Danışma Meclisi Üyeleri Anayasa Taslağından Yana", 14 Ağustos 1982, s. 3.

⁵⁸⁸ *Milliyet*, "İçtüzük, Danışma Meclisi'nin Komisyonu Yönlendirmesine Olanak Vermiyor", 14 Ağustos 1982, s. 9.

⁵⁸⁹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, 127'nci Birleşim, 16 Ağustos 1982, ss. 628, 629.

bütünleşmesinin referandum oylarını olumlu yönde artıracığına olan inancını aktarmıştır. Bir başka üye Muzaffer Ender ise anayasa reddedilirse “milli kahraman” olarak nitelendirdiği Devlet Başkanı’nın da reddedileceğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle Devlet Başkanı’nın seçimi ve anayasanın seçimi için ayrı oylama yapılması gerektiğini belirtmiştir. Üyelerden Tefik Fikret Alparslan bu düzenlemeye karşı olduğunu belirterek verilecek oyların anayasaya mı yoksa Devlet Başkanına mı olacağı konusunda ikilem yaşanacağını, getirilen usulün demokratik olmadığını ifade etmiştir.⁵⁹⁰

Nihayet tasarının maddeleri üzerindeki görüşmelerin sonuna gelen Danışma Meclisi üyeleri 23 Eylül 1982’de Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı’nın tümü üzerinde oylama yapmışlardır. Buna göre oy veren 139 kişiden 120’si tasarıyı kabul ederken, 7’si reddetmiş 12’si çekimser kalmıştır. Tasarıyı kabul etmeyen üyeler Ertuğrul Alatlı, Mustafa Alpdündar, Kamer Genç, Vahap Güvenç, Feridun Şakir Ögünç, Abdülbaki Cebeci ve Mehmet Pamak’tır.⁵⁹¹ Ret oyu kullananlar arasında işçi ve sendika kökenli üyeler yer almakta ve bu üyelere göre anayasa tasarısı, halkın ihtiyaçlarından uzak olmakla birlikte belli bir sınıfın egemenliğini güçlendirebilme özelliğine sahiptir. Tasarıdaki tüm kısıtlamaların işverenlerin isteklerine uygun olarak düzenlendiğini savunan üyeler, ret oyu kullanarak MGK’ya yardımcı oldukları açıklamasını yapmışlardır. Kamer Genç’e göre bu anayasa ile katılımcı demokrasiden büyük ölçüde vazgeçilmiştir. Siyasi parti kurmak ise zenginin tekeline bırakılmıştır.⁵⁹² Mehmet Pamak’ın ret oyu verme gerekçesi, Türk milliyetçiliğinin anayasa tasarısında ifadesini bulamamış olmasıdır.⁵⁹³ Danışma Meclisi Genel Kurulu’nda tasarının kabul edildiği gün Anayasa’nın Halkoyuna Sunulması Hakkındaki Kanun Tasarısı da oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kanun tasarısının halkoylaması 7 Kasım 1982 tarihinde yapılacaktır. Halkoylamasında kullanılmak amacıyla beyazın üzerinde kabul, mavinin üzerinde ret yazan iki oy pusulası ve bu renklerin dışarıdan görülmesini engelleyecek zarf hazırlanacaktır.⁵⁹⁴ Anayasa tasarısının Danışma Meclisi Genel Kurulu’nda kabul edilmesinden sonra tasarısı, son şekli verilmek üzere MGK’ya sunulmuştur.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, 153’üncü Birleşim, 18 Eylül 1982, ss. 493, 494.

⁵⁹¹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, 156’ncü Birleşim, 23 Eylül 1982, ss. 890, 891.

⁵⁹² *Milliyet*, “Anayasa Taslağı Meclis’ten 120 Oyla Geçti”, 24 Eylül 1982, s. 11.

⁵⁹³ *Cumhuriyet*, “Anayasa DM’den Geçti”, 24 Eylül 1982, s. 11.

⁵⁹⁴ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, 156’ncü Birleşim, 23 Eylül 1982, ss. 857, 870.

⁵⁹⁵ *Hürriyet*, “Söz Sırası Konsey’de”, 24 Eylül 1982, s. 11.

Oy pusulalarında kabul için beyaz, ret için mavi renk kullanımı bazı eleştirilere neden olmuştur. Mavi rengin zarftan görünebileceği endişesi, halkın ret oyu kullanamamasına neden olacağı şeklinde yorumları doğurmuştur. Hatta kısa süre içerisinde “mavi” kelimesinin kullanımı bile olumsuz karşılanmaya başlamıştır. Bunu gündemine alan Cumhuriyet gazetesi karikatüristlerinden Behiç Ak, karikatür konuşmalarında mavi yerine “şey” kelimesini kullanarak dikkat çekmiştir.⁵⁹⁶ Yine aynı gazetede “Mavi gözlü suçlu hanım” başlıklı yazıda işten çıkarılan mavi gözlü bir hanımın Cumhuriyet Ankara bürosuna gelerek derdini anlatması konu edinmiştir. Yazıda, hiçbir suç işlememiş olsa da hanımın gözlerinin mavi olması bile suç işareti sayılabileceği yönünde ifadeler yer almıştır.⁵⁹⁷ Ancak bu yazı ve karikatürler sıkıyönetimi rahatsız etmiştir. Sıkıyönetim Birinci Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Ekrem Dinç Cumhuriyet gazetesi Genel Yayın Müdürü Hasan Cemal’i arayarak anayasa konusunda küçük bir ima, telkin veya telmih yapılmaması hususunda uyarılmış ve dikkate almayan gazetelerin kapatılacağını söylemiştir. Bu amaçla 70 numaralı ve yayımlanacak olan 71 numaralı kararın tam olarak uygulanacağını belirtmiştir.⁵⁹⁸ Pusula renklerindeki tartışmalar üzerine Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Orhan Aydın, herkesin oyunu gönül rahatlığı ile kullanabilmeleri ve oy pusulaların renginin dışarıdan belli olmaması için zarfların sarı renkte bastırılacağını açıklamıştır.⁵⁹⁹

Anayasa tasarıları üzerine tartışmaların devam ettiği süreçte Evren belirttiğimiz gibi sessiz kalmış, ancak hazırlanmakta olan anayasanın kabul edilmemesi için dış güçlerle işbirliği içinde olanların ve vatan haini olarak nitelendirdiği kişilerin faaliyette bulduklarını ileri sürmüştür.⁶⁰⁰ Evren bu nedenle halka hitaben yaptığı konuşmada “...Eğer bizlere güveniyorsanız anayasaya evet dersiniz. Bize güveniniz yoksa hayır dersiniz” ifadesini kullanmıştır.⁶⁰¹ Bu konu üzerine Türkiye Barolar Birliği Ankara Barosu Başkanı Muammer Aksoy “hayır” oylarının zaten bir çoğunluk oluşturamayacağına dikkat çekmiştir. Zira “hayır” denildiği zaman ne olacağı hukuk kuralları ile saptanmamış, MGK böyle bir

⁵⁹⁶ *Cumhuriyet*, “Kim Kime Dum Duma”, 6 Ekim 1982, s. 5.; *Cumhuriyet*, “Kim Kime Dum Duma”, 7 Ekim 1982, s. 5.

⁵⁹⁷ *Cumhuriyet*, “Mavi Gözlü Suçlu Hanım”, 12 Ekim 1982, s. 7.

⁵⁹⁸ Hasan Cemal, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günü-2*, Everest Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.

⁵⁹⁹ *Cumhuriyet*, “Gönül Rahatlığı İle Oy Verin”, 14 Ekim 1982, s. 1.

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, “Evren: Dış Güçlerle İşbirliği Yapanlar Anayasa ‘Hayır’ Kampanyası Açtı”, 30 Ağustos 1982, s. 1.

⁶⁰¹ *Tercüman*, “Bize Güvenen Bizim Anayasamıza ‘Evet’ Der”, 2 Ekim 1982, s. 1.

durumda ne yapacağını bildirmemişti. Muammer Aksoy'a göre bu belirsizlik, halkı "evet" oyuna yönlendirmektedir.⁶⁰² Anayasa üzerinde geniş tartışma ortamının sağlanması için MGK'nın yayınladığı 70 sayılı karar da pek etki yaratmamıştır. Getirilen önerilerin ve eleştirilerin bir bölümü iyi niyetten uzak, kasıtlı sayılmış ve dikkate alınmamıştır. Kimi davranışlar ise geleceğe yönelik siyasal veya kişisel yatırım şeklinde değerlendirilmiştir.⁶⁰³

2.2.4.2. Kenan Evren'in Anayasayı Devlet Adına Tanıtma Gezileri ve Anayasa Halkoylaması

Danışma Meclisi'nin MGK'ya sunduğu anayasa tasarısı Konsey'in 18 Ekim 1982 tarihili toplantısında bazı değişikliklerle kesin şeklini alarak kabul edilmiştir. Konsey'e 193 madde ve 11 geçici maddeden ibaret olarak sunulan tasarı, bazı maddeleri çıkarılarak, bazı maddeleri birleştirilerek ve yeni maddeler eklenerek 177 madde ve 16 geçici maddeden oluşan bir anayasa şeklini almıştır.⁶⁰⁴ Anayasada öne çıkan değişikliklere ve eklenen maddelere baktığımızda anayasanın başlangıç bölümünde değişiklik yapılmış ve 12 Eylül 1980 darbesine yer verilmiştir. Tasarının düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetine ilişkin maddesine ekleme yapılarak kanunla yasaklanmış bir dil kullanılması halinde toplantmanın uygulanacağı 26. madde ile hükme bağlanmıştır. 28. maddede yer alan basın hürriyetine ilişkin olarak kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde yayım yapılamayacağı maddeye eklenmiştir. Ayrıca devlete ait gizli bilgilere ilişkin her türlü haber veya yazı yazmak, bastırmak veya başkasına vermek suç kapsamına alınmıştır. Dernek kurma hürriyetinin yer aldığı 33. madde, derneklerin İçişleri Bakanlığınca kapatılmasını öngören fıkra çıkarılarak hakim kararıyla kapatılabileceği şeklinde değiştirilmiştir. 34. maddede yer alan toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına ilişkin toplantı ve gösteri yürüyüşünün hangi durumlarda yasaklanabileceği veya ertelenebileceği belirtilmiştir. Sendika aidatlarının işçi tarafından doğrudan sendikaya ödeneceğine dair hüküm anayasadan çıkarılmış ve 52. madde ile ödeme şeklinin belirlenmesi kanuna bırakılmıştır.⁶⁰⁵

Anayasada siyasi partilerle ilgili hükümlere eklemeler yapılmıştır: 68. maddeye göre,

⁶⁰² *Milliyet*, "Sav: 'Tasarıya Demokratik Demek Kolay Değil'", 3 Ekim 1982, s. 8.

⁶⁰³ *Milliyet*, "Seçim ve Partiler Yasası İçin Yeni Tartışma Ortamı", 6 Ekim 1982, ss. 1, 7.

⁶⁰⁴ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 7, 118'inci Birleşim, 18 Ekim 1982, s. 66.

⁶⁰⁵ *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 20 Ekim 1982, ss. 1-14.

Siyasi partiler, yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar. Hakimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, öğrenciler ve Silahlı Kuvvetler mensuptan siyasî partilere giremezler.

Kapatılan siyasi partilerle ilgili olarak yapılan değişiklikte temelli kapatılan siyasi partilerin kurucuları ile her kademedeki yöneticilerinin yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi, denetçisi olamayacakları ve kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil edeceği yeni bir siyasi parti de kuramayacakları 69. madde ile hükme bağlanmıştır. Ayrıca siyasi partilerin, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan herhangi bir suretle ayni ve nakdi yardım almaları, bunlardan emir almaları, bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılmaları yasaklanmıştır. Bu fıkra hükümlerine aykırı hareket eden siyasi partiler temelli kapatılacaktır.⁶⁰⁶

Danışma Meclisi'nin sunduğu tasarıda 450 olan milletvekili sayısı, anayasanın 75. maddesinde 400 olarak kabul edilmiştir. Yüce Divan görevi Yargıtay'dan alınarak 148. madde ile Anayasa Mahkemesi'ne verilmiştir. Anayasanın bazı geçici maddelerinde de düzenlemeler yapılmıştır. Geçici madde 1 ve geçici madde 2 ile Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyelerine yaşam boyunca tanınan dokunulmazlık hakkı kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıl, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyelerinin görev süresi 6 yıl olarak belirlenmiş ve dokunulmazlık hakları görevde kaldıkları süre ile sınırlı tutulmuştur. Geçici madde 4 ile eski siyasi parti yöneticilerine 10 yıl siyaset yasağı getirilirken, 1 Ocak 1980'de milletvekili ve senatör olanların ise 5 yıl süresince parti kurmaları ve parti yöneticisi olmaları yasaklanmıştır.⁶⁰⁷

MGK'da son şeklini alan anayasanın oluşturulma süreci basında detaylı olarak aktarılmıştır. Ancak anılarına baktığımızda Evren, anayasanın oluşumuna dair önemli itiraflarda bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere Evren Danışma Meclisi'nin açıldığı gün, anayasa konusunda hiçbir ön tasarının mevcut olmadığını, herhangi bir kişi veya kurumun da bu konuda Danışma Meclisi'ne baskı yapmadığını özellikle

⁶⁰⁶ T.C. Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 20 Ekim 1982, s. 17.

⁶⁰⁷ T.C. Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 20 Ekim 1982, ss. 18, 43, 52-54.

belirtmişti.⁶⁰⁸ Ancak Evren'in 1991 yılında yayınlanan anılarına baktığımızda, Anayasa Komisyonu'nun anayasa çalışmalarının devam ettiği bir dönemde Evren'in 20 Şubat 1981 tarihinde kaydettiği anısında Emin Paksüt ve Necdet Üruğ ile yeni hazırlanacak anayasa üzerine köşkte üç saat süren bir toplantı yaptıkları yer almıştır. Toplantıda, Anayasa Komisyonu'nun hazırlamakta olduğu tasarıdan farklı olarak kendilerinin hazırladıkları tasarı hakkında görüşmüşlerdir. Evren bu tasarımı genel olarak uygun bulmuş, ancak biraz daha detaylandırılmasını istemiştir. Hatta bu örnek tasarinin Konsey üyelerine de verilmesini söylemiştir. Evren, yılbaşı konuşmasında açıkladığı demokrasi takviminin işleyişinde meydana gelebilecek olası aksaklıklara karşı Anayasa Komisyonu dışında kendilerinin de bir anayasa çalışması yürütmeleri gerektiğine inanmıştır. Yine anıların yer aldığı aynı kitapta Evren'in 19 Ekim 1981 tarihli anısında, Konsey'in yürüttüğü anayasa çalışmalarının çok hızlı ilerlediği, Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı anayasa Danışma Meclisi'nde ele alınmadan MGK Genel Sekreterliğindeki anayasa taslağının neredeyse hazır bir duruma geldiği kaydedilmiştir. Fakat Evren, Danışma Meclisi'nde anayasa hazırlanmadan kendi hazırladıkları anayasa üzerinde çalışmalarının doğru olmadığını belirtmiştir. Bunun yerine Danışma Meclisi Genel Kurulu'nda görüşmeler yapıp maddeler kabul edildikçe sıkışmamak için maddeler üzerinde gayri resmi görüşmeler yaptıklarını anılarında kaleme almıştır.⁶⁰⁹

Nihayetinde tamamlanan anayasanın Resmi Gazete'de yayımlanmasından bir gün sonra MGK 71 numaralı kararı uygulamaya koymuştur. Buna göre Devlet Başkanı Kenan Evren, 24 Ekim-5 Kasım 1982 tarihleri arasında Radyo-Televizyon ve bazı illere düzenleyeceği ziyaretlerde yapacağı konuşmalar ile anayasanın devlet adına tanıtım görevini yerine getirecektir. 71 numaralı karar uyarınca anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanı'nın radyo-televizyonda ve yurt gezilerinde yapacağı anayasayı tanıtma konuşmaları eleştirilemeyecek, bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamayacaktır.⁶¹⁰ Bunlarla birlikte anayasaya hayır propagandası düzenleyenlerin de önüne geçilmek istenmiştir. Bu dönemde bazı örgütler, referandum günü hayır denmesi için bildiri ve broşürlerle propaganda düzenlemişlerdir. Polis tarafından yapılan operasyonlarda Devrimci Halkın Birliği, Türkiye Komünist Partisi, Proletarya Kurtuluş ve Genç Akıncılar Birliği'ne mensup

⁶⁰⁸ *Tercüman*, “Anayasa İçin Hiçbir Ön Tasarı Mevcut Değil”, 24 Ekim 1981, ss. 1, 7.

⁶⁰⁹ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 3, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, ss. 75, 276.

⁶¹⁰ *T.C. Resmi Gazete*, Milli Güvenlik Konseyi Kararı”, 21 Ekim 1982, ss. 1, 2.

yasa dışı örgüt elemanı 50 militan yakalanmıştır. Militanlar, hayır kampanyasını aldıkları talimat üzerine başlattıklarını belirtmişlerdir.⁶¹¹ Münih'te varlığını devam ettiren Devrimci İşçi üyeleri de anayasa referandumuna hayır kampanyası yürütmek amacıyla Münih'te "Referandum Aldatmacasına Hayır" başlığı taşıyan bir bildiri hazırlamışlar ve Türkiye'de dağıtmışlardır. Bildiriyle halkı geçersiz oy kullanmaya davet etmişlerdir.⁶¹² Evren, tüm bölücü örgütlerle mücadele edildiği gibi anayasaya hayır diyenlerle de mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹³

Evren anayasayı tanııtma kampanyasına 24 Ekim'de radyo ve televizyonda yaptığı konuşma ile başlamıştır. 200'e yakın maddesi bulunan anayasanın, birkaç maddesini beğenmeyip tamamına hayır demenin doğru olmadığını belirtmiştir.⁶¹⁴ Anayasaya muhalefet kampanyası yürütenleri üç grupta toplamıştır:

- 1- Ülkeyi bölerek "kukla devletçikler" marifetiyle Türkiye'yi ve Cumhuriyeti yok etmek isteyenler,
- 2- Yeni anayasa ile kendilerinin ve çevresindeki grupların çıkarlarının zarar göreceğini ve ayrıcalıklı durumlarını kaybedeceklerini düşünenler,
- 3- Orduya ret verilmesini isteyen bazı siyasetçiler.

Anayasaya kefil olan Evren kışkırtmalara, zihin bozucu, fikir çelici maksatlı ve yanlış telkinlere karşı halktan kulaklarını tıkamalarını istemiştir. Evren'e göre 12 Eylül öncesi meydana gelen olaylar tekrar yaşanmak istenmiyorsa anayasaya evet denilmesi gerekmektedir.⁶¹⁵

Evren, radyo ve televizyon konuşmasından sonra anayasayı devlet adına tanııtma amacıyla 11 ili kapsayan ve 9 gün süren yurt gezisine çıkmıştır. İlk gezisini 25 Ekim 1982 tarihinde Trabzon'a yapmıştır. Kalabalık bir kitlenin, ellerinde "Güveniyoruz"⁶¹⁶ ve "12 Eylül öncesine dönmek istemiyoruz" yazılı pankartlarla alanı doldurduğu kaydedilmiştir.⁶¹⁷ Evren hazırladıkları anayasada öncelikli olarak halkın 27 Mayıs'ları, 12 Mart'ları ve 12 Eylül'leri tekrar yaşamaması için dikkat

⁶¹¹ *Milliyet*, "Anayasaya Hayır' Kampanyası Açan 50 Kişi Yakalandı", 28 Ekim 1982, s. 1.

⁶¹² "Referandum Aldatmacasına Hayır", <http://devrimciyolarsivi.org/devrimci-isci/bildiriler-ve-brosurur/referandum/>, (04.12.2018).

⁶¹³ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 32.

⁶¹⁴ *Milliyet*, "Bu Anayasa'nın Kaderini Kötü Niyetlilerin Keyfine Terk Edecek Değiliz", 25 Ekim 1982, s. 8.

⁶¹⁵ *Cumhuriyet*, "Evren: Anayasaya Kefilim", 25 Ekim 1982, s. 1.

⁶¹⁶ Hayri Birler, "Trabzonlular Evren'i 'Güveniyoruz' Diye Karşıladi", *Milliyet*, 26 Ekim 1982, s. 7.

⁶¹⁷ Bekir Coşkun, "Trabzon'dan Notlar", *Günaydın*, 26 Ekim 1982, s. 3.

ettiklerini belirtmiştir.⁶¹⁸ Evren'e göre temel hak ve özgürlüklere getirilen "zaruri" kısıtlamalar, 12 Eylül'den önceki rahatlığı bulamayacakları gerekçesiyle bazı çevrelerin hoşuna gitmemiştir. Temel hak ve özgürlüklerin elden gittiğini yazan yazarlara karşılık olarak hak ve özgürlüklerin elden gitmediği savunmasını yapmıştır. Siyasi parti mensuplarına getirilen yasağın ise milletin 10 yıl daha rahat etmesi gerekçesiyle getirildiğini açıklamıştır.⁶¹⁹ Gezisine Erzurum'da devam eden Evren burada da kalabalık bir halk tarafından karşılanmıştır. Pankartlarda "Yeni anayasa ile Türkiye Cumhuriyeti layık olduğu yeri dünyaya ispat edecektir", "Gençlik bu anayasa ile gerçek benliğine kavuşacaktır", "Millet özlediği anayasaya kavuştuğu için mutludur", "Yeni anayasa milletin öz malı olacaktır", "Yeni anayasa birlik ve beraberliğimizin teminatıdır", "Yeni anayasada 11 Eylül'e dönüş yolu kapalıdır" yazıları yer almıştır.⁶²⁰ Evren Erzurum'daki konuşmasında hak ve özgürlükler konusu dışında din ve din dersleri konusunu ele almıştır. Açıklamasına göre dinin esaslarını kavrayamayanlar dini istismar ederek bir zamanlar din devleti kurma sevdası taşımışlar ve 12 Eylül öncesinde bu istekleri doruk noktasına ulaşmıştı. Evren "cahil" olarak nitelendirdiği yine aynı kişilerin 12 Eylül'den önce Medeni Kanun'a da karşı çıktıklarını ifade etmiştir.⁶²¹ Evren, bu sebeplerden dolayı din derslerinin okullarda yer alacağı hükmünü anayasaya koyduklarını ve bu şekilde laikliğe hizmet ettiklerini beyan etmiştir. Ayrıca kapatılan siyasi partilerin mensuplarının, yakalanamayan bazı teröristlerin ve olumsuz tutumda bulunan kişilerin anayasaya hayır denilmesi için telkinlerde bulunacağını belirten Evren halktan bunlara kanmamalarını istemiştir.⁶²² Evren üçüncü gezi noktası olan Diyarbakır'da yaptığı konuşmada siyasi hak ve ödevler, siyasi partiler ve demokratik sistem üzerinde durmuş, TSK'nın hiçbir mensubunun diktatörlük heveslisi olmadığına vurgu yapmıştır. Demokratik rejime yeni anayasa ile geçileceğini öne çıkaran Evren siyasi partilerin de demokrasinin öğelerinden biri olduğunu, ancak temel ögesi olmadığını ifade etmiştir.⁶²³ Üç farklı bölgenin üç büyük ilinde yapılan

⁶¹⁸ *Cumhuriyet*, "Evren: 10 Yıllık Siyaset Yasağını Millet Rahat Etsin Diye Koyduk", 26 Ekim 1982, s. 9.

⁶¹⁹ *Milliyet*, "Anayasa'dan Şikayetçi Olanlar 12 Eylül Öncesini Özlüyorlar", 26 Ekim 1982, s. 7.

⁶²⁰ Hayri Birler, "7 Kasım'da Sandık Başına", *Milliyet*, 27 Ekim 1982, s. 9.

⁶²¹ *Tercüman*, "Devletin Yararına Zorunlu Kısıtlamalar Yapıldı", 27 Ekim 1982, s. 12.

⁶²² *Milliyet*, "Evren Dün de Erzurum'da Konuştu: 'Çıkarları Bozulanların Propagandalarına Kanmayın'", 27 Ekim 1982, s. 9.

⁶²³ *Hürriyet*, "Evren 'Diktatörlük Heveslisi Değiliz'", 28 Ekim 1982, s. 11.

konuşmaların ardından halkın tutumlarına bakılarak yapılan değerlendirmeye göre mevcut yönetime güvenildiği ve anayasaya evet denileceği izlenimi edinilmiştir.⁶²⁴

Evren dördüncü durağı olan Kayseri’de “Yaşasın Cumhuriyet, Yaşasın Konsey” ve “Demokrasimizin Teminatı Ordumuzdur” yazılı pankartlarla karşılaşmıştır. Milliyet gazetesi muhabirlerinden Hayri Birler, konuşma alanında 40 binin üzerinde vatandaşın yer aldığını, Evren’e ve Konsey’e duyulan güveni yansıtan pankartların dikkat çektiği aktarmıştır. Ayrıca Kayseri’deki tüm kuruluşların da pankart hazırladığını gözlemlemiştir.⁶²⁵ Anayasa henüz halkoyuna sunulmamış olmasına rağmen bir pankartta “Yeni Anayasamız hayırlı, uğurlu olsun”, yazısı göze çarpmıştır. İzlenimlere göre halkta büyük bir coşku vardı ve alkışlara ek olarak şapkalar da havaya atılmıştır.⁶²⁶ Evren Kayseri’deki konuşmasında, yeni anayasa için yapılacak halkoylamasının 1961 Anayasası’nda yapılan halkoylamasından farkı üzerinde durmuştur. Buna göre 1961 Anayasası’nın arkasında bir parti desteği vardı, ancak yeni anayasa bir partiyi arkasına almamış ve milletin gücüne dayanmak istemiştir.⁶²⁷

Kayseri’den sonra Akdeniz Bölgesi’ne geçen Evren Adana ve Antalya illerinde konuşmalar yapmıştır. Adana’da Evren’i karşılayan halkın taşıdığı pankartlara bakıldığında “Anayasa iyilere gül, kötülere dikendir”, “12 Eylül öncesini özleyenler hüsrana mahkumdurlar”, “Anayasa taç başa, güvencesi Evren Paşa”, “Bir ve bütün olduk mu her engeli aşarız” yazılarının; Adana’ya göre daha kalabalık bir kitlenin yer aldığı Antalya’da ise “Antalyalılar Anayasayı kabul için kefiledir”, “Atatürk ilkeleri yolumuz, anayasaya evet borcumuz”, “7 Kasım günümüz kabuldür sözümüz”,⁶²⁸ “İkinci Atamız Evren Paşamız feda olsun canımız” ve “Hainlere aramızda yer yok” yazılı pankartların dikkat çektiği aktarılmıştır.⁶²⁹ Evren Adana’daki konuşmasında çalışma hayatı ve siyasal faaliyetler üzerinde durmuştur. İşçilerin siyaset yapamayacakları şeklindeki söylentilerin yalan olduğunu vurgulayarak grevin hak lokavtın ise hak değil, grevlere karşı tedbir olduğunu

⁶²⁴ *Günaydın*, “Evren, Anayasa’yı Tanıtma Gezisinden Memnun Döndü”, 29 Ekim 1982, s. 3.

⁶²⁵ Hayri Birler, “Pirinç Levhalara Kazılmış Anayasa”, *Milliyet*, 31 Ekim 1982, s. 9.

⁶²⁶ Bekir Coşkun, “Demirden Anayasa”, *Günaydın*, 31 Ekim 1982, s. 3.

⁶²⁷ *Aynı Tarihi 1982 Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1982, s. 271.; *Tercüman*, “Bu Anayasa Hiçbir Partiye Dayanmıyor”, 31 Ekim 1982, s. 12.

⁶²⁸ Hayri Birler, “Evren: İşçilerin Siyasetle Uğraşamayacağı Kuyruklu Yalan”, *Milliyet*, 1 Kasım 1982, s. 9.

⁶²⁹ *Cumhuriyet*, “Evren: Anayasaya Oy Verin Bize Değil”, 1 Kasım 1982, s. 9.

belirtmiştir.⁶³⁰ Konuşmasına Antalya’da devam Evren, anayasanın kısa sürede rafa kaldırılmaması için bir süre daha görevde kalmalarının zorunlu olduğunu savunmuştur. Zira eski anayasayı tekrar geri getirmek isteyenler olabilecekti. Evren halktan kendilerine değil, her zaman var olacak olan anayasaya oy vermelerini istemiştir.⁶³¹

Evren’in, anayasayı devlet adına tanıtma gezisinin altıncı durağı olan İzmir’de de sevgi gösterileri ile karşılandığı aktarılmıştır. Halkın elinde “Hainler susacak, millet konuşacak”, “Hainlere lanet, anayasaya evet” yazılı pankartlar öne çıkmıştır.⁶³² Hatta Evren’in anayasadan daha fazla ilgi ve alkış topladığı gözlemlenmiştir.⁶³³ Evren, konuşmasında cumhurbaşkanının seçimi ve cumhurbaşkanına verilen yetkiler hususunda getirilen eleştirileri yanıtlamıştır. Cumhurbaşkanına çok yetki verildiği yönündeki eleştirileri kabul etmeyen Evren, cumhurbaşkanının yetkilerini tek tek belirterek bu yetkilerin çok olup olmadığını halka sormuş ve kendi düşüncelerine paralel bir şekilde yetkilerin çok olmadığı cevabını almıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda ise adayların çıkmasını istediğini ancak yönetimdeki çoğunluğun bunun uygun olmadığını söylemesi üzerine çoğunluğa uyduğunu belirtmiştir. Esasında Evren de başka adayların çıkmasını uygun bulmamıştır. Çünkü başka adayların çıkmasıyla birlikte seçim çalışmaları ve propaganda faaliyetleri yürütülecekti. Ancak Evren, ülke koşullarının bunlar için uygun olmadığını savunmuştur. Evren’e göre Cumhurbaşkanının anayasa referandumuyla birlikte seçilmesi ise ayrıca bir cumhurbaşkanı seçimi için harcanacak kağıt masraflarını ortadan kaldırmıştır.⁶³⁴ Danışma Meclisi Başkanlık Divanı başkan vekillerinden Turhan Güven, anayasa oylaması ile cumhurbaşkanlığı seçiminin aynı sandıkta yapılmasının sakıncalı olduğunu Evren’e bizzat iletmış ve oylama için farklı sandıklar oluşturulmasını ya da anayasa oylamasından sonra cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmasını önermiştir. Ancak Evren’in, sandık yetişmeyeceği ve karışıklık olabileceği gerekçesiyle kendisini ikna ettiğini ifade etmiştir.⁶³⁵ Gezisinde anayasanın niteliğine de değinen Evren, yeni anayasanın

⁶³⁰ *Milliyet*, “‘Bize Değil, Anayasaya Oy Vermenizi İstiyoruz’”, 1 Kasım 1982, s. 9.

⁶³¹ *Cumhuriyet*, “Evren: Anayasaya Oy Verin Bize Değil”, 1 Kasım 1982, s. 9.

⁶³² Hayri Birler, “‘Atatürk’ün Gözleri de Mavi Ama, Elinden Gelse Onları Parçalar’”, *Milliyet*, 2 Kasım 1982, s. 9.

⁶³³ Bekir Coşkun, “‘Evren Anayasa’dan Daha Çok Alkışlanıyor’”, *Günaydın*, 2 Kasım 1982, s. 3.

⁶³⁴ *Hürriyet*, “‘Bu Anayasa Varsa Biz Varız’”, 2 Kasım 1982, s. 12.

⁶³⁵ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, ss. 190, 191.

1961'den beri alınan dersler sonucunda ortaya çıktığını ve bir tepki anayasası olmadığını beyan etmiştir.⁶³⁶

İzmir'den sonra konuşmasını yapmak üzere Kocaeli'ne giden Evren, "Ordu millet el ele, bütünleştik güçlüce", "Barış için savaşımlar, yüreklere kazılırlar", "Uyardınız, uyandık" yazılı pankartlarla karşılaşmıştır.⁶³⁷ Evren, anayasanın büyük bir çoğunluk tarafından tasvip edileceğine inandığını dile getirmiştir.⁶³⁸ Beyaz oy pusulasında kabul, mavi oy pusulasında ret yazılı olduğunu belirten Evren, mavi rengin Atatürk'ün göz rengi başta olmak üzere birçok şeyle ilişkilendirilerek anayasaya hayır kampanyasında kullanıldığına değinmiş ve böyle girişimlere vatandaşların kanmaması gerektiği yönünde telkinde bulunmuştur.⁶³⁹ Anayasayı tanıtmaya gezilerinin sonlarına yaklaşan Evren'in Edirne'de de sevgi gösterileri ile karşılandığı kaydedilmiştir.⁶⁴⁰ Evren'in buradaki konuşmasının ağırlık noktalarını yeni anayasadaki sosyal haklar ve ödevler oluşturmuştur. Yeni anayasada sosyal ve ekonomik haklara 1961 Anayasası'na göre daha geniş yer verildiğini ifade eden Evren, 1961 Anayasası'nda sosyal hakların 18 maddeden oluştuğunu, yeni anayasada ise 25 maddeden oluştuğunu vurgulamıştır. Evren konuşmasında Türk gençliğine de geniş yer ayırmıştır. Gençliğin 12 Eylül öncesine kadar ihmal edildiğini belirterek yeni anayasada gençliğin korunmasına özel bir yer ayırdıklarını söylemiştir.⁶⁴¹

Evren anayasayı tanıtmaya gezilerinin son turunu 4 Kasım 1982 tarihinde İstanbul ve Eskişehir'de tamamlamıştır. İstanbul'da Evren'i karşılayan binlerce kişi taşıdıkları pankartlar ve bazı propaganda hareketleriyle dikkat çekmişlerdir. Pankartlarda "Demokrasi için evet", "Kefaletiniz teminatımızdır", "Devlet için evet", "Cumhuriyet için evet", "Millet için evet", "İstanbul size inanıyor", "Paşam her şeyine evet", "Zehir içten aksa da kaynakları dıştadır", "Milletin ikinci banisi hoş geldin" yazıları yer almıştır. Anayasa karşıtı bir propaganda olarak değerlendirildiği için mavi rengin kullanımına kısıtlamalar getirilirken, konuşma alanına gelen vatandaşlara beyaz oy pusulası şeklinde bastırılmış ve İstanbul yazan küçük

⁶³⁶ *Aydın Tarihi 1981-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık-1982 Ocak-Şubat*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1982, s. 279.; *Milliyet*, "Yürütmenin Arka Plana İtilmesi 61 Anayasası'nın En Büyük Zaafı", 2 Kasım 1982, s. 9.

⁶³⁷ Hayri Birler, "Evren'in Uçağı Sisten Kocaeli'ne İnedi", *Milliyet*, 3 Kasım 1982, s. 6.

⁶³⁸ *Tercüman*, "Sendikalar Artık İşçiyeye Marksizm Dersi Veremeyecek", 3 Kasım 1982, s. 10.

⁶³⁹ *Cumhuriyet*, "Ölüm Tehdidi Alıyoruz", 3 Kasım 1982, s. 11.

⁶⁴⁰ *Hürriyet*, "Evren Dün de Edirne'de Konuştu 'Ordu, Kışlaya Dönme Hazırlığını Tamamladı'", 4 Kasım 1982, s. 1.

⁶⁴¹ *Milliyet*, "Ordu Kışlasına Dönmek İçin Hazırlıklarını Tamamladı", 4 Kasım 1982, s. 6.

bayraklar dağıtıldığı görülmüştür. Hatta beyaz eşofman giyen 4 kişinin “Türkiye... Türkiye...” şeklinde kalabalığa tempo tuttuğu gözlemlenmiştir.⁶⁴² Evren’in Taksim Meydanı’nda yaptığı konuşma aynı zamanda 12 Eylül’den bu yana İstanbul’daki ilk miting olma özelliğini de taşımaktaydı. Evren buradaki konuşmasında basın, üniversiteler, dernekler ve bu organların yeni anayasada yer alışı biçimleri üzerinde durmuştur. Basın hürriyeti konusunda yapılan düzenlemelerden bazı çevrelerin rahatsız olduğunu ifade eden Evren, Atatürk ilkelerinde yürüyen hiçbir yayın organına kısıtlama getirilmediğini savunmuştur. Dernekler konusunda yaptığı açıklamada yeni anayasanın dernek kurmayı yasaklamadığını, derneklerin kendi işleri dışında başka işlerle ilgilenmelerini önlediğini ifade etmiştir. Üniversiteler konusunda ise yeni anayasada üniversitelerin bilimsel özerkliğine dokunulmadığını, idari özerkliğinin kaldırıldığını dile getirmiştir.⁶⁴³ Evren, halka hitaben son konuşmasını yaptığı Eskişehir’de ailenin korunması ve özel mülkiyete ilişkin maddelere değinmiştir.⁶⁴⁴

Anayasayı devlet adına tanıtma gezilerine 25 Ekim 1982’de başlayan Evren 4 Kasım 1982’de gezilerini tamamlamış ve son konuşmasını 5 Kasım’da radyo ve televizyonda yapmıştır. Evren, anayasaya kefil olduğunu tekrar ifade ederek devletin, ülkenin ve Türk milletinin geleceği için anayasanın tasvip edilmesini istemiştir. Evren’in konuşmasına göre 12 Eylül öncesine dönülmemesi için beyaz oy kullanılması gerekiyordu.⁶⁴⁵ Verilecek oyları memleketin kaderiyle ilişkilendiren Evren, bir anlamda ret oylarının ülkenin kaderini olumsuz yönde etkileyeceğini ileri sürüyordu.⁶⁴⁶ The Times gazetesindeki yazıya göre Evren referandumunu, kendisi ile rejimi 12 Eylül 1980’de devralmadan önce Türkiye’yi yöneten seçilmiş siyasetçiler arasında kasıtlı bir şekilde yarış olarak sergilemiştir. Evren ile politikacılar arasındaki rekabet eşitsiz nitelikte değerlendirilmiştir. Çünkü Evren, Türkiye’nin büyük şehirlerinde toplantılar düzenleyerek güçlü bir kampanya yürütmüştür. Bu durumun karikatürize edildiği yazıda Evren, küçük boyutlarla yer verilen muhalifleri ağzına götürürken tasvir edilmiştir.⁶⁴⁷

⁶⁴² *Milliyet*, “Demokrasi İçin Evet”, 5 Kasım 1982, s. 7.

⁶⁴³ *Milliyet*, “Evren: ‘Basın Hürdür, Sansür Edilemez’”, 5 Kasım 1982, s. 7.

⁶⁴⁴ *Aydın Tarihi 1981 Eylül-Ekim-Kasım-Aralık-1982 Ocak-Şubat*, s. 287.; *Cumhuriyet*, “Gövde Gösterisi Yapmak İstemedik”, 5 Kasım 1982, s. 11.

⁶⁴⁵ *Aydın Tarihi 1981 Eylül-Ekim-Kasım-Aralık-1982 Ocak-Şubat*, s. 290.; *Tercüman*, “Anayasa Sizin Eseriniz Olacaktır”, 6 Kasım 1982, ss. 1, 12.

⁶⁴⁶ *Cumhuriyet*, “Vatandaş, Memleketin Kaderini Tayin Edecek”, 6 Kasım 1982, s. 1.

⁶⁴⁷ Edward Mortimer, “Any Vote, As Long As It’s Yes”, *The Times*, 5 November 1982, pg. 10.

Hem yeni anayasa hem de cumhurbaşkanı seçimi için referandum 7 Kasım 1982 tarihinde yapılmıştır.⁶⁴⁸ Referandum sonucuna göre %90'ı aşan bir çoğunluk anayasayı kabul etmiş ve Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığını onaylamıştır.⁶⁴⁹ Referandum sonucuna yönelik değerlendirmelere bakıldığında genel olarak olumlu oyların çoğunlukta olacağı zaten beklenen bir durum olarak yansıtılmış ve demokrasiye geçme özlemin bir sonucu şeklinde nitelendirilmiştir.⁶⁵⁰ Sonuçlar üzerine açıklamada bulunan Aldıkaçtı, referandum ile halkın anarşiye hayır dediğini ve 12 Eylül öncesine dönmek istemediklerini göstermiş olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵¹ The Times ise %91'lik⁶⁵² desteği terörizm korkusunun sonucu olarak değerlendirmiştir.⁶⁵³ Tercüman gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak, %91'in üzerindeki sonucun oylama şartlarından, anarşinin yeniden baş göstermesi endişesinden, komünist damgası yeme korkusundan, tek yönlü propagandadan ve alternatifsizlikten kaynaklanmış olduğunu belirtmekle birlikte yine de %50'nin üzerindeki bir kesimin anayasayı desteklediğini vurgulamıştır.⁶⁵⁴ Avrupa basını, televizyon ve radyolarında, Evren'in tek aday olması, karşı propagandaya imkan verilmemesi ve askeri yönetimin gözetiminde gerçekleşen bir referandum nedeniyle sonucun bu şekilde olumlu çıkması tabii karşılanmıştır.⁶⁵⁵ Amerikan basınında ise Türkiye için oldukça olumsuz bir tablo çizildiği aktarılmıştır. Türk generaller için "göstermelik bir demokrasi" peşinde oldukları, Türkiye'yi hapisaneyeye dönüştürdükleri ve herkesi aldattıkları yönünde ifadeler kullanılmıştır.⁶⁵⁶ Ara rejim döneminde kurulacak partilerden olan Sosyal Demokrasi Partisi'nin kurucularından Türker Alkan, referandumda "hayır" demenin vatan haini olmakla özdeş hale getirilmesinin ve hayır diyenlerin saptanacağı dedikodusunun "evet" oylarının yüksek çıkmasında etkili olduğunun altını çizmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁴⁸ *Tercüman*, "Demokrasi İçin Sandık Başına", 7 Kasım 1982, s. 1.

⁶⁴⁹ YSK kararının sayısal verilerine göre oy verme yeterliğine sahip olan 20.722.602 vatandaşın 18.718.115'i 7 Kasım 1982'de yapılan halkoylamasında oy kullanmıştır. Kullanılan oylardan 18.600.313 oy geçerli, 117.802 oy geçersiz sayılmıştır. Geçerli oylardan 16.945.545'i kabul edilmiş, 1.594.761'i ret edilmiştir. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 9 Kasım 1982, s. 59.

⁶⁵⁰ *Milliyet*, "Evren Bir Konuşma İle Millete Teşekkür Edecek", 9 Kasım 1982, s. 7.

⁶⁵¹ *Milliyet*, "Aldıkaçtı İsveç TV'sine Demeç Verdi", 15 Kasım 1982, s. 10.

⁶⁵² 9 Kasım 1982 tarihinde yayınlanan YSK kararında bu oran "%90'ı aşan" şeklinde ifade edilirken basında %91 olarak kullanılmıştır.

⁶⁵³ *The Times*, "91% Backing For Evren Reflects Terrorism Fears", 9 November 1982, pg. 7.

⁶⁵⁴ Nazlı Ilıcak, "Umduğumuzla Değil Bulduğumuzla Yetiniyoruz", *Tercüman*, 8 Ocak 1983, s. 1.

⁶⁵⁵ Mehmet Ali Birand, "Şimdi Söz Sırası Avrupa'nın", *Milliyet*, 10 Kasım 1982, s. 7.

⁶⁵⁶ Metin Tokar, "Amerikan Basının Dili Altında Ne Var?", *Milliyet*, 17 Kasım 1982, s. 8.

⁶⁵⁷ Türker Alkan, *12 Eylül ve Demokrasi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1986, s. 144.

Anayasanın kabul veya reddedilmesi Evren'in cumhurbaşkanlığını etkilediği için referandum Evren'in kişiliğiyle de ilişkilendirilmiştir. Evren, terörü bastırdığı için halk nazarında sevilen bir kişi olmuş ve halkın zihninde soyut kalma olasılığı olan anayasa Evren ile somutlaşmıştır.⁶⁵⁸ Bununla birlikte referanduma tüm vatandaşların katılımını sağlamak amacıyla oylamaya katılmayanlara para cezası, hapis cezası, 5 yıl oy kullanma hakkını yitirme gibi yaptırımlar uygulanmıştır.⁶⁵⁹ Anayasa oylaması sağlıklı bir oylama olarak kabul edilmemekle beraber baskı altında gerçekleşen bir oylama olarak görülmüştür. Dönemin gazete yazarlarından Oktay Ekşi, zarfların oy pusulasının renklerini gösterecek kadar ince bir kağıttan yapılmış olduğunu hatırlatmıştır.⁶⁶⁰ Bu nedenle hayır oyu kullanmak isteyen seçmenlerin koyu mavi oy pusulasını, başında askerler tarafından nöbet tutulan sandığa atması cesaret gerektiren bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶¹ MGK'nın 71 numaralı kararıyla Evren'in anayasaya ilişkin konuşmalarının eleştirilmesinin de önüne geçilmiş ve anayasa için sadece olumlu propaganda yapılmasına fırsat verilmiştir.⁶⁶² Seçmeni evet oyu kullanmaya iten faktörlerden biri de anayasanın kabul edilmemesi halinde nelerin olabileceğine dair açıklık getirilmemesidir. Ret oylarının çoğunlukta olması durumunda halkın zihninde askerin süresiz olarak yönetimde kalacağı endişesi olduğu belirtilmektedir.⁶⁶³ İlber Ortaylı'ya göre de anayasaya evet oylarının verilmesinde "koru" motifinden ziyade askeri idarenin bir an önce son bulması isteği temel faktör olmuştur. 1982 Anayasası'nı da değerlendiren İlber Ortaylı bunun bir tepki anayasası olduğunu, anayasada iyi bir hukuki metin dili kullanılmadığını ifade etmiştir.⁶⁶⁴ Anayasa tasarısı hazırlandığı sırada Anayasa Komisyonu'ndan ve Danışma Meclisi üyeliğinden istifa eden Profesör Feridun Ergin referandumda, güvenlik ihtiyacının ve demokrasiye dönüş ümidinin yönlendirici bir etkisi olduğunu vurgulamıştır.⁶⁶⁵ Her halkoylamasının güven oylamasına dönüşme eğilimi taşıdığı tespitine dayanarak bu referandumda da aynı eğilimin görüldüğü belirlenmiştir.⁶⁶⁶ Zira Evren, 26 Ekim 1982'de Erzurum'da

⁶⁵⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 409, 410.

⁶⁵⁹ *Milliyet*, "Yasaklar ve Cezalar", 7 Kasım 1982, s. 1.

⁶⁶⁰ Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, s. 201.; H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, 2. Basım, Ürün Yayınları, Ankara 2015, s. 240.

⁶⁶¹ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 334.

⁶⁶² *T.C Resmî Gazete*, Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 21 Ekim 1982, ss. 1, 2.

⁶⁶³ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 306.

⁶⁶⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 32. Basım, İstanbul 2018, ss. 34, 150.

⁶⁶⁵ "Referandum Ölçü Olamaz", *Yankı*, S. 611, 1982, s. 11.

⁶⁶⁶ Kemal Gözler, "Halkoylamasının Değeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40/1, 1988, ss. 105, 106.

halka hitaben yaptığı konuşmada “Bize güveniyorsanız anayasaya evet dersiniz”⁶⁶⁷ ifadesini kullanarak halkoylamasını güven oylamasına dönüştürmüştür.

Genel olarak söylenebilir ki, 1961 ve 1982 Anayasalarını yapan iktidar içerisinde millet ya çok az var olmuş ya da hiç olmamıştır. Bunun sonucunda ise ortaya topluma dikte edilen bir anayasa çıkmıştır. Dikte edilen anayasaya⁶⁶⁸ halkın çoğunluğunun evet demesiyle hem anayasal sistemin hem de hükümetin demokratikliği meşrulaştırılmıştır.⁶⁶⁹ Yeni anayasayla birlikte TSK’nın siyaset üzerindeki vesayeti pekişmiş, demokratikleşme yerine kabul edilen kanun ve yönetmeliklerle 12 Eylül rejimi kurumsal niteliğe bürünmüştür.⁶⁷⁰ The Times gazetesinde yer alan değerlendirmeye göre Türkiye’de, ordu kışlasına dönse bile ordunun kontrolünde bir sivil yönetimin hakim olacağı hissedildiği yer almıştır. Aynı habere göre kontrolünün sağlanabilmesi için yeni devlet organlarının çoğu rejim tarafından kurulacak ve kamu hayatı Türk generallerin bir temsili niteliğinde olacaktır.⁶⁷¹

Yeni anayasanın getirdiklerine baktığımızda yasamanın üstünlüğü ilkesi gerilemiş, yürütmenin üstünlüğü öne çıkmıştır. Yargı ise yürütmenin bir kolu şeklini almıştır. Parti hükümetinin zayıflığı söz konusu olmakla birlikte Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı-Devlet Danışma Konseyi-Milli Güvenlik Kurulu tarafından alınacak önemli siyasi kararların uygulayıcısı durumuna getirilmiştir.⁶⁷² Ayrıca din eğitiminin zorunlu hale getirilmesi laikliğe bir darbe olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷³ 1961 Anayasası ile kıyaslandığında yeni anayasanın üç konuda iyileştirme getirdiğinden söz edilmektedir: Senato kaldırılarak sadece Büyük Millet Meclisi’nden oluşan tek meclisli parlamento oluşturulmuştur. Hükümetin güvenoyu alamaması veya 45 gün içinde kurulamaması sonucunda ortaya çıkan hükümet krizini ortadan kaldırmak için 116. madde ile cumhurbaşkanına erken seçime gitme yetkisi verilmiştir. Üçüncü

⁶⁶⁷ *Milliyet*, “‘Çıkarları Bozulanların Propagandalarına Kanmayın’”, 27 Ekim 1982, s. 9.

⁶⁶⁸ Taha Parla, *Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*, 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 35.

⁶⁶⁹ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 308.

⁶⁷⁰ Ali L. Karaosmanoğlu, “Siyaset ve Ordu”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, Mehmet Kabasakal (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 136.

⁶⁷¹ *The Times*, “Generals Foster an élite For Democracy”, 25 November 1981, pg. 8.

⁶⁷² Taha Parla, *Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, ss. 53-59.

⁶⁷³ Akşin, *Türkiye’nin Kısa Tarihi*, ss. 276, 277.

olarak da 1980’de yaşanan cumhurbaşkanı seçim krizinin tekrar yaşanmaması için cumhurbaşkanı seçim sistemi değiştirilmiştir.⁶⁷⁴

12 Eylül darbesi sonrasında ülkede hakim olan tek ses Kenan Evren olmuştur. Özellikle basın incelendiğinde oluşturulan yeni siyasi yapı üzerindeki hakimiyetin Evren’e ait olduğu görülmüştür. Evren 12 Eylül günü yaptığı açıklamalarda bir an önce demokratik koşullara geçileceğini belirtmiş, ancak demokratik koşullara geçişi sağlayan adımlar demokrasiden uzak yöntemlerle atılmıştır. Özellikle yeni anayasanın oluşturulma süreci antidemokratik uygulamaların en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Zira Anayasa Komisyonu yeni anayasa hazırlıklarını yürütürken Evren de yeni anayasa hazırlığı yürütmüştür. Evren, bu koşullarda ortaya konulan anayasayı tanıtmak adına tüm eleştirileri yasaklayarak tek yanlı bir propaganda yürütmüştür. Bunun da öncesinde yurt gezileri düzenleyerek darbeyi meşrulaştırmaya çalışmış ve halkın 12 Eylül öncesindeki sürece dönme korkusunu yeni uygulamaların kabul görmesi için kullanmıştır. Genel olarak baktığımızda 7 Kasım 1982’teki halkoylaması sonucuna göre Evren’in kullandığı yöntemlerin işe yaradığı söylenebilir. Seçimler halkın iradesinin bir yansıması gibi görülebilse de oy pusulalarının renginden dolayı oyların gizliliği sağlanamadığı ve bu oylama ile Evren’in de cumhurbaşkanlığı belirlendiği için vatandaşların hayır oyu kullanabilmesi cesaret gerektiren bir durum olarak görülmüştür. Ayrıca halkın bir an önce sivil iktidara kavuşma özleminin de halkoylaması sonucunda önemli rol oynadığı ortaya konulmaktadır.

⁶⁷⁴ Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, ss. 306, 307.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARA REJİM DÖNEMİNDE SİYASİ OLUŞUMLAR

3.1. 12 Eylül'den Sonra Siyasi Partilerin Durumu

12 Eylül 1980 askeri darbesinin yapıldığı aynı gün Milli Güvenlik Konseyi (MGK), yayınladığı 7 numaralı bildiri ile siyasi parti faaliyetlerini yasaklamıştır. Konsey, parti bina ve tesislerinin sıkıyönetim ile garnizon komutanlıkları tarafından emniyet ve kontrol altına alındığını duyurmuştur. Siyasi partilerle birlikte kamu düzeni ve genel asayiş gerekçe gösterilerek Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri de durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) güvencesi altına alınmıştır. Yine aynı bildiri ile Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay haricindeki tüm derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.⁶⁷⁵ Darbenin ardından Evren'in yaptığı açıklamaya göre faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin tekrar faaliyete geçebilmeleri için yeniden hazırlanacak olan anayasada yeni siyasi partiler ve seçim kanunlarının belirlenmesi, bu kanunlara göre zamanın ve koşulların ilan edilmesi gerekmektedir. Ancak Evren bu uygulamalar için bir tarih vermemiştir. Parlamento üyeleri ise siyasi faaliyetlerinden dolayı suçlanmayacak, yeni yönetime karşı suç teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulunmadıkları takdirde haklarında bir işlem yapılmayacaktı. Ancak, kanunların suç kabul ettiği eylemleri 12 Eylül öncesinde gerçekleştirdikleri tespit edilen parlamenterler hakkında kovuşturma yapılacaktı. Evren, aynı açıklamada Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) genel başkanlarının, can güvenliklerinin sağlanmasını gerekçe göstererek TSK'nın koruma ve gözetiminde belirli yerlerde ikamete tabi tutulduklarını ve durum müsait olunca serbest bırakılacaklarını bildirmiştir.⁶⁷⁶ 12 Eylül sabahı parti liderlerine gönderilen tebligatta ikamet yerleri bildirilmişti.⁶⁷⁷ Buna göre AP lideri Süleyman Demirel ve CHP lideri

⁶⁷⁵ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Yedi Numaralı Bildirisi", 12 Eylül 1980, s. 10.

⁶⁷⁶ T.C. Resmi Gazete, "Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması", 12 Eylül 1980, s. 4.

⁶⁷⁷ Tebligatın ilgili kısmı şu şekildedir: "Parlamento ve hükümet feshedilmiş, siyasi partiler durdurulmuştur. Parlamento üyeliği sıfatınız kaldırılmıştır. Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur. Can güvenliğiniz Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teminatı altındadır. Bu maksatla, emniyet içinde evinizden havaalanına götürülecek, oradan uçakla (Hamzakoy/Gelibolu'ya) (Uzunada/İzmir) gideceksiniz. Arzu ettiğiniz takdirde ailenizi de yanınızda götürebilirsiniz. Geçici bir süre ikamet

Bülent Ecevit eşleriyle birlikte Gelibolu Hamzakoy'da, MSP lideri Necmettin Erbakan İzmir Uzunada'da askeri dinlenme tesislerinde ikamet ettirilmişlerdir.⁶⁷⁸ Üç parti lideri Evren'in ikamet çağrısına uyarken, MHP lideri Alparslan Türkeş uymamış ve evinden uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Evren, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bildirimleri gereğince Türkeş'in en yakın garnizon komutanlığına başvurmasını istemiştir. Türkeş tarafından bu yönde bir icabet olmayınca MGK yayınladığı 13 numaralı bildiri ile Türkeş'in 14 Eylül 1980 günü saat 13:00'a kadar en yakın garnizon komutanlığına başvurmaması halinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bildirimlerine ve MGK emirlerine uymadığı gerekçesiyle suçlu durumuna düşeceğini bildirmiştir.⁶⁷⁹ Konsey'in uyarı niteliğindeki bu bildirisinin ardından Türkeş 14 Eylül 1980 günü saat 07:00'da garnizon komutanlığına müracaat etmiş ve Ankara'da bulunduğu evden alınarak İzmir Uzunada'ya gönderilmiştir.⁶⁸⁰ Alparslan Türkeş'in, oğlu Tuğrul Türkeş'in yaşadığı evden alındığı açıklanmış olmakla birlikte evin adresi verilmemiştir. Komşularının ifadesine göre ise 12 Eylül sabahı Tuğrul Türkeş'in evi askerler tarafından aranmıştı ve Alparslan Türkeş bulunamamıştı. Aradan geçen iki gün içerisinde Tuğrul Türkeş'i gördüklerini ama Alparslan Türkeş'i görmediklerini belirten komşuları, Alparslan Türkeş'in evden alınışını da görmediklerini söylemişlerdir.⁶⁸¹

Ecevit'in anlattıklarına göre, yanlarında bulunan komutan "Milli Güvenlik Konseyi sizleri evlerinize geri göndermeyi düşünüyor" diyerek ikamet sırasında kendisine ve Demirel'e konuşma ve açıklama yapmalarını yasaklayan bir taahhütname imzalatmak istemiştir. Ancak ne Ecevit ne de Demirel bunu imzalamayı kabul etmiştir.⁶⁸² Eski liderler bunları imzalamamalarına rağmen bir ay sonra zorunlu ikametleri sona erdirilmiştir. İlk olarak Türkeş ve Erbakan 9 Ekim 1980 günü Ankara'ya getirilmiş ve ifadeleri alınmak üzere doğrudan Mamak'taki Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'na götürülmüşlerdir.⁶⁸³ İfadelerinin ardından Türkeş ve

edeceğiniz adres aşağıdadır. Bir saat içinde hazırlanıp harekete hazır olduğunuzu güvenliğiniz için gelen subaya bildiriniz. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz. Bu talimat ile belirtilenler dışındaki her türlü tutum ve davranışınız suçtur." Bkz. Ahmet Tahir Can, *Nasıl Darbe Yaptım? Kenan Evren 12 Eylül'ü Anlatıyor*, Anatolia Kitap, İstanbul 2012, s. 48.

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Türkeş'e Bugün 13'e Kadar Süre Tanındı", 14 Eylül 1980, s. 1.

⁶⁷⁹ *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi'nin 13 Numaralı Bildirisi", 14 Eylül 1980, s. 8.

⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, "MHP Başkanı Türkeş de Teslim Oldu", 15 Eylül 1980, ss. 1, 7.

⁶⁸¹ *Milliyet*, "Türkeş, Ankara'da Teslim Oldu", 15 Eylül 1980, s. 6.

⁶⁸² Çetingüleç, "Ecevit'in Anıları", ss. 155, 156.

⁶⁸³ *Hürriyet*, "Erbakan ve Türkeş Ankara'ya Getirildi", 10 Ekim 1980, s. 1.

28 arkadaşı 11 Ekim’de Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) 149. maddesine göre Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesince tutuklanmışlardır.⁶⁸⁴ Askeri savcılığın TCK’nın 163.⁶⁸⁵ maddesinden tutuklanmasını istediği Erbakan ise mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır.⁶⁸⁶ Ancak Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Erbakan ve arkadaşlarının serbest bırakılması kararına 2 Numaralı Askeri Mahkeme’de itiraz etmiştir. Askeri savcılığın itiraz dilekçesinde TCK’nın 163. maddesiyle birlikte 6187 Sayılı Vicdan ve Toplantı Hürriyeti Kanunu’na ve 5816 Sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Cürümler Kanunu’na aykırı hareket edilmesi yer almıştır.⁶⁸⁷ Bunun üzerine 2 Numaralı Askeri Mahkeme tarafından Erbakan’ın ve 21 arkadaşının tutuklanmasına karar verilmiştir.⁶⁸⁸ Türkeş ve Erbakan’ın 9 Ekim’de Ankara’ya getirilmelerinin ardından 11 Ekim’de de Ecevit ve Demirel Ankara’ya getirilmiş ve haklarında herhangi bir soruşturma yapılmadan serbest bırakılarak evlerine gönderilmişlerdir.⁶⁸⁹ Eski siyasiler, partileri ve haklarında suç teşkil eden konularla birlikte bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacakları için bu bölümde kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık 28 Ekim 1980’de yabancı basın mensuplarına verdiği demeçte eski siyasilerin, oluşturulacak yeni siyasi yapı içerisinde ne derece etkin olabileceklerine dair bir beyanda bulunmuştur. Buna göre normal siyasi yaşama dönülecek koşullar ortaya çıktığında Ecevit’in, Demirel’in veya başka kişilerin de partilerde siyasi faaliyette bulunabileceğini söylemiştir.⁶⁹⁰ Bir

⁶⁸⁴ *Cumhuriyet*, “MHP Lideri Türkeş Tutuklandı”, 12 Ekim 1980, s. 5.

⁶⁸⁵ 13 Mart 1926 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu’nun 163. maddesi 16 Haziran 1949 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile şu şekildedir: “Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve mancalara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır. Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inancalara uydurmak amacıyla veya siyasi menfaat veya şahsî nüfuz temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Yukarıki fıkrada yazılı fiil yayım vasıtalarıyla işlendiği takdirde verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır. Yayım yeri veya yayım vasıtası veya yayım konusu bakımından az zarar umulan hallerde faile altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Ceza Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 16 Haziran 1949, s. 16382.

⁶⁸⁶ *Milliyet*, “Türkeş Tutuklandı Erbakan Serbest Bırakıldı”, 12 Ekim 1980, s. 7.

⁶⁸⁷ *Hürriyet*, “Askeri Savcı Erbakan’ın Tutuklanmasını İstedi”, 14 Ekim 1980, ss. 1, 11.

⁶⁸⁸ *Milliyet*, “Erbakan Tutuklandı”, 16 Ekim 1980, s. 6.

⁶⁸⁹ *Tercüman*, “Demirel ve Ecevit Evlerinde”, 12 Ekim 1980, s. 1.

⁶⁹⁰ *Milliyet*, “Saltık: ‘Yurtta Siyasal Mütareke Sağlanmıştır’”, 29 Ekim 1980, s. 7.

gün sonra ise MGK Genel Sekterliğince konuya ilişkin bir açıklama yapılma gereği görülmüştür. Genel Sekreterlik Saltık'ın beyanının, yasaklamalar kalktığında Ecevit ve Demirel'in tekrar parti liderleri olabilecekleri şeklinde basının bir kısmında yanlış yansıtıldığını vurgulayarak bu isimlerin herhangi bir partinin lideri olabileceklerine dair bir beyanda bulunulmadığına dikkat çekmiştir.⁶⁹¹ Bu açıklamalardan sonra Ecevit 30 Ekim 1980 tarihinde CHP Genel Başkanlığından istifa etmiştir. Fakat Ecevit'in istifasını içeren açıklama metninin, siyasi maksatlı bir demeç niteliği taşıması ve ülkenin huzurunun bozulmaması gerekçesiyle kamuoyu ile paylaşılmasına MGK tarafından izin verilmemiştir.⁶⁹² Kaynak olarak kullandığımız Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Tercüman ve Günaydın gazeteleri arasında MGK tarafından yayınlanmasına izin verilmeyen Ecevit'in istifa gerekçesi sadece Günaydın gazetesinde yer almıştır. Ecevit'in istifa açıklamasına göre 12 Eylül'den sonra tüm parti çalışmaları yasaklanmış ve genel başkanlık görevinin gereklerini yerine getirmesi de olanaksız hale gelmişti. Aslında Ecevit bu ayrılışın bir gün zorunlu olacağını düşündüğünden 30 Ekim 1980 tarihinde ayrılmakta yarar görmüştür. Ayrıca genel başkanlıktan ayrılmasının partide bir yönetim boşluğu yaratmayacağına inanmıştır.⁶⁹³ Anılarında da istifa gerekçesine değinen Ecevit, MGK'nın CHP'yi kapatma kararının belli olduğunu ve devletin kurucusu olan partinin kapatılmasını kabul edemeyeceğini, buna karşı vaziyet almaları gerektiğini genel merkezdeki arkadaşlarına bildirmiştir. Fakat partinin başındaki arkadaşlarının Ecevit'in beklentilerini yerine getirmemesi üzerine Ecevit'in CHP yöneticileriyle ilişkileri kopmaya başlamıştır. Ecevit'in istifasında bir diğer etken de düşüncelerini kamuoyu ile paylaşamaması olmuştur.⁶⁹⁴

Saltık'ın eski siyasiler ile ilgili yaptığı açıklamadan beş ay sonra Evren Newsweek dergisine verdiği mülakatta, 11 Eylül günü parlamentoda bulunan politikacıların davranışlarının darbe gerekçeleri arasında olduğunu hatırlatarak bu kişilerin yeni oluşturulacak parlamentoda yer alamayacaklarını ifade etmiştir. Evren, eski siyasilerin önünü kapatırken partiler için henüz sert bir tutum sergilememiştir. Siyasi partiler kapatılmamış, sadece faaliyetlerine ara verilmişti. Ancak bu partilere yönelik davalar görülmekteydi ve mahkeme partilerin kapatılmasını isterse partiler

⁶⁹¹ *Cumhuriyet*, “Ecevit ve Demirel'in Lider Kalacakları Söylenmedi”, 30 Ekim 1980, ss. 1, 7.

⁶⁹² *Tercüman*, “Ecevit CHP Genel Başkanlığından İstifa Etti”, 31 Eki 1980, ss. 1, 12.

⁶⁹³ *Günaydın*, “Ecevit CHP Genel Başkanlığı'ndan Dün İstifa Etti!”, 31 Ekim 1980, s. 1.

⁶⁹⁴ Çetingüleç, *Ecevit'in Anıları*, ss. 157, 158.

kapatılabilecekti. Yine de Evren'e göre bu partilerin siyasi hayata dönüşleri imkansız değildi.⁶⁹⁵

Çok geçmeden eski siyasiler ve siyasi partiler üzerindeki sert tutum daha da artmıştır. Önce 5 Haziran 1981 tarihinde yayınlanan MGK'nın 52 numaralı bildirisi ile 12 Eylül darbesinin, amaçlarına bir an önce ulaşmasını sağlamak gerekçesiyle her kademedede her türlü siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır.⁶⁹⁶ 16 Ekim 1981 tarihinde ise yayınlanan kanun ile MGK tarafından siyasi partiler feshedilmiştir.⁶⁹⁷ Kanun gerekçesi şu şekildedir:⁶⁹⁸

Çok partili siyasi hayatımız boyunca çok kere yanlış bir demokrasi anlayışı yüzünden süregelmiş derin ayrılıkları ve hatta bölünmeleri ortadan kaldırmak için yeni Anayasadan sonra yeni bir siyasi partiler ortamı yaratmak şarttır. Bu itibarla yeni Anayasa ile yeni partiler kanununun kabulünden sonra memleketin ihtiyacına uygun siyasi partiler rejimine göre yeni partilerin kurulup faaliyette bulunmalarına imkan vermek, geçmişin çekişmelerine değil, geleceğe dönük bir siyasi hayata elverişli ortam yaratmak ve Kurucu Meclis çalışmalarını milli hedefler istikametinde ve hiçbir suretle gölgelemeden sürdürebilmek için, 12 Eylül 1980 tarihinde mevcut olup da faaliyetleri esasen durdurulmuş olan siyasi partilerin bütün teşkilatı, yardımcı teşkilatı ile birlikte feshi zaruri görülmüş ve bu nedenle kanun teklifi hazırlanmıştır.

Evren gerekçeye ilişkin yaptığı açıklamada ülkeyi 12 Eylül'e getiren eski siyasi partilerle, kurulacak demokrasinin yeniden yıkılmaya mahkum olduğunu savunmuş ve birçok konuda olduğu gibi fesih kararında da halkın isteği doğrultusunda hareket

⁶⁹⁵ *Milliyet*, "Evren: 'Eski Siyasiler Meclislere Girmemeli'", 31 Mart 1981, s. 7.

⁶⁹⁶ *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 5 Haziran 1981, ss. 1, 2.

⁶⁹⁷ Kanunun maddeleri şu şekildedir: "MADDE 1- 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri Milli Güvenlik Konseyinin 7 Numaralı Bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün Siyasi Partiler; tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmişlerdir. MADDE 2- Feshedilmiş bulunan; Siyasi Partilerin ve her türlü yardımcı kuruluş ve yan organlarının para dahil taşınır ve taşınmaz bütün malları bu kanun yürürlüğe girdiği tarihte hazineye geçer. MADDE 3- Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kurucusu Atatürk'ün düzenlediği vasiyetnameye göre, maliki olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarının, o tarihte mevcut tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisine belirttiği şartlarla tevdi ettiği idaresi görevi; bu kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren vasiyetname uyarınca tam ve noksansız olarak Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğince ifa olunur. MADDE 4- Siyasi parti mallarının hazineye intikaline ilişkin tasfiye işlemleri, en geç bir ay içinde Maliye ve İçişleri Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre bu bakanlıklarca yapılır. MADDE 5- 2325 sayılı Kanun hükümlerine göre kayyım tayin edilmiş olan siyasi partilerle ilgili tasfiye işlemlerinde bu kayyımlar da diğer görevlilerle müştereken görev ifa ederler. Tasfiye işlemi biten siyasi partideki kayyımın görevi kendiliğinden sona erer. MADDE 6- Milli Güvenlik Konseyi tarafından yeni bir kararla değiştirilmedikçe 2 Haziran 1981 gün ve 52 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararında yer alan hükümlerin uygulanmasına devam olunur. MADDE 7- 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır. MADDE 8- Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer. MADDE 9- Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun", 16 Ekim 1981, ss. 1, 2.

⁶⁹⁸ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, "Gerekçe", C. 4, 75'inci Birleşim, 16 Ekim 1981. S. Sayısı: 282.

edildiğini ileri sürmüştür.⁶⁹⁹ Aslında MGK için siyasi partilerin kapatılmasının gerçek gerekçesini, yaptıkları uygulamaların kalıcı hale gelebilmesini sağlamak oluşturmuştur.⁷⁰⁰

Feshedilen partiler Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokrat Parti, Türkiye Birlik Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Sosyalist Devrim Partisi, Nizam Partisi, Vatan Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Sosyalist Vatan Partisi, Hürriyetçi Millet Partisi, Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi, Millet Partisi ve Hür Demokratlar Partisi'dir. Mal varlıkları hazineye aktarılan partilere baktığımızda CHP'nin taşınır ve taşınmaz mal varlığı bu dönemdeki değeriyle 3 milyar lira civarında olduğu, AP'nin toplam mal varlığının ise yaklaşık 1 milyar lira olduğu tahmin edilmektedir. MSP'nin, MHP'nin ve CGP'nin gayrimenkulü bulunmamakla birlikte MSP'nin bankalarda büyük miktarda parası da bulunmamaktadır. MHP teşkilatının kullandığı binaların bir kısmı Alparslan Türkeş'in üzerine tapulu iken bir kısmı kira ile tutulmuştur.⁷⁰¹

Fesih kararına ilişkin değerlendirmeler incelendiğinde, siyasi parti yöneticilerini yargılama yolu yerine yaptırım olarak partilerin siyasal ve hukuksal varlıklarına son verilmesinin tercih edildiği ortaya konulmuştur.⁷⁰² Zaten Evren de 19 Ekim 1981'de Elazığ'da yaptığı konuşmada feshedilen partiler için, "Bunları böyle cezalandırmayı uygun gördük. Bu onlara yeter." ifadesini kullanmıştır.⁷⁰³ Hatırlatmak gerekir ki fesih kanunun çıktığı tarihten bir hafta sonra 23 Ekim 1981'de Danışma Meclisi açılmıştır. Fesih kanununun gerekçesinde yer aldığı gibi siyasi partilerin, Danışma Meclisi'ni bünyesinde bulunduran Kurucu Meclis'in çalışmalarını "gölgelememesi" istenmiştir. Ancak fesih kararının, çalışmaları gölgelemekten ziyade partilerin, Danışma Meclisi'ndeki sempatanlarını etkileyerek veya onlara makam vaat ederek çalışmalarını istenmeyen yönlere itebilmelerinden edilen endişe gerekçesiyle verildiği düşünülmüştür.⁷⁰⁴ Aslında, siyasi faaliyetlere getirilen kısıtlamalara rağmen Demirel ve Ecevit'in yeni hükümette yer alma

⁶⁹⁹ *Cumhuriyet*, "Evren: Geçmişten Ders Alacak Yeni Partiler Sahneye Çıkmalı", 17 Ekim 1981, ss. 1, 9.

⁷⁰⁰ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, s. 134.

⁷⁰¹ *Milliyet*, "İşte Feshedilen Partiler", 17 Ekim 1981, ss. 1, 3.

⁷⁰² Uğur Mumcu, "Önemli Aşama", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1981, ss. 1, 7.

⁷⁰³ *Cumhuriyet*, "Evren: Partileri Cezalandırdık", 20 Ekim 1981, s. 1.

⁷⁰⁴ Teoman Erel, "Niçin Şimdi?", *Milliyet*, 17 Ekim 1981, s. 8.

çabalarının görülmesi fesih kararında önemli bir etken olmuştur.⁷⁰⁵ MGK'ca hazırlanan kanun gerekçesi dışında fesih kararı için dış gerekçelerin olduğunu da görüyoruz. Avrupa Parlamentosu'nun, Türkiye'nin parlamentoda kalmaya devam edebilmesi için önümüzdeki seçimlere 12 Eylül öncesindeki parlamenterlerin de katılması konusunda baskı yaptığını belirten Evren, bu baskılar karşısında tüm siyasi partileri feshettiklerini açıklamıştır. Zira Evren, parlamenter düzene Avrupa Parlamentosu'nun baskısı sonucu değil, Türk halkının demokrasiye layık olduğunu düşündüğü için geçileceğini ifade etmiştir. Evren'e göre eski siyasiler Avrupa Konseyi'ni, askeri yönetim üzerinde baskı unsuru olarak kullanmaya çalışmışlardır.⁷⁰⁶ Hatta Evren, Ecevit'i işaret ederek genel başkanlıktan istifasının ardından dergi⁷⁰⁷ çıkardığını, yabancı ajanslara demeçler vererek Türkiye'yi jurnal ettiğini, askeri yönetimi Avrupa Parlamentosu'na şikayet ettiğini ileri sürmüştür.⁷⁰⁸

Genel olarak baktığımızda basında fesih kanuna ilişkin olarak bir kaç küçük eleştirinin dışında fazla tepki gösterilmediği, tepki göstermeyenlerle birlikte açıkça destek verenlerin de mevcut olduğu görülmüştür. Siyasi partilerin feshi, Danışma Meclisi'nin açılması ve yeni anayasanın kabul edilmesinin ardından sıra demokratik düzene geçişin bir sonraki aşamalarından olan siyasi partiler ve milletvekili seçimi kanunlarının hazırlanmasına gelmiştir.

3.2. Yeni Siyasi Partiler Kanunu

7 Kasım 1982 tarihinde yapılan anayasa referandumu öncesinde referandum hazırlıkları devam ederken bir yandan siyasi partiler yasa tasarısı üzerinde düşünce oluşturma dönemi de başlamıştı.⁷⁰⁹ Anayasanın kabul edilmesinin ardından Evren yaptığı açıklamada, seçimlerin 1983 yılı Ekim ayında yapılmasını sağlayabilmek üzere gerekli kanunların hazırlanmasına başlanıldığını duyurmuştur.⁷¹⁰ Bu çerçevede öncelik, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun gereğince Kurucu Meclis'in

⁷⁰⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 302.

⁷⁰⁶ *Milliyet*, “Evren: ‘Eski Yöneticiler de Huzurdan Rahatsız’”, 20 Ekim 1981, s. 9.

⁷⁰⁷ Yayın danışmanı Bülent Ecevit, sorumlu yazı müdürü Necdet Onur olan Arayış dergisi haftalık olarak Ankara'da 21 Şubat 1981-1 Mart 1982 tarihleri arasında 54 sayı yayımlanmıştır. Dergi, 2 Mart 1982 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın 3. maddesi C bendi uyarınca süresiz kapatılmıştır. Bkz. *Milliyet*, “Arayış Dergisi Süresiz Kapatıldı”, 3 Mart 1982, s. 1.

⁷⁰⁸ *Tercüman*, “‘Eski Liderler İçin Sert Tedbirler Alabiliriz’”, 4 Nisan 1982, ss. 1, 14.

⁷⁰⁹ *Milliyet*, “Partilerden Önce Lider Adayları Ortaya Çıktı”, 13 Ekim 1982, s. 1.

⁷¹⁰ *Cumhuriyet*, “Evren: Artık Mecbur Kalmadıkça Acılı Günlerin Sözü Etmeyelim”, 13 Kasım 1982, s. 1.

ikinci görevi olan siyasi partiler kanununun hazırlanmasına verilmiştir.⁷¹¹ Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nda siyasi partiler yasa tasarısı için çalışmalar başlamıştır. Ancak Kurucu Meclis Kanunu'nun 22. maddesi uyarınca Danışma Meclisi'nin komisyon çalışmaları kapalı olarak yapılmıştır. Bu nedenle anayasa tasarısı hazırlama sürecinde olduğu gibi siyasi partiler yasa tasarısı hazırlama sürecinde de kamuoyuna fazla bilgi verilmemiştir.⁷¹² Çalışmalar sırasında zaman zaman paylaşılan bilgilere göre Komisyon'un 12 Eylül öncesine benzemeyen bir partileşme ortamı hazırlamak istediği anlaşılmıştır.⁷¹³

Komisyonun hazırladığı siyasi partiler yasa tasarısı 1983 yılının Ocak ayı sonuna doğru tamamlanmıştır.⁷¹⁴ Tasarıda genel olarak 1965 yılında yürürlüğe giren eski siyasi partiler kanununun çoğu maddesi aynen muhafaza edilmiş veya küçük değişiklikler yapılmıştır. Bazı değişiklikler sonucunda öne çıkan maddelere baktığımızda partilere devlet yardımı kaldırılmış; milletvekili adaylarını seçmek için önseçim sistemi getirilmiş; partilerin milletvekili seçilme yeterliliğine sahip en az 15 kişi tarafından kurulacağı belirlenmiş ve partilere üyelik için 21 yaş koşulu getirilmiş; partilerin köy ve mahalle muhtarlık bölgelerinde teşkilat kurabileceği; partilerin seçime katılabilmeleri için 34 ilde teşkilatını kurmuş ve ilk büyük kongresini yapmış olması gerekeceği; partilerin kadın kolu, gençlik kolu gibi yan kuruluş ve vakıf kuramayacakları; partilerin 12 Eylül darbesini eleştiremeyecekleri yer almıştır.⁷¹⁵ Tasarının genel gerekçesinde şu ifadeler yer almıştır.⁷¹⁶

Türkiyemizde de 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 13.7.1965 gün ve 648 sayılı siyasî partiler kanunu ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Anayasa parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emretmekte idi. Fakat kanunun uygulanması süresince siyasî partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlâl edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. On iki Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile siyasî partiler kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir.

Hatırlanacağı gibi Evren, seçimlerin 1983 Ekim ayında yapılmasının amaçlandığını belirtmişti ancak, tasarının bu maddeleri göz önüne alındığında siyasi partilerin programlarını hazırlamaları, örgütlerini kurmaları, para bulmaları, önseçim

⁷¹¹ T.C. Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30 Haziran 1981, ss. 1, 2.

⁷¹² Oktay Ekşi, "Siyasi Partiler Tasarısı Hazırlanırken!", *Hürriyet*, 5 Aralık 1982, s. 1.; T.C. Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30 Haziran 1981, s. 5.

⁷¹³ *Milliyet*, "Yeni Partiler Farklı Bir Yapıda Olacak", 22 Aralık 1982, ss. 1, 8.

⁷¹⁴ *Günaydın*, "Siyasi Partiler Yasa Tasarısı Hazırlandı", 28 Ocak 1983, s. 3.

⁷¹⁵ *Günaydın*, "Siyasi Partiler Yasa Tasarısı'nın Önemli Bazı Hükümleri", 6 Şubat 1983, s. 3.

⁷¹⁶ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 14, 55'inci Birleşim, 14 Şubat 1983, ss. 24, 25.

yapıp genel seçimlere katılabilmeleri için kalan sürenin yeterli olmayacağı yönünde eleştiriler getirilmiştir.⁷¹⁷ Önemli eleştirilerden biri devlet yardımının yapılmamasına yönelik olmuştur. Zira yapılan hesaba göre dönemin değeriyle parti kurmanın ve örgütlemenin maliyeti 2 milyar lira idi.⁷¹⁸ Kuruluş aşamasında partilerin böyle bir miktarı bulmaları kolay değildi ve yazarın tabiriyle “para babalarının kuklaları” olma ihtimalleri yani sermaye çevrelerinin tutsağı olmaları söz konusu olabilirdi.⁷¹⁹

Anayasa Komisyonu’nun 23 Kasım 1982’de çalışmalarına başladığı ve 2 ay 22 günde hazırladığı siyasi partiler yasa tasarısı 14 Şubat 1983 tarihinde Danışma Meclisi Genel Kurulu’nda görüşülmeye başlanmıştır.⁷²⁰ Görüşmelerin daha ilk gününde genel olarak önseçim, merkez karar organının oluşum biçimi, partilere devlet yardımı yapılmaması, köy ve mahallelerde teşkilatlanma, seçimlere katılabilmek için en az 34 ilde örgütlenme zorunluluğu en çok eleştirilen konular arasında yer almıştır.⁷²¹ Hatta yeni bir tasarı metninin oluşturulması dahi gündeme getirilmiştir.⁷²² Danışma Meclisi’ndeki görüşmeler 3 Mart 1983 tarihinde sona ermiş ve siyasi partiler yasa tasarısı bazı değişikliklerle kabul edilmiştir.⁷²³ Eleştirilen konular arasında yer alan önseçim sistemine ilişkin maddeler tasarıdan çıkarılmış, partilere devlet yardımı yapılması kabul edilmiştir.⁷²⁴

Danışma Meclisi’nin MGK’ya sunduğu tasarı metni 20 Nisan 1983 gününden itibaren MGK’da görüşülmeye başlanmış⁷²⁵ ve kısa süren görüşmelerin ardından Siyasi Partiler Kanunu 24 Nisan 1983’te yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun, 124 maddeye ek olarak önemli hükümler içeren 12 geçici maddeden oluşmaktadır. Bunlar arasında dikkat çeken ve öne çıkan maddelere baktığımızda siyasi partilerin teşkilatı, merkez organları ile il, ilçe teşkilatı ve TBMM’deki parti grubundan ibaret olacaktır. Partiler, milletvekili seçilme yeterliğine sahip en az otuz Türk vatandaşı tarafından kurulacaktır. Cumhuriyet Başsavcılığı partilerin kuruluşunu denetleyecek, tespit edilen eksiklikler giderilmezse veya istenilen bilgi ve belgeler otuz gün içinde

⁷¹⁷ Mehmet Barlas, “Nefes Nefese”, *Milliyet*, 7 Şubat 1983, s. 1.

⁷¹⁸ *Hürriyet*, “Parti Kurma Faturası: 2 Milyar”, 9 Şubat 1983, s. 1.

⁷¹⁹ Necati Zincirkıran, “Partilere ‘İlk Yardım’ Yapılması Şarttır”, *Günaydın*, 11 Şubat 1983, s. 3.

⁷²⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 14, 55’inci Birleşim, 14 Şubat 1983, s. 369.; Anayasa Komisyonu’nun hazırladığı siyasi partiler yasa tasarısı için bkz. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 8, 141’inci Birleşim, 20 Nisan 1983, ss. 52-81.

⁷²¹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 14, 55’inci Birleşim, 14 Şubat 1983, ss. 369-435.

⁷²² *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 14, 56’nci Birleşim, 15 Şubat 1983, s. 441.

⁷²³ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15, 67’nci Birleşim, 3 Mart 1983, ss. 399-473.

⁷²⁴ Danışma Meclisi’nde kabul edilen Siyasi Partiler Yasa Tasarısı metni için bkz. *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15, 67’nci Birleşim, 3 Mart 1983, ss. 1-27.

⁷²⁵ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 8, 141’inci Birleşim, 20 Nisan 1983, ss. 612-678.

gönderilmezse partiler kapatılabilecektir. 21 yaşını dolduranlar parti üyesi olabileceklerdir. En az yirmi milletvekiline sahip partiler TBMM’de grup kurabileceklerdir. Partilerin seçime katılabilmesi için illerin en az yarısında teşkilat kurmuş, büyük kongresini yapmış veya TBMM’de grup oluşturmuş olması gerekmektedir. Bir ilde teşkilatlanmanın sağlanması için ise merkez ilçe dahil olmak üzere o ilin ilçelerinin en az üçte birinde teşkilat kurulmuş olmalıdır. Parti adaylarının tespiti için önseçim yapılacak, ancak ilk genel seçimler için merkez yoklaması kararı alınmıştır. Siyasi partilerin gelir kaynakları, üyelere alınacak giriş aidatı ve üyelik aidatı; milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı; milletvekili aday adaylarından alınacak özel aidat; parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri simgelerin satışından elde edilecek gelir; parti yayınlarının satış gelirleri; parti tarafından düzenlenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanan gelirler; parti mal varlığından elde edilecek gelirler ve bağışlar olarak belirlenmiştir. Ancak bağış konusunda kısıtlayıcı hükümler içeren bir madde⁷²⁶ eklenmiştir. Ayrıca partilere devlet yardımı da yapılmayacaktır.⁷²⁷

Partilere dini ve dince kutsal sayılan şeyleri istismar etme yasağı getirilmekle birlikte partilerin dini tören, ayin düzenlemeleri veya parti sıfatıyla bu gibi tören ve ayinlere katılmaları yasaklanmıştır. Partiler kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar oluşturamayacaklar, dernek ve vakıf kuramayacaklardır. Temelli kapatılan siyasi partilerin kapatılma tarihinde üyeliği devam eden kurucuları, genel başkanı olmak üzere her kademedeki üyeleri ve TBMM siyasi parti grubu üyeleri, başka bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve denetçisi olamayacaklardır. Bunlar arasında eylemleriyle siyasi partinin kapatılmasına neden olanlar on yıl boyunca başka bir siyasi partiye alınamayacaklar

⁷²⁶ Madde 66- “Genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler ve muhtarlıklar, kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunla veya özel kanunla verilen yetkiye dayanarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsü sayılmamakla beraber ödenmiş sermayesinin bir kısmı Devlete veya bu fıkra da adı geçen kurum, idare, teşebbüs, banka veya kuruluşlara ait müesseseler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları, dernekler, vakıflar ve kooperatifler siyasi partilere, hiçbir suretle taşınır veya taşınmaz mal veya nakit veya haklar bağışlayamaz ve bu gibi mal veya hakların kullanılmasını bedelsiz olarak bırakamazlar; bağlı oldukları kanun hükümleri dışında, siyasi partilere aynı hakların devrine dair tasarruflarda bulunamazlar Yukarıdaki fıkranın dışında kalan gerçek veya tüzelkişilerin her birinin bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde bir milyon liradan fazla kıymette aynı veya nakdi bağışta bulunması yasaktır Bağış veya bağışların, bağışta bulunana veya yetkili temsilcine veya vekiline ait olduğunun partice verilen makbuzda açıkça belirtilmesi gerekir Böyle bir belgeye dayanılmaksızın siyasi partilerce bağış kabul edilemez Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı uyruklu kişiler ile yabancı ülkelerdeki dernek, grup ve kurumlardan herhangi bir surette aynı veya nakdi yardım ve bağış alamazlar.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Siyasi Partiler Kanunu”, 24 Nisan 1983, s. 15.

⁷²⁷ *T.C. Resmi Gazete*, “Siyasi Partiler Kanunu”, 24 Nisan 1983, ss. 1-15.

ve milletvekilliği için aday olamayacaklardır. Ayrıca kapatılmış bir partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil ettikleri yeni bir parti kurulamayacaktır. Kapatılmış olan partilerin isimleri, amblemleri, rumuzları, rozetleri ile daha önceki Türk devletlerine ait bayrak, amblem ve flamalar kullanılamayacaktır. Partiler 12 Eylül darbesine, MGK'nın karar ve icraatlarına karşı bir tutum içerisinde bulunamayacaklardır.⁷²⁸

Önemli hükümler içeren geçici maddelere baktığımızda Anayasa ile haklarında siyasi kısıtlama konulmuş olan kişiler hiçbir şekilde parti kurucusu ve yöneticisi olamayacaklardır. Bu kişilerin herhangi bir partinin kurucuları arasında yer almaları durumunda o parti tüzel kişilik kazanamayacaktır. MGK, parti kurucularını inceleme yetkisine sahip olacak ve gerekli görülenlerin değiştirilmesi için o partiden istemde bulunabilecektir. MGK'nın bu kararı beş gün içinde yerine getirilmezse Cumhuriyet Başsavcısı parti hakkında Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açacaktır. Kurulacak partiler her türlü kuruluş bildirisini ve belgelerini 16 Mayıs 1983 tarihinden itibaren İçişleri Bakanlığı'na vereceklerdir. Bu tarihe kadar geçecek süre içerisinde siyasi parti kurmak için gerekli olan ve kanunda öngörülen hazırlık çalışmalarında ve temaslarda bulunulabilecektir.⁷²⁹

Siyasi Partiler Kanunu'nun yürürlüğe girdiği aynı tarihte MGK, 76 sayılı kararı yayınlamakla siyasi parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan 70 numaralı kararı yürürlükten kaldırmıştır. Ancak 76 sayılı karar siyasi parti faaliyetlerinin önünü açarken yeni kısıtlamalar da getirmiştir. Buna göre feshedilmiş partilerin eski mensupları partilerini ve kendilerini savunacak beyanda bulunamayacaklardır. Yeni partilerin ve mensuplarının kamuoyuna tanıtılmaları için yapılacak faaliyetlerde feshedilmiş siyasi partilere ve mensuplarına yönelik suçlayıcı, methedici veya savunucu nitelikte beyanda bulunulmayacaktır. 12 Eylül'den itibaren MGK icraatı, Cumhurbaşkanının yurtiçi gezilerinde yaptıkları beyanlar, Sıkıyönetim Komutanlarının yasakları ve kararları eleştirilmeyecektir.⁷³⁰

Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici birinci maddesinde yer alan 10 yıl süre ile siyasi faaliyette bulunma yasağı kapsamına ve 5 yıl süre ile siyasi kısıtlama kapsamına giren kişilerin listesi 29 Nisan'da açıklanmıştır. Kanunun geçici birinci

⁷²⁸ T.C. Resmi Gazete, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, ss. 19, 20.

⁷²⁹ T.C. Resmi Gazete, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, ss. 25-27.

⁷³⁰ T.C. Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 24 Nisan 1983, s. 28.

maddesinin a bendine⁷³¹ göre Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan dahil olmak üzere toplam 242 kişi 10 yıl boyunca politika yapamayacak, hiçbir siyasi partide görev alamayacak ve yeni kurulacak siyasi partileri desteklediklerini ima edemeyeceklerdir. Kanunun geçici birinci maddesinin b bendine⁷³² göre 467, ikinci fıkrasına⁷³³ göre ise 14 kişiye 5 yıl siyasi kısıtlama getirilmiştir.⁷³⁴

Siyasi Partiler Kanunu'nun maddeleri arasında en çok dikkatleri çeken, geçici dördüncü maddede yer alan MGK'nın parti kurucularını inceleme yetkisi olmuştur. Çünkü bu inceleme yetkisi bir "onay" ya da "veto" yetkisi anlamına gelebileceği şeklinde yorumlanmış ve bu yetkinin her iki durumda da demokrasi açısından uygun olmadığı belirtilmiştir.⁷³⁵ Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Evren hem kanunu tanıtmak hem de gerekçelerini izah etmek için yurt gezisine çıkmıştır. Evren, MGK'nın parti kurucularını inceleme yetkisine ilişkin olarak 14 Mayıs'ta yaptığı Kırklareli konuşmasında, uygun görülmeyen kişilerin parti kurmasına izin verilmeyeceğini belirtmiştir.⁷³⁶ Parti kurucularını inceleme yetkisi, kurulacak partilerin sağlam temeller üzerine oturtulabilmesi savıyla gerekçelendirilmiştir.⁷³⁷

⁷³¹ Siyasi Partiler Kanunu Geçici Madde 1/a) "1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasi partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar, siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, s. 25.

⁷³² Siyasi Partiler Kanunu Geçici Madde 1/b) "1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, kurulacak siyasi partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzeri organlarda görev alamazlar." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, s. 25.

⁷³³ Siyasi Partiler Kanunu Geçici Madde 1/2) "1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babında yer alan devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasi partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabi olurlar." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, s. 26.

⁷³⁴ *T.C. Resmi Gazete*, "Tebliğ: 22.4.1983 Tarihli ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun Geçici 1. Maddesinin 1/a Bendine Göre (10) Yıl Süre İle Siyasi Faaliyette Bulunma Yasağı Kapsamına Giren Kişilerin Listesidir", 29 Nisan 1983, ss. 2-13.; Günaydın, "Yasaklar Listesi Açıklandı", 30 Nisan 1983, s. 3.

⁷³⁵ Teoman Erel, "Onay' Değerlendirmesi", *Milliyet*, 4 Mayıs 1983, s. 6.

⁷³⁶ *Tercüman*, "Evren: Gerekirse Bazı Kuruculara İzin Vermeyeceğiz", 15 Mayıs 1983, ss. 1, 14.

⁷³⁷ *Cumhuriyet*, "Seçim 6 Kasım'da", 30 Nisan 1983, s. 7.

3.3. Yeni Milletvekili Seçimi Kanunu

2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'a göre Kurucu Meclis'in görevleri arasında üçüncü sırada milletvekili seçim kanununun hazırlanması yer almaktadır. Seçim kanunu, anayasanın ve Siyasi Partiler Kanunu'nun hükümleri göz önünde bulundurularak hazırlanacaktır.⁷³⁸ Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı Şubat 1983'te Milliyet gazetesine verdiği demeçte siyasi partiler yasa tasarısının Danışma Meclisi Genel Kurulu'ndan geçmesinin ardından seçim yasa tasarısını hazırlamaya başlayacaklarını bildirmiştir. Ancak tasarı hazırlanmaya dahi başlanmamış olmasına rağmen Aldıkaçtı, tasarının 42 maddeden oluştuğunu ve tamamlanmasının fazla zaman almayacağını belirtmiştir. Aldıkaçtı'ya göre önemli olan seçim sistemine karar vermektir. Zira seçim sistemi tespit edilince tasarı hazır anlamına gelmekteydi. Aldıkaçtı'nın bu açıklaması, anayasada ve siyasi partiler yasasında gündeme geldiği gibi hazır bir seçim yasa tasarısı olduğu ve Danışma Meclisi'nin görevinin de bu tasarıyı onaylamak olduğu yönünde şüphe oluşturmuş ve eleştirilmiştir.⁷³⁹ Aslında Evren, 23 Ekim 1981 tarihinde DM'nin açış konuşmasında seçim sistemi konusundaki beklentisini şu sözlerle ifade etmiştir.⁷⁴⁰

Küçük küçük partilerin koalisyon döneminde ne müşküller çıkardığı, iktidarda kalabilmek uğruna bu küçük partilere ne tavizler verildiğini hep beraber gördük ve yaşadık. Ayrıca önseçim rezaletini de biliyorsunuz. Parayla satın alınan kişilerin önseçimde neler yaptığı da hala hafızalarımızda yaşıyor. Vatandaşın bir robot olmadığı bilinci içerisinde bu aksaklıkları ve parti enflasyonunu önleyecek bir seçim sistemini bütün millet sizlerden beklemektedir.

Anayasa Komisyonu, seçim kanunu tasarısı üzerindeki çalışmalarına 23 Mart 1983 günü iki alt komisyon oluşturarak başlamıştır. Alt komisyonlardan birisi seçim sistemini düzenlemekle, diğeri de seçim kanununun diğer maddelerini ele almakla görevlendirilmiştir.⁷⁴¹ Anayasa Alt Komisyonu seçim sistemine ilişkin olarak yüzde 10 oranında bir baraj konulmasını ve seçim sonuçlarının basit D'Hondt sistemine göre hesaplanmasını benimsemiştir. Bu sisteme göre bir seçim bölgesindeki geçerli oy sayısı o bölgeden çıkacak milletvekili sayısına bölünecek ve elde edilen "seçim sayısı"nın aşan milletvekilleri seçilmiş sayılacaklardır. Seçim sayısını aşmayan partiler yüzde 10'luk barajı aşsalar bile o bölgeden milletvekili

⁷³⁸ T.C. Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30 Haziran 1981, ss. 1, 2.

⁷³⁹ Teoman Erel, "Hazır Metin mi, Ani İlham mı?", *Milliyet*, 24 Şubat 1983, s. 8.

⁷⁴⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 1, 1'inci Birleşim, 23 Ekim 1981, s. 5.

⁷⁴¹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, 89'uncu Birleşim, 25 Nisan 1983, s. 4.

çıkaramayacaklardır.⁷⁴² Anayasa Komisyonu raporunda D'Hondt sistemiyle amaçlananın “ufak partilerin yasama meclisinde temsilinin önlenmesi”, “mahalli partilerin oyların dağılmasına sebep olmalarının engellenmesi”, “parlamento faaliyetlerinde istikrar ve hükümetlerin devamında istikrar sağlanması” olduğu yer almıştır.⁷⁴³ Anayasa Komisyonu D'Hondt sisteminin yanında Kıbrıs seçim sistemini de incelemiştir. Kıbrıs seçim yasası 1976 yılında Orhan Aldıkaçtı yönetiminde hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sisteme göre seçimler için birleşik oy pusulası hazırlanmaktadır. Pusulada hem partilerin ve bağımsızların aday listeleri hem de tercih edilecek partinin adı ve amblemi yer almaktadır. Böylece vatandaş partisine oy verirken milletvekili adaylarını da listeden işaretleyebilmektedir. Seçim sonunda ise “birleşik oy pusulasında adı bulunan siyasal parti listesindeki adayların tümünün toplam olarak aldıkları geçerli oy sayısı, o partinin aldığı oyu” göstermektedir. Bu sistemle seçmenler hiçbir partiye oy atmadan karma olarak milletvekillerini seçebilmektedirler. Ancak Aldıkaçtı, Türkiye'deki okur-yazarlık oranının Kıbrıs seçim sisteminin uygulanmasını güç hale getirdiğini belirtmiştir.⁷⁴⁴ Evren ise yapılacak seçim kanununun, önceki seçim sistemlerinden birçok noktada farklı olacağına değinerek Türk milletinin yüzde 70'i aşan bir okur-yazarlık seviyesine ulaştığını ve seçim sisteminin de buna göre olacağını vurgulamıştır.⁷⁴⁵ Evren'in bu açıklamasından sonra Aldıkaçtı Kıbrıs sistemine yönelmiştir.⁷⁴⁶ Yapılan çalışmalar doğrultusunda Komisyon seçim yasa tasarısını tamamlamış ve 15 Nisan 1983'te Danışma Meclisi'ne sunmuştur.⁷⁴⁷ Anayasa değerlendirmelerinde olduğu gibi seçim yasa tasarısı da geçmiş döneme bir tepki olarak nitelendirilmiştir. Çünkü anayasanın, siyasi partiler yasasının ve seçim yasasının başkanlık sistemini öne çıkardığı ve siyasi partilerin etkinliğini azalttığı belirtilmiştir.⁷⁴⁸

Tasarının Danışma Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlandığı 25 Nisan günü Aldıkaçtı yaptığı açıklamada sunulan seçim sisteminin, İsviçre seçim sisteminden esinlenilerek hazırlanmış olan Kıbrıs seçim sisteminin Türkiye'ye

⁷⁴² *Tercüman*, “Anayasa Komisyonu'na Bağlı Alt Komisyon Seçimlerde Ülke Çapında Yüzde 10 Baraj ve Basit D'Hondt Sistemini Benimsedi”, 6 Nisan 1983, ss. 1, 14.

⁷⁴³ Hikmet Sami Türk, “Seçim Sisteminde Bölücülük Tartışması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38/1, 1981, ss. 53, 54. (53-64)

⁷⁴⁴ *Milliyet*, “Anayasa Komisyonu, Kıbrıs Seçim Sistemini İnceliyor”, 3 Nisan 1983, s. 9.

⁷⁴⁵ *Tercüman*, “Geçmiş Düşünceye İzin Vermeyeceğiz”, 11 Nisan 1983, ss. 1, 14.

⁷⁴⁶ Teoman Erel, “Bazı İşaretler”, *Milliyet*, 12 Nisan 1983, s. 6.

⁷⁴⁷ *Cumhuriyet*, “DM Seçim Yasasını 25 Nisan'da Görüşmeye Başlıyor”, 15 Nisan 1983, ss. 1, 7.; Anayasa Komisyonu'nun kabul ettiği Milletvekili Seçim Kanun Tasarısı için bkz. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, 149'uncu Birleşim, 10 Haziran 1983, ss. 32-46.

⁷⁴⁸ *Milliyet*, “Yeni Seçim Tasarısı”, 18 Nisan 1983, ss. 1, 11.

ayarlanmış şekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu sistemin, hükümet krizlerini önleyecek bir çoğunluğun parlamentoda bulunmasını sağlayacağına değinmiştir. Aldıkaçtı, sundukları sistemin dünyanın en adil ve demokratik sistemi olmadığını kabul etmekle birlikte ülke gerçeklerine en uygun sistem olduğuna inanmıştır.⁷⁴⁹ Danışma Meclisi'nde eleştiriler genel olarak ilk günden itibaren yüzde 10'luk baraj ve karışıklık yaratabileceği gerekçesiyle birleşik oy pusulası uygulamalarına getirilmiştir. Meclis üyelerinden Nazmi Önder tercihli oy seçeneğinin ülke şartlarına uygun olmadığı üzerinde dururken, Özer Gürbüz yüzde 10 barajının yüzde 8'e indirilmesini ve "il seçim sayısı" adı verilen il çapındaki barajın kaldırılmasını teklif etmiştir.⁷⁵⁰ Genel Kurul'da tasarı üzerindeki görüşmeler 6 Mayıs 1983'te son bulmuş ve Komisyon'un sunduğu tasarı ufak değişikliklerle genel olarak kabul edilmiştir. Meclis üyelerinden Mehmet Hazer kabul edilen tasarının, vatandaşın oy hakkı üzerinde eşitlik ilkesine, anayasa prensiplerine, seçimde adalet ilkesine aykırı maddeler içerdiğini dile getirerek eleştiride bulunmuştur. Getirilen barajı ise yeni partilerin kurulmasını önleyen aşırı bir tedbir olarak nitelendirmiştir.⁷⁵¹

MGK, Danışma Meclisi'nin sunduğu seçim kanunu tasarısını 10 Haziran 1983 günü görüşmeye başlamış ve aynı gün tasarıya son şeklini vererek kanunu kabul etmiştir.⁷⁵² Kanun 13 Haziran 1983 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun öne çıkan maddeleri incelendiğinde milletvekili seçimi tek dereceli olmak üzere nispi temsil sistemine göre genel, eşit ve gizli oyla yapılacaktır. Milletvekili sayısı 400 olarak kabul edilmiştir. TBMM'nin seçimleri beş yılda bir yapılacaktır. Kanunun 10. maddesinde belirtilmiş haller dışında otuz yaşını doldurmuş her Türk vatandaşı milletvekili adayı olabilecektir. Seçimlerde birleşik oy pusulası kullanılacak ancak ilk seçimlerde kullanılmayacaktır. Genel seçimlerde ülke genelinde geçerli oyların yüzde 10'nunu geçemeyen partiler milletvekili çıkaramayacaklardır. Ancak bu barajı sadece bir partinin aşması halinde gerekirse sınır ikinci parti için yüzde ikiye kadar indirilebilecektir. Partilerin milletvekili seçimlerine katılabilmeleri için illerin en az yarısında (34)⁷⁵³ oy verme gününden en

⁷⁴⁹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, 89'uncu Birleşim, 25 Nisan 1983, s. 5.

⁷⁵⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, 89'uncu Birleşim, 25 Nisan 1983, ss. 8-10.

⁷⁵¹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, 97'inci Birleşim, 6 Mayıs 1983, ss. 341-357.; Danışma Meclisi'nin kabul ettiği Milletvekili Seçim Kanunu Tasarısı için bkz. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, 149'uncu Birleşim, 10 Haziran 1983, ss. 21-31.

⁷⁵² *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, 149'uncu Birleşim, 10 Haziran 1983, ss. 296-337.

⁷⁵³ Bu dönemde Türkiye'deki toplam il sayısının yarısı 34 olarak kaydedilmiştir. Bkz. *Hürriyet*, "Bağımsızlar da Veto Edilecek", 14 Haziran 1983, s. 13.; Toplam il sayısı 67'dir. Bkz. *Türkiye*

az altı ay evvel teşkilat kurmuş ve büyük kongrelerini yapmış olmaları veya TBMM’de gruplarının bulunması gerekmektedir. Ancak yapılacak ilk seçimlerde büyük kongrenin yapılması şartı aranmayacak, YSK’nın tespit edeceği seçim dönemi başlangıç tarihine kadar illerin en az yarısında teşkilat kurulmuş olması gerekecektir. Seçime katılan siyasi partiler, oy verme gününden önceki yedinci günden itibaren oy verme gününden önceki gün saat 18.00’a kadar radyo ve televizyonda propaganda yapabileceklerdir. MGK, siyasi partilerce hazırlanacak milletvekili aday listelerini YSK’nın geçici ilanından itibaren 12 gün içinde inceleyerek kesinleştirecektir. İnceleme sırasında MGK’nın hakkında olumsuz karar verdiği aday listeden çıkarılacaktır. MGK’nın bu incelemesi ve verdiği karar bağımsız adaylar için de geçerli olacaktır. Seçimlerin ise 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacağı kaydedilmiştir.⁷⁵⁴

Kanun maddeleri değerlendirildiğinde MGK, siyasi parti kurucuları üzerinde sahip olduğu inceleme yani “veto” yetkisini seçimlere katılacak milletvekili adayları için de uygulayabilecektir. Partiler, veto edilen adayların yerine, MGK’nın olumlu görüşünü alarak yeni adaylarını 2 gün içinde oluşturacaklardır.⁷⁵⁵ Yüzde 10’luk baraj sisteminin ise küçük partileri birleştirerek sadece iki büyük partinin oluşumuna izin vereceği yönünde düşünce doğurmuştur.⁷⁵⁶ Zaten Evren de Sinop gezisinde halka hitaben yaptığı konuşmada, yönetimi büyük partilerin devralmasını amaçladıklarını beyan etmiştir. Ayrıca Evren, MGK’nın milletvekili adaylarını veto yetkisini anti-demokratik bir tedbir olduğunu kabul ederek geçiş döneminde böyle bir uygulamaya mecbur olduklarını gerekçe olarak sunmuştur.⁷⁵⁷ Aslında yeni siyasi partiler ve seçim yasalarıyla Evren’in, iki veya üç büyük merkez partisini destekleyerek komünist, faşist ve teokratlar gibi aşırı yanlılık sergileyen partileri yasaklayan bir sistem getirmek istediği belirtilmiştir.⁷⁵⁸

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983), s. 262.

⁷⁵⁴ *T.C. Resmi Gazete*, “Milletvekili Seçimi Kanunu”, 13 Haziran 1983, ss. 1-17.

⁷⁵⁵ *Milliyet*, “Yeni Seçim Yasası Yürürlüğe Girdi”, 16 Haziran 1983, s. 9.; *The Times*, “Generals Hold Election Veto”, 15 June 1983, pg. 6.

⁷⁵⁶ Bekir Coşkun, “Seçim Kanunu Partileri Birleştirecek...”, *Günaydın*, 14 Haziran 1983, s. 3.

⁷⁵⁷ *Cumhuriyet*, “Evren: Yakında Genelkurmay Başkanlığımdan Çekileceğim”, 18 Haziran 1983, ss. 1, 11.

⁷⁵⁸ Nicholas S. Ludington and James W. Spain, “Dateline Turkey: The Case For Patience”, *Foreign Policy*, No. 50, Spring 1983, <http://www.jstor.org/stable/1148286>, (17.04.2018), pg. 161.

3.4. Yeni Siyasi Partilerin Oluşum Süreci

7 Kasım 1982’de kabul edilen Anayasa’nın 68. maddesinde “Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” ifadesi yer almakla birlikte Anayasa, siyasal partilere birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Anayasanın 69. maddesinde yer alan “Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar; Anayasanın 14. maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar; çıkarlar temelli kapatılır.” hükmü, parti kurma hakkı ve parti faaliyetlerine kısıtlama getirmiştir. Yine 69. maddede yer alan “Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar.” ifadesi, partilerin asli işlevinin yasaklandığı değerlendirilmesini getirmiştir. Taha Parla’ya göre çağdaş demokrasilerde bu gruplarla güç birliği sağlamak, siyasal partilerin varlık nedeni ve temel işlevidir. 69. maddenin bir başka hükmünde “Cumhuriyet Başsavcılığı, kurulan partilerin tüzük ve programlarının ve kurucularının hukuki durumlarının Anayasa ve kanun hükümlerine uygunluğunu, kuruluşlarını takiben ve öncelikle denetler; faaliyetlerini de takip eder.” ifadesi ise partilerin, yürütme organının denetimine alındığını göstermektedir.⁷⁵⁹ Görüldüğü üzere partilere getirilen kısıtlamaların gölgesinde 1983 yılıyla birlikte partileşme sürecine girilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından MGK, 5 Haziran 1981’de 52 sayılı bildiri ile siyasi parti faaliyetlerini yasaklamış, 16 Ekim 1981’de ise siyasi partileri feshetmiştir. 24 Nisan 1983 tarihinde yeni Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girmiş ve 76 sayılı MGK kararı ile siyasi faaliyetler yasağı kalkmıştır. 13 Haziran 1983’te yürürlüğe giren Milletvekili Seçimi Kanunu ile seçimlerin 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacağı hükme bağlanmıştır. Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca siyasi partilerin olmadığı tek dönem 1980-1983 yılları arası olması nedeniyle bu dönemde yeniden partileşme süreci önem taşımaktadır.⁷⁶⁰

7 Kasım 1982’de anayasanın kabul edilmesiyle birlikte yasak olmasına rağmen gayri resmi olarak siyasi faaliyetlerin başladığı görülmektedir. Referandum sonucunda elde edilen %91’in üzerindeki evet oylarının siyasal bir güç haline

⁷⁵⁹ T.C. Resmi Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, s. 17.; Taha Parla, *Türkiye’nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*, 6. Basım, Deniz Yayınları, İstanbul 2009, ss. 120, 121.

⁷⁶⁰ İlhami Soysal, “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2132.

dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Referandumdan çıkan bu sonuç aynı zamanda hükümete verilmiş bir güvenoyu olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle Başbakan Bülend Ulusu'nun adıyla birlikte bir “devlet partisi” düşüncesi gündeme gelmiştir. Böyle bir düşünceyi gündeme getirenlerin arasında eski DP'lilerin ve AP'lilerin de olduğu aktarılmıştır.⁷⁶¹ Merkez partisi veya devlet partisi adı ile adı anılan Ulusu ise memleketin menfaatlerinin gerekleri doğrultusunda kendisine böyle bir görev düştüğüne inandığı takdirde teşebbüste bulunacağını belirtmiştir.⁷⁶² Merkez partisi oluşturma girişimlerinin yanında merkez partisinin sağındaki oyları birleştirmeyi amaçlayan bir parti için de çalışmalar gayri resmi olarak başlamıştı. Bu kapsamda öğretmen okulları eski genel müdürü Ayvaz Gökdemir, “Türk-İslam sentezi çizgisinde yeni bir parti” kuracakları yönünde açıklama yapmıştır.⁷⁶³ Merkez partisi düşüncesi çok geçmeden zayıflamaya başlamış ve yerine tüm sağ oyları bir partide toplama düşüncesi güçlenmeye başlamıştır.⁷⁶⁴ Zira sağın ve solun ılımlı oylarını merkez partisi adı altında toplama düşüncesinin sağda bölünmeye neden olacağı düşünülmüştür. Siyasi partiler kanunu için çalışmaların devam ettiği süreçte Aldıkaçtı da siyasi tercihini açıklamaktan kaçınmamış ve sağa bölünmeyin çağrısında bulunmuştur. Aldıkaçtı'ya göre Osmanlı'dan beri siyasi hayatta ıslahat taraftarları ile kurulu düzen taraftarları bulunmaktaydı. Aldıkaçtı, kurulu düzen taraftarlarının yüzde 60, ıslahat taraftarlarının en fazla yüzde 40 oranında oy potansiyeline sahip olduğunu belirterek sağa olan çağrısında kurulu düzen taraftarlarının birliğini korumaları gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁶⁵

1983 yılının Nisan ayına gelindiğinde Milliyet gazetesi yazarlarından Cüneyt Arcayürek'in yazısına göre Ulusu, merkez sağ oyları toplayan liberal bir parti kurma yönündeki çalışmalarda son aşamaya gelmiş, hatta kurucular listesi elden ele gezmişti. Bununla birlikte Ulusu önder olmaktan aniden vazgeçmişti.⁷⁶⁶ Ancak Ulusu bu konular üzerine yaptığı açıklamada, başbakanlıktan ayrılarak siyasi parti kuracağı yönündeki söylentilerin gerçek dışı olduğunu ve başbakanlık görevine devam etmek

⁷⁶¹ Cüneyt Arcayürek, “7 Kasım'dan Sonra Yeni Adlar Bulunuyordu”, *Milliyet*, 25 Nisan 1983, s. 6.; *Milliyet*, “‘Evet’lerin Bir Partide Toplanmasına Çalışılıyor”, 17 Kasım 1982, s. 1.

⁷⁶² *Cumhuriyet*, “Ulus, Parti Kursu da Başbakanlığı Sürdürecektir”, 22 Kasım 1982, ss. 1, 9.

⁷⁶³ *Milliyet*, “Sağda Milliyetçi Bir Parti Oluşturulacak”, 28 Kasım 1982, s. 8.

⁷⁶⁴ Teoman Erel, “Bölünmemek”, *Milliyet*, 5 Şubat 1983, s. 8.

⁷⁶⁵ *Tercüman*, “‘Kurulu Düzen Taraftarları Birliği Korusa Kazanırlar’”, 4 Şubat 1983, ss. 1, 14.

⁷⁶⁶ Cüneyt Arcayürek, “7 Kasım'dan Sonra Yeni Adlar Bulunuyordu”, *Milliyet*, 25 Nisan 1983, s. 6.

istediğini belirtmiştir.⁷⁶⁷ Evren'in anılarında yer alan ifadeye göre ise Ulusu, parti kurmayı gönülden benimseyememişti. Zira Ulusu, Evren'in ve Konsey üyelerinin ısrarı karşısında bu işe istemeyerek girmişti. 24 Nisan'dan önce Siyasi Partiler Kanunu'nun aslında hazır olduğunu, ancak hemen çıkarmadıklarını belirten Evren, bu süreçte Ulusu'nun yerine başka bir isim aradıklarını yıllar sonra anılarında itiraf etmiştir.⁷⁶⁸ Aslında Ulusu'nun siyasi parti kuruculuğunu üstlenme sürecinde Demirel'den destek beklediği belirtilmektedir. Demirel'in destek vermemesi, Ulusu'nun parti kuruculuğundan çekilmesinde önemli bir etken olarak görülmüştür.⁷⁶⁹

24 Nisan 1983 tarihinde Siyasi Partiler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi⁷⁷⁰ ve MGK'nın 76 sayılı kararıyla⁷⁷¹ birlikte siyasi faaliyet yasağı kalkmış ve parti kurma çalışmaları yasal olarak başlamıştır. Bu doğrultuda başlangıç olarak üç farklı eğilimi yansıtan parti oluşumları ve yeni isimler belirmeye başlamıştır. Bunlardan bir tanesi genelkurmay eski ikinci başkanlarından Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın kurucu heyet başkanlığını üstleneceği, milliyetçi ve muhafazakar bir çizgide olacağı belirtilen Merkez Partisi'dir. İkinci olarak liberal gruplar oluşmaya başlamış ve bunlar içerisinde Aydın Yalçın ve eski AP'li Mehmet Ali Aytaç'ın isimleri geçmeye başlamıştır. Ulusu hükümetinin Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın adı da yeni siyasi oluşum içerisinde geçmeye başlamıştır. Üçüncü grup ise farklı merkezler tarafından yürütülen sosyal demokrat nitelikli bir oluşumdur. Bu yönde parti kurma çalışmaları yürüten isimler arasında Başbakanlık Müsteşarlığı'ndan emekli Necdet Calp, gazeteci-yazar İsmail Cem ve Erdal İnönü ön plana çıkmaya başlamıştır.⁷⁷² Sosyal demokrat kanat olarak nitelendirilen grupta eski CHP oyları toplanmak istenmiş ve bu yönde çalışan gruplar arasında birleşme sağlanması amacıyla temaslar da başlamıştır. Sosyal demokrat bir parti liderliği için adı en çok geçen isim Erdal İnönü olmuş, ancak İnönü sosyal demokrat grupların birleşmelerini bekleme yönünde bir tavır göstermiştir.⁷⁷³ Erdal İnönü ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün

⁷⁶⁷ *Cumhuriyet*, "Ulus: Hükümet ve Parti İşinin Birlikte Yürütülmesi Olanaksız", 16 Nisan 1983, ss. 1, 7.

⁷⁶⁸ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 4, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 135.

⁷⁶⁹ Hüseyin Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", *BAÜSBED*, 12/22, Aralık 2009, s. 170.

⁷⁷⁰ *T.C. Resmi Gazete*, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, ss. 1-27.

⁷⁷¹ *T.C. Resmi Gazete*, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", 24 Nisan 1983, s. 28.

⁷⁷² *Cumhuriyet*, "Çok Sayıda Grup ve Kişi Siyasi Parti Kurma Temasları İçinde", 25 Nisan 1983, ss. 1, 11.

⁷⁷³ *Milliyet*, "Parti Çalışmaları Başkente Kaydı", 27 Nisan 1983, s. 6.

oğlu olması sebebiyle, kurulacak partinin askeri yönetimin getirdiği düzene tehdit oluşturmayacağını göstermek adına öne çıkarılan önemli bir isim olmuştur.⁷⁷⁴ Sosyal demokrat kanatta yer alan Calp birleşme çalışmaları yerine Halkçı Parti için çalışmalarına başlamıştır.⁷⁷⁵ Soldaki birleşme temaslarının yanı sıra sağ gruplarda da birleşme yönünde diyaloglar yaşanmıştır. Bunlar arasında Özal ve Sunalp dışında TRT eski Genel Sekreteri Aytaç Bilgiç grubu; Aydın Yalçın, Naim Talu ve Kamran İnan grubu; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı eski müsteşarlarından Mehmet Gölhan ve arkadaşlarının oluşturduğu grup yer almaktadır.⁷⁷⁶ Ancak Sunalp, diğer sağ gruplarla birleşmek yerine onların kendi yanında görev almasını istemiştir. Aynı şekilde Özal da programlarını beğenenlerin kendileriyle çalışabileceklerini ifade etmiştir. Bunların yanında eski MSP oylarının toplanmasına yönelik olarak İstanbul'da İsmail Müftüoğlu, Ankara'da Gündüz Sevilgen "maneviyatçı-sağcı" nitelikte bir parti için çalışmalar yürütmeye başlamıştır.⁷⁷⁷ Yine eski DP ve AP tabanlı parti oluşumları için de çalışmalar yapılmıştır. AP eski İl Başkanı Hüsamettin Cindoruk, eski AP'nin oylarını birleştirmeyi düşündüğü Büyük Türkiye Partisi kuruluşu için çalışmalar yürütmüştür.⁷⁷⁸ Bu süreçte sol kanat, İnönü ismini birlik sembolü olarak benimserken sağ kanat da Adnan Menderes döneminde cumhurbaşkanlığı yapmış olan Celal Bayar'ı ziyaret ederek elini öpmüş ve duasını almıştır. Ancak Bayar'ın, yeni siyasi dönemde iki büyük partinin çıkmasını istediği ve parçalanan sağın seçim sürecini görmek istemediği gerekçesiyle ziyaretine gelenlerin hiçbirine destek vermediği belirtilmiştir.⁷⁷⁹

Siyasi faaliyet yasağının kaldırıldığı 24 Nisan 1983 tarihinden itibaren, henüz nisan ayı bitmemiş olmasına rağmen sağ oyları toparlamayı hedefleyen Özal ve Sunalp ile sol oyları toparlaması istenen İnönü'nün parti oluşumları kısa sürede güç kazanmaya başlamıştır.⁷⁸⁰ Ancak demokratik sol bir partinin liderliğini üstlenmesi için gelen istekleri değerlendiren İnönü siyasete girmeme kararı almıştır. Bunun üzerine sosyal demokrat kanatta yeniden birleştirici kadro arayışı yoğunlaşmaya

⁷⁷⁴ Derya Kömürcü, "Türkiye'de Sosyal Demokrasi", *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s. 116.

⁷⁷⁵ *Milliyet*, "Parti Çalışmaları Başkente Kaydı", 27 Nisan 1983, s. 6.

⁷⁷⁶ *Tercüman*, "Sağdaki Grupların Hedefi: Tek Parti", 26 Nisan 1983, ss. 1, 14.

⁷⁷⁷ *Milliyet*, "Sağ Gruplar Arasındaki 'Karşılıklı Çağrı' Sürüyor" ve "Özal: 'Merkezde Yer Almayı İstemedim", 28 Nisan 1983, s. 7.

⁷⁷⁸ *Milliyet*, "Cindoruk: 'Bizim Partimiz Esasen Hazır'", 28 Nisan 1983, s. 8.

⁷⁷⁹ Feroz Ahmad, "The Turkish Elections Of 1983", *MERIP Reports*, No. 122, Turkey Under Military Rule, Mar.-Apr. 1984, <http://www.jstor.org/stable/3011796>, (17.04.2018), pg. 6.

⁷⁸⁰ Cüneyt Arcayürek, "3 Canlı Girişim, Bazı Önemli Öğeler", *Milliyet*, 29 Nisan 1983, s. 8.

başlamıştır.⁷⁸¹ Parti oluşumlarının hazırlık çalışmaları değerlendirildiğinde ise Özal'ın önde gittiği görülmüştür.⁷⁸² Bu süreçte, güçlenmeye başlayan üç parti oluşumuyla beraber Nisan ayı bitmeden yirmiye yakın parti kurma girişimleri ve yüzlerce isim her gün gazetelerde yer almıştır.⁷⁸³ Evren 29 Nisan 1983'te Erzincan'da halka hitaben yaptığı konuşmada “yerden mantar biter gibi parti kurucuları çıktı” ifadesini kullanarak parti kuracak olanlara seslenmiş ve bölük pörçük partiler yerine bir araya gelerek güçlü partiler kurmalarını istemiştir.⁷⁸⁴

Evren'in birleşme çağrısından sonra sağ gruplar arasında hareketlilik yaşanmaya başlamıştır. Sol grupta ise kapatılan CHP'nin 47 il temsilcisi 30 Nisan'da Anakara'da toplantı yapmış ve kurulma aşamasına gelen Halkçı Parti'yi göz ardı ederek bölünmeden bir sosyal demokrat parti oluşturulmasına yönelik çalışmalara başlamışlardır. Bölünmeden parti kurmayı amaçlayan il temsilcilerinin Calp ile birleşme konusunda bir teşebbüsleri olmamıştır.⁷⁸⁵ İl temsilcileri, Calp'in yok sayıldığı bir birleşme girişiminde bulunurken Calp de birlik çağrısında bulunmuştur. Ancak Calp'in birlik çağrısı program, kadro ve ilkeler konusunda mutabakat sağlanırsa diğer oluşumların kendisine katılması yönünde olmuştur.⁷⁸⁶ Aslında gruplar arasında birleşmelerin sağlanması kolay değildir. Çünkü siyasette dünyaca tanınmış ve ön plana çıkmış isimlerin yasak kapsamında olması gruplar için birleştirici lider yokluğunu ortaya çıkarmıştır.⁷⁸⁷

Mayıs ayının ilk haftalarına gelindiğinde Cindoruk'un orta-sağ çizgide yürüttüğü partinin kurucuları arasında yer alacak isimler açıklanmaya başlanmıştır. Emekli Orgeneral Ali Fethi Esener, Emekli Tuğgeneral Hasan Sağlam ve Emekli Tümgeneral Vehbi Parlar'ın kurucular arasında yer almasıyla eski askerler dahil bütün kesimlerin temsilcilerinin bir araya getirileceğine inanılmıştır.⁷⁸⁸ 5 Nisan'da ise Sunalp'ın Çankaya Köşkü'nde Evren'le yaptığı görüşme tüm dikkatleri çekmiştir. Sunalp Köşk'e çağrılmış mıydı, yoksa Köşk'e çıkmayı talep mi etmişti?⁷⁸⁹ Bu soru kamuoyunu oldukça düşündürmüştür. Basında bu soruya verilen cevaba

⁷⁸¹ *Cumhuriyet*, “Erdal İnönü Çekildi”, 30 Nisan 1983, s. 1.

⁷⁸² Cüneyt Arcayürek, “3 Canlı Girişim, Bazı Önemli Öğeler”, *Milliyet*, 29 Nisan 1983, s. 8.

⁷⁸³ Füsün Özbilgen, “Aday Furyasının Nedeni”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1983, s. 1.

⁷⁸⁴ *Hürriyet*, “Evren: Seçimler 6 Kasım'da”, 30 Nisan 1983, s. 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 243.

⁷⁸⁵ *Tercüman*, “Kapatılan CHP'nin 47 İl Temsilcisi Parti Kurma Kararı Aldı”, 1 Mayıs 1983, ss. 1, 6.

⁷⁸⁶ *Cumhuriyet*, “Calp, Birlik Çağrısını Tekrarladı”, 11 Mayıs 1983, ss. 1,11.

⁷⁸⁷ Nazlı Ilıcak, “Siyasi Parti Üçgeni”, *Tercüman*, 1 Mayıs 1983, s. 1.

⁷⁸⁸ *Milliyet*, “3 Eski General ‘Orta Sağ’ Gruba Katıldı”, 5 Mayıs 1983, s. 8.

⁷⁸⁹ Cüneyt Arcayürek, “Şaşılmalı İşler...”, *Milliyet*, 6 Mayıs 1983, s. 8.

baktığımızda Sunalp'ın Evren'le görüşme talebinde bulunduğu ifade edilmektedir.⁷⁹⁰ Sunalp, görüşmenin ardından yaptığı yazılı açıklamada Evren'e sunduğu tüm hususların olumlu karşılandığını ve tam bir mutabakat içerisinde kaldıklarını beyan etmiştir.⁷⁹¹ Evren ise daha sert bir açıklamada bulunarak kimlerle görüşeceği hususunda kimsenin aklına ihtiyacı olmadığını, 12 Eylül öncesine dönülmemesi için görüşmeler yaptığını ve yapmaya devam edeceğini vurgulamıştır.⁷⁹² Bu açıklamanın ardından bir gün sonra 8 Mayıs'ta Evren, daveti üzerine Köşk'e gelen Ali Fethi Esener ve Necdet Calp ile de görüşmüştür.⁷⁹³ Evren'in bu hareketi, herhangi bir partinin destekçisi olamayacağı yönünde izlenim yaratması açısından anlamlı karşılanmıştır.⁷⁹⁴ Evren tarafsız durduğunu göstermeye çalışsa da o dönemdeki niyetinin ne olduğunu anılarında açıkça belirtmiştir. Ulusu'nun yerine parti kurucusu olarak Sunalp uygun görülmesi ve Sunalp de bu görevi kabul etmişti. Sunalp siyaset sahnesine Evren'in isteğiyle çıkmıştı, ancak Evren Sunalp'ın bu işi yürütebileceğinden kuşku da duymuştur. Çünkü halk Sunalp'i tanımıyordu. Hatta Evren, Sunalp'in tanınmamasının getirdiği dezavantajı "Millet Turgut Sunalp'i nereden tanısın? Nereden çıktı bu isim diye sormayacak mıdır? Ben millete nasıl derim ki, bu ismi biz bulduk, buna inanın diye..." sözleriyle ortaya koymuştur. Aslında Evren, Sunalp konusunda hata ettiğini, Sunalp'i desteklemek yerine kendilerinin bir parti kurmamalarından dolayı pişmanlık duyduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁵

Türkiye'deki yeni siyasal oluşumları yakından takip edenler arasında Amerikan yönetimi dikkatleri çekmiştir. Amerikan Elçiliği Çalışma Ataşeliğinde çalışan bazı kişilerin, Türk sendikalistlerle görüşerek demokrat görünümüne bir parti kurmaları yönünde teşvik ettikleri gözlemlenmiştir. Ancak siyasi eğilimin sağ kesime kaymaya başlamasıyla Amerikan Büyükelçisi Hupe'nin Bayar'la bir görüşme yaptığı görülmüştür. Türkiye'deki yetkili çevreler, kendilerinin Amerikan kongrelerinde fikirlerini beyan edebildikleri gerekçesiyle Amerika'nın da Türkiye'deki girişimlerini olağan karşılamaktaydılar. Yani Türkiye'nin iç siyasetine yapılan müdahale olarak

⁷⁹⁰ Teoman Erel, "Destek mi Veriyor? Destek mi İstiyor?", *Milliyet*, 6 Mayıs 1983, s. 8.

⁷⁹¹ *Hürriyet*, "Çankaya Devrede", 6 Mayıs 1983, s. 11.

⁷⁹² *Cumhuriyet*, "Kenan Evren: Siyasi Parti Kurma Hazırlıkları Tehlikeli Gidiş İçinde", 8 Mayıs 1983, ss. 1, 7.

⁷⁹³ *Günaydın*, "Evren Dün Esener ve Calp'le Görüştü", 9 Mayıs 1983, s. 3.

⁷⁹⁴ Teoman Erel, "Suhuletle", *Milliyet*, 10 Mayıs 1983, s. 6.

⁷⁹⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 4, s. 137.

değerlendirmiyorlardı. Amerika'nın girişimleri yetkili kişilerce iyi niyetli bir şekilde yorumlanmış olsa da basın konunun ciddiyetini ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁹⁶

Siyasi Partiler Kanunu'na göre partiler, kuruluş bildirisi ve belgelerini 16 Mayıs 1983 tarihinden itibaren İçişleri Bakanlığı'na vermeye başlayacaklardır. 16 Mayıs'tan önce Nokta dergisi⁷⁹⁷ PİAR Araştırma Merkezi işbirliği ile yeni siyasi isimlerin "popülerliği" konusunda halkın eğilimlerini belirlemek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Çıkan sonuca göre sağ kanatta tanınan isimlerin yüzdelik oranlarla sıralaması şu şekildedir: Turgut Özal %92, Kamran İnan %78, Turgut Sunalp %68, Hüsamettin Cindoruk %30, Muzaffer Özdağ %28, Mehmet Gölhan %20, Aydın Yalçın %20. Görüldüğü gibi eski isimlerin tanınırlık oranı daha yüksektir. Sol kanatta ise sıralama şu şekildedir: Aytekin Kotil %88, İsmail Cem %78, Necdet Calp %20, Dokuzlar Grubu %12, Çağlar Kırçak %6.⁷⁹⁸ Partilerin resmi olarak kuruluş başvuruları başlamadan iki gün önce Evren 14 Mayıs'ta Kırklareli'de halka hitaben yaptığı konuşmada açık bir şekilde kimlerin parti kuracağına kendilerinin karar vereceğini beyan etmiştir. Çünkü Türkiye'yi 12 Eylül sürecine getirmekle sorumlu tuttuğu eski siyasilerin parti kurucusu olarak ortaya çıkmalarına müsaade etmek istememiştir.⁷⁹⁹ Evren'in uygulamaları ve konuşmaları çok az da olsa basında zaman zaman tartışma konusu olabilirken, halka baktığımızda Evren'e karşı yoğun bir ilgi dikkat çekmektedir. Birçok bölgede olduğu gibi Kırklareli'de de halkın düşünceleri taşıdıkları pankartlardan anlaşılmaktaydı: "12 Eylül'ün yüce mimarları hoş geldiniz", "Bizi kurtaracak yol Atatürk'ün yoludur, kahraman Türk milleti Evrenlerle doludur", "Sizinleyiz, sevgi, eşitlik ve güven içindeyiz", "Birlik olduk, kuvvet bulduk", "Ülkemize yeniden hayat veren geliyor, anarşiyi terörü yere seren geliyor, Atatürk ilkesini Türklüğe bayrak yapan, sayın Cumhurbaşkanı Kenan Evren geliyor".⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ Cüneyt Arcayürek, "Bir Tuhaf İlgi", *Milliyet*, 7 Mayıs 1983, s. 8.

⁷⁹⁷ Nokta dergisi yayın hayatına "Haftalık Magazin Dergisi" olarak 1 Mart 1982 tarihinde başlamıştır. Sahibi Ercan Arıklı'dır, ancak dergi zaman zaman el değiştirmiştir. 1983 Mart ayında ise değişikliğe giderek "Haftalık Haber Dergisi" formatına girmiştir. Dergi, darbe ve andıç haberleri gerekçesiyle 2007 yılında kapatılmıştır. Derginin duruşu ise sol-demokrat bir çizgide olmuştur. Bkz. Mehmet Suiçmez, *Dergi Haberciliği ve Nokta Dergisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, ss. 72,73, 88.; Zafer Çeler, "1980'lerde Türkiye'de Cinsellik ve Nokta Dergisi", *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 8/2, 2011, s. 285.

⁷⁹⁸ "Şimdilik Eskiler Tanınıyor", *Nokta*, S. 11, 9-15 Mayıs 1983, s. 12.

⁷⁹⁹ *Günaydın*, "Evren 'Bu Millet Ne Çekmişse Koalisyondan Çekmiştir'", 15 Mayıs 1983, s. 3.

⁸⁰⁰ *Milliyet*, "Evren'e Karanfil Verildi", 15 Mayıs 1983, s. 7.

16 Mayıs tarihi itibarıyla İçişleri Bakanlığı'na ilk kuruluş dilekçesini Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) vermiş ve "alındı" belgesini almıştır. Askeri yönetim ve hükümet tarafsız bir imaj çizmeye çalışırken, Sunalp ve heyetini kabul eden İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner'in heyecanla "partimiz" ibaresini kullandığı, ardından "partiniz" şeklinde düzeltiltiği basının dikkatinden kaçmamıştır. Parti Genel Merkezi'nde yapılan ilk toplantıda Turgut Sunalp Genel Başkanlığa seçilmiştir. Genel Başkan Yardımcılıklarına Ahmet İhsan Kırımlı, Sabri Keskin, Musa Ögün ve Davut Akça, Genel Sekreterliğe TRT eski Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu, Genel Saymanlığa Abdurrahman Güler getirilmiştir. Parti, çoğunluğunu hukukçuların oluşturduğu 41 kurucu üye ile faaliyete geçmiştir.⁸⁰¹ MDP'nin kuruluşunu haber konusu eden The Times gazetesi partinin zımnî asker onayı ile kurulduğunu açıkça belirtmiştir.⁸⁰² MDP'nin seçim beyanname ve programında amaç ve ilkeler şu şekilde sıralanmıştır:⁸⁰³

Atatürk milliyetçiliği, 12 Eylül ruh ve felsefesi, Anayasamız, milli kültür ve tarih şuuru, çağdaş bilim ve teknolojiden oluşan beş temel ilke çerçevesi içinde kalkınma temel hedefleri:

- 1- Hızlı sanayileşme ve dışa açılma.
- 2- Tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılıkta verim artırımını.
- 3- Madencilik ve turizmin geliştirilmesi.
- 4- Öncelikle enerji sorununun çözümlenmesi.
- 5- Esnaf ve sanatkarın destek ve teşvik edilmesi.
- 6- Ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaştırılması.
- 7- İşsizlik ve enflasyonun önlenmesi.
- 8- Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal güvenliğin ıslahı.
- 9- Dengeli ve sağlıklı şehirleşme, yerleşme ve konut sorununa çözüm bulunması.
- 10- Gelir dağılımının iyileştirilmesi.

MDP'nin kurulmasından sonra sağ kanatta birleşme yönünde teşebbüsler devam etmiştir. Ali Fethi Esener, Hüsamettin Cindoruk ve Mehmet Gölhan grubunun oluşturduğu Büyük Türkiye Partisi Özal'la birleşme konusunda temaslarda bulunmuştur. Ancak Özal, ekonomik konularda anlaşma sağlanamadığı için Cindoruk grubuyla birleşmeyi kabul etmemiştir.⁸⁰⁴ Sol kanatta ise farklı iki oluşum kesinlik kazanmıştır. İnönü, sosyal demokrat tabandan gelen bütünleşme istekleri doğrultusunda Batılı anlamda sosyal demokrat bir partinin kuruluşunda görev

⁸⁰¹ *Hürriyet*, "Huzurlarımızda İlk Parti", 17 Mayıs 1983, s. 11.

⁸⁰² *The Times*, "Turkey's First Party Since Coup Founded With Tacit Military Approval", 17 May 1983, pg. 8.

⁸⁰³ "Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları", <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198908036.pdf>, (12.04.2019), s. 3.

⁸⁰⁴ *Günaydın*, "Turgut Özal: 'Cindoruk Grubu İle Birleşmeyeceğim'", 18 Mayıs 1983, s. 3.

alacağını 18 Mayıs'ta resmen ilan etmiştir.⁸⁰⁵ İnönü, bu süreçte sosyal demokrat kesimi toplayabilecek bir güç olarak görülmüş ve desteklenmiştir.⁸⁰⁶ Calp ise solda yer alan diğer oluşumun ismi olarak solun tek bir çatı altında birleşmesine karşı olduğunu açıkça belirtmiştir.⁸⁰⁷

20 Mayıs tarihine gelindiğinde Özal, Calp ve Esener partilerinin kuruluş dilekçelerini İçişleri Bakanlığı'na vermişlerdir. Partilerinin isimleri sırasıyla Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Büyük Türkiye Partisi (BTP)'dir.⁸⁰⁸ 37 kurucudan⁸⁰⁹ oluşan ANAP'ın Genel Başkanlığı'na Turgut Özal seçilmiştir. Genel Başkan Yardımcılıklarına Hüsnü Doğan, Halil Sılgın, Şadi Pehlivanoglu ve Adnan Kahveci, Genel Sekreterliğe Veysel Atasoy getirilmiştir. Partinin amblemi kırmızı, yeşil ve turuncu bir gökkuşağı görüntüsündeki çerçeve içerisindeki bal peteği görünümlü Türkiye haritasının üzerinde yer alan turuncu renkli bir arı figüründen oluşmaktadır.⁸¹⁰ ANAP'ın seçim beyanname ve programında amaç ve ilkeler şu şekilde sıralanmıştır:⁸¹¹

- 1- Asıl olan fert ve toplum mutluluğu görüşü ile sosyal adalet ve fırsat eşitliği.
- 2- İktisadi kalkınmanın hızlandırılması, refahın yaygınlaştırılması.
- 3- İşsizliğin ve fakirliğin kaldırılması.
- 4- İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünün esas kabul edilmesi.
- 5- Milli Eğitimde gençlerin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı milli ve ahlaki değerleri benimsemiş, saygı, sevgi ve müsamaha duygulan yüceltilmiş olarak yetiştirilmeli.
- 6- Siyasi mücadelede ikna, uzlaşma, fikre hürmet düsturlarına sadakat.
- 7- Hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı, büyük ve güçlü Türkiye.

Özal parti programında kendilerini milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi parti olarak tanımlamış ve gayelerinin Türkiye'yi kavgasız, ileri ve modern hale getirecek bir siyasi tablo oluşturmak olduğunu ifade etmiştir.⁸¹²

⁸⁰⁵ *Cumhuriyet*, "Prof. Erdal İnönü, Sosyal Demokrat Kanatta Parti Kuruluşuna Katıldı", 19 Mayıs 1983, s. 1.

⁸⁰⁶ *Milliyet*, "Sosyal Demokratların Yeni Lideri: Erdal İnönü", 19 Mayıs 1983, s. 6.

⁸⁰⁷ *Milliyet*, "İnönü, Evren'le Görüşecek", 20 Mayıs 1983, s. 7.

⁸⁰⁸ *Günaydın*, "Büyük Türkiye Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti Dün Resmen Kuruldular", 21 Mayıs 1983, s. 3. ; *The Times*, "Three More Parties Join Turkey's Election Rush", 21 May 1983, pg. 6.

⁸⁰⁹ *Tercüman*, "Kurucular", 20 Mayıs 1983, s. 6.; Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986. s. 141.

⁸¹⁰ *Milliyet*, "3 Yeni Parti Siyasi Yaşama Katıldı", 21 Mayıs 1983, s. 6.

⁸¹¹ "Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları", <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198908036.pdf>, (12.04.2019), s. 3.

⁸¹² "Anavatan Partisi Programı-Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyanname-Hükümet Programı", <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198604150.pdf>, (12.04.2019), s. 9.

32 kurucudan⁸¹³ oluşan HP'nin Genel Başkanlığına Necdet Calp seçilmiştir. Genel Sekreterliğe Ümit Teoman, Genel Başkan Yardımcılıklarına Turgut Altunkaya, Aytekin Yıldız, Niyazi Aras, Şerafettin Uğur getirilmiştir.⁸¹⁴ Partinin amblemi, içerisinde HP yazan güneş figüründen oluşmaktadır. Güneşin saçtığı ışıklar ise 6 kısa ve 6 uzun çizgi ile sembolleştirilmiştir.⁸¹⁵ Programında cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerine 6 temel ilke olarak yer veren HP kendisini “sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmeye çalışan, devletçiliğe ağırlık veren, özgürlükçü parlamenter demokrasiye bağlı sosyal demokrat bir parti” olarak tanımlamıştır.⁸¹⁶ Partinin seçim beyanname ve programında amaç ve ilkeler şu şekilde sıralanmıştır:

- 1- Katılımcı, etkin ve demokratik planlama.
- 2- Plana uygun çalışan özel teşebbüsün desteklenmesi.
- 3- Ülke çıkarına uygun yabancı sermayenin özendirilmesi.
- 4- Bölgesel dengesizliğin giderilmesi.
- 5- İşsizliğe çözüm bulunması.
- 6- Hızlı kalkınmanın gerçekleştirilmesi.
- 7- Var olan kaynakların tasarruflu kullanımı ve yeni kaynak yaratıcı önlemler alınması.
- 8- Atıl kapasitenin harekete geçirilmesi.
- 9- Çağdaş ve adil vergi sisteminin gerçekleştirilmesi.
- 10- KİT'lerin geliştirilmesi ve verimlerinin artırılması.
- 11- Çağdaş uygarlığa erişmek için tüm kaynakların seferber edilmesi.
- 12- Devletçiliğe ağırlık veren karma ekonomi modelinin savunulması.
- 13- Devlet tüketiminde savurganlığın önlenmesi.
- 14- Vergi tahsilatının hızlandırılması.
- 15- Vergi adaletsizliğinin ve vergi kaçığının önlenmesi.
- 16- Yerel hizmetlerin iyileştirilmesi.
- 17- Hayat pahalılığının önlenmesi.
- 18- Dar gelirli halkın satın alma gücünün artırılması.
- 19- Ulusal gelirin adil dağılımının sağlanması.
- 20- Tüketicinin korunması, esnaf ve zanaatkarın desteklenmesi.
- 21- Dış ilişkilerin çıkar dengesine dayandırılması.
- 22- Dış ticaret açığının kapatılması. Çiftçi gelirinin artırılması.

ANAP, HP ve MDP'nin ekonomi politikalarını karşılaştırdığımızda ANAP, rekabet şartlarının hakim olduğu serbest pazar ekonomisini; HP, devletçiliğe ağırlık veren karma ekonomi modelini; MDP ise özel sektöre ağırlık veren karma ekonomi modelini benimsemiştir.⁸¹⁷

⁸¹³ Tercüman, “Halkçı Parti'nin Kurucular Listesi Açıklandı”, 20 Mayıs 1983, s. 6.; Turgut, *12 Eylül Partileri*, ss. 202, 203.

⁸¹⁴ *Cumhuriyet*, “Necdet Calp: Birleşmeye Her Zaman Açığız”, 21 Mayıs 1983, s. 1.

⁸¹⁵ Tercüman, “Halkçı Parti'nin Amblemi”, 20 Mayıs 1983, s. 6.

⁸¹⁶ “Halkçı Parti Programı”, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/600/199201397_1983.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (12.04.2019), s. 1.

⁸¹⁷ “Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları”, <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198908036.pdf>, (12.04.2019), ss. 3, 4.

68 kurucudan⁸¹⁸ oluşan BTP'nin ise Genel Başkanlığına Ali Fethi Esener seçilmiştir. Genel Başkan Yardımcılıklarına Alparslan Yüzbaşıoğlu ve Mehmet Dülger (Tercüman gazetesi Genel Müdürü), Genel Sekreterliğe Hasan Sağlam getirilmiştir.⁸¹⁹ Partinin amblemi petek üzerinde yer alan arı şeklinde belirlenmiş,⁸²⁰ ancak ANAP'ın amblemi ile benzerlik taşıdığı için⁸²¹ meşale tutan sağ el şeklinde yeni bir amblem hazırlanmıştır.⁸²² MDP'nin 12 Eylül felsefesine olan inancını açıkça belirtmesinin ardından BTP de 12 Eylül darbesinin savunucu olmuş⁸²³, adalet, hürriyet ve milliyetçiliği temel ilke olarak benimsemiştir.⁸²⁴ Partinin kuruluşundan bir gün sonra çoğunluğunu eski AP'li eski bakan ve milletvekillerinin oluşturduğu⁸²⁵ 138 eski parlamenter⁸²⁶ BTP'ye katılmıştır.⁸²⁷ Bu tablo, sağ tabanı temsil etme konusunda BTP'nin öne çıktığı değerlendirmelerini de beraberinde getirmiştir.⁸²⁸ Dört siyasi partinin kurulmasının ardından MGK, partilerin kurucu üyelerini incelemeye başlamıştır.⁸²⁹ MGK Genel Sekreterliği raporunda, kurulan dört siyasi parti ve kurulma çalışmaları devam eden İnönü'nün partisi için dikkat çeken değerlendirmeler yer almıştır:⁸³⁰

Milliyetçi Demokrasi Partisi/Konsey'in muvafakati (onayı) ile emekli Orgeneral Turgut Sunalp tarafından kurulmuş. Kurucular Kurulu Konseyce incelemeye alınmıştır. Büyük Türkiye Partisi/Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan ve Ali Fethi Esener tarafından kuruldu. Ama aslında perde arkasında Süleyman Demirel ve ekibi tarafından idare ediliyor. Anavatan Partisi/Turgut Özal'ın kurduğu bu partinin kurucular listesi de Konseyde incelemededir. Özal ve ekibi sakin bir çalışma içerisinde görülüyor. Halkçı Parti/Partiyi kuran Calp'ın kurucular listesi de tetkikte. Aşırı sol görüşlü üç kişi partiden çıkarılmıştır. Şimdiki görünümü ile kapatılan CHP'nin devamı olarak görülüyor. Erdal İnönü'nün kurmak istediği partiye gelince, bu grubun bütün çabaları CHP'nin devamını sağlayacak bir davranış içerisinde oldukları merkezindedir. Aşırı solcu, Marksist, Leninist olarak tanınan kişilerin bu partide yer almaya başladıkları anlaşılıyor. Henüz kurucular listesi ve kuruluş listesi gelmedi.

⁸¹⁸ *Tercüman*, "Esener BTP'nin Genel Başkan Adayı", 20 Mayıs 1983, s. 6.; Turgut, *12 Eylül Partileri*, ss. 240, 241.

⁸¹⁹ *Cumhuriyet*, "Siyasal Yaşama Üç Parti Daha Katıldı", 21 Mayıs 1983, s. 1.; *Cumhuriyet*, "Esener: 12 Eylül'ün İyiliklerini Daha İleriye Götüreceğiz", 24 Mayıs 1983, ss. 1, 11.

⁸²⁰ *Tercüman*, "Esener BTP'nin Genel Başkan Adayı", 20 Mayıs 1983, s. 6.

⁸²¹ *Milliyet*, "3 Yeni Parti Siyasal Yaşama Katıldı", 21 Mayıs 1983, s. 6.

⁸²² *Cumhuriyet*, "BTP'nin Amblemi: 'Millete Uzanan El'", 28 Mayıs 1983, ss. 1, 11.

⁸²³ *Cumhuriyet*, "Esener: 12 Eylül Harekatının Savunucuyuz", 21 Mayıs 1983, s. 1.

⁸²⁴ *Tercüman*, "Esener BTP'nin Genel Başkan Adayı", 20 Mayıs 1983, s. 6.

⁸²⁵ Turgut, *12 Eylül Partileri*, s. 243.

⁸²⁶ BTP'ye katılan eski parlamenterlerin sayısı bazı basın organlarında 134, 144 ve 141 şeklinde yer almıştır. Bkz. *Milliyet*, "BTP'ye 134 Eski Parlamenter Girdi", 22 Mayıs 1983, s. 6.; *Cumhuriyet*, "Çağlayangil ve 143 Eski Parlamenter BTP'ye Katıldı", 22 Mayıs 1983, s. 1.; *Tercüman*, "Çağlayangil ve 140 Eski Parlamenter BTP'ye Katıldı", 22 Mayıs 1983, s. 1.

⁸²⁷ *Günaydın*, "138 Eski Parlamenter Büyük Türkiye Partisi'ne Girdi", 22 Mayıs 1983, s. 3.

⁸²⁸ Yalçın Doğan, "Sağda Olay Bitti", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1983, s. 1.

⁸²⁹ *Cumhuriyet*, "MGK, Parti Kurucularını 'İncelemeye' Başladı", 22 Mayıs 1983, s. 1.

⁸³⁰ Hikmet Özdemir, "1980 ve Sonrası", *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, s. 233.

Bu süreçte bazı basın organlarının yaptığı gibi Yankı⁸³¹ dergisi de yapılacak olan seçime ilişkin kamuoyu araştırması yapmış ve 30 Mayıs-5 Haziran 1983 tarihli sayısında yayınlamıştır. Seçmen kitlesinin örneği olarak kabul edilen ve Türkiye'deki toplam 67 ilin her birinden seçilen çeşitli meslek ve sosyal kesimlere mensup 3'er kişi ile yapılan araştırmada üç soru yöneltilmiştir. Toplamda 201 kişinin katıldığı araştırmaya göre "Koalisyon hükümeti ister misiniz?" sorusuna katılımcıların %93,5'i "istemem" cevabını verirken %6,5'i "olabilir" demiştir. İkinci soru "Çok sayıda partinin kurulmasının ve oyların bölünmesinin nasıl karşılandığı"dır. Katılımcıların %80'i hayır diyerek bu durumu olumsuz karşıladıklarını, %20'si ise evet diyerek olumlu karşıladıklarını belirtmişlerdir. Üçüncü soru "Partiler birleşmezlerse ne yaparsınız?" olmuş ve verilen cevaplar yüzdelik sıralaması ile "en güçlü partiye veririm % 57", "karma liste %19", "tuttuğum partiye veririm %16", "farklı cevaplar %8" şeklinde olmuştur. Araştırmanın sonucuna göre katılımcıların çoğunluğu tek parti iktidarını istemekte ve bu nedenle en güçlü gördüğü partiye oy verme eğilimi taşımaktadır.⁸³²

Kurulan siyasi partilerin kurucularını inceleyen MGK, 31 Mayıs 1983 tarihinde yayınladığı 79 sayılı kararla, demokratik yasal işleyişin dışına çıkarak BTP'nin kapatıldığını açıklamıştır. Kararın gerekçesinde BTP'nin vatandaşları kamplara bölmeye yeltendikleri ve feshedilmiş bir siyasi partinin varlık ve felsefesini devam ettirdikleri yer almıştır. Karara göre Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan, Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Deniz Baykal olmak üzere 16 eski ve yeni siyasiler Çanakkale'de (Zincirbozan) zorunlu ikamete tabi tutulmuşlar,⁸³³ başka bir deyişle sürgün edilmişlerdir.⁸³⁴ 79 sayılı kararın ilanından bir gün sonra Çorum'da konuşma yapan Evren, BTP'nin kapatılma gerekçelerine daha detaylı değinerek ismini açıkça belirtmese de kapatılmış olan AP ile bağımlı ortaya koymak istemiştir. Buna göre AP'nin eski yöneticilerinin kardeşleri, yakınları ve eski milletvekilleri toplu halde BTP'de yer alarak intikam duygularıyla haince planlar

⁸³¹ Derginin yayını haftalık olarak 1970 yılında başlamış ve günümüzde de devam etmektedir. Dergi siyasi-aktüel bir niteliğe sahiptir. Bkz. <http://www.yanki.com.tr/?sayfa/hakkimizda>, (13.04.2019).; Dergi kendisini özgürlükçü, parlamenter demokrasiden, cumhuriyetten, laiklikten, sosyal adaletten ve tüm Atatürk ilkelerinden yana bir haber ve fikir dergisi olarak tanımlamıştır. Bkz. "Basın Özgürlüğü", *Yankı*, S. 627, 4-10 Nisan 1983, s. 6.

⁸³² "Yankı'nın 67 İli Kapsayan Büyük Kamuoyu Araştırması", *Yankı*, S. 635, 30 Mayıs-5 Haziran 1983, ss. 12, 13.

⁸³³ *Hürriyet*, "79 No'lu Karar", 1 Haziran 1983, s. 13.; *The Times*, "Turkey's Rulers Crush New Political Party", 1 June 1983, pg. 1.; Doğan, *Dar Sokakta Siyaset* (1980-1983), ss. 336-339.

⁸³⁴ Hüseyin Akyol, *Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler*, Pelikan Yayınevi, İstanbul 1996, s. 118.; Cemal, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü-2*, s. 243.

hazırlamaktaydılar. Hatta Evren'e göre BTP'nin ambleminde yer alan el işareti, oy kullanılırken "demiri ele bas" anlamı taşıyacak ve sonucunda "Demirel" ortaya çıkacaktı.⁸³⁵ Yabancı ülkelerin de dikkatini çeken BTP'nin kapatılması The Times gazetesinde, askeri yönetimin yeni siyasi partileri ezdiği yönünde değerlendirilmiştir.⁸³⁶

MGK'nın 79 sayılı kararının ardından sağ kesimde tek parti formülü üzerinde arayışlar yoğunlaşmıştır.⁸³⁷ Tavanda bütünleşmeyi sağlayabilecek isimler olarak tekrar Başbakan Ulusu, Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar ve işadamı Mehmet Yorgancıoğlu gündeme gelmiştir.⁸³⁸ Ancak Ulusu⁸³⁹ ve Mehmet Yazar böyle bir hareketin içinde olmayacaklarını belirtmişlerdir.⁸⁴⁰ Bu isimlerin de ötesinde aslında asıl istenilenin, sağdaki tüm güçlerin 12 Eylül felsefesini sürdüreceğini belirten MDP çatısı altında bütünleşmesinin sağlanması olduğu ifade edilmiştir. MDP, yeni girişimlerden bir sonuç alınamayacağını savunarak 79 sayılı karardan sonra herkesi partisi bünyesinde toplanmaya davet etmiştir.⁸⁴¹

Sol kanatta kurulan ikinci parti Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) olmuştur.⁸⁴² 6 Haziran 1983 tarihinde partinin kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na sunan Erdal İnönü, 42 kişiden oluşan kurucu listesini 79 sayılı karar ilan edilmeden önce 29 Mayıs'ta açıklamıştı.⁸⁴³ Kurucu kadronun yapısı incelendiğinde sendikacılıkta, özel sektörde, belediyeceilikte ve devletin ekonomik konularında kritik noktalarda yer almış tecrübeli isimlerin öne çıktığı görülmüştür. Ancak Özal'ın kadrosu ile kıyaslandığında iktisatçıların sayısı az bulunmuş ve Özal'ın karşısında zayıf kalmıştır.⁸⁴⁴ Genel olarak değerlendirildiğinde ise siyasi gözlemciler, SODEP'in sol kesimi toparlayıcı bir etki yaratabilecek kurucular listesi oluşturduğu görüşünde birleşmişlerdir.⁸⁴⁵ İnönü kurucular listesini açıklarken partisinin, Atatürk ilkelerinin bilincinde olduğunu vurgulamış ve ilkeleri sıralarken HP gibi⁸⁴⁶ "milliyetçilik"

⁸³⁵ *Milliyet*, "Evren: 'Bizi Daha Sert Tedbirler Almaya Mecbur Bırakmasınlar'", 2 Haziran 1983, s. 6.

⁸³⁶ *The Times*, "Turkey's Rulers Crush New Political Party", 1 June 1983, pg. 1.

⁸³⁷ *Milliyet*, "Sağ'da Tek Parti Formülü Aranıyor", 4 Haziran 1983, s. 6.

⁸³⁸ *Tercüman*, "Yeni Siyasi Formüller Aranıyor", 3 Haziran 1983, s. 1.

⁸³⁹ *Cumhuriyet*, "Ulus: Parti Çalışmaları İle İlgim Yok", 11 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁴⁰ *Hürriyet*, "Ulus: Parti Kurmayacak", 5 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁴¹ Cüneyt Arcayürek, "MDP'ye Göre İşler Tıkırında", *Milliyet*, 7 Haziran 1983, s. 11.

⁸⁴² *Tercüman*, "'Sosyal Demokrasi Partisi' Kuruldu", 7 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁴³ *Cumhuriyet*, "İnönü: 12 Eylül Öncesine Düşmemenin Yolu Kısıtlayıcı Değil, Düzenleyici Olmaktır", 30 Mayıs 1983, s. 1.

⁸⁴⁴ Teoman Erel, "İnönü'nün Listesinde Denge Arayışı", *Milliyet*, 30 Mayıs 1983, s. 6.

⁸⁴⁵ *Cumhuriyet*, "İnönü'nün Kurucular Listesi", 31 Mayıs 1983, s. 1.

⁸⁴⁶ Teoman Erel, "İnönü'nün Listesinde Denge Arayışı", *Milliyet*, 30 Mayıs 1983, s. 6.

yerine “ulusçuluk” sözcüğünü kullanmıştır.⁸⁴⁷ 6 Haziran’da kuruluş dilekçesinin verilmesinin ardından parti tüzel kişilik kazanmıştır. Partinin Genel Başkanı Erdal İnönü olmuştur. Genel Başkan Yardımcılıklarına Türkan Akyol, Atilla Sav, Cezmi Kartay, Muzaffer Saraç, Genel Sekreterliğe Ahmet Durakoğlu getirilmiştir.⁸⁴⁸ SODEP’in programında öne çıkan noktalar siyasal örgütlenme ve üreticilik olmuştur. Terörü önlemek ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için siyasal örgütlenmenin sağlanması zorunlu görülmüştür.⁸⁴⁹ Sosyal refah devletine varabilmek için ise öncelik üretimin artırılmasında görülmüştür.⁸⁵⁰ Ara rejim döneminde değindiğimiz partiler dışında çok sayıda parti çalışmaları olmuştur. Yeri geldikçe kurulan diğer partilerden bahsedilecektir, ancak dönemin öne çıkan partileri MDP, HP, ANAP ve SODEP konumuzun önemli bir kısmını oluşturacaktır.

Partilerin kurulma süreci devam ederken 13 Haziran 1983’te Milletvekili Seçim Kanunu yürürlüğe girmişti. Seçim sistemini tanıtmaya amaçlı yurt gezileri düzenleyen Evren, açık bir şekilde çok parti kurulmasını istemediğini ifade etmiş ve bu amaçla, “veto” gibi, aldıkları bazı tedbirlerin de antidemokratik nitelik taşıdığını kabul etmiştir. Parti kurmak Anayasa’ya göre serbestti, ancak fazla partileşmeyi “parti enflasyonu” olarak tanımlayan Evren’e göre içinde bulunulan durum ülkenin fazla parti ile idare edilmesi için uygun değildi. Fazla partinin mecliste koalisyona neden olacağı düşüncesi nedeniyle yönetimi büyük partilerin devralabilmesine yönelik baraj gibi uygulamalar getirilmiştir.⁸⁵¹ “Az parti, öz parti” ifadesini kullanan Evren, aynı istikamette olan ve aynı felsefeyi benimseyen partilerin birleşmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁵² Evren’in bu açıklamasının ardından MDP 12 Eylül ruh ve felsefesine inanları, SODEP de programına inananları kendi çatıları altında birleşmeye davet etmiştir.⁸⁵³ Ancak bu dönemde yapılan değerlendirmelere baktığımızda Özal’ın seçim hedefine doğru ilerlediği, MDP’nin ise yerinde saydığı ve Anadolu’da beklenildiği gibi sıcak duygularla karşılanmadığı aktarılmıştır.⁸⁵⁴

⁸⁴⁷ *Hürriyet*, “İnönü’nün 6 İlkesi...”, 30 Mayıs 1983, s. 1.

⁸⁴⁸ *Milliyet*, “SODEP Kuruldu”, 7 Haziran 1983, s. 11.

⁸⁴⁹ *Cumhuriyet*, “SODEP’in Programı Üstüne Siyasal Örgütlenme, Piyasa Ekonomisinde Düzeltme”, 8 Haziran 1983, s. 9.

⁸⁵⁰ Turgut, *12 Eylül Partileri*, s. 288.

⁸⁵¹ *Cumhuriyet*, “Cumhurbaşkanı, Sinop’ta ‘Geçiş Döneminde Bazı Antidemokratik Tedbirler Almak Zorundaydık’ Dedi”, 18 Haziran 1983, ss. 1, 11.

⁸⁵² *Günaydın*, “Evren ‘Bu Memlekete Hizmet Edecek Güçlü Partiler İstiyoruz’”, 20 Haziran 1983, s. 3.

⁸⁵³ *Milliyet*, “SODEP ve MDP Grupları Birleşmeye Çağırıldı”, 21 Haziran 1983, s. 8.

⁸⁵⁴ Cüneyt Arcayürek, “Sağdaki Gelişmelerde ‘Rivayet’ Muhtelif”, *Milliyet*, 21 Haziran 1983, s. 8.

Ara rejim döneminin sağ kanattaki üçüncü partisi Sezai Akdağ ve arkadaşları tarafından 20 Haziran'da kuruluş bildirgesi İçişleri Bakanlığı'na verilen Yeni Doğu Partisi (YDP) olmuştur. Parti, 12 Eylül felsefesini benimsemiştir.⁸⁵⁵ Sağ kanatta dördüncü parti ise 23 Haziran'da Ahmet Nusret Tuna ve Orhan Dengiz tarafından İçişleri Bakanlığı'na kuruluş başvurusu yapılan Doğru Yol Partisi (DYP)'dir.⁸⁵⁶ 28 Haziran'da yapılan toplantıda DYP'nin Genel Başkanlığı'na Ahmet Nusret Tuna seçilmiştir. Genel Başkan Yardımcılıklarına Ali Rıza Yaradanakul, Turgay Üçöz, Galip onursal, Genel Sekreterliğe İsmail Heral getirilmiştir. Ahmet Nusret Tuna yaptığı açıklamada Atatürk ve ilkelerine, 12 Eylül Anayasası'nın ilkelerine sadık kalarak hareket edeceklerini belirtmiştir.⁸⁵⁷

Parti kurucularını inceleyen MGK, 23 Haziran'da yayınladığı 85 sayılı kararla Siyasi Partiler Kanunu'nun 4. maddesindeki⁸⁵⁸ hükme göre SODEP'in Genel Başkanı Erdal İnönü dahil olmak üzere 21 üyenin kurucu olmalarının uygun görülmediğini Cumhuriyet Başsavcılığı'na ve SODEP Genel Merkezine tebliğ etmiştir.⁸⁵⁹ Ancak SODEP'in geri kalan üyeleri partinin siyasal hayatını sürdürme kararı almış⁸⁶⁰ ve 27 Haziran'da yeni kurucu üyelerle birlikte İçişleri Bakanlığı'na başvuru yapmıştır. Partinin Genel Başkanlığına Cezmi Kartay, Genel Sekreterliği'ne Ahmet Durakoğlu seçilmiştir.⁸⁶¹ SODEP'e getirilen vetolar, yönetimin taraf tuttuğunu düşündürmekle birlikte partilerin, "müsaade edilenler" ve "başarısı sakıncalı görülenler" şeklinde iki kategoriye ayrıldığı izlenimini doğurmuştur. Çünkü bu süreçte çoklu gruplardan oluşan sağın karşısında SODEP'in iktidar adayı olarak görüldüğü ve vetolarla bunun önüne geçilerek solun kırılmak istendiği düşünülmüştür.⁸⁶² MGK, 24 Haziran'da yayınladığı 86 sayılı kararla, 6 Haziran'da kurulan Yüce Görev Partisi'nin (YGP)⁸⁶³ Genel Başkanı Baha Vefa Karatay dahil olmak üzere 62 kurucusu üyesini veto etmiştir. Vetoların öncesinde de çok sayıda

⁸⁵⁵ *Cumhuriyet*, "Sağ Kanatta 3. Parti: Yeni Doğu", 21 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁵⁶ *Hürriyet*, "Bu da 'Doğru Yol' Partisi", 24 Haziran 1983, s. 13.

⁸⁵⁷ *Milliyet*, "DYP'de Durum", 29 Haziran 1983, s. 6.

⁸⁵⁸ Siyasi Partiler Kanunu Madde 4: "Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışırlar. Siyasi partilerin kuruluşu, organlarının seçimi, işleyişi, faaliyetleri ve kararları Anayasada nitelikleri belirtilen demokrasi esaslarına aykırı olamaz." Bkz. *TC. Resmi Gazete*, "Siyasi Partiler Kanunu", 24 Nisan 1983, s. 1.

⁸⁵⁹ *Cumhuriyet*, "İnönü ve 20 Kurucuya Veto", 24 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁶⁰ *Hürriyet*, "En Büyük Veto", 24 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁶¹ *Tercüman*, "SODEP Genel Başkanlığına Cezmi Kartay Seçildi", 28 Haziran 1983, ss. 1, 10.

⁸⁶² Teoman Erel, "Veto Yelpazesi", *Milliyet*, 25 Haziran 1983, s. 6.

⁸⁶³ *Milliyet*, "Beşinci Parti 'Yüce Görev Partisi'", 7 Haziran 1983, s. 11.

üyesi istifa etmiş olan YGP'nin sadece bir üyesi kalmıştır.⁸⁶⁴ Bu tarihe kadar kurulan partilere baktığımızda en hızlı örgütlenen MDP, onu takip eden ise ANAP olmuştur.⁸⁶⁵ Kurulan partilerin sayısından rahatsızlığını “yerden mantar çıkar gibi” ifadesini kullanarak dile getiren Evren'e göre çok parti kurulması Türkiye için oynanan bir oyundu.⁸⁶⁶ Evren, bu oyunu oynayanların amaçlarının çok parti çıkartıp barajın aşılmasını engellemek ve hiçbir partinin çoğunluk elde edememesini sağlamak olduğunu savunmuştur.⁸⁶⁷ Parti kurucularını incelemeye devam eden MGK, Temmuz'un ilk haftasında içlerinde DM üyesi de bulunan DYP'nin 30 kurucu üyesini veto etmiş ve partinin sadece 4 üyesi kalmıştır.⁸⁶⁸

Temmuz ayının ilk haftasına gelindiğinde ara rejim döneminin dokuzuncu partisi Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur.⁸⁶⁹ Onuncu parti ise DM üyesi Mehmet Pamak ve arkadaşları tarafından sağ çizgide Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti (CMP) kurulmuştur. Parti, 12 Eylül ruh ve felsefesine bağlı kalmakla birlikte 12 Eylül yönetiminin başarılı olmasına yardımcı olmayı amaç edinmiştir.⁸⁷⁰ Bu arada MGK 7 Temmuz'da, 31 Numaralı Siyasi Parti Faaliyetlerine Açıklık Getiren İlkeleri Tespit Bildirisi yayınlarak parti çalışmalarına açıklık getirmiştir. Buna göre kuruluş başvurusunu yapmış ve MGK'nın incelemeleri neticesinde yeterli sayıda kurucu üye ile kuruluşları kesinleşmiş siyasi partiler gelişmelerini sağlamak amacıyla tanıtma faaliyetleri yapabileceklerdir. Bu kapsamda partiler, açılış törenleri yapabilecek, programlarını ve tüzüklerinin yer aldığı kitap, mecmua ve broşür yayınlabilecek, her türlü yazışmada ve tebrik kartlarında parti amblemini kullanabileceklerdir.⁸⁷¹ Bildirinin şartları dikkate alındığında kuruluş başvurusunu yapmış ve MGK'nın incelemeleri sonucunda yeterli sayıda kurucu ile kuruluşları kesinleşmiş olan partiler arasında bu tarihte sadece ANAP ve MDP yer almaktadır.⁸⁷² 4 kurucu üyesi veto edilmiş olan HP ise yeni kurucularını bildirmesinin ardından 19 Temmuz'da onay alacak ve tüm yasal işlemlerini tamamlayacaktır.⁸⁷³

⁸⁶⁴ *Cumhuriyet*, “YGP'nin 62 Kurucusu Veto Edildi”, 25 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁶⁵ *Hürriyet*, “İşte Bugün Partiler”, 26 Haziran 1983, s. 1.

⁸⁶⁶ *Tercüman*, ““Parti Enflasyonu Başladı Bu Oyuna Gelmeyeceğiz””, 4 Temmuz 1983, ss. 1, 10.

⁸⁶⁷ *Milliyet*, “Evren: Kendi İradenizle Oy Kullanın”, 3 Temmuz 1983, s. 8.

⁸⁶⁸ *Hürriyet*, “İlk Kez Bir DM Üyesi Veto Edildi”, 8 Temmuz 1983, s. 11.

⁸⁶⁹ *Cumhuriyet*, “Fazilet 9. Parti Oldu”, 5 Temmuz 1983, s. 7.

⁸⁷⁰ *Cumhuriyet*, “Mehmet Pamak Parti Kurdu”, 8 Temmuz 1983, s. 7.

⁸⁷¹ *T.C. Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Konseyi Bildirisi”, 7 Temmuz 1983, ss. 1, 2.

⁸⁷² *Cumhuriyet*, “Şimdilik Yalnızca MDP ve Anaparti Tanıtma Faaliyetleri Yapabilecek”, 8 Temmuz 1983, s. 7.

⁸⁷³ *Milliyet*, “Halkçı Parti”, 20 Temmuz 1983, s. 6.

SODEP'e getirilen vetoların ardından parti, yeni 21 kurucu üyesini belirlemiş, ancak 8 Temmuz'da üyelerden 13 tanesi MGK tarafından yine veto edilmiştir. SODEP veto ihtimallerini göz önünde bulundurmuş olmalı ki vetoların yapıldığı aynı gün yeni kurucu üyelerini saptamıştır. SODEP'le birlikte YDP'den de 38 kurucu üye veto edilmiş ve parti Siyasi Partiler Kanunu'na göre en az 30 kurucu üye bulundurma zorunluluğunu yerine getirmekten noksan bırakılmıştır.⁸⁷⁴

Dönemin 11. partisi, kendisini 12 Eylül darbesinin destekçisi ve savunucusu olarak niteleyen Bizim Parti (BP) olmuştur.⁸⁷⁵ Yine sağ çizgide 19 Temmuz'da kurulan bir diğer parti, kapatılmış olan MSP ile benzer görüşleri savunan⁸⁷⁶ Refah Partisi (RF)'dir.⁸⁷⁷ Ara rejim döneminde kurulan diğer partiler ise tarihleriyle birlikte 22 Temmuz'da Türkiye Huzur Partisi⁸⁷⁸, 29 Temmuz'da Bayrak Partisi'dir.⁸⁷⁹ Kapatılan BTP ile birlikte ara rejim döneminde toplam 15 siyasi parti kurulmuştur. Siyasi Partiler Kanunu'nun yayınlanması sonrasında partilerin teşkilatlanabilmeleri için kısa bir vakitlerinin olması göz önünde bulundurulduğunda Evren, bu kadar partinin kurulmasını hayal dahi etmediklerini belirtmiştir.⁸⁸⁰ MGK, 26 Temmuz'da yayınladığı 99 sayılı kararla, seçim döneminin başlangıç tarihi olan 24 Ağustos 1983 günü saat 17:00'a kadar "MGK'nın incelemeleri sonucunda en az otuz kurucu üyesi uygun görülerek kuruluşları kesinleşmemiş bulunan siyasi partilerin tüzel kişilikleri devam etmesine rağmen seçime katılamayacaklarını" duyurmuştur. Yoğun vetolar karşısında bu tarihte 30 kurucu üyesini tamamlayabilen partiler sadece MDP, ANAP ve HP olmuştur.⁸⁸¹ En az veto almasına dayanarak iktidar olacağına inanan MDP Genel Başkanı Sunalp, Özal'ın kendilerine katılması hususunda sık sık çağrıda bulunmuştur.⁸⁸² Özal ise program ve uygulama stratejilerinin farklı olduğunu vurgulayarak herhangi bir parti ile birleşmenin mümkün olmadığını bir kere daha vurgulamıştır.⁸⁸³

⁸⁷⁴ *Milliyet*, "SODEP'ten 13, YDP'den 38 Kurucu 'Veto' Edildi", 9 Temmuz 1983, s. 9.

⁸⁷⁵ *Milliyet*, "Sunalp, Halkçı Parti İle SODEP'i Ziyaret Etti", 10 Temmuz 1983, s. 8.

⁸⁷⁶ Turgut, *12 Eylül Partileri*, s. 412.

⁸⁷⁷ *Milliyet*, "Bir Parti Daha", 20 Temmuz 1983, s. 6.

⁸⁷⁸ *Tercüman*, "14. Parti: Türkiye Huzur Partisi", 23 Temmuz 1983, s. 6.

⁸⁷⁹ *Cumhuriyet*, "Bayrak Partisi 15. Sırayı Aldı", 30 Temmuz 1983, s. 7.

⁸⁸⁰ *Günaydın*, "Kısa Sürede Bu Kadar Çok Parti Kurulacağını Hayal Bile Etmeyorduk", 24 Temmuz 1983, s. 3.

⁸⁸¹ *T.C. Resmi Gazete*, "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 26 Ağustos 1983, s. 59.

⁸⁸² *Cumhuriyet*, "Sunalp: Özal Bizimle Olmamakta Israr Ediyor", 1 Ağustos 1983, s. 1.

⁸⁸³ *Cumhuriyet*, "Özal: Birleşme Söz Konusu Değil," 5 Ağustos 1983, s. 1.

Ara rejim dönemi partilerinin bir kısmı kurucularını tamamlayıp onay alırlarken, bir kısmı vetolarla gelen kurucu üye eksikliklerini tamamlamaya çalışmaktaydılar. Çoğu parti henüz kurucularını tamamlayamamış olsa da dönemin partileri artık belli olmuştu. Evren 14 Ağustos 1983 tarihinde Yozgat'ta yaptığı konuşmada 6 Kasım seçimlerinden sonraki süreci “kritik geçiş dönemi” olarak nitelemiştir. İki veya üç partili hükümetlerin daha uzun ömürlü olduğuna inanan Evren için çok parti, çok kamplaşma ve bir o kadar bölünme anlamına gelmekteydi. Vatandaşları birbirine düşüreceği gerekçesiyle Evren, gereğinden fazla partiyle seçime girilmesini istemiyordu.⁸⁸⁴ “Kritik geçiş dönemi” ifadesi seçimlerden sonra “tam bir demokrasiye” geçilmek istenmiyor düşüncesini doğurmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde seçimli, parlamentolu, anayasalı, sayısı birden fazla ancak dörtten az olacak şekilde partilerin yer alacağı ve bu partilerin belirli sınırlar içerisinde rekabetlerine fırsat verilecek bir demokrasi döneminin oluşturulmak istendiği görülmektedir.⁸⁸⁵ Evren'in Yozgat konuşmasından bir gün sonra 15 Ağustos'ta Başbakan Ulusu ve dört bakan MDP'den bağımsız aday olarak 6 Kasım seçimlerine katılacağını duyurmuştur. Ulusu, hükümetin seçimlerin sonuna kadar tarafsız kalacağını belirtse de⁸⁸⁶ pek inandırıcı olmamıştır. Çünkü bu adaylıklar yönetimin, MDP'yi kendi çizgisini sürdürecektir parti olarak gördüğü düşüncesini güçlendirmiştir.⁸⁸⁷ Evren, 22 Ağustos'ta Gümüşhane'de halka hitaben yaptığı konuşmada bir parti kurmadıklarını, seçimlerle ilgileri olmadıklarını beyan etse de⁸⁸⁸ 23 Ağustos'ta Tunceli'de yaptığı konuşmada 12 Eylül felsefesine ters düşmeyecek bir partinin iktidar olmasını istemiş ve bunu Türk milletinin yerine getirmesi gereken bir görev olarak vatandaşlara yüklemiştir.⁸⁸⁹

3.5. 6 Kasım 1983 Seçimlerine Katılacak Partiler ve Seçim Süreci

25 Ağustos 1983 tarihi, partilerin hem kurucu üye hem de il ve ilçe teşkilatlanmaları şartlarını yerine getirebilmeleri için son tarihtir. Bu tarihten itibaren

⁸⁸⁴ *Cumhuriyet*, “Evren: İstikrar 2-3 Parti İle Oluyor”, 15 Ağustos 1983, ss. 1, 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 387.

⁸⁸⁵ Teoman Erel, “Neler Olmuyor?”, *Milliyet*, 16 Ağustos 1983, s. 6.

⁸⁸⁶ *Hürriyet*, “Ulus ve 4 Bakan MDP'den Bağımsız Aday”, 16 Ağustos 1983, s. 1.

⁸⁸⁷ Teoman Erel, “Neler Olmuyor?”, *Milliyet*, 16 Ağustos 1983, s. 6.

⁸⁸⁸ *Cumhuriyet*, “Evren: Biz Parti Kurmadık”, 23 Ağustos 1983, s. 1.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 396.

⁸⁸⁹ *Cumhuriyet*, “Evren: Yeni Bir Politikacı Tipi Yaratma Çabamızdayız”, 24 Ağustos 1983, ss. 1, 11.; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, s. 408.

artık seçim dönemine girilmiştir. İl ve ilçelerde örgütlenme barajını sadece MDP, ANAP, HP, SODEP ve DYP geçebilmiştir. MDP 67 il ve 510 ilçede, ANAP 67 il ve 458 ilçede, HP 47 il ve 214 ilçede, SODEP 65 il ve 465 ilçede, DYP 67 il ve 421 ilçede örgütlenmiştir. Ancak örgütlenmeyle birlikte MGK'ca onaylanmış en az 30 kurucu üye şartını sağlayarak seçimlere katılma hakkı elde eden partiler MDP, ANAP ve HP olmuştur.⁸⁹⁰ Bundan sonraki süreçte seçime katılacak partiler milletvekili aday listelerini Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK) bildirecektir. YSK'nın 9 Eylül'de ilan edeceği geçici liste MGK tarafından 12 gün içinde incelenecek ve MGK kesin listeleri 21 Eylül'de partilere gönderecektir. Partiler, MGK'ca uygun görülmeyen adayların yerine iki gün içinde yeni adaylar tespit ederek MGK'ya bildireceklerdir. Partiler, eksik adayla da seçimlere katılabileceklerdir. Kesin listeler ise 26 Eylül'de YSK tarafından ilan edilecektir.⁸⁹¹

Seçimlere katılmaya hak kazanan MDP, ANAP ve HP MGK'nın icazetini almış partilerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi MDP'nin zaten MGK tarafından oluşturulmasının yanı sıra Özal ve Calp de parti kurabilmek için Evren'den ve MGK'dan müsaade istemiştir. Zira Evren, kendilerinden müsaade alınmadan kurulacak partilerin kapatılabileceğinin bilindiğini belirtmiştir. Koalisyonu engellemek için seçimlere üç partinin girmesini isteyen Evren böylece sağda iki, solda bir partiye müsaade ettiklerini ifade etmiştir.⁸⁹² Yani MGK, istediği partilerin kurulmasına izin vermiştir. Parti liderlerine baktığımızda, Evren her ne kadar tarafsız bir imaj çizmeye çalışsa da Sunalp, askeri rejim tarafından desteklendiği açıkça görülen bir isimdir.⁸⁹³ Calp ordunun güvendiği eski bir vali, Özal ise Ulusu kabinesinin başbakan yardımcılarındandı.⁸⁹⁴ “Başbakanlıktan doğan üç parti” olarak anılan bu partilerin askeri yönetim ile olan ilişkileri dikkate alındığında sadece bu isimlere icazet verilmesi anlamlıdır.⁸⁹⁵

Bağımsız milletvekili adaylarının YSK'ya başvurmaları ve partilerin milletvekili aday listelerini YSK'ya bildirmelerinden sonra, YSK 9 Eylül'de milletvekili ön aday listesini ilan etmiştir. Buna göre partili adayların toplam sayısı

⁸⁹⁰ *Cumhuriyet*, “SODEP ve Doğru Yol Seçimde Yok”, 25 Ağustos 1983, s. 1.; *The Times*, “Turkish Poll Restricted To Three Parties At And Of Approval Deadline”, 25 August 1983, pg. 6.; *T.C. Resmi Gazete*, “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, 26 Ağustos 1983, s. 59.

⁸⁹¹ *Hürriyet*, “Haydi Hayırlısı”, 25 Ağustos 1983, s. 11.

⁸⁹² Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 4, ss. 150, 151.

⁸⁹³ *The Times*, “Turkey Puts Poll Ban On Two Parties”, 20 August 1983, pg. 4.

⁸⁹⁴ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 305.

⁸⁹⁵ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 346.

1200, bağımsızların 483'tür.⁸⁹⁶ Adaylar incelendiğinde MDP'de "eski politikacı tipi" çoğunluk oluştururken, Evren'in istediği "yeni politikacı tipi"⁸⁹⁷ ANAP'ta büyük oran tutmuştur.⁸⁹⁸ Partilerde yer alan eski parlamenter ile Danışma Meclisi üyesi sayılarına baktığımızda MDP'de 60 eski parlamenter ve 39 Danışma Meclisi üyesi, HP'de 14 eski parlamenter ve 4 Danışma Meclisi üyesi, ANAP'ta 13 eski parlamenter ve 1 Danışma Meclisi üyesi bulunmaktadır.⁸⁹⁹ Diğer iki partiye göre HP'nin milletvekili adayı gösterme konusunda sıkıntılar yaşadığı gözlemlenmiştir. Aday listeleri açıklanmadan önce HP, gazete ilanı ile milletvekili adayı aradığını duyurmuştur.⁹⁰⁰ 483 bağımsız aday arasında ise 58 eski parlamenter yer almaktadır. Eğer veto barajını aşabilirlerse sayısı yüksek olan bağımsızların, milletvekilliği için illerinde en güçlü aday görünümünde oldukları gözlemlenmiştir.⁹⁰¹

YSK'nın ön aday listesini ilan etmesiyle birlikte MGK'nın 12 gün sürecek olan adayları inceleme süreci⁹⁰² başlamıştır. Milliyet gazetesi yazarlarından Teoman Erel, Ankara Bayram gazetesinde Evren'in vetolara yaklaşımını konu edinen bir yazıyı aktarmıştır. Cemiyet Başkanı Beyhan Cenkçi'nin Evren'le yaptığı görüşmeye yer verilen Bayram gazetesi haberinde Evren'in, "Bu bir geçiş dönemidir. Her şey usulüne göre yapılsın deseydik seçimler 1984'e de yetişmezdi. Partilerin teşkilat kurmaları, kongrelerini yapmaları, delegelerini seçmeleri, aday seçimi... Demokrasiye bir an önce geçmek istedik..." ifadeleri yer almıştır. Evren konuşmalarında seçim sonrasını bazen "demokrasi" bazen "demokrasiye geçiş dönemi" olarak nitelese de seçimlerin 1983 sonbaharına yetişebilmesi için bazı usullerin dışına çıkıldığı görülmektedir. Henüz vetolar ilan edilmemiş olmasına rağmen Evren'in bu ifadeleri yaygın bir veto uygulaması gerçekleştirileceği kanaati uyandırmıştır.⁹⁰³ İncelemelerini tamamlayan MGK, 21 Eylül'de milletvekili adaylığı

⁸⁹⁶ *T.C. Resmi Gazete*, "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 9 Eylül 1983, ss. 17-119.

⁸⁹⁷ *Cumhuriyet*, "Evren: Yeni Bir Politikacı Tipi Yaratma Çabasıdayız", 24 Ağustos 1983, ss. 1, 11.

⁸⁹⁸ *Cumhuriyet*, "MDP'de Eski Siyasi Oranı Yüzde 21, En Çok Yeni ANAP'ta", 4 Eylül 1983, s. 1.

⁸⁹⁹ *Milliyet*, "En Çok DM Üyesi ve Eski Parlamenter MDP'de Yer Aldı", 4 Eylül 1983, s. 9.

⁹⁰⁰ *Günaydın*, "Halkçı Parti İlanla Milletvekili Adayı Arıyor", 24 Ağustos 1983, s. 3.

⁹⁰¹ *Milliyet*, "Gözler Bağımsızlarda", 8 Eylül 1983, s. 6.

⁹⁰² Milletvekili Seçimi Kanunu Geçici Madde 4: "Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra yapılacak ilk milletvekili genel seçiminde; Milli Güvenlik Konseyi, Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı tarafından geçici olarak ilan edilen listedeki bağımsız adayların durumunu, ilan tarihinden itibaren on iki gün içinde inceler. Hakkında olumsuz karar alınan bağımsız aday, listeden çıkarılmak üzere Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığına bildirilir. Milli Güvenlik Konseyi'nin bağımsız adaylar hakkında aldığı bu kararlar kesindir." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Milletvekili Seçimi Kanunu", 13 Haziran 1983, ss. 15, 16.

⁹⁰³ Teoman Erel, "Bayramın Tahminleri", *Milliyet*, 21 Eylül 1983, s. 6.

onaylanan ve adaylığı veto edilen kişileri ilan etmiştir. Toplamda 1675⁹⁰⁴ adaydan 672'sinin milletvekili adaylığı uygun görülmemiştir. Tek tek baktığımızda MDP'de 74, ANAP'ta 81, HP'de 89, sayıları 475'e düşen bağımsızlardan 428 aday veto edilmiştir. Buna göre seçimlere sadece 47 bağımsız aday katılacaktır. Vetolar karşısında Özal sessiz kalırken Sunalp, vetoların siyasi bir tasarruf olduğunu, namus ve haysiyet meselesi haline getirilmemesini söylemiştir. Hiçbir veto beklemeyen Calp için ise durum sürpriz olmuştur.⁹⁰⁵ Calp, bütün güçlü ve ön sıradaki adayların veto edildiğini bildirmiştir.⁹⁰⁶ Basında Sunalp'ın vetoları sakın bir tavırla karşıladığı görülürken, Yalçın Doğan'ın aktardıklarına göre Sunalp kaybedecekleri kanısıyla istifa etmeyi düşünmüş, ancak vazgeçmiştir.⁹⁰⁷ Toplamda veto edilen adayların 101'i eski parlamenter, 5'i Danışma Meclisi üyesidir.⁹⁰⁸ Genel olarak bakıldığında üç partinin veto edilen aday sayıları birbirine yakın olmuştur. Bu tablo, partilere karşı tarafsız davranıldığı ve hiçbir partinin kayırılmadığı düşüncesini oluşturmuştur.⁹⁰⁹ Hatta vetolar, MGK'nın hiçbir partiden yana ağırlığını koymadığı, seçimlerin eşit şartlarda olabileceği ve kararın seçmene bırakıldığı anlamında yorumlanmıştır.⁹¹⁰ Gerçekte ise sakıncalı görülen adayların parlamentoya girmeleri istenmemiştir.⁹¹¹ Basının kullandığı “veto” kelimesini kabul etmeyen Evren, 12 Eylül öncesi döneme bulaşmış veya o döneme meyil vermiş kişilerin adaylıklarını “uygun görmediklerini” belirtmiştir.⁹¹² Vetoların ardından partiler 23 Eylül günü 244 asil ve 244 yedek adayın isimlerini YSK'ya bildirmişlerdir.⁹¹³ MGK'nın ikinci incelemesi sonucunda aday listeleri kesinlik kazanmış ve MDP'den 2, ANAP'tan 8, HP'den 11 adayın adaylıkları uygun görülmemiştir. Buna göre MDP 397, ANAP 392, HP 389 kişiden oluşan eksik aday listeleriyle seçime katılacaklardır.⁹¹⁴

⁹⁰⁴ Milletvekili toplam aday sayısı 09.09.1983 tarihli Resmi Gazete'ye göre 1683'tü. Ancak daha sonra sayıları 483 olan bağımsız milletvekili adayından 7 tanesi istifa etmiş, bir tanesi ise gerekli sürede görevinden istifasını veremediği için aday olamamıştır. Bu nedenle toplam aday sayısı 1675'e düşmüştür. Bkz. *Milliyet*, “Üç Partiye Eşit Veto”, 22 Eylül 1983, s. 1.

⁹⁰⁵ *Günaydın*, “1675 Adaydan 672'sine Veto”, 22 Eylül 1983, s. 3.

⁹⁰⁶ *Milliyet*, “Asansörde Kalan HP Aday Listesini En Son Veren Parti Oldu”, 25 Eylül 1983, s. 6.

⁹⁰⁷ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, ss. 397, 398.

⁹⁰⁸ *Milliyet*, “Üç Partiye Eşit Veto”, 22 Eylül 1983, s. 1.

⁹⁰⁹ Mehmet Barlas, “Vetolar ve Gerçek”, *Milliyet*, 23 Eylül 1983, s. 1.

⁹¹⁰ Bekir Coşkun, “Vetolar Üç Partiye Üç Mesaj Getirdi”, *Günaydın*, 23 Eylül 1983, s. 3.

⁹¹¹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 318.

⁹¹² *Hürriyet*, “Boş Vaatlerde Bulunanlardan Hesap Sorun”, 26 Eylül 1983, s. 11.

⁹¹³ *Tercüman*, “Partiler İkinci Listeyi Verdi”, 24 Eylül 1983, s. 1.

⁹¹⁴ *Cumhuriyet*, “3 Parti de Seçime Eksik Adayla Girecek”, 1 Ekim 1983, s. 1.; *T.C. Resmi Gazete*, “Yüksek Seçim Kurulu Kararları”, 4 Ekim 1983, ss. 15-71.

3.5.1. Parti Liderlerinin Seçim Çalışmaları

25 Ağustos 1983 tarihinde seçime girecek siyasi partilerin belli olmasıyla birlikte partilerin seçim çalışmalarına yönelik faaliyetlerinin Eylül ayı itibariyle başladığı görülmektedir. Partiler propagandalarını basın, yurt gezileri ve televizyonda düzenlenen açık oturumlar aracılığıyla yürütmüşlerdir. ANAP ve MDP seçim kampanyalarını yürütmek için reklam firmalarıyla anlaşırken HP, reklam ajanslarına verecek parası olmadığı için partili kişilerce propaganda faaliyeti yürütme kararı almıştır.⁹¹⁵ Propaganda faaliyetlerine en erken başlayan parti ANAP'tır. Özal 1983 yılının Ağustos ayı sonuna doğru çeşitli konularda görüşlerini yansıtan “24 Ocak Kararları”, “Genel Ekonomi Sorunları”, “Köylü, İşçi, Memur Sorunları” ve “Devlet Yönetimi” isimlerinden oluşan dört kitapçık yayınlamıştır. Kitapların ön sözünde Türkiye'yi en hızlı şekilde kalkındıracak sistemin serbest piyasa ekonomisi olduğuna inandığını belirten Özal'ın, bu sistemi uygulayacak tek siyasi parti olduklarını savunduğu belirtilmiştir.⁹¹⁶ 5 Eylül günü itibariyle Özal Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden, Sunalp Trakya'dan olmak üzere pek çok ili kapsayan seçim gezilerine başlamışlardır.⁹¹⁷ Calp ise seçim gezisini ancak 27 Eylül'de Nevşehir'den başlatabilmiştir.⁹¹⁸

Seçim gezileriyle birlikte parti liderlerinin öne çıkan vaatlerine bakıldığında Sunalp “Sizleri ikinci sınıf vatandaş olmaktan kurtaracağız”, “Pahalılığı önleyeceğiz, her şey ucuzlayacak”, “Devlet kapısında işiniz on dakikada bitecek”, “İşsiz kalmayacak”, “Herkesin bir evi olacak”; Özal, “Rüşveti önleyeceğiz”, “Çocuklara süt, hamile kadınlara gıda yardımı yapacağız”, “Enflasyonu yüzde ona indireceğiz”, “Fakir çiftçi kalmayacak”, “Ortadoğu'nun lideri olacağız”; Calp, “İşsizlere maaş vereceğiz”, “Herkesin bir evi, bir arabası olacak”, “Memur huzur içinde yaşayacak”, “Üniversiteyi bitirenin işi hazır olacak”, “Doktor hastanın ayağına gidecek” şeklinde sıralamışlardır. Ancak ülke şartları göz önünde bulundurulduğunda özellikle herkese iş bulmak, bürokrasiyi ve fakirliği kaldırmak gerçekleştirilmesi zor vaatler olarak değerlendirilmiştir.⁹¹⁹ Seçim sloganlarında MDP “Horozumuz ötecek, bacalar tütecek”, “50 milyon kalp, liderimiz Sunalp”, “Ne dedikodu, ne gösteriş, vatana huzur, vatandaşa iş”, “Dünü hatırla, yarına güven”; ANAP “Ana gibi yar, vatan gibi

⁹¹⁵ *Milliyet*, “Partilerin Propagandasını Reklamcılar Yönetecek”, 13 Eylül 1983, s. 7.

⁹¹⁶ *Milliyet*, “Özal'ın Görüşlerini Yansıtan Dört Broşür Yayınlandı”, 31 Ağustos 1983, s. 8.

⁹¹⁷ *Tercüman*, “Sunalp Trakya Turgut Özal Güneydoğu'da”, 6 Eylül 1983, s. 1.

⁹¹⁸ *Milliyet*, “Türkiye Cephesi Belli Olmayan Savaş Verdi”, 28 Eylül 1983, s. 6.

⁹¹⁹ Bekir Coşkun, “Liderler Bol Keseden Vaatte Bulunmaya Başladı”, *Günaydın*, 30 Eylül 1983, s. 3.

diyar olmaz: Anavatan Partisi”; HP “Halkçı Parti, Halkçı iktidar”, “Halk için Halkçı Partiyle Beraber” ifadelerini kullanmışlardır.⁹²⁰

16 Ekim 1983 tarihinde partilerin 20 günlük propaganda döneminin başlamasıyla birlikte Özal Erzurum’da, Calp Malatya’da ve Sunalp İzmir’de olmak üzere parti liderleri ilk mitinglerini yapmışlardır.⁹²¹ Özal ve Sunalp meydana halka hitap ederken Calp, meydana miting yapılmasına izin verilmediği için sinema salonunda 2000-2500⁹²² kişiye hitap etmiştir.⁹²³ Özal’ın konuşmasında, Türkiye’nin ANAP sayesinde bolluk, berekete kavuşacağı ve Ortadoğu’nun en güçlü devleti olmaya aday olacağı vaatleri öne çıkmıştır.⁹²⁴ Sunalp, huzur ve refah vadederek kendilerini rejim ve devletin teminatı olarak göstermiş, oy istemiştir.⁹²⁵ Calp ise Doğu illerini yoksulluktan ve geri kalmışlıktan kurtarmayı vatan borcu saydıklarını belirterek, parasızlığa değinmiş ve diğer partilerin para kaynağını sorgulamıştır.⁹²⁶ Liderlerin ilk miting haftası değerlendirildiğinde üç partinin de bekledikleri ilgi ve heyecanı bulamadıkları, alanların boş kaldığı gözlemlenmiştir.⁹²⁷ İlgisizliğin sebebi olarak partilerin ve liderlerin tanınmadığı, halkın ilgisini çekecek lider tipi olmadığı gösterilmiştir.⁹²⁸ Esasında propaganda kampanyalarının yeni başladığı süreçte halk, liderleri pek tanımamaktadır. Sunalp’ın İzmir mitingine giden bir vatandaşa, konuşanın kim olduğu sorulduğunda konuşanın adını bilmediği, sadece paşa olduğunu bildiği cevabı alınmıştır.⁹²⁹ Halkın ilgisizliğiyle birlikte liderlerin konuşmalarının da ülkenin temel sorunları hususunda somut görüşler içermediği eleştirisi getirilmiştir.⁹³⁰

Parti liderleri 22 Ekim 1983 tarihinde TRT’de düzenlenen açık oturum programında bir araya gelmişlerdir. Liderlerin vaatlerinin çok olduğu gözlemlenirken en belirgin farkların, ekonomi ve anarşi konularında olduğu dikkat çekmiştir. Sunalp’ın ekonomi programında özel sektör ağırlıklı karma ekonomi, Calp’in programında devletçiliğe ağırlık veren karma ekonomi, Özal’ın programında ise

⁹²⁰ *Milliyet*, “Partiler Seçim Sloganlarını Belirlediler”, 9 Eylül 1983, s. 7.

⁹²¹ *Tercüman*, “Millet Huzuruna Çıkıyorlar”, 16 Ekim 1983, s. 1.

⁹²² İlhami Soysal, “Alan Yerine Salon”, *Milliyet*, 17 Ekim 1983, s. 3.

⁹²³ *Cumhuriyet*, “Seçim Kampanyası Bugün 3 İlde Başlıyor”, 16 Ekim 1983, s. 1.

⁹²⁴ *Tercüman*, “Özal: ‘Millet Tecrübeli Kaptanı Tanır’”, 17 Ekim 1983, s. 8.

⁹²⁵ *Tercüman*, “Sunalp: ‘Rejim ve Devletin Teminatıyız’”, 17 Ekim 1983, s. 8.

⁹²⁶ *Milliyet*, “Calp: ‘Parasızlık Taç Gibi HP’yi Süslemektedir’”, 17 Ekim 1983, s. 3.

⁹²⁷ “Ankara’dan Çıktılar Yola”, *Nokta*, S. 35, 24-30 Ekim 1983, s. 8.

⁹²⁸ “Eski Siyasilere Göre İlgisizliğin Sebepleri...”, *Yankı*, S. 656, 24-30 Ekim 1983, s. 5.

⁹²⁹ Mehmed Kemal, “Nerede O Eski Mitinglerin Havası ve ‘Paşaların Paşası’”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1983, ss. 1, 11.

⁹³⁰ Mehmet Ali Birand, “Yeni Liderlerden Yanıt Bekleyen Sorular”, *Milliyet*, 21 Ekim 1983, s. 7.

devletin sanayi ve ticarete faaliyet göstermesine ilke olarak karşı çıkan piyasa ekonomisi hedeflenmiştir. Anarşi konusundaki farklara bakıldığında Sunalp'e göre ülkede anarşi Türkiye'yi yıkmak ve bölmek isteyen dış düşmanların tahriki ile oluşmuştur ve Sunalp, mücadele yöntemi olarak polisiye tedbirleri göstermiştir. Özal ve Calp için anarşinin nedenleri ekonomik ve sosyal sıkıntılardır. Mücadele yöntemi, ekonomik ve sosyal ortamın düzeltilmesi olarak belirlenmiştir.⁹³¹ Açık oturum genel olarak değerlendirildiğinde ekonomik konularda somut çözümlerin getirilmediği, halkın beklentisine yönelik uygulamalardan açıkça bahsedilmediği, kısacası beklenilene vermediği kaydedilmiştir.⁹³² Açık oturumun seçmen üzerindeki etkisini araştırmak üzere PİAR Kamuoyu Araştırma Kuruluşu Milliyet gazetesi için yurdun belirli yerlerinde örnekleme yoluyla seçilen vatandaşlara sorular yönelmiştir. Listelenen yedi özellik için liderlere yüz üzerinden değerlendirme yapılması istenmiştir. Değerlendirme sonuçları şu şekilde özetlenmiştir:

Özellikler	Turgut Sunalp	Necdet Calp	Turgut Özal
Sevimlilik	27	1	72
Güven vermek	20	27	53
Ciddiyet	36	38	26
Konuşma yeteneği	-	28	72
Konuya egemenlik	2	33	65
Beceriklilik	15	15	70
Liderlik vasfı	26	26	48
Ortalama	12	25	58

Araştırma sonucuna göre beklentiler ölçüsünde olmasa da açık oturumun vatandaşların kararına yardımcı olduğu yönünde tespitte bulunulmuştur. Örneklem grubun %57,3'ünün seçimlerde vereceği oyun belirlendiği kaydedilmiştir. Katılımcıların %29'u 6 Kasım'da yapılacak seçim sonuçlarıyla ilgili tahminde bulunmazken, %32,9'u koalisyon oluşacağı, %20,7'si ANAP'ın tek başına iktidar

⁹³¹ *Cumhuriyet*, "İlgi Büyük, Vaat Çok, Tartışma Az", 23 Ekim 1983, s. 1.

⁹³² *Milliyet*, "Milliyet Yazarlarının Değerlendirmesi", 23 Ekim 1983, s. 3.

olacağı, %12,7'si MDP'nin, %4,7'si HP'nin iktidar olacağı yönünde tahminlerde bulunmuştur. Sonuç olarak ise en fazla puanı toplayan lider Özal olmuştur.⁹³³

Açık oturumun ardından 23 Ekim'de Calp'in,⁹³⁴ 24 Ekim'de Sunalp'in⁹³⁵ ve 25 Ekim'de Özal'ın basın toplantıları televizyonda yayınlanmıştır.⁹³⁶ Bazı kriterler göz önünde bulundurularak yapılan oylamalar ve basında yer alan değerlendirmelere göre liderler arasında olumlu oyların çoğunu Özal almıştır.⁹³⁷ Askeri yönetim, anketlerin ortaya koyduğu tablodan rahatsız olacak ki seçimlere bir hafta kala 29 Ekim'de Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı Harekat Merkezi tarafından yayınlanan bildiriyle anket yapılması sıkıyönetim makamlarının iznine tabi tutulmuş, seçimlerle ilgili anket yapılması ve anket sonucunun yayınlanması yasaklanmıştır.⁹³⁸ Ancak Milliyet gazetesi yasağa rağmen 30 Ekim'de PİAR'ın yaptığı seçmen eğilimleri değerlendirmesini yayınlamıştır. Seçmenin oy verme eğilimi ANAP lehine daha da artmış ve daha önce seçim sonucunda koalisyon oluşacağı tahmini, yerini ANAP'ın kazanacağı tahminine bırakmıştır.⁹³⁹

Liderlerin 20 günlük propaganda sürecinde Calp'in seçim gezilerinin Doğu ve Güneydoğu ağırlıklı, Özal'ın gezilerinin Doğu'dan Batı'ya neredeyse tüm bölgeleri kapsayıcı nitelikte olduğu, Sunalp'in gezilerinin Doğu ve İç Anadolu ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. Gezilerinde Calp'in üzerinde durduğu konular ve vaatleri şu şekildedir: Tarımda ve hayvancılıkta kooperatifçilik desteklenecek;⁹⁴⁰ toprak ve tarım reformu birlikte düşünülecek;⁹⁴¹ tarımsal kalkınmaya öncelik verilecek;⁹⁴² Doğu bölgesini kalkındırmak için gayret edilecek ve bu bölgede tarım, hayvancılığa dayalı endüstri yatırımlarına ağırlık verilecek; et kombineleri kurularak

⁹³³ *Milliyet*, "Özal Önde Gidiyor", 24 Ekim 1983, s. 3.

⁹³⁴ *Hürriyet*, "Calp Dün Formsuzdu", 24 Ekim 1983, s. 13.

⁹³⁵ *Tercüman*, "Sunalp: 'Kısmi Af Düşünebiliriz, Ancak Genel Affa Karşıyız'", 25 Ekim 1983, s. 1.

⁹³⁶ *Hürriyet*, "Özal: 'Bir Süre Sonra Emekli Olacağım'", 26 Ekim 1983, s. 11.

⁹³⁷ *Hürriyet* gazetesinde yer alan ve beş yıldız üzerinden yapılan değerlendirmede Calp'e bir tam, bir yarım yıldız, Sunalp'e üç yıldız, Özal'a dört yıldız verilmiştir. Bkz. *Hürriyet*, "HP Liderinin Basın Toplantısında Sonuç", 24 Ekim 1983, s. 1.; *Hürriyet*, "MDP Liderinin Basın Toplantısında Sonuç", 25 Ekim 1983, s. 1.; *Hürriyet*, "Özal'ın Basın Toplantısında Sonuç", 26 Ekim 1983, s. 1.; *Milliyet* gazetesinde yayınlanan PİAR Kamuoyu Araştırma Kuruluşu'nun liderlerin basın toplantısıyla ilgili yaptığı araştırma sonucunda Calp %59.7, Sunalp %52.7, Özal %62.0 olumlu oy almıştır. Bkz. *Milliyet*, "Calp Yüz Puan Üzerinden 57,9 Aldı", 25 Ekim 1983, s. 3.; *Milliyet*, "Sunalp'in Puanı Arttı: 52.7", 26 Ekim 1983, s. 1.; *Milliyet*, "Basın Toplantılarının Şampiyonu Özal: %62", 27 Ekim 1983, s. 1.

⁹³⁸ Cemal, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü-2*, s. 315.

⁹³⁹ *Milliyet*, "PİAR'ın Seçmen Eğilimleri Değerlendirmesi 3: 'Bugün Seçim Yapılsa...'", 30 Ekim 1983, s. 1.

⁹⁴⁰ *Milliyet*, "Calp: 'Biz Gücümüzü Halktan Alıyoruz'", 18 Ekim 1983, s. 7.

⁹⁴¹ *Tercüman*, "Calp: 'Toprak ve Tarım Reformunu Bir Arada Düşünüyoruz'", 19 Ekim 1983, s. 11.

⁹⁴² *Milliyet*, "Calp: 'Bazıları HP'ye Oy Verilmesini Önlüyor'", 20 Ekim 1983, s. 3.

et işlenmiş bir şekilde ihraç edilecek; asgari ücret vergi dışı bırakılacak;⁹⁴³ enerji sorunu çözülecek; sosyal konutlardan emlak vergisi alınmayacak; küçük esnafın defter tutma mecburiyeti kaldırılacak;⁹⁴⁴ Doğu'da nüfusu milyonları aşan üç ya da dört sanayi ve kültür merkezi kurulacak;⁹⁴⁵ tarım mühendisleri ve teknik elemanlar köylere gönderilerek köylülerle birlikte çalıştırılacak; dinin siyaset aracı olarak kullanılmasına izin verilmeyecek; üretime dahil edebilmek için temel öğretimden sonra gençleri kültür liselerine veya teknik öğretime yönlendirecek yeni bir eğitim sistemi getirilecek;⁹⁴⁶ fikir suçlarını kapsayan kısmi bir af getirilebilecek; ürünleri işleyecek fabrikalar kurulacak;⁹⁴⁷ işsizlik ve konut sorunu çözülecek;⁹⁴⁸ yasal düzenlemeler ile işçinin refahı arttırılacak;⁹⁴⁹ inanç, düşünce ve basın özgürlüğünü en geniş biçimde uygulanacaktır.⁹⁵⁰ Calp işçiye, memura, küçük esnafa, sanatkara, emekli ve yetimlere özel olarak seslenerek HP'nin kendilerinden yana olduğunu görmelerini istemiştir.⁹⁵¹

Özal'ın seçim propagandasına baktığımızda gezilerinde üzerinde durduğu konular ve vaatleri şu şekildedir: Çiftçi, işçi, memur, esnaf ve emeklinin oluşturduğu belirtilen orta direk güçlendirilecek; Doğu ve Güneydoğu bölgeleri olmak üzere iktisaden geri kalmış yörelerin meselelerine önem verilecek, bürokrasi azaltılacak;⁹⁵² Doğu bölgelerine yatırım yapmak isteyenlere devlet yardım edecek ve barajlar yapılacak;⁹⁵³ işçi ve işverenin aynı gaye için çalışması sağlanarak kavga yerine anlaşma planının tercih edilmesi hedeflenecek; 14 yıl önce başlatılan Çukurova Bölgesel Kalkınma Projesi yeniden ele alınacak;⁹⁵⁴ sanayileşmeye büyük önem verilecek ve gelişmiş ülkelerin sanayileşme seviyesine ulaşmak hedeflenecek;⁹⁵⁵ ülke sorunlarının çözülmesi ve gençliğin güçlendirilmesiyle birlikte komünizm önleneyecek; ülkenin kalkınmasında, ekonominin gelişmesinde ve işsizliğin çözümünde ihracat esas alınacak; bayındırlık, imar ve turizm bakanlığı kurulacak; döviz sıkıntısını

⁹⁴³ *Milliyet*, "Calp: Doğu'nun Geri Kalmışlık Çemberini Kıracağız", 25 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁴⁴ *Cumhuriyet*, "Calp: Doğu'nun Geri Kalmışlık Çemberini Kırmaya Kararlıyız", 25 Ekim 1983, s. 6.

⁹⁴⁵ *Tercüman*, "Doğu'da Milyonluk Şehirler Kuracağız", 27 Ekim 1983, s. 8.

⁹⁴⁶ *Milliyet*, "Calp: 'Tarım Mühendislerini Köylülerle Çalıştıracacağız'", 27 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁴⁷ *Milliyet*, "Calp: Fikir Suçlarını Kapsayan Kısmi Bir Af Düşünüyoruz", 28 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁴⁸ *Cumhuriyet*, "Needet Calp: İşsizlik ve Konut Sorununu Çözeceğiz", 30 Ekim 1983, s. 7.

⁹⁴⁹ *Cumhuriyet*, "Calp: Özgürlükleri Koruyup Geliştirmek Bizim Görevimizdir", 31 Ekim 1983, ss. 7, 12.

⁹⁵⁰ *Milliyet*, "Calp: 'HP Ak Günlere Gideceklerin Partisi'", 31 Ekim 1983, s. 6.

⁹⁵¹ *Milliyet*, "Calp: Mutlaka Oy Kullanın", 1 Kasım 1983, s. 6.

⁹⁵² *Tercüman*, "Bürokrasiyi Azaltacağız", 18 Ekim 1983, ss. 1, 8.

⁹⁵³ *Milliyet*, "Özal: Milletimizin Önünde Çetin Meseleler Var", 19 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁵⁴ *Milliyet*, "Özal: Kaçakçıları İhracatçı Yapacağız", 20 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁵⁵ *Milliyet*, "Özal: Biz Sadece Yapacağımızı Vaat Ederiz", 25 Ekim 1983, s. 3.

gidermek için turizm sektörüne önem verilecek;⁹⁵⁶ askerlik süresi kısaltılacak; TSK'nın modern silah, araç ve gereçlerle donatılacak;⁹⁵⁷ asgari ücret vergi dışı bırakılacak; herkes gelirine göre vergi verecek;⁹⁵⁸ orta direk güçlendirilecek;⁹⁵⁹ eğitime büyük önem verilecektir.⁹⁶⁰ Özal, sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt haklarını çalışma hayatını düzenleyen temel unsurlar olarak görmüş ve eşit işe eşit ücret anlayışını savunmuştur. Ayrıca işçilerin çalışma saatlerinin iyileştirilmesi, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili tedbirlerin alınması ve devlet denetimine tabi tutulması gerektiği üzerinde durmuştur.⁹⁶¹

MDP lideri Sunalp'ın propaganda sürecinde diğer iki partiden daha farklı bir yaklaşım gözlemlemekteyiz. Vaatler görmekten ziyade askeri yönetimin söylemlerine paralel ifadeler dikkat çekmektedir. Sunalp'ın gezilerinde üzerinde durduğu konular ve vaatleri şu şekildedir: Okul kitaplarının fiyatlarında artış olmayacak; ilköğretimin bütün kitaplarının devlet tarafından sağlanması için gayret edilecektir. İşsizliği ülkenin en önemli problemi olarak gören Sunalp,⁹⁶² adil ve müreffeh bir toplum oluşturmayı arzu etmekteydi.⁹⁶³ Sunalp'ın vaatlerine devam ettiğimizde, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin geri kalmışlığına çare olunacak; bu bölgelere devlet yatırımlarının yapılması vazife olarak görülecek;⁹⁶⁴ komünizme karşı ülkenin teminatı olarak görülen orta sınıfın geliri enflasyonun üzerinde tutulacak;⁹⁶⁵ orta tabakanın bel kemiği olarak nitelendirilen esnaf ve sanatkârların sorunlarına özel bir dikkat gösterilecek;⁹⁶⁶ “kader kurbanları” için kısmi bir af düşünülebilir; yabancı sermaye ülkeye çekilecek; gelir, arazi ve miras vergisiyle ilgili düzenlemeler yapılacaktır.⁹⁶⁷ Sunalp'ın söylemlerinde, ilerleyen konularda değineceğimiz üzere Evren'in 6 Kasım seçimlerine ilişkin seçmene yaptığı konuşmalar ile benzerlikler olduğu görülmektedir. Sunalp, sık sık 12 Eylül felsefesine en çok inanan partinin MDP olduğunu savunmuş ve iktidara gelme

⁹⁵⁶ *Milliyet*, “Özal: Genel Af Düşünülemez”, 26 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁵⁷ *Milliyet*, “Özal: ‘Askerlik Süresini Kısaltacağız’”, 20 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁵⁸ *Cumhuriyet*, “Özal: Asgari Ücreti Vergi Dışı Bırakacağız”, 31 Ekim 1983, s. 12.

⁹⁵⁹ *Cumhuriyet*, “‘Orta Direğin Hali Ortada!’ Başlıklı Propaganda Reklamı”, 1 Kasım 1983, s. 8.

⁹⁶⁰ *Tercüman*, “‘Eğitime Büyük Önem Vereceğiz’”, 2 Kasım 1983, s. 8.

⁹⁶¹ *Milliyet*, “Özal: ‘Eşit İşe Eşit Ücret Verilmeli’”, 4 Kasım 1983, s. 8.

⁹⁶² *Tercüman*, “MDP Başkanı Sunalp Kütahya’da Konuştu: ‘Tek Ölçümüz Adalet Olacak’”, 18 Ekim 1983, ss. 1, 8.

⁹⁶³ *Günaydın*, “3 Parti Başkanı 6 İlde Konuştu”, 18 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁶⁴ *Cumhuriyet*, “Sunalp: Horoz Ötünce Yanında Melaikeler Olur”, 28 Ekim 1983, s. 6.

⁹⁶⁵ *Cumhuriyet*, “Turgut Sunalp: Sadist Değilim Ama Genel Affa Kesinlikle Karşıyım”, 25 Ekim 1983, ss. 1, 11.

⁹⁶⁶ *Milliyet*, “Sunalp: Biz Ekip Partisiyiz”, 1 Kasım 1983, s. 6.

⁹⁶⁷ *Hürriyet*, “Sunalp: ‘Kısmi Af Çıkarabiliriz’”, 25 Ekim 1983, s. 13.

konusunda emin olduklarını vurgulamıştır.⁹⁶⁸ Sunalp, 18 Ekim 1983'te Trabzon'da yaptığı konuşmada “Karadenizlilerin her zaman olduğu gibi 6 Kasım'da da devletin yanında yer alacaklarına eminim” ifadesini kullanarak⁹⁶⁹ kendisini devletle özdeş göstermiştir. Calp ise vatandaş üzerindeki bu yönlendirmeyi kırmak için gezilerinde yönetimin hiçbir partiyi desteklemediğini vurgulamıştır.⁹⁷⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi MDP, askeri yönetimin vesayetinde kurulmuştu ve Sunalp de konuşmalarıyla zaman zaman yönetimin sözcüsü gibi davranmıştır. Partilerin ideolojik çizgisi sorulduğunda Calp, HP'nin anayasa sınırları içerisinde sol bir parti olduğunu belirtirken,⁹⁷¹ Özal, ne sağcı ne de solcu olduklarını ifade ederek 24 Ocak kararlarının esas alındığı ekonomi modelini örnek göstermiş ve farklı eğilimleri içinde barındıran yeni bir siyasi model meydana getirdiklerini söylemiştir.⁹⁷² Sunalp ise görüş olarak kendisini, “Ne Sağcıyım, ne solcuyum. Çoğunlukla Atatürkçüyüm.” şeklinde nitelemiştir.⁹⁷³ Partisinin milliyetçiliğini de 1982 Anayasası'nda yer aldığı⁹⁷⁴ gibi Atatürk milliyetçiliği olarak tanımlamıştır.⁹⁷⁵ MDP, hazırladığı seçim propagandası reklamında MGK'ya, anayasaya ve cumhurbaşkanına ne için “evet” denildiyse 6 Kasım seçimlerinde de aynı şekilde MDP'ye “evet” denilmesini istemiştir.⁹⁷⁶

Genel olarak bakıldığında HP'nin önceliği dar gelirli, ANAP'ın önceliği ekonomi olmuş, MDP ise 12 Eylül ruh ve felsefesine önem vermiştir.⁹⁷⁷ Seçim propagandası sürecinde liderlerin yurt gezileri ve eşit sayıda hak tanınan televizyon yayınları dışında gazete ilanlarına ilk başvuran parti ANAP olmuştur. 8 Eylül-5 Kasım 1983 tarihleri arasında, tezimizin kaynakları arasında yer alan Hürriyet, Milliyet, Tercüman ve Cumhuriyet gazetelerinde ANAP'ın çok sayıda reklamı yer

⁹⁶⁸ *Milliyet*, “Sunalp: Baştan Beri İktidara Hazırlanıyoruz”, 25 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁶⁹ *Milliyet*, “Sunalp: Koalisyon Olmayacak”, 19 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁷⁰ *Hürriyet*, “Calp: Yönetim Hiçbir Partiyi Desteklemiyor”, 29 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁷¹ *Cumhuriyet*, “Necdet Calp: İşsizlik ve Konut Sorununu Çözeceğiz”, 30 Ekim 1983, s. 7.

⁹⁷² *Cumhuriyet*, “Özal Yerini Belli Etmiyor ‘Ne Sağcıyız, Ne Solcu; 24 Ocakçımız’”, 27 Ekim 1983, s. 6.

⁹⁷³ *Milliyet*, “SUNALP: ‘Ne Sağcıyım Ne Solcu, Atatürkçüyüm’”, 30 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 2: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, s. 2.

⁹⁷⁵ *Milliyet*, “SUNALP: Demokrasi İstemeyenler Halkı Sandığa Gitmemeye Zorluyor”, 27 Ekim 1983, s. 3.

⁹⁷⁶ *Tercüman*, “‘Türkiye İçin Evet’ Başlıklı Propaganda Reklamı”, 4 Kasım 1983, s. 8.; *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1983, s. 6.; *Milliyet*, 4 Kasım 1983, s. 7.

⁹⁷⁷ “Partiler Değişik Konuları Önemsediler”, *Yankı*, S. 658, 7-13 Kasım 1983, ss. 4, 5.

almaktadır. Seçim zamanı yaklaştıkça boyutları neredeyse tam sayfaya ulaşan ilanların bir kısmında ANAP program ve tüzüğünü tanıtıcı bölümlerine, bir kısmında partinin politika ve vaatlerine yer verilerek 6 Kasım seçimlerinde oy istenmiştir.⁹⁷⁸ MDP, gazetelerde tam sayfa olmak üzere üç tane ilan yayınlarken⁹⁷⁹, daha önce de değindiğimiz gibi HP maddi imkansızlıklardan dolayı gazete ilanı verememiştir.

Bu süreçte Evren, çıktığı yurt gezilerinde 6 Kasım seçimlerine henüz aylar varken kullanacakları oylar konusunda vatandaşlara uyarılarda bulunmaya başlamıştır. Feroz Ahmad'ın ifadesiyle Evren, hitabet yeteneğini kullanarak halkı ikna etmeye çalışmıştır.⁹⁸⁰ Evren, Türkiye'nin geleceğinin bu oylardan çıkacağını vurgulayarak vatandaşlara sorumluluk yüklemiştir.⁹⁸¹ MGK tarafından kapatılan 12 Eylül öncesindeki siyasi partilerden bazılarının kendi istikametleri doğrultusunda oy kullandırmak için halka baskı yapabileceğini belirten Evren, vatandaşları bu tür telkinlere kapılamamaları konusunda uyarmıştır.⁹⁸² Ayrıca Evren, iptal edilecek şekilde oy kullanılması yönünde "komünist oyunları" olacağını belirterek bunlara inanılmamasını istemiştir.⁹⁸³ Seçimlere %90'nın üzerinde katılım bekleyen Evren,⁹⁸⁴ koalisyon istemediğini özellikle ifade etmiştir.⁹⁸⁵ Evren seçimlere ilişkin son konuşmasını yaptığı 4 Kasım 1983'te, partilerin birçok vaatte bulunduğunu hatırlatmış ve "Eğer MGK'nın bu üç senelik icraatından memnun iseniz Konsey icraatını devam ettirecek ve bir daha memleketi kargaşa ortamına sürüklemeyecek bir yönetimi işbaşına getireceğinize inanıyorum" diyerek⁹⁸⁶ MDP için oy istemiştir.⁹⁸⁷ MDP'ye oy isterken Özal'ı ise "yalanlar ve tatlı vaatler" ile çalışmakla

⁹⁷⁸ ANAP, 8 Eylül-5 Kasım 1983 tarihleri arasında ayırım yapmadan çoğu ulusal gazetede reklam ilanları vermiştir. Ancak aynı ilanın yayın tarihi gazetelere göre farklılık gösterebilmektedir. Ulusal gazeteler arasından Tercüman seçilerek ANAP'ın tüm reklamlarının ilan tarihleri şu şekilde tespit edilmiştir: 8 Eylül 1983, s. 3.; 10 Eylül 1983, s. 5.; 12 Eylül 1983, s. 5.; 14 Eylül 1983, s. 8.; 25 Eylül 1983, s. 8.; 1 Ekim 1983, s. 3.; 7 Ekim 1983, s. 10.; 11 Ekim 1983, s. 8.; 14 Ekim 1983, s. 8.; 20 Ekim 1983, s. 8.; 22 Ekim 1983, s. 4.; 24 Ekim 1983, s. 5.; 26 Ekim 1983, s. 4.; 28 Ekim 1983, s. 4.; 30 Ekim 1983, s. 8.; 31 Ekim 1983, s. 4.; 1 Kasım 1983, s. 4.; 3 Kasım 1983, s. 4.; 4 Kasım 1983, s. 4.; 5 Kasım 1983, s. 4.

⁹⁷⁹ MDP'nin yayınladığı üç ilanın tamamı Tercüman gazetesinin şu tarihlerinde tespit edilmiştir: 3 Kasım 1983, s. 8.; 4 Kasım 1983, s. 8.; 5 Kasım 1983, s. 8.

⁹⁸⁰ Ahmad, "The Turkish Elections of 1983", pg. 5.

⁹⁸¹ *Milliyet*, "Evren: 'Oyunuzu Çektiğiniz Sıkıntıları Hatırlayıp Kullanın'", 26 Haziran 1983, s. 7.

⁹⁸² *Günaydın*, "'Sizlere Oy İçin Baskı Yapanlara Kanmayın'", 27 Haziran 1983, s. 3.

⁹⁸³ *Tercüman*, "'Üç Partiye de Mühür Vur Diyene Kanmayın'", 9 Ekim 1983, ss. 1, 10.

⁹⁸⁴ *Milliyet*, "Evren: %90'dan Çok Katılma Bekliyorum", 9 Ekim 1983, s. 1.

⁹⁸⁵ *Cumhuriyet*, "Evren: Koalisyon Olmaması İçin Ne Gerektiğini Siz Takdir Edin", 22 Ekim 1983, ss. 1, 6.

⁹⁸⁶ *Hürriyet*, "Evren'in Mesajı: 'İcraatımızı Devam Ettirecek Bir Yönetimi İşbaşına Getireceğinize İnanıyorum'", 5 Kasım 1983, ss. 1, 13.

⁹⁸⁷ Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 347.

suçlamıştır.⁹⁸⁸ Evren bu sözleriyle siyaset üzerinde kurduğu vesayeti seçmen üzerinde de kurmak istemiştir.⁹⁸⁹ Evren'in yanı sıra propaganda sürecinde pek aktif olmayan MDP İstanbul bağımsız milletvekili adayı Başbakan Ulusu da 4 Kasım akşamı radyo-televizyon konuşması yaparak oy kullanacak vatandaşlardan 12 Eylül öncesini ve sonrasında gelinen noktayı akıllarından çıkarmamalarını istemiştir.⁹⁹⁰

3.5.2. Seçim Öncesinde Halkın Genel Durumu ve Yeni Partilere Yaklaşımı

16 Mayıs 1983 tarihi itibarıyla siyasi partiler kuruluş dilekçelerini İçişleri Bakanlığı'na vermeye ve teşkilatlanma çalışmalarına başlamışlardır. Partilerin 6 Kasım seçimlerine giden süreci değerlendirilirken seçmenin seçimlere, siyasi partilere ve parti liderlerine karşı eğilimi de önem taşıyan konulardan biri olmuştur. Çalışmamıza kaynak teşkil eden gazeteler arasında Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri illerin seçmen eğilimlerini ve partilerin durumlarını yansıtan bölümler hazırlamışlardır. Bu nedenle seçim öncesinde halkın düşünce ve tutumlarını anlayabilmek için bu gazetelerden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Hürriyet ve Milliyet gazeteleri seçmen eğilimlerini yansıtan çalışmalarına 1983 yılının Eylül ayında başlarken, Cumhuriyet gazetesi Ekim ayının ortalarında başlamıştır.

Belirttiğimiz gibi seçimlere katılmaya hak kazanabilen partiler 25 Ağustos 1983 tarihinde kesinleşmişti. Bu tarih önemliydi, çünkü yaklaşık iki buçuk ay içerisinde seçmeni ikna etmek için bir an önce çalışmalara başlanması gerekiyordu. Eylül ayının başlarından itibaren yansıtılmaya başlanan seçmen eğiliminde bazı tarihler ile birlikte değişimler de meydana gelmiştir. Eylül ayı seçmen eğilimini tespit edebilmek için erken bir tarih olarak kabul edilebilir. Zira partiler seçim çalışmalarına yeni yeni başlamışlardı ve seçmenin seçimlere ilgisi henüz oluşmamıştı. 16 Ekim 1983'te propaganda sürecinin resmi olarak başlamasıyla birlikte siyasi parti liderlerinin yurt gezilerine çıkmaları, 22 Ekim 1983 TRT'de liderlerin açık oturumda yer almaları ve 23-25 Ekim 1983 tarihleri arasında liderlerin basın toplantılarının televizyonda yayınlanması seçimde farkındalık yaratmaya başlamış ve seçim haftasına gelindiğinde Eylül ayına göre seçmenin bilinç düzeyi

⁹⁸⁸ Mcfadden, "Civil-Military Relations In The Third Turkish Republic", pg. 78.

⁹⁸⁹ Halis Çetin, *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler 12 Eylül Rejimi ve Özal Dönemi (1980-1983)*, C. VI, Orion Kitabevi, Ankara 2016, s. 165.

⁹⁹⁰ *Cumhuriyet*, "Ulus: 12 Eylül Öncesiyle Sonrasını Kıyaslayıp Oy Verin", 5 Kasım 1983, s. 12.

kısmen de olsa artmıştır. Çalışmamızda seçmen eğilimleri aktarılırken belirttiğimiz tarihlerin seçimde ne oranda değişiklik yarattığı da incelenecektir.

1983 yılının Mayıs ayından itibaren başlayan parti kuruluş çalışmalarıyla birlikte genel olarak halkın yeni kurulan partilere karşı ilgisiz olduğu görülmüştür. Başlangıçta ilgisizliğin sebebi milletvekili aday listelerinin belirgin kişilerden oluşturulmaması olarak düşünülmüştür.⁹⁹¹ Ancak görülecektir ki, seçime girecek partiler propaganda faaliyetlerine başladıktan sonra bile vatandaş, özellikle kırsal kesimlerde halk geçinmenin derindedir. Eylül ayı seçmen eğilimi incelendiğinde Manisa’da bir vatandaşa seçime kaç parti gireceği ve parti liderlerini tanıyıp tanımadığı sorulduğunda, “Onları tanımıyorum. Hangisi pahalı yaparsa ürünümüzü, o gelsin.” cevabı alınmıştır.⁹⁹² Hatta Aydın’da seçime yüksek katılım beklentisi ürünün bol ve getirisinin yüksek olmasıyla orantılı olarak görülmüştür.⁹⁹³ Siyasi partilere karşı ilgisiz olan kimi seçmen ise partilerden ziyade tanıdığı isimlere oy verme eğiliminde olmuştur.⁹⁹⁴ Bir de seçmen için Kenan Evren faktörü bulunmaktaydı. Zira bazı seçmenler parti veya parti liderini tanımak yerine Evren’den gelecek işareti beklemiştir.⁹⁹⁵

Kırsal kesimin yanı sıra politikanın kaynağı olarak nitelendirilen il merkezleri, şehir kulüpleri gibi noktalarda da partilere ve seçime karşı ilgisizliğin olduğu, parti liderlerinin dahi tanınmadığı kaydedilmiştir. Vatandaşın sorunlarından partilere sıra gelmediği gerekçesiyle bu ilgisizlik ve tanımama normal karşılanmıştır.⁹⁹⁶ Ekonomik sıkıntılarla birlikte gençler için en önemli sorun olan işsizlik,⁹⁹⁷ çözüm bekleyen konuların başında gelmiştir.⁹⁹⁸ Vatandaşa gözlemlenen durumlardan biri de politika, politikacı ve parti denilince ürkeklik göstermesidir.⁹⁹⁹ Bunun nedeni, eski siyasal dönemin verdiği bezginlik olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁰⁰

Hatırlanacağı üzere 5 Eylül 1983’te Özal Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden, Sunalp Trakya’dan olmak üzere pek çok ili kapsayan seçim gezilerine

⁹⁹¹ Cüneyt Arcayürek, “Arayış’ Ayı”, *Milliyet*, 2 Ağustos 1983, s. 7.

⁹⁹² *Milliyet*, “Manisahlılar ‘Sağ’ Partilere Eğilimlerini Koruyorlar”, 10 Eylül 1983, s. 6.

⁹⁹³ *Milliyet*, “Seçim İbresinin Neyi Göstereceği Konusunda Mutabakat Yok”, 11 Eylül 1983, s. 6.

⁹⁹⁴ *Milliyet*, “Balıkesir’de Sessizlik ve Bekleyiş Hakim”, 12 Eylül 1983, s. 6.; *Milliyet*, “Uşaklılar Partiye Değil Adaya Oy Verecek”, 14 Eylül 1983, s. 7.

⁹⁹⁵ *Hürriyet*, “Kim ‘Makasa Yol Vereceğim’ Der, Oyları Toplar Götürür...”, 3 Eylül 1983, s. 3.

⁹⁹⁶ *Milliyet*, “Partilerarası Yarış Uygur Biçimde Sürüyor”, 13 Eylül 1983, s. 6.

⁹⁹⁷ *Hürriyet*, “Genç İşsizlerde Birinciyiz”, 6 Eylül 1983, s. 1.

⁹⁹⁸ *Milliyet*, “Partilerarası Yarış Uygur Biçimde Sürüyor”, 13 Eylül 1983, s. 6.

⁹⁹⁹ İlhami Soysal, “Tekirdağ ve Karaevliler”, *Milliyet*, 16 Eylül 1983, s. 7.

¹⁰⁰⁰ *Milliyet*, “Edirne’de Siyasi Bezginlik Var”, 17 Eylül 1983, s. 8.

başlamışlardı.¹⁰⁰¹ Calp ise Eylül'ün sonlarına doğru henüz başlayabilmişti. İki lider erken tarihte seçim gezilerine başlamış olsalar da Eylül ayı için istenilen etkiyi pek yaratamamışlardır. Eylül'ün sonlarına doğru yaklaştıkça Özal'ın tanınırlığı ön plana çıkmaya başlamıştır. Calp'i bilenlerin sayısı çok az olarak aktarılırken Sunalp, "Sunalp Paşa" olarak Özal'dan sonra tanınan isim olmuştur.¹⁰⁰² Seçmen eğilimini yansıtması açısından önemli bir merkez olan İstanbul'a bakıldığında parti programlarından ziyade parti liderlerinin kişiliklerine göre oy verme eğilimi görülmüştür.¹⁰⁰³ Liderlerin gezileri artmış olmasına rağmen kırsal kesimdeki vatandaş seçim tarihinden bile haberdar değildir.¹⁰⁰⁴ Seçmen eğilimini yoklamak için yapılan gezilerde parti il merkezlerinin yer aldığı binalar da dikkat çekmiştir. Örneğin Konya'da HP'nin il merkez binasının eski olması, yaşadıkları mali sıkıntının boyutunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁰⁰⁵ Bazı bölgelerde ise HP'nin varlığının hissedilmediği, mücadelenin ANAP ve MDP arasında geçtiği gözlemlenmiştir.¹⁰⁰⁶ Aslında 1982 yılında yaşanan bankerler krizinin¹⁰⁰⁷ Özal için dezavantaj olması beklenebilirdi. Zira dönemin ekonomik işlerden sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Özal, bankerler olayının üzerine 14 Temmuz 1983'te istifa etmişti.¹⁰⁰⁸ Ancak bankerler krizinin daha çok büyük kentlerde yaşanması ve Özal'ın orta sınıflara yönelik konuşmalarının bu olayın olumsuz etkilerini oldukça azaltmış olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁰⁹

Ekim ayının başlarına gelindiğinde seçimlere neredeyse 1 ay kalmasına rağmen vatandaşın ilgisizliğinin devam ettiği görülmektedir. Partilerin amblemlerinin ve

¹⁰⁰¹ *Tercüman*, "Sunalp Trakya Turgut Özal Güneydoğu'da", 6 Eylül 1983, s. 1.

¹⁰⁰² *Milliyet*, "'Afyonlular Durur Durur Turnayı Gözünden Vurur'", 22 Eylül 1983, s. 12.

¹⁰⁰³ Cüneyt Arcayürek, "Partiler mi, Liderler mi?", *Milliyet*, 23 Eylül 1983, s. 7.

¹⁰⁰⁴ *Milliyet*, "'Partiler mi? Bilmem Vardır Elbet Birkaç Tane'", 25 Eylül 1983, s. 6.

¹⁰⁰⁵ *Milliyet*, "Konya Bal Yapmaya Hazırlanıyor", 28 Eylül 1983, s. 7.

¹⁰⁰⁶ *Milliyet*, "Cevizi Kim Alacak, Ayva Kimde Kalacak?", 27 Eylül 1983, s. 6.

¹⁰⁰⁷ 1980 yılında liberalleşme sürecinin başlamasıyla birlikte 1 Temmuz 1980'de kredi ve mevduat faizleri serbest bırakılarak bankalara mevduat sertifikası çıkarma olanağı verilmiştir. Faizlerin serbest bırakılması bankalar ve bankerler arasında faiz yarışına neden olmuştur. İnsanlar paralarını bankalardan ziyade bankerlere yatırmaya başlamıştır. Bu dönemde bankerlerin sayısının 1000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Ancak kamu idaresinin, bu yatırımları "kumar oynamak" şeklinde yansıtmaya başlamasıyla vatandaşlar bankerlerdeki paralarını çekmeye başlamışlardır. Bu durum bankerleri iflas sürecine götürmüştür. Krizi gün ışığına çıkaran ise Banker Kastelli'nin 18 Haziran 1982'de batması olmuştur. Bkz. Süleyman Kale ve Mehmet Hasan Eken, "Türk Bankacılığında Krizler ve Çıkarılan Dersler", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/5, 2017, s. 15.

¹⁰⁰⁸ *T.C. Resmi Gazete*, "Bakanların Atanmasına Dair İşlem", 14 Temmuz 1982, s. 1.

¹⁰⁰⁹ Ahmet Oktay, "'Sade Yurttaş' Konuşmuyor", *Milliyet*, 1 Ekim 1983, s. 6.

liderlerin isimlerinin hala doğru bir şekilde söylenemediği kaydedilmiştir.¹⁰¹⁰ Bursa'nın Umurbey Köyü'ne yapılan ziyarette bir vatandaşa partilerin isimleri sorulmuş ve isimleri bilmeyen vatandaş partileri “Demokratlar”, “Halkçılar” “Vatancılar” şeklinde kategorize etmiştir.¹⁰¹¹ Daha önce belirttiğimiz gibi Evren koalisyona karşı olduğunu belirtmiş ve seçimlere belirli partilerin girmesine imkan vermişti. Ancak yine de seçmenin zihninde oyların bölünmekten de öte paramparça olacağı algısı taşıdığı gözlemlenmiştir.¹⁰¹²

Ekim ayının başları için yapılan seçime ilgisizlik değerlendirmesi Doğu illerinde kısmen de olsa farklılık göstermiş ve vatandaşın politikaya ilgi duyduğu gözlemlenmiştir.¹⁰¹³ Seçim gezileri kapsamında tüm liderlerin Doğu bölgelerini öncelikli olarak ziyaret etmesi, vatandaşların dikkatini daha erken bir süreçte çekmesi açısından olumlu bir izlenim yarattığı ihtimal dahilindedir. Doğu bölgesinde en çok tanınan liderin Özal olduğu görülmüştür.¹⁰¹⁴ Doğu bölgelerinde seçimleri önemli ölçüde etkileyen, hatta seçim sonuçlarını belirleyen aile grupları bulunmaktadır. Bir anlamda seçimlerde partilerin değil aile gruplarının yarışacağı düşüncesi oluşmuştur.¹⁰¹⁵ Bu nedenle Doğu bölgelerinden gösterilen milletvekili adaylarının mensup oldukları aile grupları politikacılar için önem taşımıştır.¹⁰¹⁶

Ekim ayının ortalarına gelindiğinde Antakya ve İskenderun'da mini bir anket yapıldığı görülmüştür. Seçime katılacak değişik yaş ve mesleklerdeki 15 kişiye siyasi partiler, partilerin amblemleri ve liderleri sorulmuştur. Cevaplara göre 15 kişiden sadece ikisi Özal'ı tanırken, bir kişi de Horoz'un MDP'nin amblemi olduğunu söyleyebilmiştir. Bu ilgisizlikte, siyasi partilerin kadro ve programlarının yeterince tanınmamasının etkili olduğu kadar¹⁰¹⁷ ön seçim yapılmamış olmasının da halkla yakın ilişki kurulmasına engel olduğu düşünülmüştür.¹⁰¹⁸ Ön seçim sisteminin uygulanmamasının bir diğer dezavantajı ise halk nazarında tutulmayan isimlerin, listelerin ön sıralarına konulması olmuştur. Genel olarak baktığımızda Özal'ın

¹⁰¹⁰ Namık Sevik, “Parti Yöneticileri Aynı Şarkıyı Söylüyor: ‘Biz Kazanacağız’”, *Milliyet*, 2 Ekim 1983, s. 6.

¹⁰¹¹ *Milliyet*, “Bursa’da Siyaseti Özlemiş Kentli Yok”, 4 Ekim 1983, s. 6.

¹⁰¹² Denizli’de 6 Kasım’da yapılacak olan seçimler üzerine değerlendirmede bulunan bir vatandaş, “Oylar bölünmek değil, paramparça olacağı benzer” ifadesini kullanmıştır. Bkz. *Hürriyet*, “Oyların Kaderini Etkileyecek Konu: Tekstil”, 9 Ekim 1983, s. 3.

¹⁰¹³ Nail Güreli, “Erzincan’da Politika Şimdiden Hararetli”, *Milliyet*, 6 Ekim 1983, s. 6.

¹⁰¹⁴ *Milliyet*, “Politikacıya Göre ‘Seçim Heyecanı Yok’”, 6 Ekim 1983, s. 6.

¹⁰¹⁵ *Hürriyet*, “Seçim Sonucunu Aile Grupları Belirleyecek”, 27 Eylül 1983, s. 3.

¹⁰¹⁶ Nail Güreli, “Elazığ’da Özal’a Bir ‘Sakal’ Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 8 Ekim 1983, s. 7.

¹⁰¹⁷ *Milliyet*, “Hataylı Partilerden ‘Güvence’ İstiyor”, 14 Ekim 1983, s. 6.

¹⁰¹⁸ *Milliyet*, “Seçmen Eski Seçmen Değil, Aday da Eski Aday Değil”, 14 Ekim 1983, s. 6.

tanınırlığı yüksek olmasına rağmen, seçimlerde kırsal kesimin MDP'ye oy vereceği yönünde bir algı da mevcuttur. Zira MGK tarafından HP'ye getirilen vetoların sonucunda Calp'in de belirtmiş olduğu gibi HP'nin güçlü ve ön sıradaki adayları saf dışı bırakılmış, gazete muhabirlerinin yerinde yaptıkları incelemelerden de görülmüştür ki MDP'nin kuvvetlenmesi sağlanmıştır.¹⁰¹⁹

16 Ekim tarihi itibarıyla propaganda süreci başlamış ve siyasi parti liderleri pek çok ilde mitingler düzenlemişlerdir. Mitingler yeteri kadar etkili olmasa da il merkezlerinde seçime ilgi kısmen artmaya başlamıştır. Ancak seçime 20 gün kala kırsal kesimlerde seçmen partileri ve adayları bilmemektedir. Amasya'nın bazı köylerinde yaşayan seçmenlerin, "Nasip olursa oy kullanacağız. Ama kesin bir kararım yok. Adayları bilmem lazım", "Seçimden bir bilgim yok. Partileri ayıramıyorum. Hangisi şansına gelirse ona atacağım" şeklindeki ifadeleri durumun ciddiyetini açıkça göstermektedir.¹⁰²⁰ Mitinglerden ziyade ülkenin geniş kesimine ulaşabilmenin en etkili yolu ve vatandaşın da beklentisi liderlerin televizyon yayınında yer almalarıydı.¹⁰²¹ Daha önce değindiğimiz gibi 22 Ekim 1983 tarihinde TRT'de siyasi parti liderlerinin katıldığı açık oturum programı düzenlenmiş, 23-25 Ekim tarihleri arasında sırasıyla liderlerin basın toplantıları yayınlanmıştır. Liderlerin açık oturum ve basın toplantısı yayınları değerlendirildiğinde istenilen düzeyde olmasa da halkın siyasi partilere ve parti liderlerine ilgisinin arttığı gözlemlenmiştir.¹⁰²² Ancak gazete muhabirlerinin gezilerinde görüyoruz ki seçmenler hangi partiye oy vereceklerini açıklama konusunda oldukça ketum davranmışlardır.¹⁰²³ Öne çıkan liderlerin veya partilerin belirlenmesi genel olarak kamuoyu araştırma şirketlerinin araştırmaları neticesinde elde edilmiştir. Yapılan kamuoyu araştırma sonuçlarında hatırlanacağı üzere seçmen nezdinde Özal'ın isminin ve ANAP'ın ön plana çıktığını belirtmiştik. Partilerin seçim çalışmaları sürecinde Evren'in MDP lehine konuşmalar yapmasının, halkın görüşünü açıklamamasında ya da açıklayamamasında etki yaratması muhtemeldir.

¹⁰¹⁹ Orhan Tokatlı, "Cesur Urfa", *Milliyet*, 16 Ekim 1983, s. 6.; Cumhuriyet, "MDP Köylerde, ANAP Merkezde Şanslı", 22 Ekim 1983, s. 13.

¹⁰²⁰ *Milliyet*, "Amasya'da Partiler İddialı Yurttaşlar İlgisiz", 17 Ekim 1983, s. 7.

¹⁰²¹ *Milliyet*, "Kırşehirli'nin Oyunun Rengi Belli Değil", 19 Ekim 1983, s. 7.

¹⁰²² Cüneyt Arcayürek, "Beşinci Gün'de Durum", *Milliyet*, 27 Ekim 1983, s. 7.

¹⁰²³ *Cumhuriyet*, "Takımlar Değil Oyuncular Etkin", 29 Ekim 1983, s. 7.

3.5.3. 6 Kasım Seçimleri ve Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi

5 Kasım 1983 tarihi itibarıyla siyasi partilerin propaganda süreci sona ermiş ve seçim yasakları başlamıştır.¹⁰²⁴ Milliyet gazetesinin yaptığı incelemeye göre her üç partinin yetkilileri seçimler için iddialı konuşsa da halk seçimlerden ziyade işsizlik, pahalılık gibi günlük sıkıntılarıyla baş başa kalmış ve bu sorunlarına çözüm beklemiştir. 6 Kasım seçimleri, 1950'lerden beri yapılan seçimlerle kıyaslandığında ön tahminde bulunulması güç bir seçim olarak değerlendirilmiştir. Ön tahminde bulunmaya yardımcı olan unsur ise kamuoyu araştırmaları sonucunda elde edilen veriler olmuştur.¹⁰²⁵

Milletvekili genel seçimleri 6 Kasım 1983 tarihinde yapılmıştır.¹⁰²⁶ YSK'nın açıkladığı kesin seçim sonuçlarına göre 19.740.500 kayıtlı seçmenin 18.214.104'ü oyunu kullanmış ve oyların 17.328.735'i geçerli sayılırken 885.369'u geçersiz sayılmıştır. Bu tabloya göre seçimlere katılım oranı %92,27 olmuştur. Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere ve bağımsız adaylara göre yüzdelik olarak dağılım oranı sırasıyla ANAP %45,15, HP 30,46, MDP %23,27, bağımsızlar %01,12'dir. Seçimleri kazanan ANAP 211, HP 117, MDP 71 milletvekili çıkartmıştır. Bağımsız adaylardan ise milletvekilliği için yeterli oyu alabilen olmamıştır.¹⁰²⁷ Seçim sonucu kimilerine göre "büyük sürpriz" olarak yorumlanırken,¹⁰²⁸ kimi değerlendirmelere göre sürpriz değildir.¹⁰²⁹ İncelemelerimizde de görülmüştür ki seçimden önceki süreçte basına yansıyan haberlerde ve kamuoyu araştırmalarında Özal'ın ve ANAP'ın ismi her zaman önde olmuştur. Calp de seçim sonuçlarının HP açısından sürpriz olmadığını belirterek seçim sürecinde ANAP'ın MDP'ye göre daha önde gittiğini gözlemlediklerini ifade etmiştir.¹⁰³⁰ Aslında sonucun askeri yönetim için de sürpriz olmadığı söylenebilir. Zira seçim öncesinde MGK'ya iki kez verilen brifingde MDP'nin seçimi kaybedeceği kaydedilmiştir.¹⁰³¹ Özal'ın başarısına katkıda bulunan faktörler genel olarak değerlendirildiğinde televizyon yayınları ilk defa bu

¹⁰²⁴ *Tercüman*, "Propaganda Yasağı, Bugün 18.00'da Başlıyor", 5 Kasım 1983, s. 1.

¹⁰²⁵ *Milliyet*, "47 İlin Özeti", 23 Ekim 1983, s. 4.

¹⁰²⁶ *Tercüman*, "Hayırlı Olsun", 6 Kasım 1983, s. 1.

¹⁰²⁷ *T.C. Resmî Gazete*, "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 14 Kasım 1983, ss. 13-59.

¹⁰²⁸ *Milliyet*, "Sunalp: 'Milletin Kararına Saygılıyız'", 8 Kasım 1983, s. 7.; Cenk Saraçoğlu, "1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılın vd. (haz.), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016 s. 797.

¹⁰²⁹ Yavuz Donat, "Sonuç Sürpriz Değildir.", *Tercüman*, 8 Kasım 1983, s. 3.

¹⁰³⁰ *Milliyet*, "Calp: 'Ana.P. İle MDP arasında Bu Kadar Büyük Fark Beklemiyordum'", 8 Kasım 1983, s. 6.

¹⁰³¹ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, ss. 405, 406.

seçimlerde 3nemli rol oynamış ve 3zal diğer adaylardan daha iyi bir imaj çizmiştir. Emsal teşkil eden 3zal'ın, kampanyasını y3netmek için reklam ajansıyla anlaşması olumlu sonuç getirmiştir. 3zal'ın kampanya literat3r3 ve gazetelerde yayınlanan ilanları rakiplerine g3re daha belirgin bir g3r3n3m sergilemiştir. 3zal'ın orduyla iyi geinebilecek bir politikacı olduğunu g3stermesi de kişisel değerlendirmeler arasındadır.¹⁰³² ANAP'ın sağladığı başarıda propaganda s3recinin etkisi g3z ardı edilmemekle birlikte ideolojik akımların ve çıkar gruplarının verdiği destek de 3nemliydi. Bu gruplar ordunun kısıtlayıcı uygulamaları karşısında kendilerine ANAP içinde yer bulmuşlardır. Bunların yanı sıra eski AP, MSP ve MHP'nin de ANAP'ı desteklediği belirtilmektedir.¹⁰³³

Seçimler MDP lehine olmasa da Evren'in istediği gibi tek partinin iktidarıyla sonuçlanmıştır.¹⁰³⁴ Sunalp'in seçiminin g3vence altına alınması için hisse senetlerinin satıldığı, basının ayarlandığı ve orta sınıfın hazırlandığı belirtilmiştir. The Times gazetesi yazarlarından Edward Mortimer, bunların işe yaramayacağının Sunalp tarafından kanıtladığını ifade etmiştir.¹⁰³⁵ The Times gazetesinde, seçimleri Evren'in itirazlarına rağmen muhafazakarların kazandığı konu edinmiştir.¹⁰³⁶ MDP için seçimler b3y3k bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. MDP'nin, tek başına iktidar olamasa bile seçimlerden birinci parti olarak çıkması bekleniyordu.¹⁰³⁷ 3zellikle kırsal alandan oy beklentisinin istedikleri 3l3de gerçekleşmemesi hayal kırıklığı yaratmıştır.¹⁰³⁸ MDP'nin d3ř3k oy alması bir anlamda h3k3mete g3sterilen tepki olarak değerlendirilmiştir. MDP'yi "h3k3met partisi" olarak g3ren 3retici, emeğinin karşılığını alamadığı veya geç aldığı için tepkisini MDP'ye karşı g3stermiştir. Bununla birlikte Başbakan ve bazı bakanların MDP'den aday olmasının, h3k3met icraatlarının aleyhinde tutum sergileyen vatandaşlar için olumsuz bir etken oluşturduğu da değerlendirmeler arasındadır.¹⁰³⁹ Sunalp de bunları doğrular nitelikte 25 Kasım 1983 tarihinde partisinin meclisteki milletvekilleriyle yaptığı ilk grup toplantısında halkın, h3k3metin icraatlarından kendilerini sorumlu tuttuklarını beyan etmiştir. Sunalp'e g3re h3k3met çiftçilerin parasını 3demeyerek halkı sıkıntıya

¹⁰³² McFadden, "Civil-Military Relations In The Third Turkish Republic", pg. 79.

¹⁰³³ Z3rcher, *Modernleşen T3rkiye'nin Tarihi*, s. 412.

¹⁰³⁴ *Terc3man*, "Evren: ANA.P Tek Başına İktidar İmkânına Kavuştu", 9 Kasım 1983, s. 1.

¹⁰³⁵ Edward Mortimer, "What Happens When The 'Wrong' Party Gets Into Power?", *The Times*, 9 November 1983, pg. 14.

¹⁰³⁶ *The Times*, "Conservatives Win Despite Appeal By Evren", 8 November 1983, pg. 7.

¹⁰³⁷ Yalçın Doğan, "Net Sonuç...", *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1983, s. 1.

¹⁰³⁸ *Milliyet*, "Sunalp: 'Milletin Kararına Saygılıyız'", 8 Kasım 1983, s. 7.

¹⁰³⁹ Yavuz Donat, "Sonuç S3rpriz Değildir.", *Terc3man*, 8 Kasım 1983, s. 3.

sokmuş ve seçimleri kaybetmeleri için ellerinden geleni yapmıştı.¹⁰⁴⁰ Askeri yönetimin üç yıllık uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda halk duyduğu tepkiyi sivil siyasete yatkın ANAP'a oy vererek göstermiştir.¹⁰⁴¹ Halk, askeri yönetimin hazırladığı ve referanduma sunduğu 1982 Anayasası ile cumhurbaşkanı seçiminde olumlu oy kullandığı halde, 1983 seçimlerinde askeri yönetimin işaret ettiği partiyi iktidara getirmemiştir.¹⁰⁴² Seçimlerin gösterdiği en önemli sonuç, halkın tercihini sivillerden yana kullanması olmuştur.¹⁰⁴³

Seçim sonuçlarını değerlendiren Evren, yapıcı muhalefet yapıldığı takdirde mecliste MDP'nin aldığı neticenin küçümsenmeyeceğini belirtirken HP'nin başarısını övgüye değer bulmuştur.¹⁰⁴⁴ Zira seçim sonuçlarında Özal'ın ezici bir çoğunluk kazandığı, Calp'ın Türkiye'deki sol birikimi kanıtladığı, Sunalp'ın ise silindiği görülmektedir.¹⁰⁴⁵ Esasında HP'nin elde ettiği sonuç, diğer iki partiye göre daha donanımsız olmasına ve zor koşullarda propaganda faaliyetleri yürütmesine rağmen %30,46 oranında oy alarak sosyal demokrat potansiyelin gücünü göstermesi açısından önemlidir.¹⁰⁴⁶ Ancak sağ ve sol oyların genel değerlendirmesi yapıldığında 1983 seçimlerinin kazananının sağ kanat olduğu tespit edilmiştir. Sağ kanatta yer alan ANAP ve MDP'nin toplam oy oranı %68,41 (Resmi gazetede ilan edilen YSK kararına göre bu oran %68.42'dir), sol kanatta yer alan HP'nin oy oranı ise %30,46'dır. 1980 askeri darbesi öncesi son genel seçim sonuçlarına bakıldığında sağ kanadın oy oranı %55,58, sol kanadın oy oranı %41,93'tür. Bu verilere göre 1983 genel seçimleri sonucunda sağ kanadın %23,08 oranında güç kazandığı, sol kanadın ise %27,36 oranında güç kaybettiği görülmektedir.¹⁰⁴⁷

Seçimler bitmiş olmasına rağmen ANAP'ın seçimlere giriş icazeti ve seçimlerde kazandığı başarı, yıllar sürecektir olan bazı tartışmaları da gündeme getirmiştir. Evren'in, seçimlere katılabilecek partileri belirlerken ANAP'ın seçimleri kazanabileceğine ihtimal vermediği ifade edilmektedir. Bu nedenle demokratik bir tablo çizmek adına Evren'in aklında bulunan MDP ve HP'ye ek olarak ANAP'ın

¹⁰⁴⁰ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, ss. 413, 414.

¹⁰⁴¹ Saraçoğlu, "1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm", s. 797.

¹⁰⁴² Ünal, "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi", *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, s. 110.

¹⁰⁴³ Teoman Erel, "Kavga Değil Uzlaşma", *Milliyet*, 8 Kasım 1983, s. 6.

¹⁰⁴⁴ *Cumhuriyet*, "Evren Calp ve Sunalp'i Kabul Etti Sunalp'e: Küçümsenmeyecek Sonuç Aldınız Calp'e: Başarımız Takdire ve Övgüye Değer", 10 Kasım 1983, s. 7.

¹⁰⁴⁵ Uğur Mumcu, "Güven Bunalımı", *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1983, s. 1.

¹⁰⁴⁶ *Günaydın*, "Seçimlerin Değerlendirmesi", 11 Kasım 1983, s. 3.

¹⁰⁴⁷ Ali Arslan, "12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Siyasi Yapısı", *Akademik Bakış*, S. 11, 2007, s. 5.

seçimlere katılmasına fırsat verildiği ileri sürülmektedir. SODEP ile BTP'ye ise alacakları oylarla HP'nin ve MDP'nin önünü kesebilecekleri gerekçesiyle demokratik tablo görüntüsünde yer verilmediği belirtilmektedir.¹⁰⁴⁸ Diğer bir görüşe göre askeri yönetim, Sunalp liderliğindeki bir hükümeti tercih etmekle birlikte ekonomi politikasının mimarı olarak görülen Özal ve deneyimli bir bürokrat olan Calp ile de çalışabilecekleri konusunda bir fikir birliğine varmışlardır. Eğer MGK, Özal'ın seçimlere katılmasını istememiş olsaydı MSP ile olan bağlantıları nedeniyle seçimlere girmesini kolaylıkla engelleyebileceği savunulmuştur.¹⁰⁴⁹ ANAP'ın veto edilmemesinin, kesin olmamakla birlikte çeşitli spekülasyon cevapları bulunmaktadır.¹⁰⁵⁰ Dönemin Cumhuriyet gazetesi Genel Yayın Müdürü Hasan Cemal, bu konuya ilişkin olarak Alman Die Welt gazetesinde 26 Temmuz 1983 tarihinde çıkan ilginç bir haberi aktarmıştır. Habere göre Türk generaller Özal'ın MDP ile birleşmesini istiyorlardı. Bu amaçla Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer Özal'la görüşmüş ve MDP'ye katılarak yeni kurulacak hükümette başbakan yardımcılığı ile ekonomi görevini üstlenmesi gerektiğini söylemiştir. Özal, kendisine tanınan bir saat süre içerisinde teklifi reddederek kendisine ya da partisine karşı cezai önlemler uygulanmaması hususunda uyarıda bulunmuştur. Özal'ın, eğer partisi yasaklanırsa bu görüşmeyi kamuoyuna yayacağı, "Hapse atılsam bile susmayacağım, bütün dünya rejimin, hangi baskı metotlarıyla çalıştığını öğrenecektir." ifadesini kullandığı iddia edilmiştir. Gazete, BTP'ye, SODEP'e ve diğer küçük partilere getirilen vetoları örnek göstererek askeri yönetimin veto metodunu Özal'a karşı uygulamakta zorluk çektiğini ileri sürmüştür. Özal bu dönemde Die Welt gazetesinin haberine karşılık olarak böyle bir görüşmenin ve birleşme baskısının olmadığını beyan etmiştir.¹⁰⁵¹ Ancak 1989 yılında partisinin meclis grubu toplantısında yaptığı konuşmada partilerini kurma aşamasında oldukları dönemde Ulusu'nun kuracağı partiye katılmaları için baskı yapıldığını ve kabul etmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁵² Bunun dışında Amerika'nın da ANAP'ın veto

¹⁰⁴⁸ Yaşar, *Paşalar Politikası*, s. 157.; 6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçimlerine katılmasına izin verilen MDP ve HP'nin 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren askeri rejim tarafından tasarlanan siyasal sistem çerçevesinde kurulduğu belirtilmektedir. Bkz. Levent Duman, "1983 Seçimlerine Katılan Siyasal Partilerin Milliyetçilik Anlayışları: Türk-İslam Sentezinin Zaferi mi?", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 63, 2015, ss. 34, 53.

¹⁰⁴⁹ Feroz Ahmad, "The Transition To Democracy in Turkey", *Third World Quarterly*, 7/2, April 1985, <http://www.jstor.org/stable/3991599>, (17.04.2018), pg. 212.

¹⁰⁵⁰ Ahmad, "The Turkish Elections of 1983", pg. 8.

¹⁰⁵¹ Cemal, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü-2*, ss. 266-268.

¹⁰⁵² Yaşar, *Paşalar Politikası*, s. 165.

edilememesinde etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁵³ Yalçın Doğan'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre Amerika Özal'ı desteklemekteydi. Die Welt gazetesinde çıkan bir haber Amerika'yı kuşkuya düşürmüştü ve bu haberden sonra Amerika eski Dışişleri Bakanı Haig Ankara'ya gönderilmişti. Haig'in bu ziyaretinde Evren'den, Özal'ın seçimlere girmesinin engellenmemesini istediği aktarılmıştır.¹⁰⁵⁴ Kısacası ANAP'ın, ABD'nin baskısı ile seçimlere girebilme şansı elde ettiği düşünülmektedir.¹⁰⁵⁵ Özal'ın seçimlerden sonra ABD'nin yardımlarından dolayı ABD Ankara Büyükelçisine “şükran mektubu” gönderdiği de iddialar arasındadır.¹⁰⁵⁶

Ecevit'in ANAP konusunda çok daha farklı iddiaları olmuştur. Seçimlerden önce gündeme gelen iddialara göre ANAP, askeri yönetimin destek verdiği gerçek partiydi ve ANAP'ın kazanması için “kurnazlıkla” senaryo hazırlanmıştı. Hasan Cemal'in, Ecevit ile yaptığı görüşmeden aktardıklarına bakıldığında askeri yönetim Sunalp'i kendi adamlarıymış gibi göstererek DM ve Ulusu hükümetinin üyelerini MDP'ye girmeleri için teşvik etmişti. Ulusu ise bu oyunu fark etmiş ve çekilmişti. Ecevit'e göre askeri yönetime karşı oluşan reaksiyon oyların Özal'a kanalize edilmesi sağlanmıştı. Böylece Özal seçimi kazandığında, MDP'nin destekçisi gibi görünen Evren için halkın özgür iradesini kullandığına dayanak oluşacaktı.¹⁰⁵⁷ Ancak Evren'in, gerek seçim sürecindeki tavrında gerekse kaleme aldığı anılarından açık ifadelerinde MDP'yi desteklediği ortadayken Hasan Cemal'in de belirttiği gibi Ecevit'in bu iddiası gerçeklikten uzak kalmıştır.

Evren, Mehmet Ali Birand'ın hazırladığı 12 Eylül Belgeseli'nde yer alan röportajında 1983 seçimlerine sağda ve solda birer büyük parti ile girilmesini istediklerini, ancak sağdaki partinin çok fazla oy alarak anayasayı değiştirme gücü elde edebileceğinden korktukları için tek sağ partiyle seçimlere gidilmesine izin vermediklerini ifade etmiştir. Evren, ikinci bir sol partiye izin verilmesi halinde ise sol oyların bölüneceğini ve barajı dahi geçemeyeceklerini bildiklerinden ikinci bir sol parti kurulmasına izin vermediklerini açıklamıştır.¹⁰⁵⁸ Anlaşıyor ki askeri yönetim, destekledikleri sağ parti MDP'nin elde edebileceği gücü kısmen de olsa kırmak için ikinci bir sağ partinin yani ANAP'ın seçimlere girmesine izin vermiştir.

¹⁰⁵³ Yaşar, *Paşalar Politikası*, s. 185.

¹⁰⁵⁴ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, ss. 403, 404.

¹⁰⁵⁵ Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, s. 241.

¹⁰⁵⁶ Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, s. 195.

¹⁰⁵⁷ Cemal, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü-2*, ss. 300-303.

¹⁰⁵⁸ “12 Eylül Belgeseli”, <https://youtu.be/3UBJF4aaMgo>, (19.06.2019).

Ancak askeri yönetimin ANAP'ı, MDP için ciddi bir sorun olarak görmedikleri belirtilmektedir. Çünkü, bankerler krizi ile Özal'ın kendini itibarsızlaştırdığı ve Özal'ın yoluna taş koymak gerektiğinde bu krizin askeri yönetimce kullanılabilceği düşüncesi ihtimaller dahilinde gösterilmiştir.¹⁰⁵⁹ Ancak Evren'in konuşmaları göz önünde bulundurulduğunda seçim sürecinde bankerler olayını gündeme getirdiği görülmemekle birlikte Özal aleyhinde kullandığı en sert ifadeler 4 Kasım 1983 günü yaptığı radyo-televizyon konuşmasında görülmüştür.¹⁰⁶⁰ Evren'in seçim sonucuna ilişkin düşüncelerini aktaran Davut Dursun'un eserinde, aslında Evren'in de Sunalp'in başarı sağlayamayacağını önceden anladığı yer almaktadır. Asker kökenli bir insanın politika yapma konusunda zorluk çekmesi ve halk tarafından tanınmaması, bu başarısızlığın en önemli nedenlerinden görülmüştür.¹⁰⁶¹

Seçimlerin nihayete ermesiyle birlikte 3 yıl 2 ay 12 gün aradan sonra 1982 Anayasası'nın ilgili hükmü¹⁰⁶² uyarınca 24 Kasım 1983 tarihinde TBMM, en yaşlı üye HP Konya Milletvekili Fahri Özdilek'in geçici başkanlığında toplanmıştır.¹⁰⁶³ 23 Ekim 1981 tarihinde oluşturulan Danışma Meclisi'nin fiili görevi 14 Ekim 1983 tarihinde son bulmuştu.¹⁰⁶⁴ 6 Aralık 1983 tarihinde TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşturulmasıyla birlikte Danışma Meclisi'nin hukuki varlığı, MGK'nın ise hem fiili hem de hukuki varlığı sona ermiştir. MGK, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne¹⁰⁶⁵ dönüşmüş, 1982 Anayasası tamamen yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁶⁶ Feroz Ahmad 6 Aralık 1983 tarihini, MGK'nın feshedilmesiyle Türkiye'de demokrasiye resmi geçişin tarihi olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁶⁷ MGK'nın varlığının sona ermesi The Times

¹⁰⁵⁹ Ahmad, "The Turkish Elections of 1983", pg. 8.

¹⁰⁶⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, ss. 525, 526.

¹⁰⁶¹ Dursun, *Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs 12 Mart 12 Eylül*, s. 259.

¹⁰⁶² Geçici Madde 5: "Yapılacak ilk milletvekili genel seçimi sonucunun Yüksek Seçim Kurulunca ilanını takip eden onuncu gün, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında, saat 15.00'da kendiliğinden toplanır. Bu toplantıya en yaşlı Milletvekili Başkanlık eder. Bu toplantıda milletvekilleri ant içerler." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 9 Kasım 1982, s. 54.

¹⁰⁶³ *Hürriyet*, "Millet Bu Yemine Sadakat Bekliyor", 24 Kasım 1983, s. 1.

¹⁰⁶⁴ *Tercüman*, "Danışma Meclisi Çalışmalarına Son Verdi", 15 Ekim 1983, ss. 1, 10.

¹⁰⁶⁵ Geçici madde 2'nin ilgili kısmı: "Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi, altı aylık süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını alırlar. Milli Güvenlik Konseyi üyesi olarak 18 Eylül 1980 tarihinde içtikleri and yürürlükte kalır. Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri, Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin haiz buldukları özlük hakları ile dokunulmazlığa sahip olurlar. Altı aylık süre sonunda Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin hukuki varlığı sona erer." Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 9 Kasım 1982, ss. 52, 53.

¹⁰⁶⁶ *Milliyet*, "MGK, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne Dönüştü", 7 Aralık 1983, s. 3.

¹⁰⁶⁷ Ahmad, "The Transition To Democracy in Turkey", pg. 211.

gazetesinde, ordunun Türkiye'deki gücünden vazgeçtiği şeklinde haber edilmiştir.¹⁰⁶⁸ Evren ise 12 Eylül 1980'den itibaren MGK'nın verdiği tüm sözleri yerine getirdiğinin altını çizmiştir.¹⁰⁶⁹ Evren'in 7 Aralık 1983'te Özal'a Başbakanlık görevini vermesi¹⁰⁷⁰ ve Özal'ın sunduğu kabine listesini 13 Aralık 1983'te değiştirmeden onaylamasıyla yeni ve sivil hükümet kurulmuştur.¹⁰⁷¹ Meclis Başkanlığı'na Ulusu'nun değil de bir sivilin seçilmesi ve hükümetin kuruluşunda askeri yönetime yakın bağımsızlara yer verilmemesi, rejimin sivilleşmesi adına olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁷² Ancak iktidar sivil rejim tablosu oluştursa da MGK üyelerinin gölgesi bir süre daha devam edecektir. Çünkü MGK üyeleri Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı altında varlıklarını altı ay daha devam ettirerek birçok önemli konuda inceleme yapma ve görüş bildirme hakkına sahip olacaklardır.¹⁰⁷³ Erik Jan Zürcher, ordunun Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı altında devam eden etkisini "ordunun bütün gözü Özal'ın üstünde" ifadesiyle ortaya koymuştur.¹⁰⁷⁴ Ordunun sivil yönetim üzerinde devam eden yeni vesayet şekli seçimlerin yapılmış olmasına rağmen demokrasiye gölge düşürmüştü.¹⁰⁷⁵ Özal hükümeti kurulduktan sonra Başbakanlık Müsteşarı olan Hasan Celal Güzel 12 Eylül'ün, 1984 yılı sonuna kadar ANAP iktidarına tesirinin devam ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷⁶ Başbakanlık tarafından sıkıyönetimin 4 ay daha uzatılmasına ilişkin olarak MGK'ya sunulan tezkere, MGK'ca 10 Kasım 1983 tarihinde kabul edilmiş ve 12 Eylül 1980 tarihinde tüm yurttan ilan edilen sıkıyönetimin 19 Kasım 1983 günü saat 17.00'dan itibaren geçerli olmak üzere 4 ay süre ile uzatılmasına karar

¹⁰⁶⁸ *The Times*, "Army Gives Up Power In Turkey", 7 December 1983, pg. 6.

¹⁰⁶⁹ *Hürriyet*, "Evren: 'Hiç Kimse, Konsey Sözü'nü Tutmadı Diyemez'", 7 Aralık 1983, s. 11.

¹⁰⁷⁰ *Cumhuriyet*, "Özal Görevi Aldı, TBMM Yasama Yılına Başladı", 8 Aralık 1983, s. 1.

¹⁰⁷¹ *Tercüman*, "Evren: 'Bana Verdikleri Listeyi Olduğu Gibi Tasdik Ettik'", 14 Aralık 1983, s. 1.

¹⁰⁷² Özdemir, "1980 ve Sonrası", s. 240.

¹⁰⁷³ Geçici madde 2'nin ilgili kısmı: "Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin görevleri şunlardır: a) Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilerek Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen, Anayasada yazılı temel hak ve hürriyetlere ve ödevlere, laiklik ilkesine, Atatürk inkılaplarının, milli güvenliğin, ve kamu düzeninin korunmasına, Türkiye Radyo Televizyon Kurumuna, milletlerarası anlaşmalara, dış ülkelere silahlı kuvvet gönderilmesine ve yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye kabulüne, olağanüstü yönetime, sıkıyönetim ve savaş haline dair kanunlar ile Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer kanunları Cumhurbaşkanına tanınan onbeş günlük sürenin ilk on günü içinde incelemek; b) Cumhurbaşkanının istemi ve tespit edeceği süre içinde: Milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesine, olağanüstü yönetim yetkisinin kullanılmasına ve alınacak tedbirlere, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun yönetim ve gözetimine, gençliğin yetiştirilmesine ve Diyanet işlerinin düzenlenmesine ilişkin konuları incelemek ve görüş bildirmek; c) Cumhurbaşkanının istemine göre, iç ve dış güvenlik ile gerekli görülen diğer konularda inceleme ve araştırma yapmak ve sonuçlarını Cumhurbaşkanına sunmak." Bkz. *T.C. Resmî Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 9 Kasım 1982, ss. 52, 53.

¹⁰⁷⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 411.

¹⁰⁷⁵ Çetin, *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler 12 Eylül Rejimi ve Özal Dönemi (1980-1983)*, s. 165.

¹⁰⁷⁶ Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, s. 228.

verilmiştir.¹⁰⁷⁷ MGK yine aynı gün kabul ettiği Basın Kanunu ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'na göre gerekli görülen şartlar doğrultusunda gazete kapatılabilecek, matbaaya el konulabilecek, dağıtım önlenebilecek, sorumlular cezalandırılacak,¹⁰⁷⁸ Başbakan TRT'de haber ve yayını yasaklayabilecektir.¹⁰⁷⁹ Bu uygulamalar, yaklaşık 3 yıl 3 ay iktidarda kalmış askeri yönetimin sivil iktidar tarafından hızla unutulmamasını sağlamak için alınmış tedbirler olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁸⁰ MGK, varlığının sona erdiği 6 Aralık 1983 günü kabul ettiği "12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun" ile eski siyasi parti mensuplarına ve yeni siyasi parti mensuplarına da yaptırımlar getirmiştir.¹⁰⁸¹

Anayasanın hazırlanması ve halkoylaması sürecinde olduğu gibi yeni partileşme süreci de demokrasiyle örtüşmeyen koşullar altında gerçekleşmiştir. Yeni Siyasi Partiler ve Milletvekili Seçimi Kanunlarıyla getirilen zorlayıcı şartlarla beraber seçimlere sadece MGK'nın yani Evren'in icazet verdiği partiler katılmıştır. Halka baktığımızda vatandaşlar oluşan bu siyasi gündemi oldukça uzaktan ve geriden takip etmişlerdir. Yapılan röportajlarda fikirlerini açıkça beyan etmekten kaçınmışlar ancak Turgut Özal ismini daha çok tanıdıklarını belirtmişlerdir. Evren'in Sunalp lehine propaganda faaliyeti yürütmesine rağmen üç parti arasında propaganda sürecini en iyi kullanan Özal olmuştur. Birebir görüşmelerde vatandaş düşüncesini açıkça paylaşmasa da seçimin olası sonucuna ilişkin yapılan kamuoyu araştırmalarında Özal her zaman ilk sırayı almıştır. MGK Sunalp'i öne çıkarmasına rağmen seçimin kazananı Özal olmuştur. Bazı değerlendirmelerde seçim sonuçları sürpriz olarak görülse de dönemin basını takip edildiğinde sonucun sürpriz olmayacağı aşikardır. Bu sonuç Evren için dahi sürpriz olmamıştır denilebilir. Zira Evren de Sunalp'in başarısız olacağını anlamıştı. Aslında seçim sonucunu sadece liderlerin başarısı ya da başarısızlığı üzerinden değerlendirmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Üç yıllık askeri rejim sürecinde gerçekleştirilen antidemokratik uygulamaların sivil yönetime ve gerçek demokrasiye duyulan özlemi de artırdığı kabul edilen bir gerçektir.

¹⁰⁷⁷ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 11, 182'nci Birleşim, 10 Kasım 1983, ss. 292-296.

¹⁰⁷⁸ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 11, 182'nci Birleşim, 10 Kasım 1983, ss. 340-350.

¹⁰⁷⁹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 11, 182'nci Birleşim, 10 Kasım 1983, ss. 360-391.

¹⁰⁸⁰ *The Times*, "Military Rulers Put Final Touches To Their Legacy", 12 November 1983, pg. 4.

¹⁰⁸¹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 11, 189'uncu Birleşim, 6 Aralık 1983, ss. 608-615.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARA REJİM DÖNEMİNDE TÜRK BASINI VE DÜŞÜNCE

HAYATI

4.1. Ara Rejim Döneminde Basın

4.1.1. Milli Güvenlik Konseyi'nin Basına Yönelik Uygulamaları

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında yönetime el koyan MGK, siyasi yapının yanı sıra basın üzerinde de etkisini ve kontrolünü göstermiştir. Başlangıçta Evren'in 16 Eylül 1980 tarihinde düzenlediği basın toplantısındaki tavrı basın mensupları arasında olumlu bir hava yaratmıştır. Zira Evren, toplantının ardından basın mensuplarına “şimdi sorularınızı bekliyorum” ifadesini kullanarak kimden ne şekilde geleceği belli olmayan soruları kabul etmiş ve basına söz hakkı tanıyan bir izlenim yaratmıştır.¹⁰⁸² Ancak çok geçmeden MGK, 19 Eylül 1980 tarihli ilk toplantısında 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun üçüncü maddesinde değişikliğe giderek Sıkıyönetim Komutanı'na sözlü, yazılı ve görsel tüm yayınlara sansür koyma, yayınları toplatma ve matbaa ile plak, bant yapım yerlerini kapatma yetkisi vermiştir.¹⁰⁸³ Kendisine verilen yetkiyi kullanan Sıkıyönetim Komutanlıkları birçok gazete ve dergiyi birkaç defa kapatmışlardır. Türkiye'ye ziyarette bulunan Avrupa Konseyi Parlamentosu Başkanı De Koster 27 Nisan 1981 tarihli “Türkiye'deki Gelişmeler” başlıklı raporunda söz hürriyetine değinerek Sıkıyönetim Komutanlıkları'nın basın üzerindeki yetkilerinin, gazetelerin belirli oranda oto sansür uygulamasına yol açtığına dikkat çekmiştir. De Koster oto sansürle birlikte Türk basınının rahat hareket ettiğini, Ecevit'in Arayış dergisindeki yazılarını örnek göstererek hükümete eleştiri dahi yöneltilebildiğini kaydetmiştir.¹⁰⁸⁴ Ancak hatırlatmak gerekir ki dergi, 2 Mart 1982 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı

¹⁰⁸² Mete Akyol, “Piramidin Tepesindeki Adam”, *Milliyet*, 18 Eylül 1980, s. 2.

¹⁰⁸³ 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu Madde 3. – Fıkra 1: “Sıkıyönetim Komutanı, Sıkıyönetim bölgesinde genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini korumak ve sağlamakla görevlidir. Ayrıca, gerektiği hallerde aşağıda yazılı tedbirleri almaya yetkilidir.” Madde 3. – Bend c: “Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf vesair mersuleleri kontrol etmek, gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla sayıda bulundurulmasını veya taşınmasını veya Sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak veya sansür koymak; Sıkıyönetim Komutanlığınca basımı, yayımı ve dağıtılması yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant gibi bilcümle evrakı, yayım ve haberleşme araçlarını toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant yapım yerlerini kapatmak.” Bkz. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, 1'inci Birleşim, 19 Eylül 1980, ss. 28, 29.

¹⁰⁸⁴ *Milliyet*, “De Koster: ‘MGK, Başkanlık Rejimi Getirmek İstemiyor’”, 28 Nisan 1981, s. 6.

tarafından 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın 3. maddesi C bendi uyarınca süresiz kapatılmıştır.¹⁰⁸⁵

Dönemin basın mensupları kısıtlı da olsa basın üzerindeki baskı ve kontrolden duydukları rahatsızlıklarını dile getirmeye çalışmışlardır. Basın üzerindeki baskı bazen öyle boyutlara ulaşmıştır ki, Evren'in basının haber alma hürriyetini kısıtlamayı hiçbir zaman düşünmediklerini beyan etmesine¹⁰⁸⁶ karşın haberin doğru olup olmamasının ötesinde basına nasıl sızdığı da soruşturma konusu olmuştur.¹⁰⁸⁷ Evren, basına getirilen kısıtlamaların amacını "Basın özgürlüğünü sınırlamak değil, 12 Eylül'den önceki ahlak ve adap sınırlarını zorlayan, milletimizin huzurunu bozan, anarşinin her türlüüne davetiye çıkaran, ülkemizi dış aleme karşı çok kötü duruma düşüren, partizan ve siyasi çekişmelerin tekrarına imkan vermemektir." şeklinde izah etmiştir.¹⁰⁸⁸

Basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar 1982 Anayasası'nın 28. maddesinde "Basın hürdür, sansür edilemez" hükmüne rağmen daha da artmıştır.¹⁰⁸⁹ 28. madde ile yayının dağıtımdan önce denetiminin sağlanması, tedbir yolu ile dağıtımın önlenmesi, süreli yayınların kapatılabilmesi hükümleri getirilmiştir.¹⁰⁹⁰ Danışma Meclisi üyelerinden Özer Gürbüz bu maddeyi görüşmeler sırasında eleştirmiş ve getirilen hükmün "yayınlanmamış bir suçu suçlamak" anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Gürbüz'e göre iktidar, kendi görüşünde olmayan basını susturmak ya da ürkütmek için sabahın beşinde gazeteyi toplattırabilecek bir yetkiye sahip olmuştur.¹⁰⁹¹ Anayasa henüz tasarı aşamasındayken Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Uğur Mumcu, "Basın hür değildir" denildikten sonra kısıtlamaların sıralanmasının daha uygun olacağını belirterek tepkisini göstermiştir.¹⁰⁹² Evren ise basın özgürlüğüne ilişkin açıklamasında basını kontrol edecek mekanizmanın yine hür basın olduğunu vurgulamış, ancak basının kendi kendini kontrol edemediğini savunarak getirilen kısıtlamalara dayanak oluşturmuştur. Alınan tedbirlerin, yasa dışı yollarla ülkeyi yıkmaya ve parçalamaya çalışan basına yönelik olduğu ifade

¹⁰⁸⁵ *Milliyet*, "Arayış Dergisi Süresiz Kapatıldı", 3 Mart 1982, s. 1.

¹⁰⁸⁶ *Hürriyet*, "Evren: 'Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Sizindir' Dedi...", 18 Nisan 1982, s. 10.

¹⁰⁸⁷ *Milliyet*, "Basınla İlişkiler", 18 Temmuz 1981, s. 8.

¹⁰⁸⁸ *Cumhuriyet*, "Kenan Evren: En İyi Sistem Parlamenter Demokrasidir", 18 Nisan 1982, s. 11.

¹⁰⁸⁹ Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, ss. 60, 61.

¹⁰⁹⁰ *T.C. Resmî Gazete*, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 9 Kasım 1982, s. 8.

¹⁰⁹¹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, 147'inci Birleşim, 9 Eylül 1982, ss. 45, 46.

¹⁰⁹² Uğur Mumcu, "Basın Özgürlüğü", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1982, ss. 1, 11.

edilmiştir.¹⁰⁹³ Evren basına sansür ve baskı olmadığını iddia etse de çoğu yazar fikirlerini beyan etme konusunda isteksizlik yaşamıştır. MGK, 70 sayılı kararı yayınlayarak tüm vatandaşların, basınının, belirli kurum ve kuruluşların hazırlanacak anayasa konusunda telkinde bulunmamak üzere düşüncelerini beyan edebilmelerine olanak sağlamayı amaçlamıştı.¹⁰⁹⁴ Ancak Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal, 70 sayılı karara uymadığı ve telkinde bulunduğu gerekçesiyle hakkında başlatılan soruşturmada duyduğu rahatsızlığı, artık anayasa konusunda yazmak istemediğini dile getirerek basının yaşadığı sıkıntıyı kamuoyu ile paylaşmıştır.¹⁰⁹⁵ Milliyet gazetesi yazarlarından Teoman Erel de Oktay Akbal'ın yaşadığı yazma isteksizliğini paylaştığını ifade etmiştir.¹⁰⁹⁶ Tercüman gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak ise basın durumunu “Yazmaktan ziyade yutkunuyoruz” ifadesiyle özetlemiş,¹⁰⁹⁷ söz ve yazı özgürlüğünü kısıtlayan hükümlerin kaldırılmasını istemiştir.¹⁰⁹⁸

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesindeki değişiklik ve Anayasa'nın 28. maddesine ek olarak basına getirilen üçüncü darbe, “Basının korkulu rüyası” olarak nitelenen¹⁰⁹⁹ “15 Temmuz 1950 Tarih ve 5680 Sayılı Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine, Bu Kanununa Ek Maddeler İlavesine ve 4.7.1960 Tarih ve 9 Sayılı Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun” olmuştur. Kanun henüz tasarı aşamasındayken 6 basın kuruluşu, 10 gazete ve 9 derginin 36 yöneticisi ve yazarı tasarıyı uygun görmediklerini açıklamışlardır.¹¹⁰⁰ Beyan edilen düşünceler dikkate alınmamakla birlikte MGK, yeni basın kanunu onaylamış ve kanun 13 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yeni yasa, basın yoluyla işlenen suçlardaki ceza sorumluluğunu artırmıştır. Kanunla toplu basın mahkemeleri kaldırılmıştır. Basın suçları ile ilgili davalarda suçun niteliğine göre ağır ceza ve asliye ceza mahkemeleri görevli kılınmıştır. TCK'nin ikinci kitabının birinci babında yer alan devlet şahsiyeti ve devlet kuvvetleri aleyhinde işlenen suçları ya da devlete ait gizli bilgileri ihtiva eden her türlü mevkute basılmış eserlerin dağıtımını sulh ceza hakiminin kararıyla, gecikmesinde sakınca bulunan

¹⁰⁹³ *Hürriyet*, “Evren, ‘Bizim Kimseye Düşmanlığımız Yok’ Dedi”, 2 Ekim 1982, s. 9.

¹⁰⁹⁴ *T.C. Resmî Gazete*, “Millî Güvenlik Konseyi Kararı”, 5 Ağustos 1982, ss. 1-3.

¹⁰⁹⁵ Oktay Akbal, “‘Telkin’ Ne Demektir?”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1982, s. 2.

¹⁰⁹⁶ Teoman Erel, “Akbal’ı Anlamak”, *Milliyet*, 28 Ekim 1982, s. 6.

¹⁰⁹⁷ Nazlı Ilıcak, “Evet... Nerede Kalmıştık?”, *Tercüman*, 7 Ocak 1983, s. 1.

¹⁰⁹⁸ Nazlı Ilıcak, “Umduğumuzla Değil Bulduğumuzla Yetiniyoruz”, *Tercüman*, 8 Ocak 1983, s. 1.

¹⁰⁹⁹ “Basının Korkulu Rüyası DM’de”, *Yankı*, S. 638, 20-26 Haziran 1983, s. 14.

¹¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, “Gazeteciler Yeni Yasayı İstemiyor”, 1 Ekim 1983, ss. 1, 11.

hallerde ise Cumhuriyet savcılığının yazılı kararıyla önlenebilecektir. Bununla birlikte Cumhuriyet savcılarında toplatma kararı verme yetkisi de tanınmıştır. Milli güvenliğe ve genel ahlaka aykırı yayın yapan gazeteler de mahkeme kararıyla üç gündən bir aya kadar kapatılabilecektir. Suç sabit görüldüğü takdirde basımda kullanılan makineler ile diğer basım aletleri müsadere edilebilecektir. Yabancı ülkelerde basılmış eserlerden milli egemenliğe, Cumhuriyetin varlığına, kamu düzenine, genel ahlaka aykırı görülenlerin Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanabilecektir.¹¹⁰¹

Belirttiğimiz bu kısıtlamaların 12 Mart 1980-12 Mart 1984 tarihleri arasında basına ve basın mensuplarına nasıl yansıdığı Çağdaş Gazeteciler Derneği tarafından sayısal değerlerle aktarılmıştır. Dört yıl içerisinde gazete ve dergiler 41 kez toplatılma veya yayımı durdurulma ya da kapatılma kararı ile karşı karşıya kalmışlardır. Bazı Sıkıyönetim Komutanlıkları ise kimi gazetelerin kendi sorumluluklarındaki bölgelere sokulmasını ve bölgelerde satışını yasaklamışlardır. Bu dönemde Demokrat, Aydınlık, Hergün gazetelerinin ve Arayış dergisinin yayımı süresiz olarak durdurulmuş, İstanbul'da yayınlanan 8 gazetenin yayımı farklı tarih ve sürelerde yasaklanmıştır. Bu gazetelerin isimleri, yayımlarının durdurulma sayıları ve süreleri şu şekildedir: Milli gazete 4 kez 72 gün, Cumhuriyet gazetesi 4 kez 41 gün, Tercüman gazetesi 2 kez 29 gün, Günaydın gazetesi 2 kez 17 gün, Güneş gazetesi 1 kez 10 gün, Milliyet gazetesi 1 kez 10 gün, Tan gazetesi 1 kez 9 gün, Hürriyet gazetesi 2 kez 7 gün. Yine belirttiğimiz dört yıllık süreçte basın mensupları hakkında açılan soruşturma, kovuşturma ve dava sayılarının gazetelere göre dağılımı şu şekildedir: Cumhuriyet gazetesi 28, Tercüman gazetesi 27, Hürriyet gazetesi 14, Milliyet gazetesi 11, Milli Gazete 4, Dünya gazetesi 4, Akşam gazetesi 3, Son Havadis gazetesi 3, Hergün gazetesi 2, Arayış dergisi 2, Hayat dergisi 2, Nokta dergisi 2, Yankı dergisi 1, Demokrat gazetesi 1, Politika gazetesi 1, Adalet gazetesi 1, diğer yayın organları 75. Bu dönemde gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkumiyet kararlarının toplamı 316 yıl 4 ay 20 güne ulaşmıştır. Mahkumiyet kararlarına basın dışı suçlarla yargılanan gazeteciler dahil edilmemiştir. Mahkumiyet kararlarının gazetelere göre dağılımı şu şekildedir: Aydınlık gazetesi 27 yıl 6 ay, Hergün gazetesi 20 yıl 8 ay, Politika gazetesi 13 yıl 6 ay, Milli Gazete 2 yıl

¹¹⁰¹ T.C. Resmi Gazete, "15 Temmuz 1950 Tarih ve 5680 Sayılı Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine, Bu Kanununa Ek Maddeler İlavesine ve 4.7.1960 Tarih ve 9 Sayılı Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun", 13 Kasım 1983, ss. 19-24.

8 ay, Demokrat İzmir gazetesi 1 yıl 8 ay, Cumhuriyet gazetesi 1 yıl 7 ay 10 gün, Tercüman gazetesi 1 yıl, Demokrat gazetesi 1 yıl, Milliyet gazetesi 6 ay, Dünya gazetesi 6 ay, yerel basın, dergiler ve diğer yayın organları 245 yıl 9 ay 10 gün.¹¹⁰²

Ara rejim döneminde askeri yönetimin icraatlarının örtük bir şekilde eleştirilmesi dahi Sıkıyönetim Komutanlıklarınca gazetelerin kapatılmaları ile sonuçlanmıştır. Aktarılanlara göre Komutanlıkların her gün telefonla uyarılar yapması, sınırlamalar ve yasaklamalarda bulunması olağan bir durum halini almıştı. Basın üzerinde sıkı bir kontrol uygulanmaktaydı. Gazetecilerin, bildikleri olayların sadece ufak bir kısmını yazabildikleri belirtilmiştir.¹¹⁰³ Hasan Cemal, yazılar yazılmadan önce gazetelerdeki genel işleyişi açıklamak adına “Öğleden önce bir ara haber merkezine uğradım. Sıkıyönetim duyurularının iliştiirildiği panoya şöyle bir göz attım, yeni bir yasak var mı yok mu diye.” ifadesini aktarması basının yaşadığı zorlukları ortaya koymaktadır.¹¹⁰⁴ Hatta basının kısıtlı haber yapmasının ötesinde doğruyu yazmayarak ya da haberleri hiç vermeyerek kamuoyunu yanılttığı halkla paylaşılmaya çalışılmıştır.¹¹⁰⁵ Basının önemli bir kısmı, MGK'nın icraatlarını eleştirememekle birlikte istikrar adına darbeyi ve darbe sonrasındaki uygulamaları alkışlayan bir tutum sergilemiştir. Aksi tutum sergileyenler ise askeri yönetimin cezalandırma mekanizmalarına maruz kalmıştır.¹¹⁰⁶ The Times gazetesinin değerlendirmesine göre askeri yönetim, basında okumak istedikleri düşünce ve görüşlerin basılmasını sağlamıştır.¹¹⁰⁷

Basına yöneltilen baskı, gazeteleri siyasete yabancılaştırarak gazetelerde magazinleşme ve erotizm eğilimini artırmıştır. Bu tespit askeri yönetimin sona ermesinden sonra değil, askeri yönetim sürecinde yapılmıştır. Milliyet gazetesi yazarlarından Mehmet Barlas, Türk basınının bir yapı değişikliği içerisine girdiğini, politika ve spor ağırlıklı gazetecilik yerine ekonomi ve magazin ağırlıklı gazeteciliğin gelişme gösterdiğini belirtmiştir. Bunun sebebi olarak iç ortamın getirdiği şartları göstermiştir.¹¹⁰⁸ Tiraj yarışına giren Türk basınının bu uğurda “fikri idam etmek sevdasına tutulduğu” ve sonucunda da “müstehcen” içeriklerin ve

¹¹⁰² *Basın '80-84, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1984, ss. 197-199.*

¹¹⁰³ Dursun, *Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül*, s. 244.

¹¹⁰⁴ Cemal, *Demokrasi Korkusu*, s. 13.

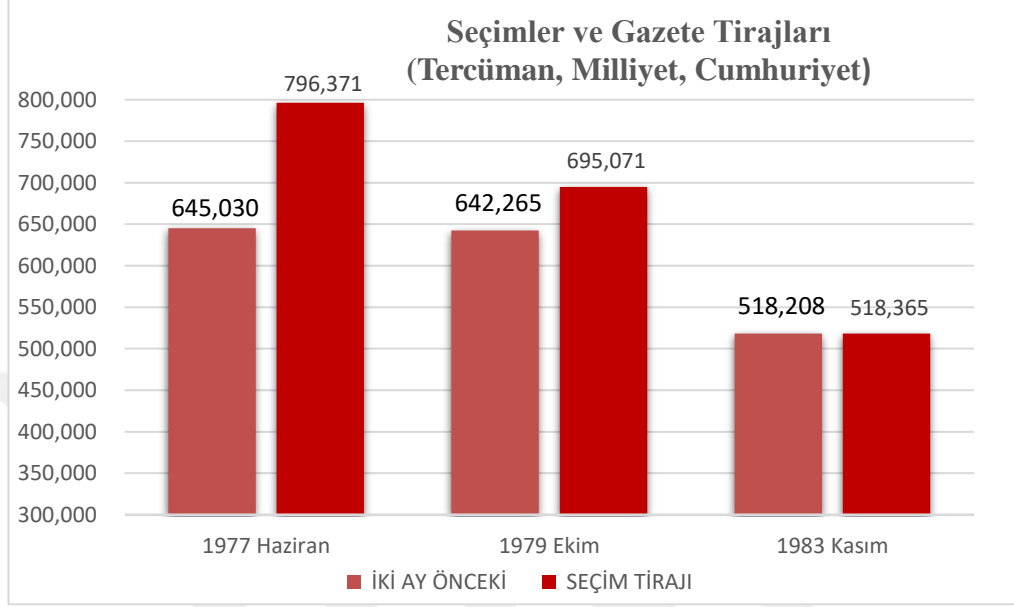
¹¹⁰⁵ “Basın Özgürlüğü”, *Arayış*, S. 18, 20 Haziran 1981, s. 4.

¹¹⁰⁶ Saraçoğlu, “1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm”, s. 787.

¹¹⁰⁷ *The Times*, “Why Democracy Must Wait”, 29 January 1982, pg. 10.

¹¹⁰⁸ Mehmet Barlas, “Basının Sorumluları”, *Milliyet*, 1 Aralık 1982, s. 1.

“lotarya”nın¹¹⁰⁹ basında taht kurduğu ifade edilmiştir.¹¹¹⁰ Dönemin önde gelen siyaset ve fikir gazeteleri Cumhuriyet, Tercüman ve Milliyet’in önceki seçim dönemlerine kıyasla 1983 yılındaki tirajlarındaki düşüş Yankı dergisinde şu şekilde tablolastırılmıştır:

Bu dönemdeki göstergelerin toplum meselelerine ilginin azaldığını, “kaçış”ın güçlendiğini gösterdiği kaydedilmiştir.¹¹¹¹

Kitle iletişim araçları arasında gazete ve dergilerin yanı sıra Türkiye Radyo Televizyon Kurumu da (TRT) ara rejim döneminde askeri yönetimin kontrolü altında olmuştur. 12 Eylül darbesinden kısa bir süre sonra Kasım ayının başlarında TRT için “tarafsızlık” tartışmaları görülmeye başlamıştır. TRT Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Doğan Kasaroğlu döneminde 12 Eylül’ün ardından TRT’de yeni düzenlemelerin yapıldığı, hısımlar ve akrabalara önemli görevlerin verildiği gündeme getirilmiştir. Ayrıca TRT yönetim kurulunda Tercüman gazetesinden iki yazarın yer alması TRT’nin tarafsızlığı konusunda yöneltilen eleştirilerin ana argümanlarından biri olmuştur.¹¹¹² 1980 yılının Aralık ayı içerisinde basına açık yapılan Odalar Birliği’nin Başkanlar toplantısının TRT tarafından yayınlanmaması TRT’nin yanlış bir yayın politikası izlediği eleştirilerini daha da artırmıştır. TRT’nin, Odalar

¹¹⁰⁹ Ad veya numara çekilerek oynanan şans oyunlarının genel adı. Bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (08.03.2020).

¹¹¹⁰ Ergun Göze, “Basına Düşen”, *Tercüman*, 26 Temmuz 1983, s. 7.

¹¹¹¹ “En Büyük Tehlike İlgisizlik”, *Yankı*, S. 656, 24-30 Ekim 1983, ss. 6, 7.

¹¹¹² Uğur Mumcu, “TRT Derken...”, *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1980, ss. 1, 7.

Birliği'nin Başkanlar toplantısı yerine sadece Turgut Özal'ın konuşmalarını yayınladığı görölmüştür. Uygulanan bu sansürün nedeni, Özal'ın konuşmalarına ters düşen sanayicilerin ve işadamlarının görüşlerinin halka yansıtılmak istenmemesi şeklinde değerlendirilmiştir. Zira 24 Ocak Kararları'nın artık işverenler tarafından da tartışılmaya başlandığı gerçeği kamuoyundan gizlenmek istenmiştir. Bu kapsamda Sabancılara, Yazarlara, Adıgüzellere sansür uygulandığı aktarılmıştır.¹¹¹³

TRT'deki tarafsızlık tartışmalarının artması üzerine Evren, tarafsızlığı sağlamak adına 1981 yılının başlarında üç önemli kurumun genel müdürlüklerine asker kökenli üç kişiyi getirmiştir. TRT Genel Müdürlüğü'ne Macit Akman, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne Necati Özkaner, Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü'ne Necdet Tanyeli uygun görölmüştür.¹¹¹⁴ TRT'de yayınlanan "Terör ve Anarşi" adlı programın ardından kurumda bazı görevlilerin de görev yerleri değişmiştir. TRT Genel Müdürü Macit Akman yaptığı açıklamada TRT'nin sağ ve sol gruplar tarafından yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirterek TRT'nin sağ ve sol grupların etkisinden kurtarılacağını ifade etmiştir.¹¹¹⁵ Macit Akman döneminde TRT'nin propaganda aracı haline getirildiği ve izlenmeyen programlarla doldurulduğu düşüncesi bir diğer eleştiri konusu olmuştur.¹¹¹⁶ Milliyet gazetesi yazarı Mehmet Barlas ara rejim dönemindeki TRT yayınlarının niteliğini, "TRT yayınları bu düzeyde devam ettiği takdirde, elektrikli süpürge'nin televizyondan daha eğlendirici, çamaşır makinesinin daha eğitici, ütünün daha aydınlatıcı olmasından korkmalıyız." ifadesiyle ortaya koymaya çalışmıştır.¹¹¹⁷ TRT'nin tek yanlı yayın yaptığı düşüncesi de eleştirilen noktalar arasında dikkatleri çekmiştir. 7 Mart 1983 tarihinde meydana gelen ve "Grizu faciası" olarak kayda geçen olayda 102 işçi hayatını kaybetmiş ve yapılan bilirkişi incelemesinde Ereğli Kömür İşletmeleri'nin yüzde yüz kusurlu bulunduğu basında yer almıştır.¹¹¹⁸ Ancak aktarıldığına göre TRT, Grizu faciasında işletmenin ihmali'ni ortaya koyan açıklamalara yer vermemiş, tam tersine işletmenin kusurlu görülmediği izlenimini yaratmak istemiştir.¹¹¹⁹ Askeri rejime bağlı olan yayın politikası, 14 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe giren yasa¹¹²⁰

¹¹¹³ *Cumhuriyet*, "TRT'nin 'Tarafsız' Bir Yayını Daha", 13 Aralık 1980, s. 4.

¹¹¹⁴ *Cumhuriyet*, "Evren: TRT ve a.a. Tarafsız Yönetilmeli", 1 Şubat 1981, ss. 1, 9.

¹¹¹⁵ *Milliyet*, "Akman: 'TRT'de Sol da Sağ da At Oynatamaz'", 31 Mayıs 1981, s. 3.

¹¹¹⁶ Mümtaz Soysal, "Boş Kutular", *Milliyet*, 17 Temmuz 1981, s. 2.

¹¹¹⁷ Mehmet Barlas, "Televizyonumuz!...", *Milliyet*, 13 Ekim 1981, s. 1.

¹¹¹⁸ *Cumhuriyet*, "Bilirkişi Raporu: Grizu Faciasının Suçlusu EKİ", 8 Nisan 1983, s. 1.

¹¹¹⁹ Teoman Erel, "Aynalar Berrak Olsa", *Milliyet*, 9 Nisan 1983, s. 6.

¹¹²⁰ *T.C. Resmi Gazete*, "Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu", 14 Kasım 1983, ss. 1-24.

ile tamamen hükümete bağımlı hale getirilmiştir. Sonuç olarak da haber bültenlerinde muhalefete söz hakkı verilmediği, cumhurbaşkanı ve hükümet üyelerinin konuşmalarının geniş yer kapladığı gözlemlenmiştir.¹¹²¹

4.1.2. Basının Genel Durumu ve Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet Gazetelerinin Ara Rejim Siyasetine Bakışı

1980 öncesinde basının şekil almasında siyasi ve sosyal etkenler etkili olurken 1980'den itibaren ekonomik ögeler etkili olmuştur. Bu nedenle basındaki dönüşümün tarihi 12 Eylül darbesi değil, ekonominin yeniden şekillendiği 24 Ocak 1980 tarihi kabul edilmiştir. Basın, 24 Ocak 1980 tarihine kadar kilo maliyeti 30-35 lira olan gazete kağıdını, ithal edilenler de dahil olmak üzere devlet tarafından sağlanan destekle kilosunu 9 liradan satın almaktaydı. Ancak 25 Ocak 1980'den itibaren kağıdın fiyatı 41 liraya yükselmiş ve basın bir anda para sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır. Gazetelerin yayın hayatına devam edebilmeleri için büyük sermayenin desteğini alma gerekliliğiyle birlikte ilanların ve reklamların önemi artmıştır. Buna rağmen devletin kağıt desteğinden kaybedilen miktar telafi edilememiştir. Zira her yıl kağıda zam yapmaya devam edilmiştir.¹¹²² Tercüman gazetesinde yer alan köşe yazısına göre 12 Eylül darbesinden sonra gazete satışlarında hızlı bir artış meydana gelmiştir. Ancak darbenin üzerinden henüz 10 gün geçmiş olmasına rağmen kağıda getirilen zamların gazeteleri zor durumda bıraktığını görüyoruz. Zamlara kağıt bunalımının da eklenmesiyle birlikte Tercüman gazetesi daha az sayıda yayınlanmaya başlamış ve yeterince kağıt temin edemeyen Tercüman gazetesi, okuyucularına dolgun gazete sunamadıkları için duyduğu üzüntüyü okuyucularıyla paylaşmıştır.¹¹²³

Ekim 1980'de SEKA, kağıt ve kartona yüzde 20-30 arasında değişen oranlarda zam yapmış ve gazete fiyatları da artış göstermiştir.¹¹²⁴ “KİT zararlarının önlenmesi” ya da “piyasa ekonomisine uyulması” gerekçeleriyle yapılan zamlarla birlikte kağıt fiyatları da artırılmıştır. Gazete kağıdı, Ocak 1980'de getirilen büyük orandaki zamlara 9 liradan 40 liraya yükseltilmişti. Aradan dokuz ay geçmeden tekrar yüzde 25 oranında zam yapılmış ve gazete kağıdının fiyatı 50 liraya çıkarılmıştır. Kağıt maliyeti kitap yayınlarını ve gazeteleri olumsuz yönde etkilemiştir. Gazetelerin satış

¹¹²¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 153.

¹¹²² Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, ss. 141-150.

¹¹²³ Güneri Cıvaoğlu, “Sorumluluk”, *Tercüman*, 22 Eylül 1980, s. 3.

¹¹²⁴ *Cumhuriyet*, “SEKA Kağıt ve Kartona Yüzde 20-10 Zam Yaptı”, 17 Ekim 1980, ss. 1, 7.

fiyatları maliyeti karşılamada yetersiz kalmış ve oluşan açık, ilan gelirleriyle ya da gazete fiyatlarının artırılmasıyla kapatılmak istenmiştir. Ancak piyasa koşulları nedeniyle ilanlar güvensiz bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Gazete fiyatlarının artırılması ise okuyucu kaybı getireceğinden istenilen çözümü sağlayamamıştır.¹¹²⁵ Bu sorunlar karşısında Tercüman gazetesi 2 Nisan 1981 tarihinden itibaren Türk basınındaki tasarruf amacıyla gazete ebatlarını küçültmüştür.¹¹²⁶

1982 yılında kağıda yapılan zamlar dikkat çekici bir şekilde devam etmiştir. Haziran 1981 tarihinde kağıt fiyatlarına yapılan zammın ardından çok geçmeden¹¹²⁷ Ağustos 1981'de SEKA tarafından gazete kağıdına %13 oranında zam yapılmış ve son üç ayda gazete kağıdına yapılan zamların toplam oranı %32'ye ulaşmıştır.¹¹²⁸ Kasım 1981 tarihinde SEKA tarafından gazete kağıdına yine zam yapılmış ve¹¹²⁹ 1980 Ocak ayından 1982 yılına kadar kağıt fiyatları sekiz kat artmıştır. Ancak 10 lira olan gazete satış fiyatı 2 yıldır değişmemiştir.¹¹³⁰ Gazetelerin 2 yıldır değişmeyen fiyatı bazı gazeteleri, özellikle başka kar sağlayıcı işleri olmayan gazeteleri olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyet gazetesi, bu durum karşısında zorluklarla ayakta durabilen gazetelerden olmuştur. Herhangi bir yan geliri olmayan gazetelerin ayakta durabilmeleri için gazete satış fiyatının 50 lira olması gerektiği belirtilmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal, bu süreçte bazı gazetelerin satışlarını artırmak için müstehcen resimlerin yer aldığı reklamlardan ibaret ekler yayınladıklarına dikkat çekmiştir.¹¹³¹ Gazete satış fiyatları 3 Şubat 1982 tarihinden itibaren 10 liradan 20 liraya çıkmıştır.¹¹³² Ancak Mart 1982 tarihinde SEKA tarafından kağıda yine zam yapılmış ve gazete kağıdının fiyatı %17,3 oranında artmıştır.¹¹³³ Getirilen zamlarla birlikte çalışmamızda kullandığımız gazetelerin 1980-1983 yılları arasındaki tiraj dağılımları şu şekildedir:¹¹³⁴

¹¹²⁵ *Milliyet*, “Kağıt ve Basın...”, 18 Ekim 1980, s. 1.

¹¹²⁶ *Tercüman*, “Gazete Ebatları Küçülüyor Ama Ansiklopedilere Zararı Olmayacak”, 2 Nisan 1981, s. 1.

¹¹²⁷ *Tercüman*, “Kağıt Fiyatlarına Zam Yapıldı”, 4 Haziran 1981, s. 1.

¹¹²⁸ *Cumhuriyet*, “Gazete Kağıdına 3 Ayda Yüzde 32 Zam Geldi”, 18 Ağustos 1981, s. 1.

¹¹²⁹ *Cumhuriyet*, “Gazete Kağıdına Yine Zam Yapılıyor”, 27 Ekim 1981, s. 1.

¹¹³⁰ Altan Öymen, “Gazeteler Üzerine”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1982, ss. 1, 6.

¹¹³¹ Oktay Akbal, “Simit Bile Gazeteden Pahalı!”, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1982, s. 2.

¹¹³² Rauf Tamer, “Birkaç Çizgi...”, *Tercüman*, 2 Şubat 1982, s. 2.; *Cumhuriyet*, “Okurlarla Söyleşi..”, 3 Şubat 1982, s. 1.

¹¹³³ *Cumhuriyet*, “Kağıda Zam Yapıldı”, 9 Mart 1982, s. 1

¹¹³⁴ Oya Tokgöz, “Türk Gazetelerinin Yurtdışı Baskıları: Nedenleri-Rolü ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakülteler Dergisi*, XL/1-4, 1985, s. 147.

Gazete adı	1980	1981	1982	1983
Cumhuriyet	72173	94299	85037	78544
Günaydın	381937	616099	625252	353465
Hürriyet	546345	551235	597114	713504
Milliyet	199010	273481	234097	208417
Tercüman	290728	439417	365320	323950

12 Eylül rejimiyle birlikte toplumda muhafazakar bir anlayışın yaygınlaştığı görülmüştür. Basında Atatürkçülük sloganı kullanılmasına rağmen, Atatürk ilkelerinden ödün verici bir tavır olarak değerlendirilen din konusuna başvurular artmıştır. Bu dönemde Tercüman ve Türkiye gazeteleri Kur'an ile birlikte çeşitli din kitapları dağıtmış, ezan okuyan saat için kura yapmıştır. Güneş gazetesi 3, Günaydın ve Milliyet gazeteleri 2 kez Kur'an dağıtmış, Hürriyet gazetesi Ayet ve Sureler kitabı ile Kur'an Ansiklopedisi yayınlamıştır. Milliyet gazetesi ayrıca 30 kişiyi hacca göndermiştir. Rekabette din konusunu kullanmayan tek gazete ise Cumhuriyet olmuştur.¹¹³⁵ Çalışmamızın bu bölümünde, muhafazakar bir yayın politikası izleyen Tercüman gazetesi, Atatürkçü niteliğini vurgulayan Cumhuriyet gazetesi ve daha dengeli bir yayın politikası izlemeye çalışan Milliyet gazetesinden oluşan üç örneklem üzerinden basının ara rejim siyasetine bakışı ele alınmıştır.

4.1.2.1. Milliyet Gazetesi

Milliyet gazetesi, Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesinin ardından¹¹³⁶ 3 Nisan 1950 tarihinde Ali Naci Karacan tarafından kurulmuştur. Modern bir teknikle yayın hayatına başlayan gazete, bol yazı ve haberlerle aydın ve yarı aydın kitleleri kazanma amacı gütmüştür.¹¹³⁷ Gazetenin önde gelen yazarları Tarık Buğra, Refik Halit Karay, Bedii Faik, Peyami Safa ve Refii Cevat Ulunay olmuştur. 1954 yılından sonra gazete yönetiminin başına Abdi İpekçi'nin gelmesiyle birlikte yeni basım tekniği ve gazete formatındaki değişikliklere bağlı olarak gazetenin tirajı artmıştır. 1955 yılında Ali Naci Karacan'ın ölümünden sonra oğlu

¹¹³⁵ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, ss. 156-159.

¹¹³⁶ Tokgöz, "Türk Gazetelerinin Yurtdışı Baskıları: Nedenleri-Rolü ve Önemi", s. 146.

¹¹³⁷ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 176.

Ercüment Karacan gazetesinin yayımını üstlenmiştir. Gazete, 1970’li yıllarda kadrosunu genişleterek Peyami Safa, Çetin Altan, Refii Cevat Ulunay, Bülent Ecevit, Mümtaz Soysal, Burhan Felek, Kemal Biselman, Abdi İpekçi, Haslet Soyöz, Bedri Koroman, Örsan Öymen, İlhami Soysal, Hasan Pulur, Haldun Taner, Ali Gevgilili, Refik Erduran, İsmail Cem, Talat Sait Hamran’dan oluşan başlıca yazarları ve çizerleri dahil etmiştir. 1988 yılında Aydın Doğan gazeteyi satın almış ve gazete çağdaş, demokratik, laik bir yayın politikası sürdürmüştür.¹¹³⁸

Milliyet gazetesinde 12 Eylül darbesi, Evren’in sözü olan “Yeni yönetime herkes yardımcı olmalı” manşetiyle 13 Eylül 1980 tarihinde duyurulmuştur.¹¹³⁹ Gazete için darbe sürpriz olmamıştır. Yazarlardan Refik Erduran darbeyi, “görünen köy kılavuz istemez” sözüyle değerlendirmiştir.¹¹⁴⁰ 14 Eylül 1980’de ise büyük bir manşetle “Hayat normale döndü” haberi verilmiştir.¹¹⁴¹ Genel olarak bakıldığında gazete tarafından darbenin ve darbeyi gerçekleştirenlerin desteklendiği görülmüştür. Gazetede yer alan ifadeye göre çökmek üzere olan “Türkiye kalesi” TSK’nın “kurtarma ve kollama görevi”ni gerçekleştirmesiyle ayakta kalmıştır.¹¹⁴² 12 Eylül darbesi, amaçları ve biçimi itibariyle bir askeri darbe değil, devletin kendisine sahip çıkma hareketi olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁴³ Bu nedenle 12 Eylül darbesi, TSK İç Hizmetler Kanunu ve Yönetmeliği’ne dayandırılarak darbenin meşruiyetinden şüphe duyulmadığı belirtilmiştir.¹¹⁴⁴ Bu bağlamda Evren’in vaatleri ciddi ve güvenilir bulunmuş, vaatlerin gerçekleştirilmesi yolunda atılan adımlarda basın da işbirliği içerisinde olması gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹¹⁴⁵ Türkiye’nin anarşi ve iç savaş tehlikesi geçirdiği belirtilerek basına düşen görev, ordunun “kurtarma hareketi”ne yardımcı olmak şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁴⁶ Milliyet gazetesi 12 Eylül yönetimine verdiği desteği, içte “Yılın Adamı” olarak Orgeneral Kenan Evren’i, “Yılın Olayı” olarak da 12 Eylül darbesini seçerek göstermiştir.¹¹⁴⁷

¹¹³⁸ Erdoğan Tokmakçioğlu, *Türk Basın Tarihi*, İSİM Yayınları, Ankara 2011, ss. 160, 161.

¹¹³⁹ *Milliyet*, “Evren: ‘Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı’”, 13 Eylül 1980, s. 1.

¹¹⁴⁰ Refik Erduran, “Serinkanlılıkla”, *Milliyet*, 13 Eylül 1980, s. 2.

¹¹⁴¹ *Milliyet*, “Hayat Normale Döndü”, 14 Eylül 1980, s. 1.

¹¹⁴² Yılmaz Çetiner, “Yaraları Sarıp, Çabuk İyileşebilmek İçin...”, *Milliyet*, 15 Eylül 1980, s. 7.

¹¹⁴³ *Milliyet*, “Asker-Sivil İşbirliği”, 19 Eylül 1980, s. 1.

¹¹⁴⁴ Reşat Güleken, “Türkiye’de 12 Eylül ve Sonrası”, *Milliyet*, 22 Eylül 1980, s. 2.

¹¹⁴⁵ Refik Erduran, “Fırsatlar”, *Milliyet*, 16 Eylül 1980, s. 2.

¹¹⁴⁶ Burhan Felek, “Şu Sıralarda Gazetecilik...”, *Milliyet*, 22 Eylül 1980, s. 2.

¹¹⁴⁷ *Milliyet*, “Yılın Adamı”, 31 Aralık 1980, s. 1.

Bu dönemde Milliyet gazetesinin Atatürkçülüğe ve Kemalizm'e yer veren yazılarının önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir.¹¹⁴⁸ Bunlarla birlikte Atatürk'e yer veren çeşitli yazı dizileri başlatılmıştır; 29 Ekim-9 Kasım 1980 tarihleri arasında "Atatürk anlatıyor: 'Cumhuriyeti Nasıl kurduk'", 10 Kasım- 17 Kasım 1980 tarihleri arasında Samet Ağaoğlu tarafından "Atatürk'ten Sesler", 18 Kasım-21 Kasım 1980 tarihleri arasında ise Doç. Cevdet Perin tarafından "Atatürk Devrimleri ve Gerici Akımlar" başlıklı yazı dizileri yayınlanmıştır.¹¹⁴⁹ Yazarlardan Örsan Öymen, artan Atatürkçülük temalı yazılara bir eleştiri getirerek basındaki görünümü, "Şimdi herkes Atatürk'çülük gardırobundan giyinmeye başlayacak." sözleriyle izah etmiştir.¹¹⁵⁰ İlerleyen sayfalarda değineceğimiz üzere, basındaki Atatürkçülük konusu Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri arasında en çok tartışma yaratan konulardan biri olmuştur.

Milliyet gazetesinin askeri yönetim altındaki yayın politikasında denge unsurlarını gözetmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak bu, siyasi gelişmeler karşısında fikirlerini kamuoyu ile paylaşmadığı anlamına gelmemektedir. Hatta zaman zaman yazarlardan sert eleştirilerin de geldiği görülmüştür. 12 Eylül askeri darbesiyle yaşanan süreçte ilk siyasi gelişmelerden biri 30 Eylül 1980 tarihinde Bülend Ulusu başbakanlığında yeni hükümetin göreve başlaması olmuştur. Uzun yıllar gazetecilik tecrübesi bulunan yazar Burhan Felek, askeri idare altında kurulan yeni hükümetin Cumhuriyet tarihindeki en bilgili, tecrübeli ve tarafsız hükümet olduğunu savunmuştur.¹¹⁵¹ Hatta gazete, yeni hükümetin programını reform bildirisi şeklinde nitelendirmiştir.¹¹⁵² Birçok askeri darbeye şahitlik ettiğini belirten Burhan Felek, bu süreçte Kenan Evren'e hayır duası göndermiştir.¹¹⁵³

Parti üyelerinin Kurucu Meclis'te yer alamayacaklarının belirtilmesi üzerine Kurucu Meclis'in oluşturulma şekline ilişkin olarak gazete içerisinde farklı düşünceleri barındıranlar olmuştur. Oluşturulacak Kurucu Meclis'e parti üyelerinin

¹¹⁴⁸ 12 Eylül askeri darbesinden sonra gazetede yer alan yazı başlıklarında "Atatürk", "Atatürkçülük" ve "Kemalizm" gibi ögelerin sık sık geçtiği görülmektedir. Buna örnek olarak, İsmet Giritli, "12 Eylül'ün İdeolojisi 'Kemalizm'dir", *Milliyet*, 17 Eylül 1980, s. 5.; Cihat Akçakayalıoğlu, "Türkiye'nin Tek Yolu Atatürkçülük", *Milliyet*, 21 Eylül 1980, s. 2.; Çetin Altan, "Atatürkçülüğün Genel Tanımı", *Milliyet*, 24 Eylül 1980, s. 5. gösterilebilir..

¹¹⁴⁹ Yazı dizileri, belirttiğimiz tarih aralıklarında Milliyet gazetesinin beşinci sayfalarında da yayınlanmıştır.

¹¹⁵⁰ Örsan Öymen, "Yüzüncü Yılda...", *Milliyet*, 7 Ocak 1981, s. 7.

¹¹⁵¹ Burhan Felek, "Yeni Hükümet", *Milliyet*, 24 Eylül 1980, s. 2.

¹¹⁵² *Milliyet*, "Yeni Hükümet ve Programı", 28 Eylül 1980, s. 1.

¹¹⁵³ Burhan Felek, "Bir Hükümet Borcu", *Milliyet*, 3 Ekim 1980, s. 2.

dahil edilmemesinin, ileride hazırlanacak olan anayasanın meşruluğunu sorgulamaya açık hale getirebileceği konusunda uyarı yapılmıştır.¹¹⁵⁴ Parti üyesi olmasalar dahi çeşitli görüşleri temsil eden tecrübeli kişilerin Kurucu Meclis'te olmalarının fayda sağlayacağına inanılmıştır.¹¹⁵⁵ Kurucu Meclis üyelerinin seçimle gelmesi gazete içerisinde genel görüşü oluştururken¹¹⁵⁶, ülke koşullarının seçim için elverişli olmayacağı da savunulmuştur.¹¹⁵⁷ Teoman Erel, demokrasiye geçiş stratejisi şekillendirilirken eski deneylerden yararlanılmasını ve gerçekçi davranılmasını önermiştir. Yeni liderlerin, politikaya sıfırdan başlamış isimler arasından değil, tecrübeli isimler arasından yetişmesinin daha kolay olacağına vurgu yapmıştır.¹¹⁵⁸ Kurucu Meclis bünyesinde yer alan Danışma Meclisi'nin 15 Ekim 1981 tarihinde yayınlanan 160 üyesinin ismi, gazete yazarlarından Metin Toker'in eleştiri konusu olmuştur. Yazar, Danışma Meclisi üyeliği için başvuruda bulunan adaylar arasından en doğru isimlerin seçilmediğini belirtmiştir. Üyelerin siyaset konusundaki tecrübelerinin bilinmemesi, eleştirinin önemli bir sebebi olmuştur. 16 Ekim 1981 tarihinde ise siyasi partilerin feshedilmesi üzerine Metin Toker tepki göstermiş ve eski iki büyük partinin küllerinden iki yeni büyük partinin oluşacağını şüphesiz bir gerçek olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹⁵⁹ Siyasi partilerin kapatılmasının doğru bir karar olmayabileceği de dile getirilmiştir.¹¹⁶⁰

Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı anayasa tasarısının 17 Temmuz 1982 tarihinde kamuoyu ile paylaşılmasının ardından gazetenin cesur yazarları arasında yer alan Metin Toker ağır bir eleştiride bulunarak tasarının müsvedde dahi olamayacağını belirtmiştir.¹¹⁶¹ Tasarının Danışma Meclisi'nden geçmesi üzerine ise Milliyet gazetesi, "DM Genel Kurulu, kamuoyunun endişelerini dile getiren uyarıları ve bu elverişli ortamı yeterince değerlendirmek ve tasarımı bütün ulusça benimsenebilecek bir düzeye getirmek başarısını gösterememiştir. Düzeltilecek bazı yönlerle karşılık bazı yönlerden de tasarıdaki kusurlar genişlemiş, anayasa hukukunun

¹¹⁵⁴ Mümtaz Soysal, "Aşamalar", *Milliyet*, 17 Ocak 1981, s. 2.

¹¹⁵⁵ Teoman Erel, "Siyasetin Yeni Kadrosu", *Milliyet*, 17 Ocak 1981, s. 6.

¹¹⁵⁶ Metin Toker, "Kurucu Meclis", *Milliyet*, 19 Nisan 1981, s. 6.; Saadetin Bilgiç, "Kurucu Meclis'e Doğru", *Milliyet*, 31 Mayıs 1981, s. 2.

¹¹⁵⁷ Mümtaz Soysal, "Takvimde Tutarlılık", *Milliyet*, 31 Mart 1981, s. 2.

¹¹⁵⁸ Teoman Erel, "Siyasetin Yeni Kadrosu", *Milliyet*, 17 Ocak 1981, s. 6.

¹¹⁵⁹ Metin Toker, "Ayinesi İştir Kişinin", *Milliyet*, 18 Ekim 1981, s. 8.

¹¹⁶⁰ Mehmet Barlas, "Halk Desteği", *Milliyet*, 19 Ekim 1981, s. 1.

¹¹⁶¹ Metin Toker, "Bir Kurtarma Operasyonu Lüzumu", *Milliyet*, 25 Temmuz 1982, s. 8.

genel ilkeleriyle ve Türkiye'nin anayasa gelenekleriyle olan çelişkiler daha da çoğalmıştır.” sözleriyle tepkisini ortaya koymuştur.¹¹⁶²

Anayasanın hazırlanmasını takip eden siyasi gelişme Siyasi Partiler Kanunu'nun hazırlanması olmuştur. Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici 4. maddesinde yer alan “yetki” kelimesi Teoman Erel tarafından “veto” şeklinde nitelendirilmiş ve MGK'nın veto yetkisi demokrasi geleneklerine uygun görülmemiştir. Bu nedenle Teoman Erel, girilen yeni dönemi demokrasi değil, “askeri idare altında demokrasinin kuruluşu dönemi” şeklinde nitelendirmiştir.¹¹⁶³ Yazar, vetolara gösterdiği tepkiyi 25 Haziran 1983 tarihinde yayınlanan “Veto Yelpazesi” başlıklı yazısında göstermiştir. Teoman Erel yazısında siyasi partilerin kurulma süreçlerinde karşılaştıkları vetoları ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Yazar, özellikle SODEP'in iktidar adayı gibi görüldüğü gerekçesiyle yaygın bir vetoya maruz kaldığını, yönetimin bu konuda taraf tutuyormuş gibi tavır sergilediğini savunmuştur.¹¹⁶⁴ Bu yazı üzerine Teoman Erel ile Yazı İşleri Müdürü Doğan Heper hakkında MGK'nın 76 sayılı kararına aykırı davrandıkları gerekçesiyle 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır.¹¹⁶⁵ Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı'nın, Siyasi Partiler Kanunu'nun hazırlanmasının hemen ardından Seçim Kanunu'nun hazırlanmaya başlanacağını ve 42 maddelik bir tasarı olacağını beyan etmesi üzerine önceden oluşturulmuş bir hazır metnin var olup olmadığı düşünülmüştür. Aslında hazır metin düşüncesi sadece Seçim Kanunu için değil, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu için de geçerli olmuş ve Teoman Erel bu düşüncenin, “Aslında hazır metin var. Danışma Meclisi'nin işi bunu tasdik etmek.” ifadesiyle dile getirildiğini aktarmıştır.¹¹⁶⁶ Siyasi partilere getirilen vetolar konusunda Metin Toker de 14 Ağustos 1983 tarihinde “Uygulanırsa mutlaka mutsuz sonla bitecek bir senaryo” başlıklı dikkat çekici bir yazı paylaşmıştır. Yazıda askeri yönetimin vetolarla oluşturmak istediği siyasi tabloyu ve bu tablonun yaratacağı olumsuz sonuçları ele almıştır.¹¹⁶⁷ Yazının ardından 16.08.1983 tarihinde gazetenin basımı, yayımı ve dağıtımı süresiz olarak yasaklanmış, ancak 10 gün sonra 27.08.1983 tarihinde

¹¹⁶² *Milliyet*, “Şimdi Görev Konsey’de”, 24 Eylül 1982, s. 11.

¹¹⁶³ Teoman Erel, “‘Onay’ Değerlendirmesi”, *Milliyet*, 4 Mayıs 1983, s. 6.

¹¹⁶⁴ Teoman Erel, “Veto Yelpazesi”, *Milliyet*, 25 Haziran 1983, s. 6.

¹¹⁶⁵ *Cumhuriyet*, “Metin Toker 3 Ay Hapse Mahkum Oldu”, 16 Eylül 1983, ss. 1, 11.

¹¹⁶⁶ Teoman Erel, “Hazır Metin mi, Ani İlham mı?”, *Milliyet*, 24 Şubat 1983, s. 8.

¹¹⁶⁷ Metin Toker, “Uygulanırsa Mutlaka Mutsuz Sonla Bitecek Bir Senaryo”, *Milliyet*, 14 Ağustos 1983, s. 8.

yayımına yeniden izin verilmiştir.¹¹⁶⁸ Gazeteye verilen ceza ile birlikte yazının MGK'nın 76 sayılı kararına aykırı olduğu gerekçesiyle Metin Toker'e dava açılmış ve 3 ay hapis cezası verilmiştir.¹¹⁶⁹

Askeri yönetimin baskısı altında özgür yayın politikasından uzaklaşmak zorunda kalan Türk basını için en büyük darbe daha önce de belirttiğimiz gibi 13 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe giren yeni basın kanunu olmuştur. Kanun henüz tasarı aşamasındayken gazetenin yazarları bu konudaki düşüncelerini açıkça ortaya koymuşlardır. Mehmet Barlas, tasarının mevcut şekliyle yasalaşması sonucunda yazı işleri müdürlerinin birer oto sansür kurumu haline dönüşeceklerini savunarak Danışma Meclisi'nin tasarımı değiştirmesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁷⁰ Mehmet Ali Birand da yeni basın kanunu tasarısının sansür getirdiğine, hür basını yok edeceğine dikkat çekmiş ve bu tasarıya itiraz edilmesini herkesin görevi olarak görmüştür.¹¹⁷¹ Ancak bahsettiğimiz kanunlar dahil olmak üzere ara rejim döneminde gerçekleştirilen siyasi oluşumlara yönelik getirilen eleştirilerin veya önerilerin askeri yönetimin politikalarında bir değişikliğe neden olduğunu söylemek güçtür.

4.1.2.2. Tercüman Gazetesi

Tercüman gazetesi, iş adamları Semih Tanca, Cemal Hünelp ve İzzet Oruz tarafından 1954 yılında çıkarılmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Semih Tuğrul, Kadircan Kafalı, Murat Sertoğlu ve Haldun Taner gazetenin ilk kadrosunu oluşturan isimlerdir. Din temalı yazılarla birlikte gazetenin tirajı 160 binlere ulaşmıştır. Gazete üç kurucudan sonra Cemal Hünelp'in eline geçmiş, ardından önce Nihat Karaveli ve sonra 1961'de Ragıp Kutman gazeteyi satın almışlardır. 27 Mayıs darbesinden sonra gazete çalışanları gazeteyi ele geçirmişlerdir. Gazete çalışanlarının kendilerine destek aramaları sonucunda Kemal Ilıcak gazeteyi satın almıştır. Gazete milliyetçi ve muhafazakar bir yayın politikası izleyerek 300 binlere varan tiraj sağlamıştır. 1993 yılında Kemal Ilıcak'ın ölümünden bir süre sonra gazete kapanmıştır.¹¹⁷² Tercüman gazetesi kendisi için yaptığı tanımda muhafazakar bir cemiyet hayatı anlayışının gazetenin hakim vasfı olduğunu, Atatürk'ün milli kurtuluş ruhu sınırları içinde

¹¹⁶⁸ *Basın '80-84*, s. 229.

¹¹⁶⁹ *Cumhuriyet*, "Metin Toker 3 Ay Hapse Mahkum Oldu", 16 Eylül 1983, ss. 1, 11.

¹¹⁷⁰ Mehmet Barlas, "Basın Kanunu Tasarısı", *Milliyet*, 16 Haziran 1983, s. 1.

¹¹⁷¹ Mehmet Ali Birand, "Bu Tasarı Kanunlaşmamalı...", *Milliyet*, 8 Temmuz 1983, s. 9.

¹¹⁷² Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2001, ss. 158, 159.

demokratik hürriyetler rejiminin ise savunduğu siyasi görüş olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁷³

Tercüman gazetesine göre 12 Eylül darbesi pek sürpriz olmamakla birlikte devlet ve millet için hayırlı bir eylem olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁷⁴ Darbe ve askeri yönetim gazete tarafından desteklenmiştir. Zira gazeteye göre demokrasi üstün niteliklerini kaybetmiş ve sadece şekilden ibaret bir hal almıştı. Gazete yönetimi, TSK'nın demokratik rejimi üstün nitelikleriyle birlikte yeniden tesis edeceğine inanmıştır.¹¹⁷⁵ Tercüman, 12 Eylül 1980 günü darbenin ardından Evren'in yaptığı açıklamada yer alan darbe gerekçelerini ve darbeden sonra hedeflenen uygulamaları benimsemiş ve hedeflere varılması için yayınlarıyla açıkça taraf olacağını, destekleyeceğini duyurmuştur.¹¹⁷⁶ 12 Eylül, ne bir darbe ne de bir ihtilal olarak görülmüştür. "Demokrasinin restorasyonu" olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁷⁷ Nazlı Ilıcak da bu görüşe katılarak 12 Eylül'ü, iktidarı muktedir yapan bir hareket olarak değerlendirmiş ve hedefe varıldığında gideceği için alışılabilir bir darbe olarak görmemiştir. Nazlı Ilıcak'ın ihtilal olarak da görmemesinin gerekçesi "harekat"ın hiçbir düzen değişikliği getirmediğini düşünmesidir. Aksine "harekat"ın, mevcut düzenin korunmasını ve işlerlik kazanmasını istediğini savunmuştur. Bu nedenle 12 Eylül'ün "Cumhuriyeti koruma ve kollama hareketi" olarak adlandırılmasını oldukça yerinde bulmuştur.¹¹⁷⁸ Nazlı Ilıcak 12 Eylül'ü darbe veya ihtilal olarak değerlendirmemenin yanı sıra askeri bir "harekat" olduğunu kabul etmiştir.¹¹⁷⁹ Aslında bakıldığında Tercüman, Milliyet ve Cumhuriyet gazetesi yazarlarının darbe sonrasındaki tutumları incelendiğinde genel olarak askeri yönetimin ideolojisiyle paralellik gösteren yazılar kaleme aldıkları görülmüş ve yazarlar, darbeyi gerçekleştirenlerin ideolojisini meşru hale getirmek durumunda kalmışlardır.¹¹⁸⁰

12 Eylül askeri darbesinin ardından, diğer gazetelere göre kısmen daha az olmakla birlikte Tercüman gazetesinde de "Atatürk" veya "Atatürkçülük" başlıklı

¹¹⁷³ Hakkı Öcal, "10 Ekim 1961'den Bu Yana", *Tercüman*, 10 Ekim 1963, s. 3.

¹¹⁷⁴ Ahmet Kabaklı, "Devlet ve Millet'in Hayırına...", *Tercüman*, 13 Eylül 1980, s. 2.

¹¹⁷⁵ *Tercüman*, "Allah Yardımcıları Olsun", 14 Eylül 1980, s. 1.

¹¹⁷⁶ Güneri Cıvaoğlu, "Tercüman Tarafı", *Tercüman*, 15 Eylül 1980, s. 3.

¹¹⁷⁷ Mukbil Özyörük, "Gerçekten Bu Bir Darbe Değildir", *Tercüman*, 18 Eylül 1980, s. 6.

¹¹⁷⁸ Nazlı Ilıcak, "Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekatı", *Tercüman*, 18 Eylül 1980, ss. 1, 12.

¹¹⁷⁹ Nazlı Ilıcak, "Zaman", *Tercüman*, 19 Eylül 1980, ss. 1, 12.

¹¹⁸⁰ Tezcan Durna ve Ayşe İnal, "12 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu", *Mülkiye Dergisi*, XXXIV/268, 2010, s. 128.

yazıların yayınlanmaya başladığı görülmüştür.¹¹⁸¹ Atatürk temalı yazıların yanı sıra gazete, içerisinde Atatürk konusunu barındıran ilaveler de sunmuştur.¹¹⁸² Ancak Nazlı Ilıcak, Atatürk ve Atatürkçülük konusunda eleştirilerini dile getirmekten de çekinmemiştir. Atatürk'ün 100'üncü Doğum Yıldönümü törenlerine eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar'ın "şeref misafiri" olarak davet edilmesi üzerine Nazlı Ilıcak, bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve 1960 darbesinden sonra Bayar'a yöneltilen "Atatürk düşmanı" ifadesini itham olarak değerlendirmiştir. Ilıcak, Bayar döneminde uygulanan paraya Atatürk resminin konulmasını, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılmasını, Anıtkabir'in inşaatını ve Atatürk'ün naşının büyük bir törenle buraya nakledilmesini örnek göstererek Bayar'a yöneltilen suçlamaların gerçekliğinin olmadığını izah etmeye çalışmıştır.¹¹⁸³ Nazlı Ilıcak, Atatürkçülüğü, Atatürk'ü putlaştırma gibi anlayanlar olduğunu belirterek TRT'nin 10 Kasım 1981 tarihinde düzenlediği "Şiirlerle Atatürk" programını ayine benzetmiştir.¹¹⁸⁴ Milli Eğitim Bakanlığı'nın Atatürk ilkeleri doğrultusunda Türk gençliği yetiştirme politikasına ise "Neden 6 oktaki 6 ilke" eleştirisinde bulunarak bu ilkelere ek olarak akılcılık, hamlecilik, hürriyetçilik gibi ilkelerin de Atatürk düşüncesi içerisinde yer alabileceğini belirtmiştir.¹¹⁸⁵

Ara rejim döneminde siyasi yapı yeniden şekillendirilirken Tercüman gazetesi de önerilerini ve zaman zaman da eleştirilerini kamuoyu ile paylaşmıştır. Belirtmek gerekir ki gazete yazarlarının görüşleri çoğu zaman askeri yönetim ile paralellik taşımıştır. 5 Haziran 1981 tarihinde MGK'nın 52 sayılı bildirisini ile siyasi parti faaliyetleri yasaklanmış ve gazete yazarlarından Nazlı Ilıcak, siyasi parti faaliyetlerinin askıya alınmasından sonra parti liderlerinin dışında kalan politikacıların siyasi anlamda nasıl bir tutum sergileyecekleri konusunun aydınlatılmış olduğunu belirterek MGK'nın 52 sayılı bildirisini anlayışla

¹¹⁸¹ Örnek olarak bkz. R. Oğuz Türkan, "Atatürk Kılıcı", *Tercüman*, 26 Eylül 1980, s. 2.; Nazlı Ilıcak, "Atatürkçülük", *Tercüman*, 19 Ekim 1980, ss. 1, 14.; Salih Tuğ, "Atatürk ve Din Eğitimi", *Tercüman*, 23 Ocak 1981, s. 2.; *Tercüman*, "Atatürk ve Komünizm", 23 Ocak 1983, s. 9.; Nazlı Ilıcak, "Atatürkçülük ve Devletçilik", *Tercüman*, 15 Şubat 1981, ss. 1, 12.

¹¹⁸² Tercüman gazetesi 10 Kasım 1980 tarihli sayısında "Atatürk ve Yeniden Doğuş" isimli ilave sunmuştur. Bkz. Güneri Cıvaoğlu, "Atatürk... Ve Yeniden Doğuş", *Tercüman*, 10 Kasım 1980, s. 1; Gazete, "Tercüman Atatürk Semineri" düzenleyerek seminerde yapılan konuşmaları ve tartışmaları tutanaklarda yer aldığı gibi bir ilave halinde okuyucularına sunmuştur. Bkz. Güneri Cıvaoğlu, "Atatürk Semineri İlavesi", *Tercüman*, 18 Mayıs 1981, s. 3.

¹¹⁸³ Nazlı Ilıcak, "Atatürk ve Bayar", *Tercüman*, 7 Ocak 1981, ss. 1, 10.

¹¹⁸⁴ Nazlı Ilıcak, "Atatürk ve Yas", *Tercüman*, 12 Kasım 1981, ss. 1, 14.

¹¹⁸⁵ Nazlı Ilıcak, "Atatürk İlkeleri", *Tercüman*, 17 Nisan 1982, ss. 1, 15.

karşılamiştir.¹¹⁸⁶ Güneri Cıvaoğlu ise yeni yönetimin büyük sorumluluklar aldığını belirterek yönetime yardımcı olunması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁸⁷ Kurucu Meclis'in oluşturulmasına yönelik hazırlık çalışmaları devam ederken gazetede, Kurucu Meclis'in yapacağı anayasa, siyasi partiler ve seçim kanunlarının halkı temsil gücü açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır. Toplumun çeşitli kesimlerinin yani siyasi partilerin, sendikaların, gençlik kuruluşlarının, baroların, meslek odalarının ve il temsilcilerinin Kurucu Meclis'te yer almasının Kurucu Meclis'in temsil gücünü göstermesi açısından gerekli görülmüştür.¹¹⁸⁸ Ancak Nazlı Ilıcak seçimle oluşturulan ve muhtelif kesimleri de içine alan bir Kurucu Meclis oluşturulma düşüncesine katılmamıştır. Çünkü 12 Eylül öncesindeki parlamentoda var olan kutuplaşmanın Kurucu Meclis'e de aksedebileceğini düşünmüş ve MGK ile Kurucu Meclis arasında uyum olması gerektiğini savunmuştur.¹¹⁸⁹ Yine de genel olarak, 30 Haziran 1981 tarihinde Kurucu Meclis Hakkında Kanunu'nun yayınlaması, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren komutanların demokrasiye geçiş sürecinde attıkları adımın ispatı olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁹⁰

Yeni bir anayasa çalışmalarının yürütüldüğü süreçte de gazetede geniş düşünce forumlarının oluşturulmasını ve tartışma olanağının sağlanmasını öneren yazılar yer almıştır.¹¹⁹¹ Ancak belirtilmelidir ki gazetenin etkin yazarlarından Nazlı Ilıcak'ın Şubat 1982 tarihinden itibaren ara rejim uygulamalarına bakışının değişmeye başladığı gözlemlenmiştir. "Demokrasi Özlemi" başlıklı yazısında, MGK'ya sunulan düşünce veya tasarıların oylamasını demokrasi şekilciliği olarak nitelendirmiştir.¹¹⁹² Nazlı Ilıcak, Anayasa Komisyonu'nun gizlilik içerisinde yürüttüğü anayasa hazırlık sürecinde yaşanan durumu ise "düdüklü tencerede öfke, kırgınlık ve suskunluk kaynatıldı" tabiriyle açıklamıştır. Anayasa tasarısının Danışma Meclisi'ne sunulmasının ardından tartışma zemininin sağlanmasına müsaade edilmesi için de vurgu yapmıştır.¹¹⁹³ Hatırlanacağı gibi yeni anayasa ile birlikte Evren'in cumhurbaşkanlığı da halkoyuna sunulacaktı. Ilıcak, cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda öne çıkardığı önemli prensipler arasında birden fazla adayın bulunması ve

¹¹⁸⁶ Nazlı Ilıcak, "Gazeteci-Politikacı", *Tercüman*, 4 Haziran 1981, ss. 1, 12.

¹¹⁸⁷ Güneri Cıvaoğlu, "Siyasi Faaliyetlerin Durdurulması", *Tercüman*, 4 Haziran 1981, s. 3.

¹¹⁸⁸ Güneri Cıvaoğlu, "Kurucu Meclis", *Tercüman*, 19 Mayıs 1981, s. 3.

¹¹⁸⁹ Nazlı Ilıcak, "Kurucu Meclis Hakkında Düşünceler", *Tercüman*, 9 Haziran 1981, ss. 1, 14.

¹¹⁹⁰ Güneri Cıvaoğlu, "Kurucu Meclis", *Tercüman*, 1 Temmuz 1981, s. 3.

¹¹⁹¹ Güneri Cıvaoğlu, "Kurucu Meclis", *Tercüman*, 10 Temmuz 1981, s. 3.

¹¹⁹² Nazlı Ilıcak, "Demokrasi Özlemi", *Tercüman*, 21 Şubat 1982, s. 1.

¹¹⁹³ Nazlı Ilıcak, "Düdüklü Tencereden Çıkarken", *Tercüman*, 20 Temmuz 1982, ss. 1, 14.

serbest bir şekilde tartışabilme gerekliliğini savunmuştur. Böylece seçimler “tasdik” görünümünden çıkıp gerçek bir seçim hüviyeti taşıyacaktır.¹¹⁹⁴ Ilıcak ayrıca cumhurbaşkanlığı seçiminde “evet” oyları ile cumhurbaşkanı tasdik edilecekken, “hayır” oylarının boşluk yaratarak ülkeyi bunalıma sürükleyeceğine dikkat çekmiştir. Ancak, dengesiz terazi olarak nitelediği bu durumun MGK’ca düzeltilmesini ümit etmekten başka bir şey yapamamıştır.¹¹⁹⁵ Nihayetinde 7 Kasım 1982 tarihinde Anayasa referandumu gerçekleşmiş ve referanduma katılım oranının yüksek olması vatandaşın anayasa tutkusuna değil, cezai yaptırımların kulaktan kulağa gezmesi ve abartılması sonucuna bağlanmıştır.¹¹⁹⁶ Nazlı Ilıcak ise Anayasanın %50’nin üzerinde tasvip gördüğü gerçeğini kabul etmekle birlikte oylama koşullarına değinmiş ve anarşinin yeniden baş gösterme endişesinin, komünist damgası yeme korkusunun, tek yönlü propagandaların ve alternatifin olmayışının referandum sonucunu şekillendirdiğini savunmuştur.¹¹⁹⁷

1983 yılına gelindiğinde basının gündemini siyasi partilerin oluşum süreci ve seçimler oluşturmuştur. Nazlı Ilıcak bu süreçte hazırlanmakta olan Siyasi Partiler Kanunu’nun, Anayasa gibi 12 Eylül öncesine duyulan tepkinin izlerini taşıdığı belirtmesine rağmen¹¹⁹⁸ Tercüman gazetesi kanunun MGK tarafından kabul edilmesi üzerine “Hoşgeldin Demokrasi” manşetini atmıştır.¹¹⁹⁹ Partileşme sürecinde gazete, görüşünü “Tercüman bölünmenin karşısındadır” başlıklı başyazı ile açıkça paylaşmıştır. Memleketçi, medeniyetçi, sosyal adaletçi, Atatürkçü, milliyetçi niteliklere sahip kesimin bölünmesinin karşısında yer aldığını belirtmiştir.¹²⁰⁰ Gazete, bölünmenin karşısında olmakla birlikte sağda sağlanacak bir uzlaşma düşüncesini desteklemiştir.¹²⁰¹ Erdal İnönü’nün TSDP (Türkiye Sosyal Demokrasi Partisi) ile siyaset sahnesine çıkıp kurucu listesini açıklamasının ardından gazete yazarlarından Ergun Göze, listedeki isimleri “politika yapmaması gereken ve yapmamış olması icap eden” kişiler şeklinde niteleyerek listede yer almalarını eleştirmiştir.¹²⁰² Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal ise bu eleştiri yazısına karşılık olarak diğer parti kurucularının da benzer özelliklere sahip olduğunu, Tercüman

¹¹⁹⁴ Nazlı Ilıcak, “Cumhurbaşkanı Meselesi”, *Tercüman*, 2 Haziran 1982, ss. 1, 14.

¹¹⁹⁵ Nazlı Ilıcak, “Cumhurbaşkanı’nın Seçimi”, *Tercüman*, 4 Ekim 1982, ss. 1, 11.

¹¹⁹⁶ Rauf Tamer, “Düşündürdükleri..”, *Tercüman*, 8 Kasım 1982, s. 2.

¹¹⁹⁷ Nazlı Ilıcak, “Umduğumuzla Değil Bulduğumuzla Yetiniyoruz”, *Tercüman*, 8 Ocak 1983, s. 1.

¹¹⁹⁸ Nazlı Ilıcak, “İstikrar ve İstikrarsızlık”, *Tercüman*, 10 Şubat 1983, s. 1.

¹¹⁹⁹ *Tercüman*, “Hoşgeldin Demokrasi”, 25 Nisan 1983, s. 1.

¹²⁰⁰ *Tercüman*, “Tercüman Bölünmenin Karşısındadır”, 12 Mayıs 1983, s. 1.

¹²⁰¹ Nazlı Ilıcak, “Muvazaaya Hayır, Uzlaşmaya Evet”, *Tercüman*, 7 Mayıs 1983, s. 1.

¹²⁰² Ergun Göze, “Sosyal Demokratlar...”, *Tercüman*, 1 Haziran 1983, s. 11.

gazetesi yazarının diğeri parti kurucularını da ele almasını önermiştir.¹²⁰³ 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçim sonucuna bakıldığında iktidara MGK'nın destelediği MDP'nin değil de ANAP'ın getirilmiş olması, Nazlı Ilıcak tarafından millet hakimiyetinin tecellisi olarak yorumlamıştır.¹²⁰⁴

Çok sayıda gazeteci gibi Tercüman gazetesi yazarları da askeri yönetimin basına yönelik baskısı ve kontrolüne maruz kalmıştır. Tercüman gazetesi yazarları, yönetimin basına yönelik kontrolünü zaman zaman anlayışla karşıladıklarını ifade etseler de ara rejim döneminde gazeteci olmanın ve özgür yazamamanın zorluklarını dile getirmekten de çekinmemişlerdir. Nazlı Ilıcak, başlangıçta basına yönelik kontrolcü uygulamaları anlayışla karşılamıştır. Hatta 12 Eylül'den önce ipin ucunu kaçırdıklarını, adam lekelediklerini, hürriyetlere tecavüz ettiklerini, hakaretlerde bulduklarını, kanunları çiğnemeye davet ettiklerini belirterek Evren'in basın konusundaki düşüncelerine dayanak oluşturacak nitelikte bir yazı kaleme almıştır. Nazlı Ilıcak Haziran 1981'de yazdığı bu yazısında, basına yönelik uygulamaların kendilerine ders olması gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁰⁵ Dört ay sonra Ekim 1981'e gelindiğinde ise Ilıcak, basın mensuplarının askeri yönetime yardımcı olma gayesiyle atacakları manşetleri enine boyuna tartıştıklarını, her satırı düşünerek yazdıklarını, yani oto-sansür uygulayarak denge cümleleri kurmak zorunda kaldıklarını beyan etmiştir. Ancak eleştiri yapmanın ve hataları söylemenin de iktidar ve memleket için bir hizmet olduğunu belirtmiştir.¹²⁰⁶ Gazete yazarlarından Rauf Tamer, gazetecilerin kendi görüşlerini açıkça yazamadıklarını, kalemlerinden "feragat" ettiklerini "karanlıkta yazı yazıyoruz" ifadesiyle ortaya koymuştur.¹²⁰⁷ Ilıcak, 4 Nisan 1982 tarihli yazısında politika yapma yasağı yüzünden basın mensuplarının dış haberlere ya da ekonomi haberlerine yönelmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.¹²⁰⁸ Ergun Göze ise bu dönemde Türk basınının tiraj yarışına daldığını ve basında "müstehcen" in ve "lotarya"nın geniş yer kaplamaya başladığına dikkat çekmiştir.¹²⁰⁹ 1983 yılında yeni basın kanunu için çalışmaların yapıldığı süreçte arzu edilen durum "En iyi basın kanununun, olmayan basın kanunu" görüşü ile ortaya konulmak

¹²⁰³ Oktay Akbal, "Tek Yanlı Olmamak", *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1983, s. 2.

¹²⁰⁴ Nazlı Ilıcak, "Millet Hakimiyeti", *Tercüman*, 8 Kasım 1983, s. 1.

¹²⁰⁵ Nazlı Ilıcak, "Basın... Ordu-Millet", *Tercüman*, 18 Haziran 1981, ss. 1, 14.

¹²⁰⁶ Nazlı Ilıcak, "Sertleşen Hava ve Basın", *Tercüman*, 25 Ekim 1981, ss. 1, 14.

¹²⁰⁷ Rauf Tamer, "Karanlıkta Yazmak", *Tercüman*, 24 Mart 1982, s. 2.

¹²⁰⁸ Nazlı Ilıcak, "Devlet Başkanı'nın Konuşmasından Evvel...", *Tercüman*, 4 Nisan 1982, s. 1.

¹²⁰⁹ Ergun Göze, "Basına Düşen", *Tercüman*, 26 Temmuz 1983, s. 7.

istenmiştir.¹²¹⁰ Ancak yine de aynı gazete içinde basın kendi kendini kontrol edemediği görüşünü savunan da olmuştur.¹²¹¹

Gazete yazarları arasında yazıları nedeniyle yönetimin en çok dikkatini çeken isim Nazlı Ilıcak olmuştur. Ilıcak, “Danıştay ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi” başlıklı yazısı nedeniyle açılan dava sonucunda 9 ay hapse mahkum edilmiştir.¹²¹² Danıştay’a hakaret gerekçesiyle verilen 9 aylık mahkumiyet kararı 16 Aralık 1981 tarihinde onaylanmıştır.¹²¹³ 7 Ekim 1982 tarihinde ise MGK’nın 52 sayılı bildirisine muhalefetten 3 ay hapis cezası verilmiştir.¹²¹⁴ Hapis cezalarını tamamlayarak tekrar yazmaya başlayan Ilıcak, referandumun ardından hürriyetler açısından bir rahatlama gelmediğini, basının daha iyi şartları beklediğini ve yazmaktan ziyade yutkunduklarını vurgulamıştır.¹²¹⁵ Yazarlara getirilen cezaların yanı sıra 1. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Şubesi tarafından yapılan açıklamaya göre Tercüman gazetesinin 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 3/C maddesi uyarınca 27 Ekim 1981 tarihinden itibaren basın ve yayımı yasaklanmıştır.¹²¹⁶ Ancak 6 Kasım 1981 tarihinden itibaren gazetenin yayımının tekrar başladığı görülmüştür. 10.08.1983’de ise yayımı süresiz olarak durdurulmuş, fakat 02.09.1983 tarihinde yayımına yeniden izin verilmiştir.¹²¹⁷ Gazete yayımının durdurulmasının nedeni Nazlı Ilıcak’ın 10 Ağustos 1983 tarihli “Her Gece, İki Gündüz Arasındadır”¹²¹⁸ başlıklı yazısı olmuştur. Nazlı Ilıcak hakkında “kanunlara karşı gelmeye halkı teşvik, hükümetin manevi şahsiyetini tahkir tezyif etmek” gerekçesiyle 1,5 yıldan 8 yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır.¹²¹⁹

Ara rejim döneminde Tercüman gazetesinin yayın politikası incelenirken ideolojik eğilimleri de değerlendirilmiştir. Bu dönemde ideolojik açıdan özellikle Cumhuriyet gazetesi ile ters düştükleri gözlemlenmiştir. 12 Eylül öncesinde tarihte,

¹²¹⁰ Hakkı Öcal, “Basın Hürriyeti Kullanarak Korunabilir”, *Tercüman*, 3 Ekim 1983, s. 3.

¹²¹¹ Ergun Göze, “Basın Meselesi”, *Tercüman*, 5 Temmuz 1983, s. 7.

¹²¹² *Tercüman*, “Yazarımız NAZLI ILICAK Danıştay’la İlgili Bir Yazısından Dolayı 9 Ay Hapse Mahkum Edildi”, 20 Aralık 1980, s. 1.

¹²¹³ *Tercüman*, “Yazarımız Nazlı Ilıcak’ın 9 Aylık Mahkumiyet Kararı Tasdik Edildi”, 16 Aralık 1981, s. 1.

¹²¹⁴ *Basın ’80-84*, s. 221.

¹²¹⁵ Nazlı Ilıcak, “Evet... Nerede Kalmıştık?”, *Tercüman*, 7 Ocak 1983, s. 1.

¹²¹⁶ *Cumhuriyet*, “Tercüman’ın Basım ve Yayımı Yasaklandı”, 27 Ekim 1981, ss. 1, 6.

¹²¹⁷ *Basın ’80-84*, ss. 228, 229.

¹²¹⁸ Nazlı Ilıcak “Her Gece, İki Gündüz Arasındadır” başlıklı yazısında milli iradeye, demokrasiye, parlamenter sisteme vurgu yaparak serbest ve dürüst seçimlerle oluşan parlamentonun öneminde değinmiştir.

¹²¹⁹ *Cumhuriyet*, “Nazlı Ilıcak Hakkında 1,5-8 Yıl Hapis İstemiyle Dava Açıldı”, 23 Ağustos 1983, s. 1.

coğrafyada, edebiyatta, şiirde kısacası toplumsal alanın birçok noktasında ideolojik bölünmüşlüğün göstergeleri mevcuttu. 12 Eylül askeri darbesinden sonra bu bölünmüşlüğün sonlandırıldığı gösterilmeye çalışılırken Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri arasında ideolojik çatışma devam etmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarı Oktay Akbal, Necip Fazıl'ın bir dönem için iyi bir şair olduğunu belirtmekle birlikte şiiri bir kenara bırakıp politikaya yöneldiğini, tutucu, Atatürk düşmanı ve çağdaşığa ters düşen kişilerin yanında yer aldığını yazmıştır.¹²²⁰ Tercüman gazetesi yazarı Ergun Göze ise Oktay Akbal'ın bu ifadelerini eleştirilerek Akbal'ı şair denilince aklına Nazım Hikmet'ten başka biri gelmeyen bir tip olarak nitelendirmiştir. Ergun Göze, "Nazım Hikmet'i paçasının gölgesinde" bırakan bir şair olarak nitelendirdiği Necip Fazıl'a tahammül edemediği gerekçesiyle Oktay Akbal'ın ithamda bulunduğunu belirtmiştir.¹²²¹ Ergun Göze, Nazım Hikmet'in mezarının Moskova'da, Necip Fazıl Kısakürek'in Eyüpsultan'da ve Payami Safa'nın da Edirnekapı Şehitliği'nde yer aldığını belirterek mezar yerlerinin manevi fark yarattığını savunmuştur.¹²²² Bununla birlikte Türkiye'nin yeniden sağlıklı bir demokratik rejime dönmesinin önündeki engellerden biri olarak "içteki ve dıştaki komünistler" gösterilmiştir.¹²²³ Tercüman gazetesi yazarlarından Ahmet Kabaklı, Türkiye'de Atatürk düşmanı olan ve devleti, rejimi yıkmak isteyenlerin sadece komünistler olduğunu, bunlarla mücadele edenlerin ise yalnızca milliyetçiler olduğunu savunmuştur.¹²²⁴ Bu dönemde dikkat çeken önemli bir nokta ise Türk basınında ilk defa Kur'an-ı Kerim dağıtılması olmuştur.¹²²⁵ Tercüman gazetesi Kur'an-ı Kerimle birlikte 6 Eylül 1982 tarihinde İslam'ın Doğuşu isimli kitap vermeye başlamış,¹²²⁶ 19 Eylül 1982 tarihinde Din ve Ahlak Bilgisi kitabı vermiştir.¹²²⁷

4.1.2.3. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet gazetesi 7 Mayıs 1924 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve günümüzde de yayını devam etmektedir.¹²²⁸ Gazete, Yunus Nadi ve M. Zekeriya (Sertel) tarafından kurulmuş, ancak bir süre sonra M. Zekeriya Sertel ortaklıktan

¹²²⁰ Oktay Akbal, "Necip Fazıl", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1983, s. 2.

¹²²¹ Ergun Göze, "Sayın OA", *Tercüman*, 4 Haziran 1983, s.11.

¹²²² Ergun Göze, "Payami Safa", *Tercüman*, 15 Haziran 1983, s. 7.

¹²²³ Ergun Göze, "27 Mayıs ve 12 Eylül", *Tercüman*, 13 Eylül 1980, s. 4.

¹²²⁴ Ahmet Kabaklı, "Atatürk'ün ve Devletin Düşmanları", *Tercüman*, 1 Mayıs 1982, s. 2.

¹²²⁵ *Tercüman*, "Türk Basınında İlk Defa: Cüz Cüz Kur'an-ı Kerim", 19 Haziran 1982, s. 1.

¹²²⁶ *Tercüman*, "Resimli İslam Tarihi İslam'ın Doğuşu", 6 Eylül 1982, s. 1.

¹²²⁷ *Tercüman*, "'Din ve Ahlak Bilgisi' Kitabı Veriyoruz", 19 Eylül 1982, s. 1.

¹²²⁸ Tokmakçioğlu, *Türk Basın Tarihi*, s. 69.

ayrılmıştır.¹²²⁹ Yunus Nadi Cumhuriyet gazetesini yayınlamadan önce 3 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'da Yenigün gazetesini çıkarmıştır. Yunus Nadi İstanbul'da işgal güçlerinin baskılarını artırmaları üzerine, ulusal güçleri destekleyen Yenigün gazetesinin yayını 9 Ağustos 1920 tarihinden itibaren Ankara'da devam ettirmiştir. Osmanlılar ile ilişkilerini koparmayan bazı gazete ve gazeteciler Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Mustafa Kemal'e (Atatürk) karşı yayınlar yapmışlardır. Bu dönemde Ankara'da hem Yenigün'ü yayınlayan hem de TBMM'de milletvekili olan Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in (Atatürk) görüş ve ülkülerini daha iyi savunabilmek amacıyla basının merkezi olarak kabul edilen İstanbul'da Cumhuriyet gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Yunus Nadi, adı bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından verilen Cumhuriyet gazetesinin imtiyaz sahipliğini üstelenerek 1945 yılına kadar başyazılarını yazmıştır.¹²³⁰ Gazetenin ilk dönemdeki kadrosunda Cenap Şahabettin, Ahmet Rasim, Selahattin Enis, Turhan Tan, Abidin Daver, Vedat Nedim Tör, Cevat Fehmi Başkut, Feridun Osman Mentешеoğlu, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet İhsan, Mümtaz Faik Fenik, Fuat Köprülü gibi ünlü isimler yer almıştır.¹²³¹ Yunus Nadi'nin ölümünün ardından oğlu Nadir Nadi 1936 yılında gazetede başyazarlığa başlamış ve 1988 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Nadir Nadi, gazetenin kurumsallaşmasını sağlayan isim olarak görülmüştür.¹²³²

12 Eylül askeri darbesinin Cumhuriyet gazetesi için de beklenen bir olay olduğu gözlemlenmiştir. Atatürkçülüğe vurgu yapılarak “Atatürk yandaşları ve erleri” şeklinde nitelenen ordunun ülkedeki kötü gidişata göz yummalarının beklenen bir hareket olduğu ifade edilmiştir.¹²³³ Gazete yazarlarından Uğur Mumcu, 12 Eylül öncesinde iç savaş noktasına gelinen bir ortam olduğunu belirterek TSK'nın yönetime el koymasını doğal bir eylem olarak karşılamıştır.¹²³⁴ 14 Eylül günü ise Milliyet gazetesinde olduğu Cumhuriyet gazetesinde de yaşamın normale döndüğü aktarılmıştır.¹²³⁵ Milliyet ve Tercüman gazetesinde görüldüğü gibi Cumhuriyet gazetesinde de “Atatürk” ve “Atatürkçülük” temalı yazıların yer aldığı dikkat çekmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Atatürk konulu yazıların sıklığı diğer

¹²²⁹ Tefik Çavdar, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 125.

¹²³⁰ Tokmakçioğlu, *Türk Basın Tarihi*, ss. 69, 70.

¹²³¹ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, s. 156.

¹²³² Aysun Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 26.

¹²³³ Oktay Akbal, “Yeni Bir Tarih Yaprağı”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980, s. 2.

¹²³⁴ Uğur Mumcu, “Bundan Sonra...”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1980, s. 1.

¹²³⁵ *Cumhuriyet*, “Yaşam Normale Dönüyor”, 14 Eylül 1980, s. 1.

gazetelere oranla daha yüksektir.¹²³⁶ Atatürkçülük temalı yazılardan bir tanesi bu dönemde sıkıyönetimin dikkatini gazeteye çekmesine neden olmuştur. İlhan Selçuk'un 11 Kasım 1980 tarihinde kaleme aldığı "Kemalizm İdeolojisi Muz mudur?" başlıklı yazısı gazetenin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 12.11.1980 tarihinden itibaren 10 gün süre ile yayımının durdurulmasına neden olmuştur. Gazetenin kapatılma yazısı şu şekildedir:¹²³⁷

Cumhuriyet gazetesinin 11 Kasım 1980 tarihli nüshasının 'Pencere' isimli köşesinde yer alan 'Kemalizm İdeolojisi Muz mudur?' başlıklı yazıda Atatürk'e dil uzatıldığı ve ayrıca işsizlik oranı arttı, yatırımlar geriledi; İstanbul'da ekmek sıkıntısı baş gösterdi, gibi kamunun telaş ve heyecanını doğuracak asılsız ve mübalağalı haber yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, gazetenizin basım ve yayını 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın 3/c maddesi uyarınca ikinci bir emre kadar yasaklanmıştır.

Ancak Cumhuriyet gazetesinin başyazarı ve yöneticisi¹²³⁸ Nadir Nadi bu gerekçeyi kabul etmemiş, Atatürk'ün anısına toz dahi konduracak hiçbir yazı çıkmadığını belirtmiştir. Yeni yönetime yardımcı olmayı görevleri arasında gösteren Nadir Nadi, doğruları yazmaktan vazgeçmeyeceklerini de eklemiştir.¹²³⁹

7 Mayıs 1924 tarihinde "Cumhuriyet rejimini koruma, güçlendirme ve Atatürk devrimlerini savunma" amacıyla yayına başladığını belirten Cumhuriyet gazetesi,¹²⁴⁰ bu konuda en çok Tercüman gazetesi ile karşı karşıya gelmiştir. Uğur Mumcu "Bu da mı Atatürkçü" başlıklı yazısında Türk basınındaki Atatürkçüleri, "12 Eylül'den önceki Atatürkçüler" ve "12 Eylül'den sonraki Atatürkçüler" şeklinde iki gruba ayırmıştır. Tercüman gazetesi yazarlarından Ahmet Kabaklı'yı da 12 Eylül sonrası Atatürkçüleri arasında değerlendirmiştir. Mumcu, bu kategorizasyonuna dayanak olarak Ahmet Kabaklı'nın Tercüman gazetesindeki 10 Kasım 1970 tarihli

¹²³⁶ Atatürk ve Atatürkçülük temalı yazılar için Cumhuriyet gazetesinde oldukça fazla örnek görülmektedir. Örneklerin çokluğu nedeniyle sınırlandırılma yapılmak zorunda kalınmıştır: Bkz. Oktay Akbal, "Atatürk Bize Sesleniyor", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1980, s. 2.; M. Fazıl Karlıdağ, "Atatürk Döneminde Türkiye", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1980, s. 2.; Mehmed Kemal, "Atatürk'ü Anlamak", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1980, s. 5.; Oktay Akbal, "Atatürk'ü Anlamak", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1980, s. 2.; Uğur Mumcu, "Gerçek Yönü...", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1980, ss. 1, 5.; İlhan Selçuk, "Atatürkçülük Nedir?", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1980, s. 2.; Burhan Arpad, "Atatürk ve İstanbul", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1980, s. 2.; Nihat Aytürk, "Layiklik", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1980, s. 2.; Uğur Mumcu, "İşte Atatürk Bu...", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1980, ss. 1, 7.; Oktay Akbal, "Atatürk'ün Özlediği Amaç Neydi?", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1980, s. 2.; İlhan Selçuk, "Atatürk ve Alinteri...", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1980, s. 2.; Ahmet Coşar, "Atatürk Gerçeği", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1981, s. 2.; Oktay Akbal, "Atatürk'ün Yolunda", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1981, s. 2.; Oktay Akbal, "Atatürk Çizgisinde Buluşmak", *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1981, s. 2.

¹²³⁷ Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, s. 193.

¹²³⁸ "Nadir Nadi", *Yankı*, S. 503, 17-23 Kasım 1980, s. 16.

¹²³⁹ Nadir Nadi, "Yeniden Çıkarken", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1980, s. 1.

¹²⁴⁰ *Cumhuriyet*, "59 Yaşındayız", 7 Mayıs 1982, s. 1.

“Ramazanda 10 Kasım” başlıklı yazısından alıntılıdığı Atatürk ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır.¹²⁴¹

Büyük Allah ile yetinmeyerek, daha doğrusu onu asla anlayıp hissetmeyerek ve yüce Kur'anın ulu peygamberinin rehberliği kıymetini bilmeyerek, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten kah bir 'tanrı', kah bir 'peygamber' çıkarmaya kalkınlar.. Onu hiçbir dine sığdırmayarak tabutu, sandukası ve heykelleri etrafında yeni, acıp ayınler icadına kalkınlar, bu mübarek ay ile 10 Kasım'ın iç-içe gelişine dikkat etsinler, ruhlarını yıkasın, ihtiras ve kötülüklerden arınsın ve hatadan dönmenin fazilet olduğunu öğrensinler...” “Sonra birtakım dalkavuklar toplandılar o'nda uzun bir süre uğraşarak meydana getirmeye çalıştıkları kibiri okşamak için 'Atatürk' sıfatını verdiler parmak zoru ile. Niçin Atatürk? Mustafa Kemal'den önce Türklük yok mu idi? Veya Türklük ondan mı doğmuştu?

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal da sağcı olarak nitelendirdiği Tercüman gazetesinin hem yazarlarını hem de Atatürkçülüğe bakışlarını eleştirmiştir. Akbal, Tercüman gazetesi yazarlarını gerçek bir yazar olarak görmemekle birlikte iktidara göre şekillenen Atatürkçülük anlayışlarının olduğunu savunmuştur.¹²⁴² Ahmet Kabaklı'yı “yazarcık” diye nitelendiren Oktay Akbal, Kabaklı'nın Atatürkçülüğü yozlaştırma çabasında başta yürüyenlerden biri olduğunu belirtmiştir.¹²⁴³ İlhan Selçuk da Atatürk'ün 100'üncü Doğum Yılı'nda herkesin ve özellikle Tercüman gazetesinin Atatürkçü tutum sergilemesini eleştirmiştir. Çünkü yazara göre Tercüman gazetesinin arşivi incelendiğinde Atatürk düşmanlığına dair yazılar görülmektedir. İlhan Selçuk bu iddiasına örnek olarak Tercüman gazetesinde 1 Nisan 1970 tarihinde yayınladığını belirttiği ve içeriğinde Ali Rıza Efendi'nin Atatürk'ün üvey babası olduğu, gerçek babasının ise katil bir gümrük kolcusu olduğu iddia edilen bir yazıyı aktararak göstermiştir. Ayrıca bu yazının tepkiler çekmesi üzerine İstanbul Basın Savcılığı'nın başlattığı adli sürece de değinmiştir.¹²⁴⁴ Cumhuriyet gazetesi, Tercüman gazetesinin Atatürk'e bakışını ortaya koymak için Ergun Göze'nin Tercüman gazetesinde 27 Ağustos 1976 tarihinde yayınladığı “Siz ve Biz” başlıklı yazısında yer aldığı belirtilen “Biz 'atam' deyince kastımız 'Adem peygamberdir', siz 'Atamız' dersiniz kastınız maymundur.” ifadesini okuyucularına göstermiştir. Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri arasındaki dava konularından bir olan bu yazı, Cumhuriyet gazetesinin iddiasına göre Tercüman gazetesi tarafından değiştirilerek mahkemeye sunulmuştur. Tercüman gazetesinin değiştirerek mahkemeye sunduğunu iddia ettiği yazının da görüntüsü paylaştan Cumhuriyet

¹²⁴¹ Uğur Mumcu, “Bu da mı Atatürkçü?”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1980, ss. 1, 7.; Ayrıca bkz. Ahmet Kabaklı, “Ramazan'da 10 Kasım”, *Tercüman*, 10 Kasım 1970, s. 2.

¹²⁴² Oktay Akbal, “Bir Gazete ve Yazarları...”, *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1980, s. 2.

¹²⁴³ Oktay Akbal, “Kemalizm'i Yozlaştırma Hevesleri”, *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1981, s. 2.

¹²⁴⁴ İlhan Selçuk, “Atatürk Düşmanı Gazete...”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1981, s. 2.; Ancak Tercüman gazetesinin 1 Nisan 1970 tarihli sayısı incelenmiş ve böyle bir yazıya tesadüf edilmemiştir.

gazetesi, ifadenin “Biz ‘ceddim’ deyince kastımız ‘Adem peygamberdir’, siz ‘Ceddiniz’ dersiniz kastınız maymundur.” şeklinde değiştirildiğini ileri sürmüştür.¹²⁴⁵ Ancak Ergun Göze’nin 27 Ağustos 1976 tarihli Tercüman gazetesinde bahsi geçen yazısı incelenmiş ve yazıdaki orijinal ifadenin “Biz ‘Ceddiniz’ deyince kastımız ‘Adem peygamberdir’, siz ‘Ceddiniz’ dersiniz kastınız maymundur.” olduğu görülmüştür.¹²⁴⁶

Atatürk’ün 100’üncü Doğum Yıldönümü törenlerine eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar’ın “şeref misafiri” olarak davet edilmesi daha önce de belirttiğimiz gibi Nazlı Ilıcak tarafından memnuniyetle karşılanırken Uğur Mumcu, 1950-1960 yılları arasında cumhurbaşkanlığı görevini yürüten ve 1960 darbesi ile sonlanan Bayar döneminde Atatürk ilkelerinin ağır saldırılarla karşılaştığını, dinsel inançların siyasal sömürü aracı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Mumcu, buldukları dönemde yaşanan sorunların temelinde DP iktidarlarının gerici ve işbirlikçi tutumlarının yer aldığını savunmuştur.¹²⁴⁷

Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri arasında dikkat çeken tartışma konularından biri de Sultan Vahdettin olmuştur. Nazlı Ilıcak, televizyonda yayımlanan “Atatürk’le Yolculuk” isimli programın sonunda “Vatan haini Vahdettin, bir İngiliz gemisiyle kaçtı. Böyle bir vatan hainine Kral George, domuzlarını bile itimad etmezdi...” ifadelerinin yer aldığını aktararak şu değerlendirmede bulunmuştur: “Vahidettin iyi bir padişah olmayabilir, milletini tanımadığı için Kurtuluş Savaşına karşı çıkmış, hatta iktidarına son verilecek endişesiyle Atatürk üzerine ordular göndermiş bulunabilir. Ama Türkiye’yi savaş kaybetmenin eşliğinde devraldığı unutulmamalı, bütün felaketlerin sorumlusu gibi en ağır ve küçük düşürücü cümlelerle suçlanmamalıdır.”¹²⁴⁸ Oktay Akbal ise Vahdettin’in vatan haini olduğunu savunmuştur.¹²⁴⁹ Sultan Vahdettin konusundaki zıt görüşler TRT’ye de sirayet etmiştir. Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Komisyonu’nda yer alan Kemal Zeki Gençosman, Komisyon çalışmaları içerisinde yer alan “Beni Hatırlayınız” isminde bir dizi programında Atatürk’ü tüm yönleriyle anlatmayı amaçlamıştır. Programda Vahdettin için hain ifadelerinin kullanılmasının ardından TRT denetçisi, bu ifadenin Osmanlı tarihi için küfür olduğunu, Vahdettin’i Ulu

¹²⁴⁵ Cumhuriyet, “Ergun Göze’nin Atatürk’e Hakarete Yeltendiğine İlişkin Belge Mahkemeye Sunuldu”, 16 Eylül 1983, ss. 1, 11.

¹²⁴⁶ Ergun Göze, “Siz ve Biz”, Tercüman, 27 Ağustos 1976, s. 5.

¹²⁴⁷ Uğur Mumcu, “.. ve Bayar...”, Cumhuriyet, 7 Ocak 1981, ss. 1, 7.

¹²⁴⁸ Nazlı Ilıcak, “Eskiye Kötülememek...”, Tercüman, 7 Temmuz 1981, s. 1.

¹²⁴⁹ Oktay Akbal, “Vahdettin’i Savunanlar!..”, Cumhuriyet, 11 Temmuz 1981, s. 2.

Hakan olarak tanıyanları incitmemek gerektiğini belirtmiş ve bir süre sonra program yayından kaldırılmıştır.¹²⁵⁰

Ara rejim döneminde değişen siyasi yapıya karşı Cumhuriyet gazetesinin yönetimi ve yazarları da görüşlerini beyan etmeye çalışmışlardır. Gazete, askeri yönetime olan desteğini belirtse de siyasi gelişmeler karşısında yazarların kalemlerini cesur tuttıkları dikkat çekmiştir. Siyasi gelişmeler arasında daha önce de değindiğimiz gibi gündemin ilk konusunu Kurucu Meclis'in oluşturulması teşkil etmişti. Gazete yazarları buna yönelik olarak eleştiri ve önerilerini kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu kapsamda hazırlanacak anayasanın demokratik yapısı açısından kurulacak meclisin toplumun her kesimine açık olması beklenmiştir. Anayasayı tartışmanın anayasayı hazırlamaktan daha önemli olduğu vurgulanmıştır.¹²⁵¹ Oluşturulacak Kurucu Meclis'te Evren tarafından parti üyelerinin yer alamayacağı beyan edilmesi üzerine Oktay Akbal bu görüşü desteklemiş ve Kurucu Meclis üyelerinin herhangi bir parti destekçisi olmadığını göstermesi açısından doğru bir karar olarak yorumlamıştır. Ancak Kurucu Meclis çalışmalarının bitmesinin ardından yapılacak ilk genel seçimlerde 12 Eylül'de parlamentoda bulunan kişilerin seçimlerde aday olamamasını demokrasiye ters düşen bir davranış olarak değerlendirmiştir.¹²⁵² Nadir Nadi ise 12 Eylül öncesindeki süreçten ders almış olan parlamenterlerin Kurucu Meclis'te yer almalarının faydalı olacağını belirtmiştir.¹²⁵³

Anayasanın hazırlanması sürecinde Oktay Akbal, 1961 Anayasası'nın halkoylamasına sunulduğu şekliyle veya ufak tefek düzeltmelerle uygulamaya konulmasından yana olduğunu beyan etmiştir. Çünkü Akbal, anayasayı suçlu bulmamakla birlikte açıkça belirtmese de 1961'den 1980'e kadar anayasanın uygulanmadığını düşünenlerden olmuştur.¹²⁵⁴ Anayasa Komisyonu'nun Anayasa tasarısının hazırlanmasından sonra ise Uğur Mumcu, tasarı için Osmanlı Anayasasından daha geri nitelikte olduğu değerlendirmesinde bulunmuş ve genel olarak eleştirel yaklaşarak¹²⁵⁵ tasarıda dil ve hukuk yanlışlarının yer aldığını belirtmiştir.¹²⁵⁶ Mumcu, anayasa tasarısını "24 Ocak Anayasası" olarak

¹²⁵⁰ *Cumhuriyet*, "TRT Denetçisi; Vahdettin'i Sevenleri İncitmeyelim, Dedi", 25 Ağustos 1981, ss. 1, 9.

¹²⁵¹ Uğur Mumcu, "Kurucu Meclis...", *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1981, ss. 1, 5.

¹²⁵² Oktay Akbal, "Kurucu Meclis'e Doğru...", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1981, s. 2.

¹²⁵³ Nadir Nadi, "Kurucu Meclise Doğru", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1981, s. 1.

¹²⁵⁴ Oktay Akbal, "Anayasa'yı Savunma Görevi", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1982, s. 2.

¹²⁵⁵ Uğur Mumcu, "Osmanlı Anayasası Bile...", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1982, ss. 1, 11.

¹²⁵⁶ Uğur Mumcu, "Hukuk Yanlışları...", *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1982, ss. 1, 9.

adlandırmıştır. 24 Ocak Kararları ile serbest piyasa ekonomisi oluşturulmak istendiğine dikkat çekerek, 24 Ocak Kararları'na uygun bir anayasa hazırlandığını savunmuştur.¹²⁵⁷ Anayasa tasarısının Danışma Meclisi'nden herhangi bir değişikliğe uğramadan çıkması üzerine Uğur Mumcu, tasarımı hukuk bilimi açısından tartışmaya devam edeceklerini belirterek tepkisini göstermiş ve tasarıda eleştirdiği noktaları ortaya koymuştur.¹²⁵⁸ Oktay Akbal ise bu tasarının olduğu gibi geri çevrilmesi gerektiğini savunmuştur.¹²⁵⁹ 7 Kasım 1982 tarihinde yapılacak olan anayasa referandumu yaklaştıkça tepki çeken konulardan biri de tek yanlı propaganda olmuştur. Uğur Mumcu, propagandasız bir seçim olamayacağını, tek yanlı propagandanın ise demokratik olmayacağını vurgulamıştır. Tek yanlı propagandaya somut örnek olarak da TRT yayınlarını göstermiştir.¹²⁶⁰ Eleştirilere rağmen gazete, referandum sonucunda anayasaya yüksek oranda evet oylarının verilmesini Türk halkının anayasal düzene geçiş isteğinin sonucu olarak değerlendirmiştir.¹²⁶¹ Dikkat çekici bir nokta olarak Cumhuriyet gazetesinin yeni anayasada desteklediği önemli kavramlardan biri “Atatürk milliyetçiliği” olmuş ve cumhuriyet kuşağının milliyetçilik anlayışının Atatürk milliyetçiliği olduğu savunulmuştur.¹²⁶²

Anayasa referandumundan sonra gazete yazarlarının siyasi gündeme ilişkin değerlendirmelerinin ve eleştirilerinin azaldığı gözlemlenmiştir. Bunda, birazdan değineceğimiz basın ve yazarlar üzerindeki baskının etkisi yüksektir. Genel olarak baktığımızda ara rejimi sonlandıran 6 Kasım 1983 seçimleri yeni bir geçiş döneminin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir.¹²⁶³ Yalçın Doğan, askeri yönetimin sona erip sivil yönetimin başlamasıyla birlikte önemli adımlar olan TBMM'nin açılmasını ve Meclis Başkanlık Divanı'nın oluşturulacak olmasını “demokrasiye geçiş şimdi başlıyor” ifadesiyle değerlendirmiştir.¹²⁶⁴

Ara rejim döneminde basın özgürlüğüne kısıtlayıcı hükümler getiren yeni basın kanunu neredeyse tüm basın kuruluşları tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Uğur Mumcu, devletin basın üzerinde uyguladığı kısıtlayıcı ve yasaklayıcı bu uygulamasının yanında basın özgürlüğü için gördüğü ikinci büyük tehlikenin

¹²⁵⁷ Uğur Mumcu, “24 Ocak Anayasası...”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1982, ss. 1, 11.

¹²⁵⁸ Uğur Mumcu, “‘Temel Düzen’ Nedir?”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1982, ss. 1, 11.

¹²⁵⁹ Oktay Akbal, “Yine O Taslak...”, *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1982, s. 2.

¹²⁶⁰ Uğur Mumcu, “Karşıt Görüşler...”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1982, ss. 1, 9.

¹²⁶¹ *Cumhuriyet*, “7 Kasım'dan Sonra...”, 9 Kasım 1982, ss. 1, 11.

¹²⁶² Uğur Mumcu, “Atatürk Milliyetçiliği”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1982, ss. 1, 11.

¹²⁶³ Hasan Cemal, “Geçiş Dönemi”, *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1983, ss. 1, 6.

¹²⁶⁴ *Cumhuriyet*, “Demokrasiye Geçiş Şimdi Başlıyor”, 24 Kasım 1983, ss. 1, 11.

holdingleşme olduğunu vurgulamıştır. Mumcu, bu durumun basın özgürlüğünü sermayenin baskısı altına sokacağını ve belli iş çevrelerinin güdümünde basın özgürlüğünün yok olacağını belirtmiştir.¹²⁶⁵ Mumcu, gazete sahiplerinin kazanç getiren ticaret ve sanayi işlerine yöneldiğine, yazarların birer işadama haline geldiğine değinerek basın özgürlüğünü yok eden ve yozlaştıran şeyin “sağcılık-solculuk”, “milliyetçilik-devrimcilik” tartışmalarının değil, gazetelerin kazançlı şirketlerin paravanı gibi kullanılmasından kaynaklandığını savunmuştur.¹²⁶⁶ Türk basınının hızlı bir “holdingleşme süreci” içerisinde olduğuna vurgu yapan Mumcu, Cumhuriyet gazetesi dışındaki gazetelerin holdinglerin, güçlü şirketlerin ya da bankaların elinde olduğunu ifade etmiştir. Cumhuriyet gazetesinin bunlar karşısında tek başına mücadele verirken bir de reklam ambargosuyla karşı karşıya kaldığını aktarmıştır. Bu nedenle gazete, okurlarından destek beklemiştir.¹²⁶⁷ Zira Cumhuriyet gazetesi diğer ulusal ve tirajı yüksek gazeteler arasında hem en çok ekonomik sıkıntılar yaşayan hem de basım kalitesi düşük bir gazete olmuştur. Gelen zamlarla birlikte fiyatı artmasına rağmen baskısı soluk ve renksiz devam etmek zorunda kalmıştır.¹²⁶⁸ Haziran 1983 yılına gelindiğinde Uğur Mumcu’nun aktardığına göre siyasal partilerin açıklanmasıyla birlikte gazete satışlarının da artması beklenmiştir. Ancak beklenen olmamış, satışlarını artıran gazeteler genel olarak video dağıtan, şans ve talih oyunlarına yer veren yayın organları olmuştur. Mumcu, ilgisizliğin nedenlerinin 12 Eylül öncesi yaşanan teröre, yaşam pahalılığına ve kurulan partilerin niteliklerine bağlanabileceğini belirtmiştir. Gazetelerin satış rakamlarına dair yapılan bir incelemeyi aktaran Mumcu, 1978 yılı Şubat ayında Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Tercüman ve Günaydın gazetelerinin toplam satışlarının 1 milyon 768 bin olduğunu, 1983 yılı Şubat ayında ise bu gazetelere eklenen Günaydın gazetesi ile birlikte toplam satışın 1 milyon 811 bin olduğunu belirtmiştir. Mumcu, artan nüfusun ve okuma yazma oranının gazete satışlarını artırmadığına dikkat çekmiştir.¹²⁶⁹

Ele aldığımız gazeteler arasında Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri arasındaki yayın politikası farkı daha önce de belirttiğimiz gibi dikkatleri çekmiştir. Gazete

¹²⁶⁵ Uğur Mumcu, “Birkaç Öneri...”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1983, ss. 1, 7.; 12 Eylül darbesinin gerçekleştiği dönemde Hürriyet gazetesi yazarlarından olan Nail Güreli de kendisiyle 2008 yılında yapılan görüşmede basının büyük sermaye ile bütünleştiğini ifade etmiştir. Bkz. Suat Gezgin, vd., *Türkiye Sözlü Basın Tarihi*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, ss. 21, 22.

¹²⁶⁶ Uğur Mumcu, “Basın Neyin Aracı?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1981, ss. 1, 7.

¹²⁶⁷ Uğur Mumcu, “Bir Ekmek Bir Cumhuriyet?”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1982, ss. 1, 11.

¹²⁶⁸ İlhan Selçuk, “Zam”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1982, s. 2.

¹²⁶⁹ Uğur Mumcu, “Bıkkınlık mı?”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1983, ss. 1, 11.

yazarlarının birbirleri hakkında kaleme aldıkları yazılar nedeniyle iki gazete arasında dava süreçleri de yaşanmıştır. Özellikle Cumhuriyet gazetesi, Tercüman gazetesinde kendilerine yöneltilen itham ve eleştirileri kendi sayfalarına taşımıştır. Örneğin Uğur Mumcu, Tercüman gazetesi yazarları tarafından Cumhuriyet gazetesi için kullanılan “Cağaloğlu’nun Pravdası” ifadesini eleştirmiştir. Pravda’nın Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin resmi yayın organı olduğunu belirten Mumcu, Cumhuriyet gazetesinin Atatürkçü olduğunu vurgulamıştır.¹²⁷⁰ Bunun yanında Cumhuriyet gazetesinin “Amerikan mandacılığının yeni fraksiyonlarına, Abdülhamit Han özlemcilerine ve devrim kundakçalarına” karşı savaş içerisinde olduğunu da eklemiştir.¹²⁷¹ Oktay Akbal, Tercüman gazetesi için 12 Eylül yönetimine karşı içtenlikten uzak bir tutum sergilediklerini söylemeleri neticesinde Tercüman gazetesinin Cumhuriyet gazetesini karalama çalışmaları başlattığını belirtmiştir. Buna örnek olarak “Babıali Pravdası” adlandırmasını göstermiştir.¹²⁷²

Uğur Mumcu, basın içerisinde ideolojik ayrım olduğunu ortaya koyan “sağ basın” ifadesiyle birlikte sağ basının, MSP ve TİKP ile ilgili davaların iddianame özetleri yayınlanırken ses çıkarmadığını ancak MHP iddianamesi yayınlanmaya başlanınca bunların durdurulmasını istediğini belirtmiştir.¹²⁷³ Bu çerçevede sağ basın olarak nitelendirdiği Tercüman gazetesinin bazı yasaklara da uymadığını gündeme getirmek istemiştir. Nazlı Ilıcak 22 Ağustos 1981 tarihli yazısında MHP davasındaki iddianameler konusunda bazı fikirlerini beyan etmiştir.¹²⁷⁴ Uğur Mumcu, Ilıcak’ın bu yazısıyla MGK’nın 52 sayılı bildirisinin çiğnendiğine dikkat çekmiş ve sağ basının yasaklara uymadığını belirtmiştir.¹²⁷⁵

Bu süreçte Tercüman gazetesi ile Cumhuriyet gazetesi arasında birçok hukuk ve ceza davası görülmüştür. Uğur Mumcu, iki gazete arasındaki hukuk davaları İstanbul Adliyesi’nde görülürken Tercüman gazetesi vekillerinin hukuk ve ceza davalarını Zeytinburnu Adliyesi’nde açmaya başlamalarına dikkat çekmiştir. Mumcu, Tercüman gazetesi ile Zeytinburnu Adliyesi arasında bulunan bazı ilişkilere değinmiştir. Tercüman gazetesi avukatlarından Mehmet Asım İplikçioğlu’nun, Zeytinburnu Savcısı İsmail Hakkı İplikçioğlu’nun oğlu olduğunu belirtmiştir.

¹²⁷⁰ Uğur Mumcu, “Niçin Saldırılar?”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1981, ss. 1, 5.

¹²⁷¹ Uğur Mumcu, “Cumhuriyet Okulu..”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1981, s. 1.

¹²⁷² Oktay Akbal, “Devrim ve Karşı Devrim...”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1981, s. 2.

¹²⁷³ Uğur Mumcu, “Söyleyen ve Söylenen...”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1981, ss. 1, 7.

¹²⁷⁴ Nazlı Ilıcak, “MHP Davası”, *Tercüman*, 22 Ağustos 1981, ss. 1, 15.

¹²⁷⁵ Uğur Mumcu, “Sağ Basından Rica...”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1981, ss. 1, 9.

Mumcu ayrıca, Tercüman gazetesi ile aralarındaki davaya bakan Zeytinburnu 1'inci Asliye Hukuk Yargıcı Hasan Baydur Cimirli'ye ve aynı adliyede görevli Yargıç Şerafettin Karabulut'a Tercüman gazetesinin her gün ücretsiz olarak gönderildiğini beyan ederek gazetenin, yargıçların adlarına ücretsiz gönderilmesini düşündürücü bulmuştur.¹²⁷⁶ Mumcu ayrıca Tercüman gazetesi yazarlarından Ahmet Kabaklı'nın Cumhuriyet gazetesi yazarı Oktay Akbal hakkında, kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle açtığı ve Zeytinburnu Toplu Basın Mahkemesi'nde görülen davaya da dikkat çekmiştir. Davada bilirkişi heyetinin raporunda suç unsuru bulunmadığı yer almasına rağmen Mahkeme, Oktay Akbal'a önce 3 ay hapis ve 5 bin lira para cezası vermiş, ardından hapis cezasını para cezasına çevirmiştir.¹²⁷⁷

Tercüman gazetesi, Uğur Mumcu'nun ifadeleri karşısında Adalet Bakanı'na hitaben açık mektup yayınlamıştır. Mektupta, Uğur Mumcu'nun Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri arasında geçen davalara bakan hakimleri açıkça etkilemek istediği beyan edilmiştir. Mektupta ayrıca, bulunulan bölgedeki yetkili mahkemede dava açma hakkının yasal bir hak olduğu belirtilerek Tercüman gazetesinin Zeytinburnu Adliyesi'nde mevcut olan 30'u aşkın davasının sadece bir tanesinde davacı taraf oldukları, geri kalanında davalı taraf oldukları yer almıştır. Davaların Zeytinburnu Adliyesi'nde görülmesinin kendi tercihleri değil, Tercüman gazetesi aleyhine dava açanların tercihi olduğu vurgulanmıştır.¹²⁷⁸

Diğer birçok basın kuruluşu gibi Cumhuriyet gazetesi ve yazarları da ara rejim döneminde MGK tarafından bazı cezai işlemlere maruz kalmıştır. Oktay Akbal, yazacak çok konu olmasına rağmen yazamadığını, bazı yazdıklarını ise yırtıp attığını belirtmiştir. Akbal, yazarın kendini kontrol etmesini en güçlü sansür olarak görmüştür.¹²⁷⁹ Akbal ve gazetenin Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Okay Gönensin hakkında MGK'nın 70 sayılı kararına muhalefet etmekten 3 ay ile 1 yıl arasında hapis cezası istemiyle dava açılmıştır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığınca 1 Numaralı Askeri Mahkemede açılan davanın iddianamesinde 6 Ekim 1982 tarihli "Yurttaş Olarak Görevimiz" başlıklı yazısında Oktay Akbal'ın, "Anayasa için halkoylamasında, halkın vereceği reyin nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak nitelikte telkinde bulunduğu", Okay Gönensin'in ise bu

¹²⁷⁶ Uğur Mumcu, "Yakınma...", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1983, ss. 1, 11.

¹²⁷⁷ *Cumhuriyet*, "Oktay Akbal Para Cezasına Çarptırıldı", 15 Nisan 1983, s. 12.

¹²⁷⁸ *Tercüman*, "Adalet Bakanı'na Açık Mektup", 18 Nisan 1983, ss. 1, 14.

¹²⁷⁹ Oktay Akbal, "Neyi Nasıl Yazmalı?", *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1983, s. 2.

nitelikteki bir yazıyı gazetede yayınladığı belirtilmiştir.¹²⁸⁰ Akbal yazısı nedeniyle İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından verilen 3 aylık hapis cezasını çekmek üzere Ağustos 1983'te cezaevine girmiştir.¹²⁸¹ 23.01.1983 tarihinde ise Nadir Nadi tarafından kaleme alınan “Tuhaf Bir Tasarı” başlıklı makalede halkı kanunlara karşı gelmeye teşvik eden ve ülkenin emniyetini tehlikeye sokan ifadelerin yer aldığı gerekçesiyle gazetenin başyazarı Nadir Nadi ve Yazı İşleri Müdürü Okay Gönensin'e, 2 ay 20'er gün hapis cezası ve 4'er bin lira para cezası verilmiştir. Okay Gönensin'in cezası para cezasına dönüştürülmüştür.¹²⁸² Yazarlarla birlikte gazeteye uygulanan cezalara baktığımızda 11.01.1981 tarihinde Adana, İçel, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, ve Hatay illeri Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 5 gün süreyle gazetenin yayımı yasaklanmıştır. 03.04.1981 tarihinde Ankara, Kastamonu, Çankırı illeri Sıkıyönetim Komutanlığı sorumluluk bölgesi içerisinde gazete 2 gün süre ile yasaklanmıştır. 24.01.1983 tarihinde gazete Birinci Ordu ve Sıkıyönetim bölgesinde yasaklanmış, 19.02.1983 tarihinde yeniden yayımlanmaya başlamıştır.¹²⁸³

Ara rejim döneminin her alanında olduğu gibi basın üzerinde de MGK'nın kontrol mekanizması etkin olmuştur. Kağıda gelen zamlarla zor durumda kalan basın, haber yapma ve düşüncelerini yazma özgürlüğünden de yoksun bırakılmıştır. Gündemdeki siyasi konuları MGK izin verdiği ölçüde haber yapabilen basın, tirajı yüksek tutabilmek için siyaset dışı konularla okuyucuyu çekmeye çalışmıştır. Basının başlangıçta darbeye destek olduğu dikkatleri çekmektedir. Ancak askeri rejimin antidemokratik uygulamaları, kısıtlı da olsa basın tarafından eleştirilmiştir. Ancak MGK bu eleştirilere sessiz kalmamış, gazete ve yazarlarına çeşitli cezalar getirmiştir. Farklı siyasi eğilimlere sahip olan basın kuruluşları zaman zaman ortak paydada buluşabilse de genel olarak birbirine zıt görüşler sunmuşlardır. 12 Eylül öncesinde var olan kutuplaşma özellikle Cumhuriyet ve Tercüman gazetelerinde ara rejim döneminde de açıkça görülmüştür.

¹²⁸⁰ *Cumhuriyet*, “Okay Gönensin ve Oktay Akbal Hakkında Sıkıyönetimde Yeni Bir Dava Açıldı”, 9 Kasım 1982, ss. 1, 11.

¹²⁸¹ Haber, Oktay Akbal'ın düzenli olarak yazdığı EVET/HAYIR köşesinde duyurulmuştur. Bkz. *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1983, s. 2.

¹²⁸² *Cumhuriyet*, “Başyazarımıza 2 ay 20 gün Hapis Cezası Verildi”, 10 Mayıs 1983, ss. 1, 11.; Başka bir kaynakta Nadir Nadi ve Okay Gönensin'e 3 ay 20'er gün hapis cezası verildiği ve Okay Gönensin'in hapis cezasının para cezasına çevrildiği yer almıştır. Bkz: *Basın '80-84*, s. 222.

¹²⁸³ *Basın '80-84*, ss. 226-229.

4.2. Ara Rejim Döneminde Sağ-Sol Düşünce ve Terör Değerlendirmeleri

4.2.1. 12 Eylül Öncesinde Yaşanan Terör Eylemlerinin Ara Rejim Dönemi Perspektifinden Değerlendirilmesi

Basında yer alan yorumları incelediğimizde 12 Eylül yönetiminin terörü durduracak bir güç olarak nitelendirildiğini görmekteyiz.¹²⁸⁴ Ülkeyi 12 Eylül'e getiren önemli etkenlerden biri olan terör şiddetinin yüksek olması, 12 Eylül'den sonra halk nezdinde bir süre için demokratik hakların bir kısmından taviz verilebilmesinde geçerli bir neden görülmüştür. Yani her şeyden üstün olan yaşam hakkının sağlanması güdüsü toplum tarafından öncelik verilen bir konu olmuştur.¹²⁸⁵ Evren, 16 Eylül 1980 tarihinde yaptığı ilk basın toplantısında darbenin amaçlarını altı madde ile sıralamış ve ilk madde olan milli birliğin korunmasından sonra anarşi ve terörün önlenmesi ikinci hedef olarak belirlenmiştir.¹²⁸⁶ Evren'in darbenin amaçlarını belirtmesinden sonra yeni hükümetin Başbakanı Ulusu da hükümet programında çözümlenmesi gereken iki ana sorun olarak anarşi, terör, bölücülük ve ekonomik sıkıntıların yer aldığını vurgulamıştır.¹²⁸⁷ Evren, darbeden bir süre sonra İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı toplantıda "anarşinin kökünden kazınacağını" ifade etmiş¹²⁸⁸ ve anarşi ile mücadelede halktan destek beklemiştir.¹²⁸⁹ Bu kapsamda belirlenen amaçları ve hedefleri gerçekleştirmek için yasa değişiklikleri yapılmış, yeni yasalar, kararlar, yönetmelikler ve tebliğler çıkarılmıştır. Özellikle 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklikler yapılarak kapsamının genişletildiği ve Sıkıyönetim Komutanlarının yetkilerinin artırıldığı belirtilmiştir. Sıkıyönetim Mahkemelerinin daha hızlı işleyebilmesi için de yeni düzenlemeler getirilmiş ve en önemli sorunların başında gelen silah kaçakçılığı suçları aynı kanun kapsamına dahil edilmiştir. Bunlarla birlikte 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun ile TCK'nin 264'üncü maddesinde yer alan ateşli silahlar, patlayıcı maddeler, bıçaklar ve benzeri aletlerin resmi makamlara teslimine dair bir kanun

¹²⁸⁴ İlhan Selçuk, "Terör Sorunun Çözülmesi", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1980, s. 2.

¹²⁸⁵ *Cumhuriyet*, "İnsan Hakları ve Terör", 12 Aralık 1980, s. 7.

¹²⁸⁶ *Aydın Tarihi 1980 Eylül-Ekim-Kasım-Aralık-1981 Ocak-Şubat*, s. 39.; *Hürriyet*, "Orgeneral Evren'in Konuşmasının Tam Metni", 17 Eylül 1980, s. 7.

¹²⁸⁷ *Cumhuriyet*, "MGK Hükümet Programını Kabul Etti", "1 Ekim 1980, ss. 1, 5.

¹²⁸⁸ *Milliyet*, "Evren: 'Yolumuza Çıkan Her Engeli Devirip Yürüme Azmindeyiz'", 18 Kasım 1980, s.

7.

¹²⁸⁹ *Cumhuriyet*, "Evren: 'Terörü Önlemeden Gitmeyeceğiz'", 15 Ekim 1980, ss. 1, 7.

çıkarılmış ve silahların büyük oranda teslimi sağlanmıştır. Kanun karşısında direnlere ise uygulanacak ceza hükümleri attırılmıştır.¹²⁹⁰

Konuya geçmeden önce anarşizm ve askeri yönetim tarafından nadir kullanılsa da faşizm kavramlarına değinmek gerekmektedir. Anarşizm genel ifade ile toplumda hükmedenin olmadığı bir sistemi savunmakta ve baskıcı, zorlayıcı, hiyerarşik, otoriter yapıyı kabul etmemektedir.¹²⁹¹ Anarşizm günlük dilde “düzen karşıtı saldırı” olarak da nitelendirildiği için terörizm kavramı ile eşanlamlı kullanılmaktadır.¹²⁹² Evren de 1982 yılında kullandığı “İnsanın her dilediğini yapabilmesi mümkün değildir. Mümkündür diyenler ya hayalperesttir yahut da düzen düşmanı anarşist.” ifadesiyle anarşizme olan bakış açısını göstermiştir. Sol genel olarak anarşizm ile ifade edilse de 1980 öncesi sol hareketlerin, siyasal düşünceden ziyade yaşam biçimiyle anarşist bir tavır sergilediği belirtilmektedir.¹²⁹³ Faşizmin ise aşırı sağcı bir totaliter sistemi savunmakla birlikte komünizm tehlikesine karşı ortaya çıktığı kabul edilmektedir.¹²⁹⁴ Şerif Mardin, faşizmi “tehlikeli bir siyasi hastalık” olarak değerlendirmektedir.¹²⁹⁵ 12 Eylül sürecinde sık sık kullanılan bu kavramlardan anarşi veya anarşistin, hem askeri yönetim hem de sağ kesim tarafından sol örgüt üyeleri için kullanıldığı gözlemlenmiştir. Faşizm veya faşist kavramının ise askeri yönetim tarafından nadiren telaffuz edildiği gözlemlenmekle birlikte genellikle sol kesim tarafından sağ örgüt üyeleri için kullanıldığı görülmüştür.

Ara rejim döneminde gerek askeri yönetimin gerekse basının üzerinde durduğu noktalardan biri terörün nedenleri olmuştur. Terörün nedenleri temel olarak iç ve dış etkenler bağlamında değerlendirilmiştir. Kabul edilen ortak değerlendirme terörün dışarıdan desteklendiği, ancak ülkenin içinde bulunduğu koşulların da temel etken olduğu yönünde olmuştur. Ekonomideki kötüleşme, nüfus artışına bağlı olarak düzensiz göç ve şehirleşme, göç edenlerin yerleştikleri şehirde uyumsuz davranışları,¹²⁹⁶ siyasal kutuplaşma, eğitim olanaklarındaki yetersizlik, gençliğin hedefsiz oluşu, işsizlik gibi toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenler iç etkenlerin

¹²⁹⁰ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, ss. 205-208.

¹²⁹¹ Cengiz Çuhadar, “Tarihi Süreç İçerisinde Felsefi Bir Kavram Olarak Anarşizm”, *Dini Araştırmalar*, 10/30, Eylül-Aralık 2007, s. 79.

¹²⁹² Nafiz Tok ve Vedat Koçal, “Anarşizm”, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Bican Şahin ve Ömer Çaha (ed.), Orion Kitabevi, Ankara 2013, s. 396.

¹²⁹³ Alişan Şahin, “Türkçede Anarşist Külliyyatın Oluşumu”, *Türkiye’de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, Berna Akkoyal (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 135.

¹²⁹⁴ Aydın Yalçın, “Faşizmin Doğuşu”, *Liberal Düşünce*, Yıl 9, S. 35, Yaz 2004, ss. 17, 21.

¹²⁹⁵ Şerif Mardin, “Faşizm”, *Liberal Düşünce*, Yıl 9, S. 35, Yaz 2004, s. 25.

¹²⁹⁶ *Cumhuriyet*, “Demokrasiye Geçiş Takvimi”, 13 Eylül 1981, s. 7.

başında sıralanmıştır.¹²⁹⁷ Evren'e göre ülkenin bu koşulları terör odaklarının kendi ideolojik görüşlerini etkin hale getirebilmeleri için sömürü konusu olmuştur.¹²⁹⁸ Bu nedenle dikkat çekilen konuların başında terörü yaratan koşulların tespit edilmesi ve yeni teröristlerin oluşumuna engel olunması gelmiştir.¹²⁹⁹ Terör aynı zamanda bir politika aracı olarak da nitelendirilmiştir. Buna göre ülkede can güvenliğini ortadan kaldırarak, yaşam hakkını çiğneyerek ve cinayetleri bir baskı aracı şeklinde kullanarak iktidara gelmek isteyenlerin varlığından söz edilmiştir. Bu nedenle terörün kaynağına inilmesi zarureti sık sık dile getirilmiştir.¹³⁰⁰ Ayrıca terör eylemlerinden dolayı yakalananların çoğunun çocuk denecek yaş gruplarından oluşması, onları örgütleyen ve onlara silah temin eden gerçek teröristlerin ortaya çıkarılması açısından da kaynağa inme konusu önem taşımıştır.¹³⁰¹

Emin Demirel, Türkiye'deki terör eylemlerini THKP-C kökenli sol harekete dayandırmaktadır. Yazar, komünizmin gündeme gelmeye başladığı yıllarla birlikte terörün de artış gösterdiğine dikkat çekmiştir. Türkiye'deki komünizmin en başta gelen dış destekçisi olarak da Sovyet Rusya'yı göstermiştir.¹³⁰² 1960'lı yıllarda özellikle gençler arasında sol düşüncenin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte milliyetçi grubun bundan kaygı duyarak karşı bir örgütlenme hareketine giriştiği ifade edilmektedir. Ancak karşı örgütlenmenin şiddeti giderek artmış ve Ülkücüler, komünizm karşıtlığı altında devlet ile bağ kurarak kendilerini devletin ve Türk milletinin hamisi olarak nitelendirmişlerdir.¹³⁰³ Evren ise 12 Eylül darbesinden sonra sağ örgütlere yönelik olarak milliyetçiliğin ve vatana sahip çıkmanın hiç kimsenin tekeline verilmediğini ve verilemeyeceğini belirtmiş, "Hiçbir gayri resmi örgüt devlet güvenlik güçlerinin yetkisini kullanamaz. Devlet sahip çıkmıyor, ben sahip çıkayım diye çete kurulması asla tasvip edilemez" açıklamasında bulunmuştur. Sağ ve sol konusunda ayırım yapmadan kim suçlu görülürse mahkemeye verileceğini ifade etmiştir.¹³⁰⁴

¹²⁹⁷ Mümtaz Soysal, "Tek Yanlılık", *Milliyet*, 3 Nisan 1981, s. 2.

¹²⁹⁸ *Cumhuriyet*, "Evren: 'Terörü Önlemeden Gitmeyeceğiz'", 15 Ekim 1980, ss. 1, 7.

¹²⁹⁹ Emre Kongar, "Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Belirginleşiyor", *Milliyet*, 3 Ocak 1981, s. 2.

¹³⁰⁰ İlhan Selçuk, "Sakın Şaşırma", *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1980, s. 2.

¹³⁰¹ Uğur Mumcu, "İtiraf İçin...", *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1980, ss. 1, 7.

¹³⁰² Demirel, *Terör*, s. 39.

¹³⁰³ Güven Gürkan Öztan, "Bahçeli Döneminde Türk Milliyetçiliği: MHP'de Değişenler, Değişmeyenler", *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 213, 219.

¹³⁰⁴ *Milliyet*, "Evren: 'Milliyetçiliğe Tekel Konamaz'", 5 Eylül 1981, s. 12.

Bu dönemde terörle bağlantılı konuların başında silah kaçakçılığı da önemli bir yer tutmuştur. Silah kaçakçılığının mı terörü yarattığı yoksa terörün mü silah kaçakçılığını yarattığı sorusu cevaplandırılması beklenen en önemli soruydu. Ancak terörle mücadeleye ilişkin değerlendirmelerde buna cevap aramaktan ziyade uygun zemin oluştuğunda ikisinin de birbirine paralel olarak arttığı ortaya konulmuştur. Özellikle 12 Eylül öncesinde terörün artmasıyla birlikte silah kaçakçılığının da arttığı görülmüş ve kaçak silahların ele geçirilmesinde zafiyet oluşmuştur. 12 Eylül'den sonra ise terörün bastırılmasıyla birlikte kaçak silahlar devlet tarafından ele geçirilmiş ve silahların sayısında azalma olduğu kaydedilmiştir.¹³⁰⁵ 29 Eylül 1980 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren “6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun ile Türk Ceza Kanununun 264'üncü Maddesinde Yer Alan Ateşli Silahlar, Patlayıcı Maddeler, Bıçaklar ve Benzeri Aletlerin Teslimi Hakkında Kanun” ile silahların teslimi için 15 gün süre tanınmış ve bu süre içerisinde silahlarını teslim edenler hakkında takibat yapılmayacağı belirtilmiştir.¹³⁰⁶ 15 günlük süreyi kapsayan 29 Eylül-17 Ekim 1980 tarihleri arasında teslim edilen ateşli silah sayısı 160.140 olarak kaydedilmiştir. 1975 yılından 1980 yılı ortalarına kadar emniyet güçlerince ele geçirilen ateşli silah sayısı ise sadece 11.920'dir. 12 Eylül askeri darbesinden sonra kanun yoluyla 15 günde teslim edilen silah sayısı beş yılda ele geçirilen silah sayısından on kat daha fazla olmuştur. Bunlarla birlikte teslim edilmeyen veya ele geçirilemeyen silahlar da dikkate alınırsa verilen sayılardan çok daha fazlasının bazı kişilerin ve örgütlerin ellerinde olduğu düşünülmüştür. Bu noktada silahların ve mermilerin Türkiye'ye nasıl sokulduğu konusu gündeme gelmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Uğur Mumcu bu konu ile özellikle ilgilenmiş ve silah kaçakçılığı zinciri ortaya çıkarılmadan terörün önlenemeyeceğine vurgu yapmıştır.¹³⁰⁷ Mumcu, ele geçirilen silah ve mermilerin markalarına bakılarak hangi ülkelerden gönderildiklerinin kolaylıkla anlaşılacağına dikkat çekerek siyasal hesaplar ve çıkarların ortaya konulabilmesi için silah ticareti perdesinin aralanmasını gerekli görmüştür.¹³⁰⁸

¹³⁰⁵ *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 61.

¹³⁰⁶ *T.C. Resmi Gazete*, “6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun ile Türk Ceza Kanununun 264'üncü Maddesinde Yer Alan Ateşli Silahlar, Patlayıcı Maddeler, Bıçaklar ve Benzeri Aletlerin Teslimi Hakkında Kanun”, 29 Eylül 1980, s. 3.

¹³⁰⁷ Uğur Mumcu, “İşte İpucu...”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1980, ss. 1, 7.

¹³⁰⁸ Uğur Mumcu, “Kimler Finanse Etti?”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1981, ss. 1, 7.

Terörün kaynağı konusunda basın da tartışmalara dahil olmuş ve terörü başlatan unsurları genel olarak sağ-sol bazında indirgemeci bir yaklaşımla ele almıştır. Tercüman gazetesinde bu indirgemeci yaklaşım daha fazla görülmektedir. Tercüman gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak, 12 Eylül öncesinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tek tehlikenin komünizm olduğunu savunmuştur. Hatta bölücülüğün, ırk ve mezhep kışkırtıcılığının, terörün oluşumunda komünizmin etkili olduğunu iddia etmiştir. Yazar, komünizmi savunanlar arasında devlete sahip çıkma düşüncesini taşıyanların var olduğunu ve bunların da silahlı mücadeleye girerek terörün yayılmasına yol açtıklarını eklemiştir. Sağ militanların ise, metotlarının yanlış olduklarını kabul etmekle birlikte vatani bölünmekten kurtarmayı, komünizmi engellemeyi amaç edindiklerini savunmuştur.¹³⁰⁹ Ilıcak, daha da iddialı konuşarak 12 Eylül öncesindeki şiddet olaylarının temelinde sağ grupların olmadığını belirtmiştir.¹³¹⁰ Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Altan Öymen ise Ilıcak'ın tek yanlı terör değerlendirmesini eleştirerek demokrasiye ve insanlığa aykırı bulmuştur.¹³¹¹ Ancak Tercüman gazetesi, şiddet eylemlerinin kökeninde dış destekli sol militanlar olduğu iddiasını devam ettirmiştir.¹³¹² Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal da şiddet eylemlerinin kökeni konusuna değinerek ilk öldürülenlerin sol düşüncedeki öğrenciler olduğunu belirtmiştir. Sol grubun eylemlerinin başlangıçta sadece toplantılardan ve forumlardan meydana geldiğini, ancak birtakım kamplarda sağ militanların yetiştirilmesi ve iktidardaki politikacıların da bunları devlete yardımcı güç olarak nitelemesi üzerine solcu eylem çetelerinin kurulmaya başladığını ifade etmiştir.¹³¹³

Yazılarına devam eden Ilıcak sağ eylemcilerin ilk hedefinin, komünistler ve bölücüler karşısında "Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak" olduğunu savunarak, TSK'nın darbe için kendisine meşru zemin oluşturmada kullandığı İç Hizmetler Kanunu'ndaki görev tanımını ile sağ eylemcilerin amaçları arasında paralellik kurmuştur.¹³¹⁴ Oktay Akbal ise buna verdiği cevapta, Nazlı Ilıcak'ın mahkeme süreci devam eden sağcı çeteleri, kişileri ve politikacıları savunduğunu belirterek Ilıcak'ın bu tutumunu eleştirmiştir. Akbal, ordu ve sağcı gruplar arasında

¹³⁰⁹ Nazlı Ilıcak, "Komünizm Tehlikesi", *Tercüman*, 24 Ocak 1981, s. 1.

¹³¹⁰ Nazlı Ilıcak, "Gerçek Sorumlular", *Tercüman*, 17 Mart 1981, ss. 1, 12.

¹³¹¹ Altan Öymen, "Tehlikenin 'Cenah'ı", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1981, ss. 1, 5.

¹³¹² Ahmet Kabaklı, "Asıl Suçluların Üzerine Yürümek", *Tercüman*, 19 Mart 1981, s. 2.

¹³¹³ Oktay Akbal, "Gerçekleri İyi Görmek...", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1981, s. 2.

¹³¹⁴ Nazlı Ilıcak, "Evren ve Komünizm", *Tercüman*, 31 Mart 1981, ss. 1, 12.

ülkeye sahip çıkma hususunda paralellik olduğunu savunan böyle bir yazıya karşılık Ilıcak'a ve Tercüman gazetesine dokunulmazken, sol gruplar ve ordu arasında aynı paralellikten bahsedilen bir yazı kaleme alınsa haksız iddiadan dolayı adli sürecin başlayabileceğine dikkat çekmiştir.¹³¹⁵ Ilıcak'ın bu yazısından sonra Oktay Akbal ile aralarında mahkeme süreci yaşanmıştır. Cumhuriyet gazetesinin 24 Mayıs 1981 tarihli sayısında Oktay Akbal'ın köşesinde mahkeme kararı ile Nazlı Ilıcak'a ait bir tekzip yayınlanmış ve Ilıcak, Akbal'ın bazı iddialarını kabul etmemiştir. Ilıcak, "ülkücülerin komünizme tepki olarak ve devletteki otorite zaafını doldurmaya yönelik bir savunma hareketi şeklinde ortaya çıktığı" kanaatini bir kere daha vurgulamıştır.¹³¹⁶ Akbal ise Tercüman gazetesinde para gücüne güvenilerek "haddini bilmez eylemlerle" Atatürk devrimine, Cumhuriyet yasalarına ve anayasaya karşı yazılan, ülkücülerini koruyan yazılar yer aldıkça tepkisini göstermeye devam edeceğini beyan etmiştir.¹³¹⁷ Uğur Mumcu da sağ yayın organlarının sağ terör eylemlerinden dolayı yargılananları açıkça savunan yazılar yazabildiğine dikkat çekerek, sol terör eylemlerinden yargılananları savunan sol bir yayın organı olsaydı nasıl bir muamele yapılacağını sormuştur.¹³¹⁸

Terörün nedenlerine yönelik dış etkenler konusu değerlendirildiğinde Evren, Türkiye'yi bölmek, parçalamak veya daimi bir pazar olarak kullanmak isteyenlerin ülkedeki sağ-sol çekişmelerini kışkırttıklarını ve güç birliğini engellemeye çalıştıklarını ifade etmiştir.¹³¹⁹ Evren, dış ülkelere terörist gruplarına yapılan silah ve cephane yardımını da açıkça beyan etmiştir. Zira terörist grupların, yaptıkları soygunlarla sahip oldukları silahları almalarının mümkün olmadığına dikkat çekmiştir.¹³²⁰ Evren, anarşi ve terörü destekleyen ülkeleri iki grupta toplamıştır. Bunların bir kısmı Türkiye'yi bölmeyi hedef alırken, bir kısmı ise Türkiye'den kaçan teröristlere sahip çıkmıştır.¹³²¹ Evren, anarşi ve terörün dış ülkeler tarafından desteklenmesinden de öte terörün perde arkasından yani yurtdışından da

¹³¹⁵ Oktay Akbal, "Cüretin Bu Kadarı!..", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1981, s. 2.

¹³¹⁶ 24 Mayıs 1981 tarihli Cumhuriyet gazetesinin 2. sayfasında mahkeme kararı ile yayınlanan tekzip yer almaktadır.

¹³¹⁷ Oktay Akbal, "Bayan Nazlı'nın İtirafı", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1981, s. 2.

¹³¹⁸ Uğur Mumcu, "Söz Adaletin...", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1981, ss. 1, 7.

¹³¹⁹ *Milliyet*, "Evren: 'Demokratik Düzeni İşlemez Yapan Şartlar Ortadan Kaldırıldı'", 1 Ocak 1981, s. 6.

¹³²⁰ *Tercüman*, "Evren, Komünistlerin Yıkım Planını Açıkladı", 29 Mart 1981, s. 9.

¹³²¹ *Günaydın*, "Evren: 'Türkiye'den Kaçan Teröristleri Barındıran Ülkelerin Tutumunu Anlamak Güç'", 13 Eylül 1981, s. 3.

yöneltildiğini belirtmiştir.¹³²² Şunu belirtmek gerekir ki, bu dönemde yapılan yorumlara ve açıklamalara bakıldığında Türkiye’deki terörün kaynağı ülke içindeki olumsuz faktörler olarak görülmüş, dış ülkelerin ise içteki olumsuz faktörleri kullanarak gerek kışkırtma gerekse silah ve cephane yardımı ile terörist gruplara kendi çıkarları doğrultusunda dolaylı olarak destek sağladıkları görüşü hakim olmuştur.¹³²³ Ancak Alman Parlamentosu Heyeti, Türkiye’deki terörün dıştan yönetilmesi konusuna ilişkin olarak yaptığı açıklamada terörün dışarıdan yönetildiğine dair bir şey göremediklerini, terörle mücadelede ekonomik ve sosyal sorunlara yönelmek gerektiğine vurgu yapmıştır.¹³²⁴ 1981 yılının son aylarında Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığınca yapılan açıklamada dış ülkeler tarafından Türkiye’deki teröristlere yardımda bulunduğu belgelendiği bildirilmiştir. Buna göre THKP-C/ML, Dev-Sol, TKP/ML ve TKP adlı yasadışı örgütlerin dış örgütlerle bağlantıları ortaya çıkarılmış, TKP adlı örgüt üyelerine yurtdışında yer alan “Toplumsal Bilimler Enstitüsü’nde” eğitim yaptırıldığı kaydedilmiştir. Kasım 1981 yılına ait haberlere bakıldığında yurtdışında 286 aşırı sol, 109 aşırı sağ, 27 bölücü ve 240 irticai örgütün Türkiye karşıtı yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulunmaya devam ettiği açıklanmıştır.¹³²⁵ Terörün nedenlerine ilişkin yapılan tüm değerlendirmelere baktığımızda her birinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu dönemde pek dile getirilmese de Türkiye’nin jeopolitik konumu terörün oluşmasında büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye’de anarşi ve terörün oluşmasının temel nedeninin siyasi olduğu görüşü daha baskın bir yaklaşım olmaktadır. Türkiye üzerinde siyasi ve tarihi hedefleri bulunan dış ülkelerin bunları gerçekleştirebilmek için, ülkemizdeki anarşi ve terör kuruluşlarını desteklemişlerdir. Anarşi ve terör kuruluşlarının gizli liderleri, siyasi parti ve devlet kuruluşlarına sızarak illegal örgütler kurdurmuşlardır. Parti veya devlet eliyle de illegal örgütlerin desteklenmesinde etkili olmuşlardır.¹³²⁶

Ara rejim döneminde terörün dış boyutları üzerine tartışmalar devam ederken, Milliyet gazetesi yazarlarından Abdi İpekçi’yi öldüren Mehmet Ali Ağca’nın 13 Mayıs 1981 tarihinde Vatikan’da Papa Jean Paul II’ye silahlı saldırıda bulunması

¹³²² *Milliyet*, “Evren: ‘2 İkramiyeyi 4’e Çıkaracağız’”, 29 Mart 1981, s. 7.

¹³²³ Mümtaz Soysal, “Tek Yanlılık”, *Milliyet*, 3 Nisan 1981, s. 2.

¹³²⁴ *Cumhuriyet*, “Bardens: Önemli Olan, Gerçek Demokrasiye Dönüş”, 6 Mart 1981, ss. 1, 7.

¹³²⁵ *Milliyet*, “Terörün Dıştan Büyük Yardım Aldığı Belgelendi”, 2 Kasım 1981, s. 12.

¹³²⁶ Korkmaz Tağma, “Anarşi-Terörizm ve Sosyo-Kültürel Denge”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl 102, S. 288, 1983, ss. 57, 58.

terörün uluslararası boyutuna dikkati artırmıştır.¹³²⁷ Milliyet gazetesinde yer alan habere göre Mehmet Ali Ağca 26 Kasım 1979 tarihinde Milliyet gazetesine gönderdiği mektupta Papa'yı vurmak için cezaevinden kaçtığını bildirmiştir.¹³²⁸ Evren, silahlı saldırının üzerine Türkiye'den kaçan teröristlere siyasi mülteci diye sahip çıkan Avrupa'ya seslenmiş ve idamla cezalandırılan Mehmet Ali Ağca'ya kucak açanlara uluslararası terörizmin boyutunu anlamaları için Papa'ya yapılan suikast girişimini kanıt olarak göstermiştir.¹³²⁹ Milliyet gazetesinin aktarımına göre suikast girişimin ardından Batılı istihbarat örgütlerince hazırlanan ve Viyana'da Kurier gazetesinde yayınlanan raporda "Sovyetlerin Türkiye'de kaos yaratmak için aşırı sağ ve aşırı solu beslediği" yer almıştır. Raporda, Türkiye'nin Batı ülkeleri arasındaki güvenini sarsmak amacıyla suikast girişiminde bilinçli olarak bir Türk teröristin seçildiği belirtilirken, "Sovyetler Birliği uluslararası terör örgütlerini organize ederken, daima perde arkasında kalmaya büyük itina gösterir" ifadesi kaydedilmiştir.¹³³⁰ Genel olarak bakıldığında sağ gruplar için terör sorumluları solcular ve Moskova'nın emrinde olan ajanlardır. Sol gruplar için ise Türkiye'deki terör eylemlerinde CIA'nin etkisi bulunmaktadır.¹³³¹

4.2.2. 12 Eylül'den Sonra Sağ Düşünce

12 Eylül'den sonra sağ ideolojinin darbeden nasıl etkilendiğini anlayabilmek için sağın bünyesinde yer alan unsurlardan milliyetçilik¹³³² kavramını da ele almak gerekmektedir. Milliyetçilik konusu ele alınırken öncelikli olarak Thomas Hylland Eriksen'in geliştirdiği resmi milliyetçilik ve gayri resmi milliyetçilik kavramlarına açıklık getirilmiş ve kavramların birbirlerinden farkları ortaya konulmuştur. Resmi milliyetçilik, resmi ideolojinin bir parçası olarak aynı nitelikte, itaat eden ve çatışmasız bir toplum yaratmanın önemli bir argümanı olmuştur. Resmi milliyetçilik anlayışında yurttaşlık ve kimlik konusunda ortaya çıkan sorunlar, sınırları belli bir milli kimlik tanımı ile çözülmek istenmiştir. Gayri resmi milliyetçilik ise hayatın içinden doğan, tecrübeler ve yaşanan koşullara göre oluşan bir milliyetçiliktir. Gayri resmi milliyetçilik daha çok köy, kasaba gibi birimlerde aile, hemşehri, eş dost

¹³²⁷ *Tercüman*, "Mehmet Ali Ağca Papa'yı Vurdu...", 14 Mayıs 1981, s. 1.

¹³²⁸ *Milliyet*, "Ağca, Papa'yı Vuracağını Milliyet'e Bildirmişti", 14 Mayıs 1981, s. 8.

¹³²⁹ *Milliyet*, "Evren: 'Teröristlere Kucak Açılırsa Sonuç Bu Olur'", 15 Mayıs 1981, s. 7.

¹³³⁰ *Milliyet*, "'Sovyetler, Türkiye'de Karışıklık Yaratmak İçin Aşırı Sağ ve Solu Besliyor'", 23 Mayıs 1981, s. 6.

¹³³¹ Türker Alkan, *12 Eylül ve Demokrasi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1986, ss. 14, 15.

¹³³² Hamit Emrah Beriş, "Türk Sağı ve Liberalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 391.

gibi çevreleri esas almakta ve resmi ideolojinin erişemediği yerlere manevi olarak etki edebilmektedir. Resmi milliyetçilik homojen bir toplum yaratmak iste de resmi milliyetçiliğin homojen olmadığına dikkat çekilmektedir. Zira devlet dediğimiz yapının içinde farklı kesimler ve güç odakları bulunmaktadır.¹³³³

Türkiye’de 12 Eylül’den önce ortaya çıkan iki ana milliyetçilik modeli dikkat çekmektedir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, belirttiğimiz gibi özellikle 1965’ten sonra siyasi yelpaze sağ ve sol kategorizasyonu ile tanımlanmaya başlanmıştır.¹³³⁴ Bu bağlamda sol Kemalist milliyetçilik ve MHP bünyesinde ifade bulan Türk milliyetçiliği olmak üzere iki ana milliyetçilik prensibi öne çıkmıştır. Kemalist milliyetçilik, antiemperyalizmi savunan laik bir çizgiyi vurgularken MHP, antikomünizm sloganını kullanarak, geliştirdiği milliyetçilik anlayışında Türklüğün öz unsurları arasına İslam’ı yerleştirmiştir. Milliyetçi-muhafazakar nitelik kazanan MHP, taşrada ve büyük şehirlerde popüler olmayı başarmıştır. Ancak birbirleriyle yarış halinde olduğu belirtilen milliyetçilik anlayışlarının toplumsal yansımada 12 Eylül darbesinden sonra değişimlerin olduğu görülmüştür. Askeri yönetimin öne çıkardığı resmi milliyetçiliğin bir yönü Atatürk milliyetçiliğine diğer yönü de “Türk-İslam sentezci” öğretiyeye dayandırılmıştır. Ancak, kriz dönemlerinde Cumhuriyetin temel ilkelerine ters düşmediği izlenimi verilerek İslam’ın “birleştirici unsur” olarak kullanılması, resmi milliyetçilik içerisinde “Türk-İslam sentezci” düşüncüyü daha fazla görünür kılmıştır.¹³³⁵ Ancak 12 Eylül darbesinden sonra Türkiye’de milliyetçiliğin ve İslami hareketlerin gündeme getirilmesini “Türk-İslam Sentezi” adı verilen yaklaşım ile değerlendirmek oldukça yetersiz kalmakta ve konuyu dar bir çerçeveden ele almaya neden olmaktadır. Eğer konu bu şekilde dar bir perspektiften incelenirse, 12 Eylül darbesi ile 1930’lu yılların tek parti anlayışının ve devletçiliğinin yeniden canlandırılması amaçlandığı belirtilmektedir. Bunu sağlamak için de toplumsal anlamda değişiklikler ve yenilikler yapılmış yeni Türk muhafazakarlığının oluşumu, değişim ve yenilikler arasında ilk sırada gösterilmiştir. Zira Batıcılığın ve laikliğin baskın olduğu otoriter devlet anlayışında dini ideolojinin geri planda kaldığı düşünülmüştür. 12 Eylül yönetiminin dini kötüyeye kullananlara

¹³³³ Umut Özkırımlı, “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 4, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 708, 709.

¹³³⁴ Kemal Can, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 4, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 663.

¹³³⁵ Öztan, *Türkiye’de Militarizm*, ss. 250, 251.

cezasını vermekle birlikte dinle barışmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ara rejim döneminde yeni bir ideoloji yaratılmaya çalışıldığı, Aydınlar Ocağı'nın bu konuda askeri yönetime yardımcı olduğu ve ortaya “Türk-İslam Sentezi” adında bir yaklaşım konulduğu şeklinde ifadeler görülmektedir.¹³³⁶ “Türk-İslam Sentezi”, ilk olarak 1973 yılında Aydınlar Ocağı tarafından oluşturulmuş bir ideoloji olarak belirtilmekle birlikte¹³³⁷ kısaca İslam ile milliyetçiliği birleştirerek, komünizm karşıtlığı temelinde Türk ve İslam öğelerini yeniden üretecek bir ideoloji meydana getirme çabası olarak nitelendirilmiştir.¹³³⁸ Hatta bunun da ötesinde “Türk-İslam Sentezi” yaklaşımı ile Türklüğün ve İslamlığın eşdeğer tutulduğu, Türk kalabilmenin koşulu olarak Müslüman olmanın gerekliliğinin öne çıkarıldığı belirtilmiştir.¹³³⁹

Belirttiğimiz bu dar çerçeveli yaklaşımın dışında, sağ düşüncenin unsurları içerisinde yer alan İslam'ın ve İslami öğelerin öne çıkışına genel bir perspektiften bakmak önemlidir. İç politikanın şekillenmesinde dünyadaki gelişmelerin ve değişimlerin göz ardı edilmesi mümkün değildir. 12 Eylül darbesinden sonra hem iç ve hem de dış konjonktür gereği Türkiye’de İslami temalar askeri yönetim eliyle kontrollü olarak öne çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak, Türkiye’de dini öğelerin öne çıkmasının veya çıkarılmasının nedenlerine yönelik yaklaşımlar çeşitlilik arz etmektedir. Dış konjonktürle ilgili değerlendirmelere baktığımızda çalışmamızın birinci bölümünde de değindiğimiz gibi Ortadoğu’da meydana gelen siyasi değişimler büyük önem taşımaktadır. Zira bölgedeki petrolün varlığı özellikle emperyalist güçler için çok değerlidir. İran’da Şah rejiminin düşüp Humeyni’nin geçmesiyle birlikte hem emperyalizmin güvendiği kale yıkılmış hem de radikal İslam güç kazanmaya başlamıştır. Bölgede radikal İslam’ın etkin olmaya başlaması, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a girerek Güneybatı Asya yolunu açma ihtimali ve İran’da Kürt ulusal hareketinin hız kazanması emperyalizm için ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Emperyalist güçlerin çıkarlarını güvence altına alma noktasında tek alternatif sayılabilecek olan İsrail devleti de tehlikelerden etkilenebilecek bir konumda yer almıştır. Emperyalizmin çıkarlarının güvenliği için Ortadoğu’da

¹³³⁶ Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, ss. 33-35.

¹³³⁷ Çiler Dursun, *İdeoloji ve Özne: Türk-İslam Sentezi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 11.

¹³³⁸ Ali Çağlar ve Mustafa Uluçakar, “Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 26, Bahar 2017, s. 121.

¹³³⁹ Dursun, *İdeoloji ve Özne: Türk-İslam Sentezi*, s. 18.

istikrarın sağlanması zaruri bir durumdu ve bunun yolu da Türkiye'deki istikrarsızlığın giderilmesi olarak görülmüştür. Türkiye, emperyalist güçlerce Ortadoğu'nun yeni jandarmalığına en uygun aday olarak değerlendirilmiştir.¹³⁴⁰ Dikkat edilecek olursa 12 Eylül darbesinden sonra Evren, Atatürkçülüğe vurgu yapmakla birlikte konuşmalarının arasında ayet ve hadisler okumaya başlamıştır.¹³⁴¹ Evren'in bu hareketinin iki amaca yönelik olduğu belirtilmiştir: Birincisi, radikal İslam'a karşı "devlet kontrolündeki İslam"a yumuşak bakıldığı imajı verilerek Ortadoğu'da devlet kontrolündeki İslam'ın etkin olduğu rejimlere hoş görünmek istendiğidir. Çünkü devlet kontrolündeki İslami rejimin hakim olduğu ülkelere hoş görünmek ABD'ye hoş görünmekle eşdeğer nitelendirilmiştir. İkincisi ise Evren'in, radikal İslam'ın Türkiye'de güç kazanmasını önleme gayesi taşıdığıdır. Ancak Evren'in öne çıkardığı bu yaklaşımların kendisi tarafından değil, ABD tarafından stratejik olarak oluşturulduğu dikkat çeken bir değerlendirmedir. Bu noktada karşımıza "yeşil kuşak doktrini" kavramı çıkmaktadır. Bu doktrin başlangıçta ABD tarafından komünizmin yayılmasına karşı ortaya konulmuşken, devlet kontrolündeki İslam anlayışı savunucuları tarafından radikal İslam'a karşı da kullanılması uygun görülen bir doktrin halini almıştır.¹³⁴²

12 Eylül sonrasında Türkiye'de İslami öğelerin öne çıkmasında ya da çıkarılmasında ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının büyük etkisi olmakla birlikte kimi değerlendirmeye göre Türkiye'de İslami hareketlerin yükselişi, dünyayı genel olarak etkisi altına alan dine yönelişten bağımsız düşünülmemektedir. Soğuk Savaş döneminde sol blokta dinsel değerlerden yoksun bir materyalizm anlayışı hakimken Amerika için din, Sovyet Blokuyla mücadelede motivasyon kaynağı olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte materyalist dünya çökmüş ve savaş süresince materyalist görüşün hakimiyetinde bulunan bölgelerde manevi ve dini değerler önem kazanmaya başlamıştır. Batı'da başlayan dini yükseliş, Türkiye de dahil olmak üzere ilişki içerisinde buldukları ülkeleri etkisi altına almıştır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Türkiye Balkanlar, Orta Asya, Arap ülkeleri, İran, Pakistan ve

¹³⁴⁰ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul 1991, s. 188.

¹³⁴¹ Mücek, *Türkiye'de Askeri Darbeler*, s. 180.

¹³⁴² Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 190.

Kuzey Afrika gibi ülkelerle yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve bu ilişkilerin sağlanmasında İslam ortak bir payda olarak görülmüştür.¹³⁴³

12 Eylül darbesi ile ilişki içerisinde olan konulardan biri de ekonomidir. Darbeyle iktidara gelen askeri yönetimden beklenen görevler arasında yeni bir sermaye birikim modelinin Türkiye’de uygulamaya konulabilmesinin yer aldığı belirtilmektedir. Bu kapsamda 1960’lardan beri geçerli olan sermaye birikim modelinin yerine yenisinin getirebilmesi için, mevcut güç dengesinde değişiklik ve yeni bir sınıf ittifakı gerekli görülmüştür. Bunları gerçekleştirebilmek için iktidara geldiği vurgulanan askeri yönetimin, resmi ideoloji olan Atatürkçülüğü “yeniden tanımlanması” gerekliliği doğmuştur. Zira yerli burjuvaziye ve emperyalizmin çıkarlarına uygun yeni bir Atatürkçülük anlayışının oluşturulması esas alınmıştır. Bu noktada darbeden sonra özellikle Atatürk’ün bizzat kurduğu ve resmi ideolojiyi devam ettiren TDK, TTK, TİTE gibi kurumlarda yeni biçimlendirmelere gidilmiştir. Resmi ideolojide gerçekleştirilmek istenen yaklaşım değişikliği, radikal İslam’a karşı devlet kontrolündeki İslam anlayışının güçlendirilebilmesi için de gerekli görülen düzenlemeler arasında değerlendirilmiştir.¹³⁴⁴ Ayrıca 1982 Anayasası’nın 136. maddesinde Diyanet İşleri Başkanlığı’na dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinen¹³⁴⁵ bir misyon yüklenmesi ile İslam’ın bütünleştirici bir unsur olarak değer taşıdığı öne çıkarılmak istenmiştir.¹³⁴⁶ 12 Eylül’e kadar olan süreçte İslamcıların Batı ekonomi sistemine karşı eleştirel bir tavrı olmasına rağmen 12 Eylül’ün getirdiği dönüşümle birlikte İslamcılar liberal demokrasi ve kapitalist anlayışa yaklaşmaya başlamışlardır. Buna vesile olan asıl isim ise serbest piyasa ve İslami ahlak arasında ilişki kuran Turgut Özal olmuştur.¹³⁴⁷

Devlet kontrolündeki İslam anlayışı ile Atatürkçülük arasındaki ilişkinin yanı sıra milliyetçilik de Atatürkçülük ile ilişkilendirilmiş ve 1982 Anayasası’nda kendisine yer bulan yeni bir kavram olarak karşımıza “Atatürk milliyetçiliği”

¹³⁴³ Ömer Çaha, “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (ed.), C. 6, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 479, 480.

¹³⁴⁴ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, ss. 189, 190.

¹³⁴⁵ Madde 136: “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, s. 39.

¹³⁴⁶ Mücek, *Türkiye’de Askeri Darbeler*, s. 188.

¹³⁴⁷ Bayram Koca, “İslamcılığın ‘Sol’ ile İmtihanı: Sol-İslamcılık”, *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 491-493.

çıkmıştır. Atatürk milliyetçiliği, bir ırkın kendi ırkını saf ve üstün kabul ederek diğer ırklarla karışmaya önyargılı olan anlayış yerine aşırılıktan uzak daha birleştirici bir milliyetçilik sistemini öngörmüştür.¹³⁴⁸ Aslında “Atatürk milliyetçiliği” 12 Mart Muhtırası’nın ardından siyasal kutuplaşmayı önlemeye hizmet edecek “korporatist ideoloji” olarak ortaya konulmuştur. Ordu üst kademesinin formüle ettiği bu milliyetçilik yaklaşımı 12 Eylül rejiminde yaygınlaşarak etkinlik göstermiştir. Askeri yönetimin, ülkücülerin vesayetinde gibi görünen milliyetçiliği “Atatürk milliyetçiliği” kavramı ile devletin ve resmi ideolojinin sorumluluğuna almak istediği savunulmaktadır.¹³⁴⁹ Daha iddialı bir değerlendirmede ise solun ve ırkçı milliyetçiliğin ortadan kaldırılmasında Atatürkçülüğün bir kılıf olarak kullanıldığı düşünülmektedir.¹³⁵⁰ 12 Eylül sonrasında birçok uygulamanın söyleminde “Atatürkçülük” vurgulansa da bu dönemde ters yönde bir gelişme olarak Kemalist resmi ideolojiden uzaklaşıldığına dikkat çekilmektedir.¹³⁵¹

12 Eylül darbesinden sonra sağ düşüncenin yaşadığı siyasi ve hukuki sürece baktığımızda Milliyetçi hareketin eylemlerinde ve söylemlerinde öne çıkan argümanlar arasında, 12 Eylül öncesinde devletin otorite boşluğu yaşadığı ve artan anarşi yüzünden Türkiye’nin bölünmesini ve parçalanmasını engellemek amacıyla mücadele verdikleri yer almıştır. Mücadele verdikleri grubun, Evren’in ifadelerinde geçen “Biz gelmeseydik onlar gelecekti, belki bu kürsüden sizlere onlar hitap edecekti” şeklinde nitelendirdiği grup ile aynı olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁵² 1970’li yıllarda devletin otorite boşluğu yaşadığı gerekçesine dayandırılarak devlete sahip çıkma misyonuyla yönlendirilen ülkücülerin faaliyetleri 12 Eylül askeri yönetimi tarafından meşru görülmemiş, ülkücüler hapsedilmiş, yargılanmış ve bazıları idam edilmiştir. Askeri yönetiminin bu tavrı ülkücü tabanda büyük sarsıntı yaratmış¹³⁵³ ve önde gelen MHP’li isimler tutuklanmaya başlayınca “devletin kendi öz çocuklarını nasıl hapsedebildiğini, hatta idam edebildiğini” sormuşlardır. Bu durum MHP’lilerin bir bölümünün İslamcı ögelere yönelimini artırmıştır.¹³⁵⁴

¹³⁴⁸ *Türkiye’de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, s. 101.

¹³⁴⁹ Tanıl Bora, “Ordu ve Milliyetçilik”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.), 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 172-174. (163-178)

¹³⁵⁰ Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, s. 158.

¹³⁵¹ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 190.

¹³⁵² Turhan, *Alparslan Türkeş 1980-1997*, s.12.

¹³⁵³ Can, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, s. 678.

¹³⁵⁴ Öztan, *Türkiye’de Militarizm*, ss. 251, 252.

Darbeden sonra çeşitli sağ ve sol örgütlerin, bazı siyasi partilerin ve sendikal konfederasyonların tüzüklerinden, programlarından ya da siyasi çalışmalarından dolayı yargılanma süreçleri başlanmıştır. Davaların açılma gerekçeleri 765 sayılı TCK'nin sınıf egemenliğini yasaklayan 141., anayasal düzenin zor yoluyla değiştirilmesi girişimini ölüm cezasına bağlayan 146., dinsel inanç ve ilkeler doğrultusunda düzeni değiştirmeyi yaptırım altına alan 163. maddelerine dayandırılmıştır.¹³⁵⁵ Bu kapsamda darbeden sonra başlayan MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda MHP lideri Alparslan Türkeş ve arkadaşları 765 Sayılı TCK'nin 141/3., 146.¹³⁵⁶, 168.¹³⁵⁷ ve 149. maddelerine aykırı davrandıkları gerekçeleriyle suçlanmışlardır. Özet bir ifadeyle ülkücüler, devletin kendi görüşleri doğrultusunda yönetilmesini sağlamak amacıyla silahlı çeteler kurarak karşıt görüşlüleri yıldırma, hatta “toplular kıyım”lara varan eylemleriyle devlet ve anayasa düzenine kast etmeye yönelmekten yargılanmışlardır.¹³⁵⁸ 29 Nisan 1981 tarihinde, MHP ve Ülkücü Kuruluşlar hakkında soruşturmanın tamamlanmasının ardından 945 sayıdan oluşan iddianame ile 392 sanıklı MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası başlamıştır. Ankara 1 Numaralı Askeri Mahkeme'de görülen dava toplam 333 duruşmayla 5 yıl, 11 ay, 8 gün sürmüştür ve 7 Nisan 1987 tarihinde sonuçlanmıştır.

¹³⁵⁵ Uğur Mumcu, “DİSK Davasında..”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1982, ss. 1, 9.; 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesi için bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Ceza Kanununun 141 ve 142'nci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 11 Aralık 1951, s. 2385.; 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 146. ve 163. maddeleri için bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Ceza Kanunu”, 13 Mart 1926, ss. 1085, 1087.; 22 Ocak 1983 tarihinde yayınlanan 141. ve 163. maddelerde yapılan değişiklikler için bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “765 Sayılı Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, 22 Ocak 1983, ss. 2, 3.

¹³⁵⁶ 13 Mart 1926 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun 146. maddesi: “Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilğaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisi'ni iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs edenler, ideam cezasına mahkum olur. 65. maddede gösterilen şekil ve suretlerle gerek yalnızca gerek birkaç kişi ile birlikte kavli veya tahriri veya fiili fesat çıkararak veya meydan ve sokaklarda insanların toplandığı mahallerde nutuk irat ve yahut yafta talik veya neşriyat icra ederek bu cürümleri işlemeye teşvik edenler hakkında yapılan fesat teşebbüs derecesinde kalsa dahi idam cezası hüküm olunur.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Ceza Kanunu”, 13 Mart 1926, s. 1085.; 11 Temmuz 1960 tarihinde 146. maddeye fıkra eklenmiştir: “Birinci fıkrada yazılı suçta ikinci fıkrada gösterilen gayri surette iştirak eden fer'i şerikler hakkında beş seneden onbeş seneye kadar ağır hapis ve amme hizmetlerinden müebbeden memnuniyet cezası hükmolunur.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Ceza Kanununun 146'ncı Maddesine Fıkra Eklenmesi ve 56'ncı Maddesinin Kaldırılması Hakkında Geçici Kanun”, 11 Temmuz 1960, s. 1687.

¹³⁵⁷ 13 Mart 1926 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun 168. maddesi 23 Haziran 1960 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile şu şekildedir: “Her kim 125, 131, 146, 147, 149 ve 156'ncı maddelerde yazılı cürümleri işlemek için silahlı cemiyet ve çete teşkil eder yahut böyle bir cemiyet ve çetede amirliği ve kumandayı ve hususi bir vazifeyi haiz olursa on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasına mahkum olur. Cemiyet ve çetenin sair efradı beş seneden on seneye kadar ağır hapisle cezalandırılır.”, Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun”, 23 Haziran 1936, s. 6714.

¹³⁵⁸ *Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası Sorgu*, MAYAŞ Matbaacılık Yayın ve Ticaret A.Ş., Ankara 1982, s. 18.

Türkeş'e 11 yıl, 1 ay, 10 gün hapis cezası verilmiş, ancak rahatsızlığı nedeniyle Türkiye, cezasını 29 Mayıs 1983 tarihinden itibaren Mevki Askeri Hastanesi'nde 4 yıl, 5 ay, 28 gün tutuklu kalarak tamamlamıştır. Dava sonucunda partinin genel idare kurulu üyelerinin tamamının beraat ettiği görülmüştür. Netice itibariyle 150 sanık beraat etmiş, 5 sanık için idam kararı, 9 sanık için müebbet hapis kararı, 219 sanığa 6 ay ile 36 yıl arasında değişen hapis cezaları ve 6 sanık için görevsizlik kararı verilmiştir. 2 sanık yargılama sürecinde vefat ederken 3 sanık hakkındaki dava ise düşmüştür.¹³⁵⁹

Dava sürecinde Türkiye, delil gösterilmediği gerekçesiyle yöneltilen iddiaları kabul etmemiştir.¹³⁶⁰ Türkiye'nin 14 Ekim 1981 tarihli duruşmadaki savunması şu şekildedir:¹³⁶¹

Türkiye'nin maruz kaldığı ideolojik nitelikteki ve gayri nizami harp metotları ile yürütülen en büyük hıyanet saldırısı karşısında, dün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığını, ülkesi ve milletiyle bölünmezliğini, insan haysiyetine uygun yegane rejim olan hukukun üstünlüğüne dayalı hür demokratik rejimi savunma yolunda her gün birkaç arkadaşımızı Hakk'ın rahmetine tevdi ederek, şehit vererek, meşruiyetten kıl payı ayrılmaksızın siyasi bir mücadele verdik.

17 Aralık 1981 tarihli Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda Faruk Demirtola yaptığı savunmada toplumu ikiye bölmeklerini, bölünmüş sorumlularının devrimci gruplar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, ülkeyi Sovyet Rusya'nın hakimiyetine teslim etmek isteyen komünist örgütler ortaya çıktığını ve bunlara engel olmak için, Türkiye'nin savunduğu mücadele yönteminden farklı bir şekilde "fikren bir mücadele" verdiklerini ifade etmiştir.¹³⁶²

Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası başlamadan önce kamuoyunda MHP'ye yönelik çarpıcı iddialar da gündeme gelmiştir. Ankara'da İngilizce olarak yayınlanan Briefing dergisinin 24 Kasım 1980 tarihli sayısında MHP'ye yönelik bir iddia yer almıştır. İddiaya göre 12 Eylül hareketi ile MHP'nin yapacağı bir katliam engellenmiştir. İddianın devamında MHP lideri Alparslan Türkeş'e yöneltilen suçların, kamuoyunun bilgisi dışında çok daha ciddi bir nitelik taşıdığı belirtilmiştir. Güvenilir kaynaklardan edinildiği belirtilen iddiada Türkeş ve onun sağ kolu olarak tanımlanan kişiler, Hitler'in iktidarı ele geçirmesine benzer bir darbeye Türkiye'de iktidarı zorla devralmak için planlar yapmakla suçlanacaktı.

¹³⁵⁹ Sinan Ateş, "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası: Hamle Dergisi Örneği", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7/21, 2018, ss. 1049, 1050.

¹³⁶⁰ *Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası Sorgu*, ss. 79-82.

¹³⁶¹ Ateş, "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası: Hamle Dergisi Örneği", s. 1050.

¹³⁶² *Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası Sorgu*, ss. 273, 274.

Yönetimi ele geçirme girişiminde kullanılmak üzere gizli yerlerde muhafaza edilen ağır silahların bulunduğu da iddialar arasında yer almıştır. Ancak dergi bu iddialarda bulunmakla birlikte MHP'nin darbe planladığına ilişkin ayrıntıların eksik olduğunu ve Evren'in bu konuda bir açıklama yapma ihtimalinin olduğunu belirtmiştir.¹³⁶³ Briefing dergisinin bu haberinden sonra Dünya gazetesi yazarlarından Lütfü Oflaz da bazı kaynaklardan duyduğunu belirttiği Türkeş'in bir darbe gerçekleştireceği iddialarına yer vermiş, ancak iddia edilen darbenin detaylarını yazıp yazmama konusunda kararsızlık yaşamıştır. Detay vermeyen ancak darbe iddialarını sorular yoluyla aydınlatmaya çalışan yazarın en dikkat çekici sorularından biri, 12 Eylül darbesinden sonra 51 saat ortadan kaybolan Türkeş'in darbe iddialarına yönelik belgeleri ortadan kaldırmayı başarıp başaramadığıdır.¹³⁶⁴ Lütfü Oflaz bir gün sonra Türkeş'in darbe yapacağı yönündeki iddiaları hakkında duyduklarını “Türkeşsel Darbe” başlıklı yazısında kamuoyuna da duyurmaya karar vermiştir. İddialara göre bu darbe 29 Ağustos 1980 tarihinde Cuma namazı sırasında gerçekleştirilecekti. Darbeden birkaç gün önce camiler bombalanarak halk bu konuda patlamaya hazır hale getirilecekti. 29 Ağustos günü camilere yerleştirilecek olan MHP'liler Cuma namazı sırasında “Din elden gidiyor” söylemleriyle halka cihad çağrısında bulunacaklardı. Bu noktada halk, MHP'nin açılacak olan üç hilalli bayrağı altında toplanmaya çağrılacaktır. O sırada Türkeş, devlet içerisindeki güçleriyle ülke yönetimine el koyacak ve kurtarıcı gibi karşılanacaktı. Güvenli yerlere yerleştirilen, içlerinde gaz bombalarının da yer aldığı ağır silahlar yardımıyla direnen karşıt güçler bastırılacaktı. Darbe sırasında ve sonrasında uygulanması planlanan kara liste de hazırlanmıştı. Özel eğitim görmüş MHP'li komandolarca darbe sırasında ilk olarak Korgeneral Nevzat Bölügiray, Korgeneral Nihat Özer, eski Bayındırlık Bakanlarından Şerafettin Elçi, Hürriyet gazetesi başyazarı Oktay Ekşi gibi subaylar, politikacılar ve yazarlar ortadan kaldırılacak isimler arasında kaydedilmişti. Türkeş, darbeden sonra devletin manevi lideri olarak kalacaktı. Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık ise “Başkanlık” altında toplanacak ve bu göreve Agâh Oktay Güner getirilecekti. Lütfü Oflaz, Türkeş'in darbe iddialarına yönelik duyularını bu şekilde

¹³⁶³ “Startling Revelations: Military Takeover Averted a Blood-bath”, *Briefing*, Year VI, No. 302, 24 November 1980, pp. 3, 4.

¹³⁶⁴ Lütfü Oflaz, “MHP'nin Darbe Hazırlığının Ayrıntısı”, *Dünya*, 1 Aralık 1980, s. 6.

özetlemiş ve iddiaların doğruluk taşıyıp taşımadığını askeri savcılarının incelemelerine bırakmıştır.¹³⁶⁵

12 Eylül darbesinin, MHP'nin darbe girişimini önlediği yönündeki iddiaların aksine siyasi güç olarak yükselmekte olduğu düşünülen MHP'nin etkinliğinin kırılmasına yönelik olduğu şeklinde değerlendirmeler de mevcuttur. 12 Eylül darbesi yapılmıyaydı güçlü bir koalisyon ortağı olarak MHP'nin AP ile hükümeti kuracağı öngörülmüştür. MHP'nin seçmen tabanının genişlemesinin ve hükümette etkili konuma gelebilme ihtimalinin, içeride ve dışarıda rahatsızlık yarattığı belirtilerek darbe ile MHP'nin gücünün kırılmak istendiği ifade edilmiştir. Buna dayanak olarak 12 Eylül saat 04:00'dan önce TSK'nın MHP Genel Merkezi'ne yaptığı özel operasyon gösterilmektedir. Özet bir ifadeyle 12 Eylül darbesi, MHP'nin iktidar yolundaki yürüyüşüne bir darbe olarak değerlendirilmiştir.¹³⁶⁶ 12 Eylül darbesinin MHP ile birlikte Türk milliyetçilerine karşı yapıldığı iddiası da öne çıkan görüşler arasındadır. Bu noktada Alparslan Türkeş'in "12 Eylül Türk milliyetçiliğine karşı yapılmıştır" ifadesi isabetli bir tespit olarak nitelendirilmiş, 12 Eylül yönetimin MHP'yi tamamen siyaset dışı bırakmak ve ülkücü hareketi bertaraf etmek için uygulamalarda bulunduğu savunulmuştur.¹³⁶⁷

Sağ yelpazedeki önemli davalardan bir diğeri ise MSP davası olmuştur. 6 Eylül 1980 tarihinde MSP tarafından Konya'da düzenlenen Kudüs Mitingi, 12 Eylül darbesinden sonra MSP lideri Necmettin Erbakan ve arkadaşları için suç unsuru kabul edilmiştir. Miting, TCK'nin 163. maddesinde yer alan laikliğe aykırı faaliyetler arasında değerlendirilmiştir.¹³⁶⁸ Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi'nde görülen davada Erbakan'a 4 yıl, davanın diğer 22 sanığına 2-3 yıl arasında değişen hapis cezaları verilmiştir. Mahkemenin kararı şu şekildedir: "Laikliğe aykırı olarak devletin içtimai veya siyasi veya hukuki genel nizamlarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla kanunen kurulmuş olan Milli Selamet Partisi'ni paravan olarak kullanarak hakiki maksatlarını gizlemek suretiyle zahiren bu siyasi partinin faaliyetlerini sevk ve idare ediyor gibi görünen illegal bir cemiyet haline dönüştürdükleri sabit görülmüştür."¹³⁶⁹ Partiler açısından

¹³⁶⁵ Lütfü Oflaz, "Türkeşsel Darbe!", *Dünya*, 2 Aralık 1980, s. 6.

¹³⁶⁶ Nuri Gürgür, "Öncesi, Sonrası ve Etkileriyle Otuzuncu Yılında 12 Eylül", *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, s. 11. (7-14)

¹³⁶⁷ Yeniçeri, "Siyasi ve Sosyolojik Dönüştürme Projesi Olarak 12 Eylül", s. 26.

¹³⁶⁸ Dursun, *Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs 12 Mart 12 Eylül*, s. 241.

¹³⁶⁹ *Milliyet*, "MSP Davası Sona Erdi Erbakan Dört Yıla Mahkum Oldu", 25 Şubat 1983, s. 8.

baktığımızda askeri yönetimin gazabının en ağırına MHP ve MSP'nin maruz kaldığı tespiti yapılmıştır.¹³⁷⁰

4.2.3. 12 Eylül'den Sonra Sol Düşünce

Türkiye solunun tarihine bakıldığında kesintili bir var oluş görülmektedir. Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne geçerken, çok partili sisteme geçerken, 12 Mart öncesinde ve sonrasında sol hep toplumsallaşma olanaklarını aramak zorunda kalmıştır. Ancak “zor aygıtının” etkinliği nedeniyle solun örgütsel ve düşünsel yapısı genel olarak parçalanmıştır. 1974'ten itibaren toplumsallaşma kanallarını yaratmayı başarabilen sol, 12 Eylül'den sonra da “zor aygıtının” etkin olmasıyla birlikte tutuklamalar ve sorgulamalar neticesinde toplumsallaşma kanallarını yaratamamıştır. Aslında 1980 yılına gelmeden fark edilen gerçeklerden biri, hedeflenen devrim olgusunun giderek bir düşe dönüşmesi olmuştur. 12 Eylül öncesinde “faşizme karşı” mitingler düzenlenmiş, kurtarılmış bölgeler oluşturulmuş, Tarih direnişi gerçekleştirilmiş ve örgütsel genişlemeler sağlanmış, ancak daha 12 Eylül darbesi olgunlaşmadan devrim öngörüsü geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle 12 Eylül'den sonra Türkiye solunun ciddi bir kayıp yaşadığı kabul edilmekle birlikte ani bir kayıp yaşadığının ifade edilmesi doğru bulunmamaktadır.¹³⁷¹

12 Eylül yönetiminin sol üzerindeki etkileri değerlendirilirken daha sert yaklaşımlarda bulunanlar da mevcuttur. Mustafa Balbay, “12 Eylül” sözcüğünü “solkırım” ile özdeş tutmuştur. Bu ifadeye göre 12 Eylül, merkez sağ ve merkez solu da sarsmıştır, ancak CHP'nin solunda yer alan kesim için yıkım olmuştur. Balbay, 12 Eylül yönetimi sürecinde yakalanan örgüt üyelerinin haber edilme şekillerine ilişkin verdiği örneklerde, sol örgüt üyesi için “Yasadışı sol bir örgüte mensup...”, sağ örgüt üyesi için “Bir grup yasadışı örgüt üyesi yakalandı” ifadelerinin kullanıldığına dikkat çekmiştir. Balbay, haber başlıklarına dayanarak bu dönemde “sol” ile “suç” kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Kamuda ilişkisi kesilen çalışanların siyasi eğilimine bakıldığında 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu kapsamında devlet kademesinde çalışan 18.500'ün üzerinde kişiye işlem yapılmış ve “sakıncalı” görülenler ihraç veya sürgün ile karşı karşıya kalmışlardır. Çeşitli devlet

¹³⁷⁰ Frank Tachau and Metin Heper, “The State, Politics and the Military in Turkey”, *Comparative Politics*, 16/1, October 1983, <http://www.jstor.org/stable/421593>, (17.04.2018), pg. 30.

¹³⁷¹ Tolga Binbay, “Kalanlar: Türkiye Solunun 12 Eylül Yası”, *Birikim*, S. 198, 2005, ss. 81-84.

kademelerinde az da olsa ölkücü kesimin de ihracı söz konusu olmakla birlikte ihraç edilenlerin çoğunluğunu sol görüşlü düşünceye sahip olanlar oluşturmuştur. Özellikle üniversitelerden ihraç edilenlerin tamamının sol görüşlü düşünceye sahip öğretim üyelerinden oluştuğu kaydedilmiştir.¹³⁷²

12 Eylül sürecinde Türkiye'deki sol örgütler için, özellikle sağ örgüt üyeleri ve askeri yönetim tarafından çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Askeri yönetimin kullandığı kavramların tam olarak neyi ifade etmek için kullanıldığına ilerleyen konuda değinileceğinden burada detaya girilmeyecektir. Ancak, Devrimci Yol hareketinin isimlerinden biri olan Oğuzhan Müftüoğlu, devrimciler için kullanılan “anarşist”, “terörist” ve “bölücü” ifadelerini suçlama olarak nitelendirmiştir. Sağ kesim tarafından özellikle bölücü olarak “suçlanmalarının” sebebinin, Kürtler üzerinde uygulandığını belirttiği baskıya karşı çıkmış olmalarından ileri geldiğini ifade etmiştir. Yani Kürtlerin Türkler ile eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını savundukları için devrimcilerin bölücü olarak nitelendirildiğini savunmuştur.¹³⁷³ Sağ örgütlerin eylem gerekçelerinde anarşinin arttığı ve ülkeyi bölünmekten kurtarma gayesi sık sık dile getirilmişti. Sol örgütler açısından baktığımızda ise eylem gerekçelerinin temelinde “faşizm”in yer aldığını görüyoruz. Devrimci örgütler “faşizm”i ele alırken emperyalizmle olan bağlantısını vurgulamakta ve “faşizm”in merkezinde tekelci burjuvazinin yer aldığını belirtmektedirler. Böyle bir durumda devlet, küçük bir azınlığa sahip olan en zengin ve tekelleşmiş burjuvazinin elindedir. Devrimcilere göre Türkiye’de “faşizm”in yenilmesi ve demokrasinin kazanması için tekelci burjuvaziyi iktidardan uzaklaştıracak politik bir mücadelenin başarıyla sonuçlanması gerekmektedir. “Faşizm”e karşı yürütülen mücadele demokrasinin korunması için değil, demokrasinin elde edilmesine yönelik olarak nitelendirilmiştir. Devrimcilerin, bu amaçları doğrultusunda halkı demokratik hak ve özgürlüklere sahip çıkmaya, “faşizm”e karşı demokrasi istemeye çağırımları, eylemlerinin hareket noktasını oluşturmuştur.¹³⁷⁴

1981 yılının Mayıs ayının sonlarına gelindiğinde emniyet kuvvetlerince aşırı solda yer alan tüm fraksiyonlar tespit edilmiştir. Sayıları 28 olarak kaydedilen fraksiyonların THKO’dan doğduğu, sonrasında bu örgütün TİİKP ve THKP-C olarak

¹³⁷² Mustafa Balbay, *12 Eylül’ün Sol Kırımı 78’liler*, 5. Basım, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2012, ss. 106-112.

¹³⁷³ Oğuzhan Müftüoğlu, *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği Devrimci Yol Savunması*, 4. Basım, Bireşim Yayınevi, Ankara 2000, s. 365.

¹³⁷⁴ Müftüoğlu, *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği Devrimci Yol Savunması*, ss. 406-416.

ikiye bölündüğü belirtilmiştir. Gizli örgütler içerisinde Dev-Sol ve Partizan Yolu fraksiyonları en fazla ve en kanlı eylemleri yapanlar olarak kaydedilmiştir.¹³⁷⁵ Belirttiğimiz gibi 12 Eylül'den sonra sağ ve sol yelpazede yer alan çok sayıda örgütün dava süreci başlamıştır. Sol örgütler arasında Dev-Yol davası, Barış Derneği davası, TİKP davası öne çıkanlar içerisinde olmuştur. Dev-Yol için Türkiye'nin çeşitli illerinde operasyonlar yürütülmüş ve davalar açılmıştır. 723 sanıklı Ankara davası, 811 sanıklı Fatsa davası, 898 sanıklı Artvin davası ve 666 sanıklı Yeni Çeltek davaları en büyük Dev-Yol davalarıydı.¹³⁷⁶ Farklı şehirlerde davaların açılması farklı kararların ortaya çıkmasına neden olabileceği gerekçesiyle Şubat 1982'de Dev-Yol'la ilgili tüm davalar birleştirilmiştir. Toplamda 723 sanık TCK'nin 146. maddesi kapsamında yargılanmıştır. 7 yıl süren davanın sonucunda 1989 yılında 7 kişiye idam, 39 kişiye ömür boyu hapis, 346 kişiye 2-20 yıl arası hapis cezası verilmiş ve dava 129 düşme, 11 tefrik, 2 görevsizlik, 2 tatil, 176 beraat kararı ile neticelenmiştir. Ancak 350 sanığın temyiz edilmesi üzerine 6,5 yıl daha Yargıtay incelemesi devam etmiştir. Bu davanın sonucunda verilen karar da önceki karar ile benzerlikler taşımıştır. 6. Ağır Ceza Mahkemesi ise dosyayı yeniden incelemiş ve 6 yılın sonunda 20 sanığa ömür boyu hapis, 3 sanığa 16 yıl 8 ay hapis cezası kararını vermiştir. 2004 yılında ölüm cezasının kaldırılması nedeniyle yeniden bir temyiz süreci yaşanmış ve 2008 yılına gelindiğinde dosyanın hala Yargıtay Savcılığı'nda incelenmesine devam edilmiştir.¹³⁷⁷ Barış Derneği başkan ve kurucuları hakkında, "Türkiye'de komünist bir düzen tesis için cemiyet kurmak, komünizm propagandası yapmak, TİP, TSİP, TÖB-DER, DİSK, İlerici Gençlik Derneği (İGD), İlerici Kadınlar Derneği (İKD) gibi legal, illegal kuruluşlarla işbirliği yapmak, bu kuruluşların toplantılarında konuşarak komünizm propagandası yapmak ve ülkede anarşiyi körüklemek" gerekçesiyle

¹³⁷⁵ Tespit edilen 28 fraksiyon şu şekildedir: THKP-C (Acilciler), TİİKP (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi), TKP (Türkiye Komünist Partisi), THKP-C (Türkiye Halk Partisi Cephesi-Devrimci Sol), TDKP (Türkiye Devrimci Komünist Partisi), TKBP (Türkiye Komünist Birliği Partisi), TKP-İGD (Türkiye Komünist Partisi İleri Gençler Derneği), THKP (Cephe Yolu), TİKB (Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği), THKP-C (Kurtuluş), THKP-C Savaşçıları, TKP-ML-TİKKO, HB (Halkın Birliği), TEKP (Türkiye Emekçi Komünist Partisi), TKP-İS (Türkiye Komünist Partisi İşçinin Sesi), THKP-C/MLSPB (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi- Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği), DY (Dev-Yol), K (Kurtuluş), HY (Halkın Yolu), EY (Eylem Birliği), DS (Dev Savaşçıları), THKP-C- HDÖ (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi-Halkın Devrimci Öncüleri), BY (Birlik Yolu), THKP-C Partizan Yolu, ES (Eylemci Sol), THKP-C (ÇS) (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi Yolunda Devrimci Sempatizanlar Birliği Çayan Sempatizanları), THKP-C-P (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi Platform), TKP Birlik. *Milliyet*, "Aşırı Sol 28 Örgüt Saptandı", 30 Mayıs 1981, ss. 1, 8.

¹³⁷⁶ Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, s. 318.

¹³⁷⁷ Balbay, *12 Eylül'ün Sol Kırımı 78'liler*, ss. 174-176.

yargılama süreci işlemiştir.¹³⁷⁸ TİKP Genel Başkanı Doğu Perinçek ile iki arkadaşına 12’şer yıl ağır hapis cezası, 22 sanığa 5 ile 10 yıl arasında değişen ağır hapis cezası verilmiştir.¹³⁷⁹

12 Eylül darbesinden sonra sol örgütlerin eylemleri bir günde son bulmamıştır. Darbeden sonra Almanya’ya sığınan Türk ve Kürt kökenli “anarşist”lerin, 1981 yılının Kasım ayında yayınlandığı düşünülen Anarko adlı dergi ile propagandalarına devam ettikleri aktarılmıştır. Birinci sayı olarak kabul edilen derginin kapağında, 12 Eylül’ü gerçekleştiren generallerin ve Atatürk’ün resimlerinin üzerinde yuvarlak içinde bir A harfi yer aldığı bildirilmiştir.¹³⁸⁰ Çoğu sol örgütün üst düzey kadrolarının yakalanmasına, yurtdışına çıkmasına veya kaçmasına rağmen örgüt üyeleri silahlı eylemlerini sürdürmüştür. 6 Şubat 1981 tarihinde İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Mahmut Dikler ve koruma polisi, Devrimci Sol üyeleri tarafından silahlı saldırı ile makam aracında öldürülmüşlerdir.¹³⁸¹ TKP, 12 Eylül’den sonra yürüttüğü “Anayasaya Hayır” kampanyasıyla gündeme gelmiştir. 1981-1983 yılları arasında TKP ile bağlantılı iki binin üzerinde kişi tutuklanmış, ancak yönetici kadrosu yurtdışına çıkmıştır.¹³⁸² Türkiye Komünist Emek Partisi 4 Nisan 1981 tarihinde Adıyaman’ın Besni ilçesinde polis aracına silahlı saldırı düzenlemiştir.¹³⁸³ Bunun üzerine bölgede başlatılan operasyonlarla mağaralarda 120 milimetrelik Sovyet yapısı Katyuşa marka lançerli ve 2 mermili 2 roketatar ele geçirilmiş ve oldukça etkili olduğu belirtilen silahlara ilk defa rastlandığına dikkat çekilmiştir.¹³⁸⁴ 12 Eylül’den beri eylemlerini devam ettirmek için çabalasalar da değindiğimiz sol örgütlerle birlikte TDKP (Türkiye Devrimci Komünist Partisi), TKP/ML, MLSPB, TİP örgütleri çok sayıda dava ve tutuklamalar neticesinde 1980-1983 yılları arasında etkinliklerini büyük oranda kaybetmişlerdir.¹³⁸⁵

12 Eylül darbesinden sonra solun etkisinin kırılmasıyla birlikte Kürt hareketinin gündeme gelmeye başladığı ve entelektüel yapıda popüler kültür

¹³⁷⁸ *Milliyet*, “Barış Derneği Kurucularının Yargılanmasına Bugün Başlanıyor”, 24 Haziran 1982, s. 3.

¹³⁷⁹ *Milliyet*, “Doğu Perinçek 12 Yıl Hapse Mahkum Oldu”, 5 Mayıs 1983, s. 3.

¹³⁸⁰ Zileli ve Emine Özkaya, “Türkiye’de Anarşizm”, s. 1161.

¹³⁸¹ Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, s. 383.; *Cumhuriyet*, “Emniyet Müdür Muavini Mahmut Dikler Silahlı Saldırıda Öldürüldü”, 7 Şubat 1981, ss. 1, 5.

¹³⁸² Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, ss. 148, 149.

¹³⁸³ Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, ss. 163, 164.

¹³⁸⁴ *Milliyet*, “Mağaralarda Barınan 54 TKEP Militanı Yakalandı”, 2 Haziran 1981, ss.1, 12.

¹³⁸⁵ 12 Eylül askeri darbesi sonrasında sol örgütlerin durumu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*.

kaynaklı yeni eğilimlerin çıktığı görülmüştür.¹³⁸⁶ İdeolojik etkinliğini artıran akımlardan biri liberal sol olmuştur. Kemalist solun karşısında yer alan bu akım, solun Kemalizm'den arındırılması gerektiğini savunan bir yaklaşım sergilemiştir. Çünkü liberal sola göre Türkiye'deki anti-demokratik ve otoriter uygulamaların kaynağı Kemalizm'dir. Liberal sol, sosyalist soldan da farklılık taşımaktadır. Sosyalist sol, siyasi ve sosyal süreci sınıflar ve sınıflar arasındaki mücadeleleri esas alarak açıklarken liberal sol, sınıflar arasındaki mücadeleleri sorun olarak görmemektedir. Aksine temel sorunu, "Kemalist vesayet ve bürokrasi" yüzünden bir burjuva sınıfının oluşamamasına dayandırmaktadır. Liberal sol anlayışa göre solun büyüebilmesi için sivil toplum alanı ve sınıflar oluşmalıdır. 1980'li yılların baskı politikası ortamında liberal sol kendine dergilerde ifade alanı bulmuştur. Bu kapsamda Murat Belge'nin kurucusu olduğu Yeni Gündem dergisi öne çıkmış ve sivil toplumculuk olgusu tanıtılmıştır.¹³⁸⁷

12 Eylül darbesi, şiddet olaylarını durdurduğu gerekçesiyle Kürt nüfus tarafından da olumlu karşılanmıştır. Ancak askeri yönetimin uyguladığı Kemalizm ve Türklük politikası Kürtler için beklenen sonucu sağlamamıştır. Bu dönemde Kürtlüğün ifadesine izin verilmemiş ve çeşitli Kürt örgütlerine mensup binlerce kişi tutuklanmıştır.¹³⁸⁸ Askeri yönetim altında Kürtlerin varlığının görmezden geldiği açıklık kazanmaya başlamış ve bu durumun bir politika halini almasıyla birlikte Kürt sorununun ayrılıkçı ve bölücü bir hareket olarak algılanması güçlenmiştir. 1983 yılında Türkçenin dışında herhangi bir dil kullanılmasının yasaklanmasıyla birlikte Kürtlerin çocuklarına isim vermeleri engellenmiş ve Doğu'da yaşayan halka bazı anti-demokratik uygulamaların yapılması Kürt sorununu daha da tetiklemiştir. Kürt sorununu çözme noktasında ise PKK ile özdeşlik kurularak PKK'nın bitirilmesine odaklanılmıştır.¹³⁸⁹ Askeri yönetimin Kürt kimliğini bastırmaya yönelik politikaları Kürt hareketinin gelişiminde önemli bir etken olmuş ve Kürtlerin kimlik bilincini

¹³⁸⁶ Aydın ve Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 344.

¹³⁸⁷ Deniz Yıldırım, "1980 Sonrasında Liberal Sol Akımın Gelişim Çizgisi", *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 171-187.

¹³⁸⁸ Hamit Bozarslan, "Kürtler ve Türkiye Devleti", *Türkiye Tarihi Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, Reşat Kasaba (ed.), Zuhâl Bilgin (çev.), C. IV, 2. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.369.

¹³⁸⁹ Fuat Uçar ve Osman Akandere, "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, ss. 367, 369.

daha da arttırmıştır.¹³⁹⁰ Ancak Evren, Financial Times gazetesine verdiği mülakatta Kürtlere yönelik uygulamalarının tersi yönünde ifadeler kullanarak Ermeni ve Kürt problemleri şeklinde yansıtılan konuları, uluslararası komünizm tarafından Türkiye'ye karşı kullanılan “yapma” konular olarak değerlendirmiştir. Evren'e göre Türkiye'de hiçbir zaman Türk-Kürt ayrımı olmamış, sadece bazıları zaman zaman devlete karşı dışarıdan tahrik edilmişlerdir.¹³⁹¹

PKK adlı yasadışı örgütün amaç ve eylemlerine baktığımızda Diyarbakır bölge temsilcisi olarak bilinen Hamit Baldemir 21 Nisan 1981 tarihli sorgusunda PKK'nın çete değil, siyasi bir örgüt olduğunu savunarak amaçlarının bağımsız bir cumhuriyet kurmak olduğunu açıkça ifade etmiştir. Amaçladıkları devletin barışçı yollarla kurulacağına inanmadıkları gerekçesiyle kendilerini halk savaşı verdiklerini savına inandırmışlardır.¹³⁹² Ara rejim döneminde 1981 yılında PKK terör örgütünün hala aktif bir eylem politikası yürütme çabasında olduğu da görülmüştür. Apocu bir PKK yöneticisi olduğu ve “Şükran Ruşen” takma adını kullandığı belirtilen kişinin İsvaç Haber Ajansına yaptığı açıklamayı aktaran Milliyet gazetesinde, silahlı isyanı yürüten grubun sadece PKK olduğu, ancak 1981 Nisan'ına denk gelen dönemde bütün bölücü grupların birleşmesi hususunda gizli bir toplantı yapıldığı yer almıştır. Çalışma alanlarının Silvan, Siverek ve çevresindeki yüzlerce köy olduğunu belirten terörist, öncelikle Türk ordusundan yardım alan toprak ağalarına daha sonra Doğu Anadolu'daki NATO üslerine saldırılarda bulunacaklarını açıkça belirtmiştir.¹³⁹³

Darbeden sonra askeri yönetimin sağ, sol ve bölücü örgütler üzerinde etkinlik sağladığı ve örgütlerin güçlerini kırdığı kabul edilen bir gerçektir. Ancak yaşanan süreç sağ ve sol konjonktürde bir değişime yol açarken, bölücü terör örgütleri sorunu artarak var olmaya devam etmiştir. MGK Genel Sekreterliği'nin Mayıs 1981'de hazırladığı anarşi raporunda birçok eylem grubuna değinilmekle birlikte sağ terörün yıllarca görmezden gelindiğine vurgu yapılmış, gençlerin eylemlere itilmesine, yaşanan olaylarda bazı hükümetlerin hatta cumhurbaşkanlarının taraf tutmalarına dikkat çekilmiştir. Raporda, 1973 yılında hükümet tarafından yayınlanan Türkiye

¹³⁹⁰ Zeynep Şarлак, “Atatürkçülük'ten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (der.), 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 284.

¹³⁹¹ Financial Times gazetesi 18 Mayıs 1981 tarihli sayısında Türkiye'yi konu edinen ve Kenan Evren ile yapılan mülakata yer veren 16 sayfalık Türkiye eki yayımlamıştır. Evren'in ilgili ifadesi Financial Times gazetesinin üç numaralı ekinde yer almaktadır.

¹³⁹² *Milliyet*, “Bir Apocu: Ayrı Devlet Kuracaktık”, Nisan 1981, s. 6.

¹³⁹³ *Milliyet*, “Apocular, Devlete İsyân İçin Hazırlandı”, 15 Nisan 1981, s. 7.

Gerçekleri ve Terörizm¹³⁹⁴ başlığını taşıyan 210 sayfalık “Beyaz Kitap”ta sağ teröre sadece bir cümle ile yer verilmesi eleştirilmiş, sağ terörün görmezden gelindiği ve hükümetin taraflı davrandığı belirtilmiştir. Rapora göre dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da yanlı davranmış ve duruma “sağ gözünü kapatarak” bakmıştır. 12 Mart’tan sonra kurulan hükümetlerin istikrar sağlayamadığı belirtilen raporda terörü önleme konusunda yapılan çalışmalar “Havanda su dövmeye” benzetilmiştir. Gençlerin ise bozuk eğitim düzeni nedeniyle sağlıklı değerlendirmeler yapamadıkları, sosyal, ekonomik ve politik kargaşa içerisinde kendi görüşlerini benimsedikleri doktrinleri öğretecek kişilere yöneldikleri belirtilmiştir. Ülkedeki bozukluk ve aksaklıkların düzeltilmesi için sol grup, mevcut düzeni ve devleti yıkmayı çözüm olarak görürken sağ grup, mevcut düzeni değiştirip bir dikta rejim kurmayı çözüm olarak görmüştür.¹³⁹⁵ Rapora göre Türkiye’de sağ terörizmin yıllarca maskelenerek şiddetini artırdığı kabul edilen bir gerçek olmuştur. AP lideri Demirel’in 1978 yılında “Bana sağcılar ve milliyetçiler cinayet işliyor dedirtemezsiniz”¹³⁹⁶ ifadesini kullanması, sağ eylemciler için moral kaynağı olarak yorumlanmıştır.¹³⁹⁷ Ancak Lütfü Oflaz 12 Eylül darbesinden sonra Süleyman Demirel’in evinde baş başa yaptığını belirttiği görüşmede Demirel’in, “Sağcıların da suç işlediğini, cinayet işlediğini ben de biliyordum. Ama bana oy veren sağcı tabanı karşıma almaktan çekindiğim için bunu söyleyemedim.” şeklinde bir itirafta bulunduğunu paylaşmıştır.¹³⁹⁸ MGK Genel Sekreterliğince 12 Eylül öncesinde sağ terörün görmezden gelindiğine dikkat çekilmesine rağmen, ara rejim döneminde de

¹³⁹⁴ Kitap, Başbakanlık tarafından hazırlanmış ve 1973 yılında yayımlanmıştır. Kitap genel itibarıyla 12 Mart muhtırası, Türkiye’yi 12 Mart’a getiren olaylar ve 12 Mart sonrasında Türkiye’nin durumu hakkında bilgiler içermektedir. Kitapta Türkiye’yi 12 Mart’a getiren olayların sorumlusu Marksist-Leninist örgütler gösterilmiş ve detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Sağ örgütlere yönelik tek cümle önsöz kısmında, “12 Mart Muhtırasını takiben sınırlı şekilde ilan edilen sıkıyönetim idaresi ve mahkemeleri, sağ ve sol diktacı zorbaları hiçbir tefrik yapmaksızın aynı hassasiyetle kanun karşısına çıkarmıştır. Zira Türk Anayasası ve Kanunları bu iki aşırı cereyanı kanun dışı saymıştır. Bu, üzerinde münakaşa edilemeyecek kadar açıktır.” Bkz. *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 12.

¹³⁹⁵ *Günaydın*, “Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği Tarafından Hazırlanan Anarşi Raporu”, 25 Mayıs 1981, s. 3.

¹³⁹⁶ *Milliyet*, “Demirel: ‘İddia Ediyorum, Hükümetin Herşeyden Haberi Vardı Ama Tedbir Almadı’”, 25 Aralık 1978, s. 8.; Süleyman Demirel, 1978 yılının Aralık ayında yaşanan Kahramanmaraş olaylarından sonra düzenlediği basın toplantısında dönemin gazetecilerinden Lütfü Oflaz’ın “Kahramanmaraş olaylarını sağcı militanların başlattığı söyleniyor, bu iddiaya ne diyorsunuz?” sorusu karşısında sinirlenerek “Bana sağcılar ve milliyetçiler cinayet işliyor dedirtemezsiniz” ifadesini beyan etmiştir. Bkz. Lütfü Oflaz, “Bana Sağcılar Suç İşliyor Dedirtemezsin”, <https://www.star.com.tr/yazar/bana-sagcilar-suc-isliyor-dedirtemezsin-yazi-1182294/>, (10.12.2019).

¹³⁹⁷ “Türkiye’de Sağ Terörizm Yıllarca Maskelendi”, *Arayış*, S. 6, 28 Mart 1981, s. 8.

¹³⁹⁸ Lütfü Oflaz, “Bana Sağcılar Suç İşliyor Dedirtemezsin”, <https://www.star.com.tr/yazar/bana-sagcilar-suc-isliyor-dedirtemezsin-yazi-1182294/>, (10.12.2019).

sağ teröre yönelik ifadeler başlangıçta sık kullanılmamıştır. TRT yayınlarında dahi “komünist” ifadesi daha sık kullanılırken sağcı eylemciler için “ırkçı”, “Turancı” ya da “milliyetçi” ifadelerinin kullandığı ve amaçlarının “komünizmi önlemek ve devleti korumak” olduğu, ancak bazılarının ölçüyü kaçırarak teröre bulaştıkları aktarılmıştır. Ancak 1981 yılının Mart ayından itibaren TRT’de yönetim değişikliğiyle birlikte yayınlarda sağ teröristlerden de bahsedilmeye başlandığı görülmüştür.¹³⁹⁹

Anarşi ve terörün sebeplerinin değerlendirilmesiyle birlikte, oluşturulan raporlarda 12 Eylül öncesinde anarşi ve terörle mücadelede başarısızlığın nedenleri de ortaya konulmuştur. Uluslararası terörün etkisiyle birlikte ülkedeki ideolojik bölünmeler, otoriteye güvensizlik, ekonomik sıkıntılar, Atatürk ilkelerinden sapma ve eğitim sorunları, kamu görevlerinde militan kadroların artması, emniyet teşkilatındaki bölünmeler, emniyetteki personel ve malzeme eksiklikleri, cezaevlerindeki disiplinsizlik, psiko-sosyal sorunlar, sıkıyönetim uygulamalarındaki sorunlar ve tüm bunlar karşısında yansız kitlelerin bezginliği 12 Eylül öncesinde anarşi ve terörle mücadele başarısızlığın nedenleri olarak sıralanmıştır.¹⁴⁰⁰ 12 Eylül’den sonra ise güvenlik kuvvetlerinin anarşi ve terörle mücadeledeki başarısının temel unsurları ordu millet bütünlüğü, geçici ve zorunlu kısıtlamalar, kamu ve yerel kuruluşlarının düzenlenmesi, kanunsuz işçi hareketlerinin önlenmesi, güvenlik kuvvetlerinin etkinliği, yargı organlarının etkinliği, ceza ve tutukevlerinin düzeltilmesi, halkın desteğinin sağlanması ve sıkıyönetim uygulamalarının etkinliği ile açıklanmıştır.¹⁴⁰¹ Askeri yönetim tarafından 12 Eylül öncesinde meydana gelen anarşi, terör ve bölücülük olaylarının önlenememesinin en önemli gerekçeleri arasında gösterilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’ndaki “yetki azlığı” en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Zira Ecevit ve Demirel’e 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 12 Eylül öncesi ile sonrası arasında ne gibi önemli farklar taşıdığı sorulduğunda “büyük ayrımlar” olmadığı cevabı alınmıştır. Demirel, darbeden sonra Sıkıyönetim Kanunu’nda yapılan düzenlemelerin anarşi, terör ve bölücülükle mücadele etmede önem teşkil edecek yeni yetkiler getirmediğine vurgu yapmıştır.¹⁴⁰²

¹³⁹⁹ “Türkiye’de Faşist Yok mu?”, *Arayış*, S. 6, 28 Mart 1981, s. 7.

¹⁴⁰⁰ *Türkiye’deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri İle Önlenmesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, ss. 95-110.

¹⁴⁰¹ *Türkiye’deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri İle Önlenmesi*, ss. 125-134.

¹⁴⁰² Arcayürek, *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*, ss. 203-206.; 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nda yapılan değişikliklerin karşılaştırılabilmesi için 15 Mayıs 1971 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren kanun ile Resmi Gazete’de yayımlanma tarihlerini verdiğimiz kanun

Evren, 1981 yılına gelindiğinde demokratik düzeni işlemez hale getiren ve çalışma imkanlarını kısıtlayan şartların ortadan kaldırıldığını belirterek¹⁴⁰³ anarşi ve terörle mücadelede “adalet, emniyet ve idare” mekanizmalarının uyum içinde çalışmasına dikkat çekmiştir. Çünkü Evren’e göre 12 Eylül’den önce bu üç mekanizmanın uyum içinde çalışmaması terörle mücadelede başarısızlığın nedenleri arasında yer almıştır. Evren, 12 Eylül’den sonra bu teşkilatlarda önemli bir değişiklik yapılmadan terörle mücadeleye devam edildiğini ve sağlanan ahenk ile olumlu sonuçlar alındığını ifade etmiştir.¹⁴⁰⁴ The Times gazetesi yazarlarından Peter Hopkirk, üzerinde fikir birliği sağlanan konu olarak, şaşırtıcı bulmakla birlikte 12 Eylül askeri yönetimi altında terörizm kâbusunun sona ermesini göstermiştir.¹⁴⁰⁵ Bu dönemde anarşi ve terörle mücadelede karşılaşılan en önemli sorun olarak ise 12 Eylül sonrasında gerçekleştirilen tutuklamaların, yurt dışına kaçan terörist gruplar tarafından işkence şeklinde yansıtılması olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰⁶

Ara rejim döneminde ayrıca komünizmle mücadele konusunda milliyetçi muhafazakarların desteğinin de alındığına dikkat çekilmektedir. 1960’lı yıllarla birlikte siyasi ve ekonomik modelleri savunma çerçevesinde karşımıza Sol Kemalizm ve Sağ Kemalizm kavramları çıkmaktadır. Karma ekonomiyi temel alan Sol Kemalizm, Turgut Özal’ın savunduğu ekonomi modeline yaklaşan Sağ Kemalizm karşısında gerilemeye başlamıştır. Sağ Kemalizm, iktisadi alanda muhafazakar kadroların yer almasına sıcak bakan bir yaklaşım sergilemiştir. Bu nedenle 12 Eylül’ü gerçekleştirenler arasında 24 Ocak Kararları’nın desteklenmesi doğal karşılanmıştır. 12 Eylül’den sonra da Özal’ın hala ekonominin başında bulunmaya devam etmesine fırsat verilmesi, TSK’nın iktisadi alandan geri çekildiğinin ve komünizme karşı mücadelede milliyetçi muhafazakarların desteğine önem verdiğinin göstergesi olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁰⁷

değişikliklerine bakılabilir: 15.05.1971, 11.02.1973, 14.04.1973, 26.03.1973, 01.07.1980, 21.09.1980, 10.10.1980, 08.11.1980, 15.11.1980, 11.12.1980, 13.01.1981, 26.03.1981, 10.06.1981, 07.09.1981, 18.10.1981, 06.03.1982, 20.04.1982, 01.07.1982, 30.12.1982, 04.06.1983.

¹⁴⁰³ *Milliyet*, “Evren: ‘Demokratik Düzeni İşlemez Yapan Şartlar Ortadan Kaldırıldı’”, 1 Ocak 1981, s. 6.

¹⁴⁰⁴ *Milliyet*, “Evren: ‘Aynı Kadrolar 12 Eylül’den Sonra Hainlerin Hakkından Geldi’”, 17 Mayıs 1981, s. 6.

¹⁴⁰⁵ Peter Hopkirk, “Turkey”, *The Times*, 17 March 1982, pg. 1.

¹⁴⁰⁶ *Türkiye’deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri İle Önlenmesi*, s. 135.

¹⁴⁰⁷ Aydın ve Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, ss. 341, 342.

Askeri yönetim, 12 Eylül darbesi öncesinde yaşanan siyasal şiddetin sorumluları arasında en büyük payı politize olduğunu belirttiği topluma yüklemiştir. Bu nedenle darbeden sonra öncelik verilen konulardan biri tekrar eski günlere dönülmemesi savıyla toplumun ve özellikle gençliğin depolitize edilmesi olmuştur.¹⁴⁰⁸ Bu kapsamda 1982 Anayasası'nın 58. maddesinde “gençliğin korunması” başlığı altında devletin gençler üzerindeki denetimi meşruluk kazanmıştır.¹⁴⁰⁹ Yönetimin sağa ve sola yönelik yaklaşımlarına yapılan genel değerlendirmede hem sağı hem de solu yola getirme niyetinde olduğu düşünülmüştür.¹⁴¹⁰ Biraz daha özelde ise 12 Eylül darbesinin sol siyaseti yok etme, sağ siyaseti cezalandırma yaklaşımıyla hareket ettiği değerlendirilmiştir.¹⁴¹¹ Sol düşünce perspektifinden değerlendirme yapan Oğuzhan Müftüoğlu darbeyi gerçekleştirenlerin, kitle desteği sağlayabilmek amacıyla sağa da sola da karşı durduklarını gösteren bir tavır sergilediklerini belirtmiştir. Bu tavrın gereği olarak MHP'ye karşı göstermelik tedbirlerin alındığını savunmuştur. Müftüoğlu tedbirlerin göstermelik olduğunu savunurken, 12 Eylül yönetiminin uygulamalarının ideolojik ve pratik olarak devleti ve toplumu “faşistleştirme” amacı taşıdığını ifade etmiştir. Müftüoğlu bu iddiasına dayanak olarak Agah Oktay Güner'in MHP duruşmasında beyan ettiği “kendileri hapiste fikirleri iktidarda olan tek siyasi kadro biziz” ifadesini göstermiştir.¹⁴¹² Darbeden sonra MHP'nin boşlukta kaldığına değinen Müftüoğlu, göstermelik tedbir uygulamalarının sivil hareket saflarında yer alanları dağıttığına vurgu yapmıştır.¹⁴¹³

4.2.4. Ara Rejim Döneminde Sayısal Verilerle Terör Durum Değerlendirmeleri

12 Eylül askeri darbesinden sonra anarşi ve terör eylemleri, eylemlerin önlenmesine yönelik uygulamalar ve genel olarak durum değerlendirmeleri

¹⁴⁰⁸ Demet Lüküslü, *Türkiye'de “Gençlik Miti” 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 117.

¹⁴⁰⁹ Madde 58: “Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır. Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.” Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, “7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 9 Kasım 1982, s. 15.

¹⁴¹⁰ Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 157.

¹⁴¹¹ Saraçoğlu, “1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm”, s. 787.

¹⁴¹² Müftüoğlu, *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği Devrimci Yol Savunması*, ss. 344, 345.

¹⁴¹³ Bkz. Müftüoğlu, *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği Devrimci Yol Savunması*, ss. 344, 345'te yer alan dipnot bilgisi.

konusunda öne çıkan kaynaklar 1981 yılında MGK Genel Sekreterliği, 1982 ve 1983 yıllarında Başbakanlık tarafından hazırlanan raporlar, 1985 yılında YÖK merkez binasında verilen konferans ve ulusal basın olmuştur. Bu noktada ara rejim döneminde aylara ve yıllara göre kıyaslamalarının yapılabilmesi için kronolojik olarak anarşi ve terör verilerin paylaşılması uygun görülmüştür. Yayınlanan raporlara ve durum değerlendirmelerine göre ülkedeki yıkıcı unsurlar aşırı sol (sosyalist, komünist), aşırı sağ (ırkçı, irticai), bölücü, ASALA ve benzeri terör örgütleri olmak üzere dört grupta toplanmıştır. Yıkıcı unsurların amaçlarına genel olarak bakıldığında aşırı solcu unsurların mevcut rejimi yıkarak Marksist-Leninist bir düzen kurmak istediği belirtilmiştir. Bölücü unsurların ülkeyi parçalayarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmayı amaçladıkları kaydedilmiştir. İrkçı unsurların, devlet gücü yerine “tek lider” prensibine dayanan ve Anayasa'daki vatandaşlık tanımını reddeden bir yönetim kadrosu oluşturmak istediği yer almıştır. İrticai unsurların ise dini esas ve inançları temel alan bir devlet hedeflediği ifade edilmiştir.¹⁴¹⁴ Aşırı sol, aşırı sağ ve bölücü şeklinde nitelendirilen yıkıcı unsurlar, Atatürk ilke ve devrimleri esas alınarak bu dönemde yeniden tasnif edilmişlerdir. Buna göre aşırı sol, Atatürk'ün halkçılık ilkesine aykırı olan görüşleri; bölücü ve ırkçı unsurlar, Atatürk'ün milliyetçilik ilkesine aykırı olan görüşleri; irticai unsurlar ise Atatürk'ün laiklik ilkesine aykırı olan görüşleri barındırmaktadır. Bu tasnif ile yıkıcı unsurların Atatürk ilke ve devrimleri karşısında nerede durduklarının gösterilmesi ve Atatürk ilkelerinin arkasına sığınmalarının önlenmesi amaçlanmıştır.¹⁴¹⁵

12 Eylül darbesinin ardından sık görülen haberler arasında anarşi ve terör eylemlerinin güç kaybettiği, ölüm ve yaralanma hadiselerinin azaldığı yer almıştır. Sıkıyönetim Askeri Hizmetler Koordinasyon Dairesi Başkanvekili Tümgeneral Hayri Ündül, 12 Eylül'den sonra Kasım ayında silahlı saldırı ve çatışma olaylarında %80 oranında azalma olduğunu, ancak patlayıcı madde atma olaylarında %60, afiş asma ve bildiri dağıtma olaylarında %18 oranında artış olduğunu açıklamıştır. Tümgeneral Hayri Ündül, güç kaybeden anarşist ve teröristlerin varlıklarını göstermek adına basit eylemlere yöneldiklerini belirtmiştir.¹⁴¹⁶ 12 Eylül 1980-31 Ocak 1981 tarihleri arasında meydana gelen olaylarda 328 kişi ölmüş ve 499 kişi yaralanmıştır. 12 Eylül

¹⁴¹⁴ *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, ss. 53-56.

¹⁴¹⁵ *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, s. 28.

¹⁴¹⁶ *Milliyet*, “Silahlı Saldırıların Yüzde 80 Azaldı”, 17 Kasım 1980, ss. 1, 10.

öncesinde günde 15'i, bazen 25'i bulan ölü sayısı 12 Eylül'den sonra günde 2-3'e, yaralı sayısı ise günde 3-5 kişiye düşmüştür.¹⁴¹⁷ Belirtmek gerekir ki ölüm oranlarındaki bu düşüş önem taşımakla birlikte kimi zaman iddia edildiği gibi 12 Eylül darbesinden sonra ölüm sayılarında bıçakla kesilmiş gibi bir düşüşün olduğunu desteklememektedir.¹⁴¹⁸ 17 Kasım 1980 tarihinde anarşiyi kökünden kazıyacaklarını söyleyen Evren, darbeden altı ay sonra 1981 Mart'ının sonunda anarşinin kökünün %90 oranında kazındığını beyan etmiştir.¹⁴¹⁹ Ancak Evren bu açıklamadan sonra Newsweek dergisine verdiği röportajda Türkiye'de terörün kökünden kazınmasının imkansız olduğunu, eskisi kadar zarar vermese de terörizmin var olmaya devam edeceğini açıkça belirtmiştir.¹⁴²⁰

MGK Genel Sekreterliği 12 Eylül darbesinden sonraki 8 aya ait anarşi, terör, bölücü faaliyetlerle birlikte suç oranlarına ilişkin verileri paylaşmıştır. 12 Eylül yönetimi, 12 Eylül sabahından itibaren anarşi, terör ve bölücü faaliyetlerin sonlandırılmasına yönelik tüm yurtda operasyonlar başlatmıştır. Ekim 1981 tarihli MGK Genel Sekreterliği yayınına göre yasadışı bölücü ve yıkıcı örgüt olarak tanımlanan eylemci sol militanlar yakalandıktan sonra ülke bütünlüğüne yönelik eylemleri, işledikleri cinayetleri, yaralama, gasp, soygun olaylarını, oluşturdukları "kurtarılmış bölgeleri" ve kendi tabirleriyle "halk mahkemelerini" itiraf etmişlerdir. MGK Genel Sekterliği yayınında 12 Eylül öncesinde var olan terör ve tedhiş olaylarının sorumlularından biri de silahlı sağ örgütlerdi. 1968'den beri örgütlenen ve Ülkücüler adı verilen silahlı eylemciler komünizmle mücadele gerekçesiyle 1970'li yılların ortalarından itibaren cinayetler işlemişler, suikastler ve sabotajlar düzenlemişlerdir. Silahlı sol örgütler gibi "kurtarılmış bölgeler" oluşturmuşlar, halkı haraca bağlamışlardır. 12 Eylül'den sonra yakalanan sağ eylemci militanlar aldıkları emirleri ve nasıl uyguladıklarını itiraf etmişlerdir. 12 Eylül öncesinde terör ve bölücü odaklar arasında etkin örgütlerden biri de özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde faaliyet gösteren Apocular'dır. MGK Genel Sekreterliği yayınında Apocular, Türkiye'de istedikleri ideolojinin iktidar olabilmesi için "böl ve parçala" metodunu uygulamaya koymak üzere dış güçler tarafından oluşturulmuş bir terör örgütü olarak tanımlanmıştır. Bu bölücü örgütün amacı, silahlı eylemler aracılığıyla

¹⁴¹⁷ *Milliyet*, "Sıkıyönetim 8 Bin Dosyayı Sonuçlandırdı", 8 Şubat 1981, s. 12.

¹⁴¹⁸ Tanel Demirel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56/4, 2001, s. 59.

¹⁴¹⁹ *Milliyet*, "Evren: '2 İkramiyeyi 4'e Çıkaracağız'" 29 Mart 1981, s. 7.

¹⁴²⁰ *Milliyet*, "Evren: 'Eski Siyasiler Meclislere Girmemeli'", 31 Mart 1981, s. 7.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Marksist-Leninist doğrultuda komünist bir devlet kurmaktı. Örgüt 1979 yılında parti kimliği kazanmış ve dış güçlerden her türlü desteği elde etmiştir. Örgüt üyeleri yurt dışında silahlı eğitim görmüş ve Türkiye’de gerçekleştirdikleri silahlı eylemlerin planlayıcıları olmuşlardır. 12 Eylül’den sonra yakalanan örgüt üyeleri, silahlı eylemlerini ve amaçlarını itiraf etmişlerdir.¹⁴²¹

12 Eylül’den itibaren 8 aylık süreçte işlenen suç oranları ve sayıları şu şekilde kaydedilmiştir: 12 Eylül-11 Ekim 1980 tarihleri arasında işlenen suç sayısı 1.146 iken Mayıs 1981’de %70 azalarak 358’e düşmüş, ölüm sayısı ise %82 azalarak 69’dan 13’e düşmüştür. Yaralı sayısı %99 azalma göstererek 151’den 9’a inmiştir. Afiş, pankart asma, bildiri dağıtma suçları % 65 azalmış ve 592’den 209’a düşmüştür. Gasp suçları %50 azalarak 151’den 78’e, silahlı saldırı suçları %85 azalarak 138’den 22’ye, patlayıcı madde atma ve kundaklama suçları %93 azalarak 110’dan 8’e, darp, tehdit ve benzeri suçlar %70 azalarak 138’den 41’e düşmüştür. Operasyonlarla ele geçirilen silahlara bakıldığında sayı verilmemekle beraber 12 Eylül’den Mayıs 1981’e kadar ele geçirilen silah sayılarının arttığı belirtilmiştir. Bununla birlikte silah kaçakçısı örgütlerin de ortaya çıkarılmalarına devam edildiği ifade edilmiştir. 12 Mayıs 1981 tarihi itibarıyla ideolojik suçlardan 4.681 kişi gözaltına alınmış, 20.678 kişi tutuklanmış, 1.469 kişi mahkum edilmiş ve cezaevlerinde bulunanların toplam sayısı 26.828 olarak kaydedilmiştir.¹⁴²²

12 Eylül darbesinden sonra ilk bir yıllık dönemde 21.864’ü eylemci sol, 2.034’ü bölücü, 5.953’ü eylemci sağ ve 13.289’u yönü belirlenemeyen olmak üzere toplam 43.140 kişi gözaltına alınmış veya tutuklanmıştır. Bu kişilerin 1978 yılından beri gerçekleştirdikleri eylemlerin gruplara göre dağılımı şu şekildedir: Eylemci sol grupların 46 ilde 729 kişinin ölümünden ve 48 ilde 914 kişinin yaralanmasından sorumlu oldukları, 30 ilde gasp ve soygunlar gerçekleştirdikleri, 40 ilde özellikle güvenlik kuvvetleri dahil olmak üzere çeşitli hedeflere silahlı saldırılarda buldukları, 34 il ve ilçede çeşitli yerlere patlayıcı madde atma ve kundaklama yaptıkları, birçok yerde afiş-pankart asma, bildiri dağıtma ve örgütsel eylemlerde buldukları kaydedilmiştir. Bölücü örgütlerin 23 ilde 224 kişinin ölümünden ve 20 ilde 251 kişinin yaralanmasından sorumlu oldukları, 17 ilde güvenlik güçleri ile

¹⁴²¹ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, ss. 213, 218.

¹⁴²² 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, ss. 221, 222.

silahlı çatışmaya girdikleri, 17 ilde gasp ve soygunlar gerçekleştirdikleri, birçok yerde afiş-pankart asma, patlayıcı madde atma ve bildiri dağıtma gibi olaylarda yer aldıkları kaydedilmiştir. Eylemci sağ grupların ise 47 ilde 434 kişinin ölümünden ve 37 ilde 508 kişinin yaralanmasından sorumlu oldukları, 20 ilde gasp ve soygun gerçekleştirdikleri, 14 ilde karşıt görüşlü kişilere ve güvenlik kuvvetlerine silahlı saldırılarda buldukları, 29 ilde patlayıcı madde attıkları, 14 ilde yazılama yaptıkları ve bildiri dağıttıkları, bazı il ve ilçelerde de örgütsel eylemler gerçekleştirdikleri kaydedilmiştir. Eylemci sağ gruplara mensup sanıklardan 271 kişinin, izinsiz ve yasalara aykırı bir şekilde dini toplantılar düzenleyen ve laikliğe aykırı hareketlerde bulunmuş tarikat elemanları olduğu saptanmıştır. Bunlarla birlikte ideolojik yönü belirlenememiş kişilerin de çok sayıda eylemler gerçekleştirdikleri belirtilmiştir.¹⁴²³

12 Eylül darbesinden sonraki yaklaşık 17 ayı kapsayan süreçte ideolojik nitelik taşıyan 6.492 olay meydana gelmiştir. İlk sırada 3.316 olay ile afiş-pankart asma, bildiri dağıtma yer alırken ikinci sırada 1.374 olay ile gasp ve soygun yer almıştır. 6.492 olayın 3.718'ini eylemci sol grupların, 177'sini bölücü grupların, 145'ini eylemci sağ grupların, 2.452'sini ise yönü belirlenememiş grupların gerçekleştirdiği aktarılmıştır.¹⁴²⁴

Daha geniş bir zaman diliminden bakıldığında 26 Aralık 1978-11 Nisan 1983 tarihleri arasındaki toplam olay sayısı 40.037 olarak kaydedilmiştir. 40.037 olayın 14.929'unun eylemci sol gruplar, 2.089'unun eylemci sağ gruplar ve 781'inin bölücü kesimler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1983 yılına gelindiğinde terör olayları sayısının azalarak 185'e kadar düştüğü görülmüştür. Darbeden sonra işlenen suçların da niteliği değişmiş ve silahlı saldırı gibi toplumsal olaylar yerini gasp, bildiri dağıtma ve soygun gibi bireysel olaylara bırakmıştır.¹⁴²⁵

12 Eylül 1980-11 şubat 1983 tarih aralığında yakalanan sanıkların eylem gruplarına dağılımına baktığımızda 8.198'inin eylemci sağ, 32.956'sının eylemci sol, 3.921'inin bölücü, 15.426'sının görüşü belirlenemeyen kişiler olduğu tespit edilmiştir. 12 Eylül'den önce çeşitli tip ve çapta ele geçirilen silah sayısı 29.526,

¹⁴²³ *Türkiye'deki Anarşi ve Terör'n Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri İle nlenmesi*, ss. 117, 118.

¹⁴²⁴ *Türkiye'deki Anarşi ve Terör'n Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri İle nlenmesi*, ss. 113, 114.

¹⁴²⁵ *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, ss. 20, 21.

mermi sayısı 2.153.365 iken 12 Eylül'den 11 Şubat 1983 tarihine kadar çeşitli tip ve çapta ele geçirilen silah sayısı 832.186, mermi sayısı 5.563.503'e ulaşmıştır.¹⁴²⁶ 26 Aralık 1978 tarihinde ilan edilen Sıkıyönetimden 31 Mart 1983 tarihine kadar geçen sürede hüküm giyenlerin toplam sayısı 32.650'dir. Hüküm giyenlerin eylem gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise 4.258'ini sağ eylemci grupların, 17.494'ünü sol eylemci grupların, 689'unu bölücü kesimin, 10.209'unu ideolojik görüşü belirlenemeyen kişilerin ve çeşitli sıkıyönetim suçları işlemiş kişilerin oluşturduğu görülmüştür.¹⁴²⁷

Ara rejim döneminin sonlarına gelinirken Milliyet gazetesinin çizdiği genel tabloya bakıldığında 12 Eylül 1980 tarihinden Kasım 1983'e kadar düzenlenen operasyonlarda 100'e yakın yasadışı sağ, sol ve bölücü örgüt ortaya çıkarılmıştır. 70 binden fazla sanık yargılanmış, 30 milyar lira değerinde silah ve cephane ele geçirilmiştir. Yine 12 Eylül'den itibaren Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülen davaların 35 bini karara başlanmış, 4 bin civarında dava ise görülmeye devam etmiştir. Sonuçlanan davalarda 40 bin sanık mahkum olmuştur. MSP, TİKP, TÖB-DER, KÖY-KOOP yöneticileri hakkındaki davaların tamamı sonuçlanırken PKK örgütü ile ilgili davaların büyük kısmı da görülmüştür. MHP, TİP ve TSİP davaları ise devam etmiştir. 12 Eylül öncesinde yaşanan anarşik olaylarda ölenlerin sayısı 5 bine ulaşmışken 12 Eylül'den sonraki 38 aylık dönemde ölenlerin sayısı 604'e düşmüştür. Muhtelif cezalara çarptırılan sanıkların %55'inin sol, %15'inin sağ, %7'sinin bölücü örgüt üyesi oldukları, %23'ünün görüşünün ise saptanamadığı belirtilmiştir. Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanan sanıklardan 241'i hakkında ölüm cezası kararı verilmiştir. Ölüm cezası onaylanan 25'i siyasi, 23'ü adî suçlu olmak üzere 48 kişi idam edilmiştir. Cezaevlerinde sayıları 20 bine ulaşan tutuklu ve hükümlü yer almıştır. Bunlar dışında, gözaltına alınan veya tutuklanan sanıklara kötü muamelede buldukları ve işkence uyguladıkları iddiasıyla 193 güvenlik görevlisi hakkında dava açılarak 43'ü mahkum edilmiştir.¹⁴²⁸

12 Eylül darbesinin ardından askeri rejimin öncelik verdiği konulardan biri anarşi ve terörü önlemek olmuştur. Tamamen sonlandırılmasa da darbeden sonra terör eylemleri büyük oranda durdurulmuştur. Kenan Evren, bu durumu kendisine bir

¹⁴²⁶ *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, ss. 23, 131.

¹⁴²⁷ *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, s. 24.

¹⁴²⁸ *Milliyet*, "12 Eylül 1980'den Bugüne Kadar 100'e Yakın Sağ, Sol ve Bölücü Örgüt Ortaya Çıkarıldı", 11 Kasım 1983, s. 6.

başarı olarak mâl ederken, çoğu eski siyasi lider terör eylemlerinin 12 Eylül'den önce durdurabileceğine dikkat çekmiş ve Kenan Evren'in darbeye meşruiyet sağlamak amacıyla akan kanları durdurmadığını savunmuşlardır. MGK'nın hazırladığı raporlarda içlerine ülkülerin de dahil edildiği sağ ve sol örgütlerin silahlı eylemlerde buldukları ve cinayetler işledikleri açıkça yer almıştır. Raporlardaki sayısal değerlere bakıldığında gerek gerçekleştirilen olay sayısı gerekse hüküm giyenlerin sayısı sol örgütlerde daha yüksek oranlarda kaydedilmiştir.

SONUÇ

12 Eylül 1980 askeri darbesine giden süreç genel olarak 1961 Anayasası'na kadar dayandırılmaktadır. 1961 Anayasası'nın hak ve özgürlüklere geniş güvenceler sağlamasıyla birlikte sol kesimde yeni oluşumlar görülmeye başlamış ve 15 siyasi parti kurulmuştur. 1961 yılından 1965 yılı seçimlerine kadar üç kez koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1965 ve 1969 seçimlerinde ise AP tek başına iktidar olmuştur. Ancak 1960'ların sonlarına doğru yine ekonomideki bozulma ve artan şiddet eylemleri ordunun siyasete müdahalesi için gerekçe kaynağı olmuştur. 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve tüm kuvvet komutanlarının katılımıyla hazırlanan muhtıra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, Meclis ve Senato Başkanlarına verilmiştir. AP lideri Başbakan Süleyman Demirel ise muhtırayı protesto ederek istifasını sunmuştur. 12 Mart 1971 askeri muhtırasından 1973 yılındaki seçimlere kadar ordu kontrolünde Nihat Erim hükümetleri ve Ferit Melen hükümeti kurulmuştur. 1973 yılında öncelikle cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Seçim öncesinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın görev süresinin dolması üzerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler Genelkurmay Başkanı olmuştur. Ordu, Faruk Gürler'i cumhurbaşkanı olarak seçtirmek istiyordu. Ancak CHP ve AP'nin Gürler aleyhinde gerçekleştirdikleri işbirliğiyle Emekli Oramiral Fahri Korutürk 6 Nisan 1973 tarihinde cumhurbaşkanı seçilmiştir. Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı seçiminde saf dışı bırakılması, "12 Mart Rejimi"ni sona erdirmesi açısından önem taşımaktadır. 1973 genel seçimlerinden itibaren Türkiye'deki siyasi tabloya baktığımızda koalisyonların söz konusu olduğu istikrarsız yapı yine göze çarpmaktadır. İlk olarak farklı siyasi eğilimlere sahip olan CHP-MSP ortaklığında koalisyon hükümeti kurulmuştur. CHP lideri Başbakan Ecevit 1974 yılında hükümetin istifasını sunmuş ve 213 günlük hükümet krizi yaşanmıştır. 1975 yılında Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini alarak AP, MSP, CGP, MHP'nin de içinde yer aldığı I. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılacak olan koalisyon hükümetini kurmuştur. Ancak ülkede şiddet eylemlerinin giderek artması ve hükümetin güvenliği sağlayamaması neticesinde 1977 yılında erken seçime gidilmiştir. Seçimlerden genel beklenti tek bir partinin iktidar olmasıydı. Ancak bu yine sağlanamamış ve Demirel AP, MSP ve MHP'nin desteğiyle İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetini kurmuştur. Seçimlerle birlikte

huzurun sağlanması bir yana ülkedeki kutuplaşma daha da görünür bir hal almış ve cinayetler artmaya başlamıştır.

1978 yılında, “Güneş Motel Olayı” olarak adlandırılan birtakım pazarlıklar sonucu DP’li ve CGP’li milletvekillerinin desteğiyle Ecevit Azınlık Hükümeti kurulmuştur. Ancak Ecevit hükümeti de beklenen huzuru ve güvenliği sağlayamamıştır. Demirel, 12 Kasım 1979’da MSP ile MHP’nin dışarıdan destek verdiği azınlık hükümetini kurmuştur. 12 Eylül öncesinde ülke sağ ve sol silahlı eylem gruplarının çatışmasına sahne olmuştur. Siyasi ve sosyal alanda olduğu gibi ekonomide de istikrar sağlanamamıştır. Artan enflasyonla birlikte temel ihtiyaç malları temin edilememeye başlamıştır. Ekonomik krize çözüm olarak ise 24 Ocak Kararları uygulamaya koyulmuştur. Bunlarla birlikte cumhurbaşkanlığı seçiminin aylarca sürmesi ve Konya’da gerçekleştirilen Kudüs Mitingi, ordunun darbe gerekçesi için bardağı taşıran son damlalar olarak nitelendirilmiştir.

Ordunun gösterdiği darbe sebepleri dışında, darbe gerçekleştirildikten sonra darbenin gerekçeleri ve darbeye giden süreç üzerinde uzun yıllar tartışılmıştır. Darbeye giden süreç genel olarak iç ve dış faktörler altında değerlendirilmiş ve ordunun bu faktörler karşısındaki tutumu incelenmiştir. İç faktörlere bakıldığında siyasi partiler arasında artan uyuşmazlığın bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Değindiğimiz gibi 12 Mart Muhtırası’ndan sonraki dönemde koalisyon ve dışarıdan destekli azınlık hükümetleri ne siyasi ne sosyal ne de ekonomik sorunlara çözüm getirebilmiştir. Siyasi ve toplumsal sorunların artması karşısında ordu her zaman sıkıyönetim yetkilerinin yetersizliğinden şikayet etmiştir. Darbeden sonra ise ordu, anarşi, terörle ve bölücülükle mücadelede başarı gerekçeleri arasında 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nda yapılan değişiklikleri sunmuştur. Oysa eski AP lideri Süleyman Demirel ve CHP eski lideri Bülent Ecevit, darbeden sonra Kanun’da önemli değişiklikler yapılmadığına dikkat çekmiştir. Çalışmamızda, Kanun’da yapılan değişikliklerin karşılaştırılabilmesi için 15 Mayıs 1971 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Kanun ile 12 Eylül darbesi sonrasında Resmi Gazete’de yayımlanan Kanun değişikliklerinin tarihleri verilmiştir.

Dış faktörler değerlendirildiğinde 1979 yılında İran’da Batı yanlısı Şah yönetiminin yıkılarak Humeyni’nin yönetime gelmesi ve Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a müdahalesi sonucunda Afganistan’da Sovyet yanlısı bir yönetim kurulması dengelerin değişmesine neden olmuştur. Ayrıca yine aynı yıl içerisinde

ABD'nin Tahran Büyükelçiliği de işgal edilmiştir. Bu denge değişimi ABD'nin emperyalist çıkarlarını zora sokmuş ve jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'yi de etkilemiştir. Zira bölgede istikrarlı bir ileri karakol görevi gören Türkiye, hem NATO için önem arz etmeye başlamış hem de emperyalist güçlerce Ortadoğu'nun yeni jandarmalığı için uygun görülmüştür. Ancak 8 Ocak 1980 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığında Ankara'ya gelen Matthew Nimetz, ABD'nin Türkiye için planladığı bölgesel rolü Demirel hükümetiyle gerçekleştiremeyeceğini anlamıştır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'nin 1981 yılında yayınladığı durum değerlendirmelerine bakıldığında Türkiye'de terör ortamının yaratılmasında ve tırmandırılmasında dış güçlerin de etkisinin bulunduğu açıkça belirtilmiştir. Buna göre destekledikleri ideolojilerin demokratik yollarla iktidara gelmesinin mümkün olmadığını gören dış güçler, "Böl ve parçala" metoduyla ülkeyi kargaşa ortamına sürüklemiştir. Amaçlarına ulaşabilmek için örgütler kurmuşlar, insanları öldürmüşler ve halk adına halka işkence etmişlerdir. 12 Eylül darbesi öncesinde yaşanan toplumsal çatışma ortamının artırılmasında dış etkilerin varlığından açıkça söz edilebilmektedir. Ancak bu süreçte siyasilerin yaptığı ayrışmanın da terör ve şiddetin tırmandırılmasında etkili olduğu ortaya konulmuştur. Yine Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği Tarafından 1981 yılında hazırlanan anarşi raporunda sağ terörün yıllarca görmezden gelindiği kaydedilmiştir. Süleyman Demirel dahi darbeden yıllar sonra verdiği röportajda sağcıların da suç ve cinayet işlediklerini bildiklerini, ancak oy kaygısından dolayı sağ tabanı karşılarına almak istemedikleri için bunu açıkça dile getiremediklerini beyan etmiştir. Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde, 12 Eylül öncesinde yıllarca süren siyasi istikrasızlık, terör gruplarına yanlı davranma ve dış ülkelerin de menfaatleri doğrultusunda olayları tırmandırmaları 12 Eylül askeri darbesinin kabul edilen nedenleri olmuştur. Burada üzerinde özellikle durulan ve darbenin zamanını şekillendiren önemli etmen "halk" olmuştur. Hatırlanacağı üzere Kenan Evren anılarında bıçak kemiğe dayanıncaya kadar darbe için beklemeye kararlı olduğunu ifade etmiştir. Zira ordu, 1960 ve 1971 darbelerinden farklı olarak siyasal bir partinin veya örgütlü bir sosyal grubun desteğine sahip değildi, bu nedenle halkın yapılacak olan darbeye inanması ve orduyu desteklemesi önemliydi. Düşünülen koşullar çerçevesinde darbe gerçekleştirilmiş ve basında gözlemlendiğine göre halk darbeye olumsuz bir reaksiyon vermemiştir. Tam tersine olumlu düşünceler aktarılmıştır. Böylece Kenan Evren daha en başında darbenin toplumsal meşruiyetini sağlayabilmeyi başarmıştır.

Kenan Evren 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren milletvekili genel seçimlerinin yapıldığı 6 Kasım 1983 tarihine kadar Türkiye'nin her iline ve çok sayıda ilçesine yurt gezileri düzenleyerek halkla sık sık bir araya gelmiştir. Çünkü ordunun yapacakları sadece darbeyle sınırlı değildi. Darbe sonrasında yeniden şekillendirilen Türkiye için de halk desteğini sağlamaya devam etmek gerekmiştir. Askeri yönetim sürecinde kabul edilen kanunlar ve gerçekleştirilen uygulamalar, 12 Eylül öncesindeki dönemi yaratan koşulları tamamen ortadan kaldırabilmek savıyla ortaya konulmuştur. Kenan Evren darbenin ardından demokratik düzene döneceği konusuna her zaman vurgu yapmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak halkın iradesi bulunmayan antidemokratik bir Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Antidemokratik Kurucu Meclis altında antidemokratik bir süreç ve uygulamalar silsilesi yaşanmıştır. Belirtmelidir ki Kenan Evren de bu sürecin demokratik olmadığını kabul etmiştir. Kenan Evren sürecin demokratik olmadığını belirtmekle birlikte 12 Eylül sonrasındaki uygulamaların kabul görmesi için 12 Eylül öncesine dönülebilme ihtimalini bir tehdit unsuru olarak her zaman öne sürmüştür. Ancak Evren'in darbeyi ve darbe sonrasındaki uygulamaları meşrulaştırma çabasının yanında basında aktarılanlardan görüyoruz ki Evren'i dinlemeye gelen halk, elindeki dövizlerde yer alan yazılarla Evren'e sevgisini göstermektedir. Evren'in sunduğu koşullar antidemokratik olmasına rağmen halkın sevgi anlamında desteği gözlemlenmiştir.

Demokratik sürece geçişin ilk adımı olarak nitelendirilen ve bünyesinde MGK ile Danışma Meclisi'ni barındıran Kurucu Meclis'in ilk görevi yeni anayasayı hazırlamak olmuştur. Anayasa metnine ait tasarı ortaya çıktıkça basın başta olmak üzere bazı meclis üyeleri ve çeşitli çevreler pek çok eleştiri getirmiştir. Hatta 15 kişilik Anayasa Komisyonu'nun 13 üyesi tasarıya muhalefet şerhi koymuştur. Devam eden yasaklamalarla birlikte MGK 70 sayılı kararı yayımlayarak anayasa için tartışma olanağı sağlayan bir hava yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu eleştirilerin dikkate alındığını söylemek mümkün değildir. Eleştirilerin dikkate alınmamasının da ötesinde anayasa aleyhinde yer alan tüm yazı ve yorumlar yasaklanmıştır. Özellikler gazeteler kapatılma tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte anayasada yapılan değişiklikler büyük önem taşımaktadır. Ancak anayasa oylaması ve cumhurbaşkanlığı seçimini kapsayan referandum ve referandum koşulları da askeri yönetimin etkisinin görülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sözde bir genel katılımın sağlandığı ortamda oluşturulan ve Evren'in tek yanlı propagandasının

ürünü olan yeni anayasa, alternatifsiz bir cumhurbaşkanı adayı ile halkın oyuna sunulmuştur. Referandum halk iradesini göstermesi açısından demokrasinin simgelerinden biri gibi değerlendirilebilmesine rağmen 7 Kasım 1982 referandum koşulları dikkate alındığında halk nezdinde korku ve endişenin hakim olduğu görülmüştür. Anayasanın kabul veya reddedilmesi Evren'in cumhurbaşkanlığını etkilediği için bir anlamda referandum Evren'in kişiliğiyle de ilişkilendirilmiştir. Evren, "Bize güveniyorsanız anayasaya evet dersiniz." ifadesiyle anayasayı güven oylamasına dönüştürmüştür. Oy pusularında mavi rengin ret, beyaz rengin kabul niteliği taşıması ve her ne kadar YSK renklerin zarflardan görünmeyeceğini söylese de renklerin görünür olması kabul oylarında etkili olmuştur. Zira mavi rengin görüldüğü bir zarfı asker gözetimi altındaki sandıklara atabilmek cesaret gerektiren bir davranış olarak görülmüştür. Anayasanın reddedilmesi halinde ise nelerin olabileceğine dair açıklık getirilmemiş olması seçmeni evet oyuna yönelten etmenlerden biri olmuştur. Halk için güvenlik ihtiyacı ve demokrasiye dönüş ümidi ağır basmıştır.

Basına yansıyan anayasanın oluşum sürecinin dışında Evren'in anılarında kendilerinin de ayrıca bir anayasa hazırladıkları görülmektedir. Evren demokratik düzene geçiş takviminde olası bir aksaklığa mahal vermemek için Anayasa Komisyonu dışında kendilerinin de bir anayasa çalışması yürüttüklerini belirtmiştir. Askeri yönetim sürecinde gerek anayasa gerekse Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanunu'nda hazırlanan tasarılar hususunda MGK'nın elinde hazır bir tasarrufların olduğu düşüncesi gündemde olmuştur. Netice itibarıyla %91'in üzerinde kabul oylarıyla sonuçlanan referandum, topluma dikte edilen bir anayasa ve cumhurbaşkanının göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

12 Eylül darbesinin ardından siyasi partiler feshedilmiş ve yeni bir siyasi partileşme sürecine girilmiştir. Darbenin sorumluları arasında gösterilen 12 Eylül öncesindeki siyasiler, yeni dönemde hem saf dışı bırakılmak istenmiş hem de eski siyasilerin yeni anayasa çalışmalarına olası müdahaleleri engellenmek istenmiştir. Partilerin feshedilmesi bir anlamda eski siyasilerin cezalandırılma yöntemi olmuştur. Demokratik düzene geçişin bir diğer adımı yeni siyasi partiler kanununun hazırlanması olarak gösterilmiştir. 12 Eylül öncesine benzemeyen bir partileşme ortamı hedeflenmiştir. Anayasa Komisyonu yeni kanun tasarısı çalışmalarını kapalı bir şekilde yürütmüş ve kamuoyuna fazla bilgi vermemiştir. 24 Nisan 1983 tarihinde

yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu'nda, mevcut 67 ilin en az yarısında örgütlenme şartı, devlet yardımının kaldırılması ve MGK'nın parti kurucularını inceleme yetkisi en çok dikkat çeken ve eleştirilen konular olmuştur. Zira bunlar siyasi partilerin oluşumuna en çok engel teşkil eden noktalardır. Zaten Evren, uygun görülmeyen kişilerin parti kurmalarına izin vermeyeceklerini açıkça söylemiştir. Kanun'un geçici birinci maddesine göre Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan dahil olmak üzere toplam 242 kişinin 10 yıl boyunca politika yapması, siyasi partide görev alması ve yeni kurulan siyasi partileri desteklediklerini ima etmeleri dahi yasaklanmıştır. Siyasi Partiler Kanunu'yla birlikte milletvekili seçim kanununda da değişikliğe gidilmiştir. Ancak henüz tasarı hazırlanmaya başlanmamış olmasına rağmen Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, tasarının 42 maddeden oluştuğunu açıkça beyan etmiştir. Anayasa metninde olduğu gibi seçim kanununda da hazır bir metin olduğu düşüncesi hakim olmuştur. Netice itibariyle yeni seçim kanunuyla getirilen %10'luk barajla birlikte çok sayıda partinin seçime girmesi engellenmek istenmiştir.

Partilere getirilen kısıtlamaların gölgesinde 1983 yılıyla birlikte partileşme sürecine girilmiştir. Referandum sonucunda elde edilen %91'in üzerindeki evet oylarının siyasal bir güç haline dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Referandumdan çıkan bu sonuç aynı zamanda hükümete verilmiş bir güvenoyu olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle MGK güdümünde devlet ya da merkez partisi adıyla önce Başbakan Bülend Ulusu liderliğinde, daha sonra Emekli Orgeneral Turgut Sunalp liderliğinde bir parti oluşturulma girişimleri olmuştur. Ulusu'nun çekilmesi üzerine MGK, Sunalp'ı uygun görmüştür. Bu süreçte sağ yelpazede Sunalp ve Turgut Özal öne çıkarken sol yelpazede Erdal İnönü ve Necdet Calp öne çıkmıştır. Aslında askeri yönetimin isteği oyların dağılmaması ve büyük merkez partilerin oluşumu için birleşmelerin sağlanmasıydı. Ancak bu istek karşılık bulmamış ve 15 parti kurulmuştur. Bunun karşılığında Evren ise veto yetkisini kullanarak uygun görmediği partilerin ve siyasilerin siyaset sahnesine çıkmalarına izin vermemiştir. Evren sağda tek partinin elde edeceği gücü kırmak için iki sağ partiye, solda ise barajı geçememe riskinden dolayı sadece bir sol partiye icazet vermiştir. MDP'nin güç elde edeceğini düşünen Evren, ANAP'a izin vererek MDP'nin güç elde etme ihtimalinin önüne geçmek istemiştir. Solda ise Calp liderliğinde kurulan HP'nin seçimlere girmesine izin vermiştir. Yapılan kamuoyu araştırmalarına baktığımızda halkın da çok parti

kurularak oyların bölünmesini ve koalisyon hükümeti kurulmasını istemediği görülmüştür.

Partilerin resmi olarak kurulmaya başlamadığı süreçte dahi yapılan anket çalışmaları sağ kesimde Sunalp'e oranla Özal'ın tanınırlık oranının çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aslında Evren de Sunalp'in tanınmadığının farkındaydı ve anılarında, Sunalp yerine kendilerinin bir parti kurmamalarından dolayı pişmanlığını ifade etmiştir. MDP, ANAP ve HP'nin seçim propagandası süreci incelendiğinde Özal'ın seçim gününe kadar her zaman en çok tanınan isim olduğu açıkça görülmektedir. Diğer partilere kıyasla Özal, daha donanımlı bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Evren ise bu süreçte yine yurt gezileri düzenleyerek açıkça belirtme de halkı 12 Eylül felsefesi doğrultusunda yani kendi güdümlerindeki parti doğrultusunda oy kullanmaya çağırmıştır. Referandum öncesindeki yurt gezilerinde olduğu gibi 12 Eylül öncesine dönülebilme ihtimalini bu seçimde de bir tehdit unsuru olarak ileri sürmüştür. Bu dönemde çoğu basın kuruluşu il il gezerek halkın seçimlere, partilere ve liderlere yönelik yaklaşımlarını öğrenmeye çalışmıştır. Genel değerlendirmelerde 1983 seçimleri bu zamana kadar ki ön tahmin oranı en düşük seçimler olarak nitelendirilmiştir. Zira bir yanda askeri yönetimin sunduğu bir parti, diğer yanda kamuoyu araştırmalarında her zaman ön sırada yer alan ANAP bulunmaktadır. Kamuoyu araştırmaları yapan şirket, gazete ve dergilerin ortaya koyduğu gibi ANAP ezici bir çoğunlukla tek başına iktidar olmuştur. MDP ise en düşük oyu almıştır. Seçim sonuçları bazı değerlendirmelerde sürpriz, bazı değerlendirmelerde sürpriz olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Çalışmamız sırasında görülmüştür ki Özal'ın her zaman önde yer alması, seçimlerin Özal lehine sonuçlanacağı kanaatini düşündürmektedir. Halk seçimler ve partiler konusunda fikirlerini açıkça beyan etmemiştir ya da edememiştir. Zira bir devlet güdümündeki parti faktörü söz konusudur. Ancak halk, bu seçimde hem askeri yönetime olan tepkisini hem de sivil yönetime olan özlemini göstermiştir. 12 Eylül'den beri Evren'in her dediğini ve yaptığı uygulamaları onaylamak durumunda kalan vatandaş, Evren'in icazetli partileri de olsa seçimlerde kendi iradesini kullanabilmiştir.

12 Eylül askeri darbesi sonrasındaki gelişmeleri aktarmaya ve kamuoyunu bilgilendirmeye çalışan en önemli kitle iletişim araçlarından biri ulusal basın olmuştur. Çalışmamıza kaynak teşkil eden Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman ve Günaydın gazetelerine baktığımızda darbeyi destekleyen bir görünüm dikkat

çekmektedir. Özellikle Tercüman gazetesi darbeyi desteklediğini açıkça duyurmuştur. Basın böyle bir duruş sergilemesine rağmen gerçekleri de yazabilmek ve kamuoyu ile paylaşabilmek istemiştir. Ancak Evren'in her konuda uyguladığı kontrol mekanizması basın üzerinde de etkisini göstermiştir. Gerek yasalar yoluyla gerek sözlü uyarılarla basın baskı altında tutularak gazete ve yazarlarına cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Tercüman gazetesi yazarları da dahil dönemin önde gelen gazete yazarları maruz kaldıkları baskıyı imkanlar ölçüsünde dile getirmişlerdir. Bu süreçte kağıda getirilen zamlarla baş etmeye çalışan gazete kuruluşları, ayakta durabilmek veya tirajları yükseltebilmek için müstehcen içerikli haberlere ve şans oyunlarına yönelmiştir. Çalışmamıza örneklem olarak seçtiğimiz Milliyet, Cumhuriyet ve Tercüman gazetelerinin ara rejim dönemi siyasetine bakışları incelendiğinde hem gazetelerin ideolojik eğilimi görülmüş hem de sahip oldukları ideolojiler çerçevesinde yarattıkları tartışmalar ile 12 Eylül öncesindeki kutuplaşmayı devam ettirdikleri dikkat çekmiştir. Milliyet gazetesi, bünyesinde askeri yönetime karşı olumlu ve olumsuz düşünceleri barındırarak daha dengeli bir yayın politikası yürütmeye çalışmıştır. Ancak savundukları düşünceleri daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışan Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri aynı zamanda ideolojik olarak zıtlıklar ve tartışmalar yaşamışlardır. Tartışmaların en önemli boyutunu Atatürkçülük konusu oluşturmakla birlikte Tercüman gazetesinde Necip Fazıl Kısakürek ve Cumhuriyet gazetesinde Nazım Hikmet merkezli ideolojik ayrışma görülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet gazetesinde Sultan Vahdettin hain olarak kaleme alınırken Tercüman gazetesinde Vahdettin lehine ifadeler yer almıştır. 12 Eylül darbesiyle ideolojik çatışmanın önüne geçilmek istendiği belirtilse de bunu sağlamak pek mümkün olmamıştır. Diğer bir önemli kitle iletişim araçlarından olan televizyon da kamuoyunu bilgilendirme sorumluluğu taşımaktaydı. Dönemin tek yayın kurumu olan TRT'nin de askeri yönetimin kontrolünde olduğu ve muhalif düşüncelere yeterince yer vermediği görülmüştür.

Siyasi ve toplumsal çatışmayı sonlandırma savıyla yönetime el koyan MGK, çatışmaların kaynağında yer alan anarşi, terör ve bölücü örgütlerle mücadele kapsamında çeşitli yasalar oluşturmuştur. Bunlarla mücadele yöntemlerine yönelik çalışmalar yürütülürken terörün nedenleri ve kaynakları hususu hem askeri yönetimin hem de kamuoyunun üzerinde durduğu konular olmuştur. Terörün nedenleri iç ve dış etkenler bağlamında temellendirilmiştir. İç etkenler olarak kötüleşen ekonomi,

düzensiz göç ve göçe bağlı olumsuzluklar, işsizlik, siyasal ve toplumsal kutuplaşma öne çıkan faktörler olmuştur. Terör eylemlerinin başlangıç noktası da ayrıca tartışılan bir konu olmuştur. Bu noktada genel kaniya ve sağ düşünceye göre sağ gruplar 1960'larda yükselen sol düşünce ve komünizm tehlikesine karşı örgütlenmişlerdir. Sol düşünceye göre ise sol gruplar, merkezine tekeli burjuvaziye koydukları faşizme karşı örgütlenmişlerdir. Türkiye'de 12 Eylül öncesinde sağ-sol mücadelesinin yaşandığı bir gerçek olmakla birlikte bunların dış faktörlerden bağımsız gerçekleştiğini söylemek eksik bir değerlendirme olacaktır. Evren iktidarı ele aldıktan sonra Türkiye'yi bölmek, parçalamak veya daimi bir pazar olarak kullanmak isteyenlerin ülkedeki sağ-sol çekişmelerini kışkırttıklarını ve güç birliğini engellemeye çalıştıklarını açıkça ifade etmiştir. Ancak bu konuya daha genel perspektiften baktığımızda Ortadoğu'nun ve Türkiye'nin jeopolitik önemi dünyanın, özellikle emperyalist odakların ilgisini ve dikkatini çekmektedir. Zira amaç gerçekten Türkiye'yi parçalamak mı yoksa Ortadoğu'da emperyalizm için yeni bir kale mi oluşturmak sorusu sorulabilmektedir. Evren'in de açıkça belirttiği gibi ülkenin içinde bulunduğu koşullar terör odaklarının kendi ideolojik görüşlerini etkin hale getirebilmeleri için sömürü konusu olmuştur. 1979 yılında Ortadoğu'daki dengenin ABD'nin aleyhine değişmesi dikkatleri Türkiye'ye iyice yöneltmiştir. 12 Eylül öncesindeki mevcut siyasi iktidar ile bazı şeyleri gerçekleştirebilmenin mümkün olmadığı görüşü hakim bir düşünce olmuştur. Bu noktada siyasi ve askeri dengelerin emperyalizm ve ABD lehine dönüşümünün sağlanması emelleri ile Türkiye'de bunları uygulayacak yeni bir iktidarın oluşturulması düşüncesi arasında paralellik kurulabilmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

a. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-11-1-0/470-28-17.

BCA, 30-11-1-0/470-28-18.

BCA, 30-11-1-0/485-93-7.

BCA, 30-11-1-0/486-96-9.

B. TBMM Arşivi

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 1, 1'inci Birleşim, 23 Ekim 1981.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, 120'nci Birleşim, 4 Ağustos 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, 121'inci Birleşim, 5 Ağustos 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, 123'üncü Birleşim, 9 Ağustos 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, 124'üncü Birleşim, 10 Ağustos 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, 127'nci Birleşim, 16 Ağustos 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 10, 147'nci Birleşim, 9 Eylül 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 10, 153'üncü Birleşim, 18 Eylül 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 10, 156'ncı Birleşim, 23 Eylül 1982.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 14, 55'inci Birleşim, 14 Şubat 1983.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 14, 56'ncı Birleşim, 15 Şubat 1983.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 15, 67'nci Birleşim, 3 Mart 1983.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 17, 89'uncü Birleşim, 25 Nisan 1983.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 17, 97'nci Birleşim, 6 Mayıs 1983.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 1'inci Birleşim, 19.9.1980.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 2'nci Birleşim, 23.9.1980.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 3'üncü Birleşim, 25.9.1980.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 5'inci Birleşim, 30.9.1980.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 12'nci Birleşim, 27.10.1980.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, "Milli Güvenlik Konseyi Gündemi,
Anayasa Düzeni Hakkında Kanun Teklifi", C. 1, 12'nci Birleşim, 27.10.1980.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 2, 41'inci Birleşim, 25.2.1981.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 3, 61'inci Birleşim, 29.6.1981.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, "Gerekçe", C. 4, 75'inci Birleşim, 16 Ekim
1981.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 7, 118'inci Birleşim, 18 Ekim 1982.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 8, 141'inci Birleşim, 20 Nisan 1983.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 9, 149'uncu Birleşim, 10 Haziran 1983.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 11, 182'nci Birleşim, 10 Kasım 1983.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 11, 189'uncu Birleşim, 6.12.1983.

C. Resmi ve Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Financial Times

Dünya

Günaydın

Hakimiyet-i Milliye

Hürriyet

Milliyet

T.C. Resmi Gazete

Tercüman

The Times

D. Kaynak Eserler, Tetkik Eserler, Makaleler, Tezler vb.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, "Aşırı Milliyetçi Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak (der.), 6. Basım, Belge Yayınları, İstanbul 2013, ss. 287-358.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), 5. Basım, Hil Yayın, İstanbul 2015.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. I, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997.

_____, Sina, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Sina Akşin (yay. yön.), 6. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, ss. 77-186.

_____, Sina, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

_____, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, XXV. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

AKYAZ, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

AKYOL, Hüseyin, *Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler*, Pelikan Yayınevi, İstanbul 1996.

- ALKAN, Ahmet Turan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 2. Basım, Ufuk Kitap, İstanbul 2006.
- ALKAN, Türker, *12 Eylül ve Demokrasi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, Türker, *12 Eylül ve Demokrasi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1986.
- “Ankara’dan Çıktılar Yola”, *Nokta*, S. 35, 24-30 Ekim 1983, s. 8.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, 2. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara 1986.
- _____, Cüneyt, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.
- _____, Cüneyt, *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Basım, Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 23. Basım, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- ARSLAN, Ali, “12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *Akademik Bakış*, S. 11, 2007, ss. 1-29.
- ASLAN, Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- ASLAN, Zehra, “Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların ‘Sol’ Algısı (1923-1960)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 51, Güz 2016, ss. 171-190.
- ATEŞ, Sinan, “MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası: Hamle Dergisi Örneği”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7/21, 2018, ss. 1041-1058.
- ATILGAN, Gökhan, “1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılgan, vd. (der.), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016, ss. 393-520.
- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, Ankara 1975.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. 3, 33. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.
- _____, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- _____, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C. II, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

- AYDIN, Mustafa, “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2”, *Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed.), C. I, 15. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 385-476.
- AYDIN, Suavi, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 1, 8. Basım, İstanbul 2009, ss. 117-128.
- _____, Suavi ve Yüksel Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi*, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- AYTEKİN, Attila, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908 Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılğan, vd. (der.), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016, ss. 45-93.
- BAKACAK, Alper, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Temuçin Faik Ertan (ed.), 2. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, ss. 47-73.
- BALBAY, Mustafa, *12 Eylül’ün Sol Kırımı 78’liler*, 5. Basım, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2012.
- Basın ’80-84, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları*, Ankara 1984.
- “Basın Özgürlüğü”, *Arayış*, S. 18, 20 Haziran 1981, s. 4.
- “Basın Özgürlüğü”, *Yankı*, S. 627, 4-10 Nisan 1983, s. 6.
- “Basımın Korkulu Rüyası DM’de”, *Yankı*, S. 638, 20-26 Haziran 1983, s. 14.
- BAŞKAYA, Fikret, *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.
- BELGE, Murat, “Türkiye İşçi Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 2120-2131.
- _____, Murat, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, 3. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, Murat, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 8, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 19-48.
- _____, Murat, *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- BERİŞ, Hamit Emrah, “Türk Sağı ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 389-415.

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 17. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- BEŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı’da Modernleşme ve Aydınlar, 1789-1908”, *Dini Araştırmalar*, 2/5, Eylül-Aralık 1999, ss. 131-158.
- BİNBAŞI, Tolga, “Kalanlar: Türkiye Solunun 12 Eylül Yası”, *Birikim*, S. 198, 2005, ss. 79-84.
- BİRAND, Mehmet Ali, *12 Eylül Saat: 04.00*, 10. Basım, Karacan Yayınları, İstanbul 1984.
- _____, Mehmet Ali, *Emret Komutanım*, 8. Basım, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.
- BORA, Tanıl, “Türk Sağ: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, ss. 9-28.
- _____, Tanıl, “Ordu ve Milliyetçilik”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (der.), 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 163-178.
- BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi 1908-1980”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, ss. 265-354.
- BOZARSLAN, Hamit, “Türkiye’de Kürt Sol Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), C. 8 Sol, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1169-1236.
- BOZARSLAN, Hamit, “Kürtler ve Türkiye Devleti”, *Türkiye Tarihi Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, Reşat Kasaba (ed.), Zuhâl Bilgin (çev.), C. IV, 2. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 353-378.
- BOZDEMİR, Mevlüt, *Türk Ordusu’nun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- CAN, Ahmet Tahir, *Nasıl Darbe Yaptım? Kenan Evren 12 Eylül’ü Anlatıyor*, Anatolia Kitap, İstanbul 2012.
- CAN, Kemal, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 4, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 663-705.

- CEMAL, Hasan, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü-2*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.
- COŞKUN, Yasin, “İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42, 2016, ss. 530-535.
- ÇAĞLAR, Ali ve Mustafa Uluçakar, “Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 26, Bahar 2017, ss. 119-139.
- ÇAHA, Ömer, “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 6, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 476-502.
- ÇAVDAR, Tevfik, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 2060-2075.
- _____, Tevfik, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.
- _____, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, 5. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *BAÜSBED*, 12/22, Aralık 2009, ss. 165-178.
- ÇELER, Zafer, “1980’lerde Türkiye’de Cinsellik ve Nokta Dergisi”, *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 8/2, 2011, ss. 283-291.
- ÇETİN, Halis, *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler 12 Eylül Rejimi ve Özal Dönemi (1980-1983)*, C. VI, Orion Kitabevi, Ankara 2016.
- ÇETİNGÜLEÇ, Mehmet, *Ecevit’in Anıları*, 3. Basım, Doğan Kitap, İstanbul 2018.
- ÇOLAK, Filiz, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 1427-1445.
- ÇUFALI, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, *Liberal Düşünce*, S. 38-39, 2005, ss. 55-67.
- ÇUHADAR, Cengiz, “Tarihi Süreç İçerisinde Felsefi Bir Kavram Olarak Anarşizm”, *Dini Araştırmalar*, 10/30, Eylül-Aralık 2007, ss. 75-89.
- DEMİREL, Emin, *Terör*, 6. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- DEMİREL, Tanel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56/4, 2001, ss. 43-75.

- _____, Tanel, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (der.), Birikim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 345-381.
- _____, Tanel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 413-450.
- _____, Tanel, “Demokrat Parti İktidarı ve Ordu”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, Metin Kaan Kaynar (haz.), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- DİLEK, Oğuz, “Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi”, *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları*, Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (der.), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 347-368.
- DOĞAN, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 5. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986.
- DUMAN, Levent, “1983 Seçimlerine Katılan Siyasal Partilerin Milliyetçilik Anlayışları: Türk-İslam Sentezinin Zaferi mi?”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 63, 2015, ss. 31-66.
- DURNA, Tezcan ve Ayşe İnal, “12 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu”, *Mülkiye Dergisi*, XXXIV/268, 2010, ss. 123-145.
- DURSUN, Çiler, *İdeoloji ve Özne: Türk-İslam Sentezi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- DURSUN, Davut, *Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül*, İşaret Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, Davut, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- “En Büyük Tehlike İlgisizlik”, *Yankı*, S. 656, 24-30 Ekim 1983, ss. 6, 7.
- ERİM, Nihat, *12 Mart Anıları*, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- ERKEN, Ali, “Örgüt ve Strateji: 1965-1980 Arasında Milliyetçi Hareket Partisi”, *İnsan & Toplum*, 4/7, 2014, ss. 135-161.
- EROL, Ömer Lütfi, *Asker- Devrim- Darbe*, 2. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.
- ERSAN, Vehbi, *1970’lerde Türkiye Solu*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

- ERTAN, Mehmet, “Türk Sağının Kızılbaş Algısı”, *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), 3. Basım, İstanbul 2016, ss. 203-241.
- ERTEM, Barış, “Türk Siyasetinde Asker-Sivil İlişkileri (1960-1971)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, S. 16, 2016, ss. 132-149.
- “Eski Siyasilere Göre İlgisizliğin Sebepleri...”, *Yankı*, S. 656, 24-30 Ekim 1983, s. 5.
- EVREN, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, C. I, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.
- _____, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 3, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 4, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- ETE, Hatem, vd., *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*, SETA Yayınları, İstanbul 2014.
- GEZGİN, Suat, vd., *Türkiye Sözlü Basın Tarihi*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- GİRGİN, Atilla, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2001.
- GOODWIN, Godfry, *Yeniçeriler*, (Çev. Derin Türkömer), 3. Basım, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2011.
- GÖKTAŞ, Hıdır ve Ruşen Çakır, *Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, Metis Yayınları, İstanbul 1991.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Haluk Ülman, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965): Genel Durum”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 191-334.
- _____, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu, “1973-1980 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 543-608.
- GÖZLER, Kemal, “Halkoylamasının Değeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40/1, 1988, ss. (97-113).
- GÜLEKEN, Reşat, “Türkiye’de 12 Eylül ve Sonrası”, *Kemalizm ve Türkiye*, S. 58, 1981, ss. 22-24.
- GÜRGÜR, Nuri, “Öncesi, Sonrası ve Etkileriyle Otuzuncu Yılında 12 Eylül”, *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, ss. 7-14.
- HALE, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

- HANIOĞLU, Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- İbrahim Temo ve Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, Ö. Andaç Uğurlu (ed.), Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.
- İPEKÇİ, Abdi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İç Yüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul 1965.
- JACOBY, Tim, “Faşizm, Medenilik ve Türk Devletinin Krizi”, *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları*, Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (der.), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 225-247.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, (Çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur), C. 2, 2. Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, (Çev. Nilüfer Epçeli), C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.
- KABACALI, Alpay, *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, 2. Basım, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.
- KALE, Süleyman ve Mehmet Hasan Eken, “Türk Bankacılığında Krizler ve Çıkarılan Dersler”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/5, 2017, ss. 11-23.
- “Kanlar Evren’i Çankaya’ya Taşımak İçin Akıyordu”, *Nokta*, Yıl 8, S. 46, 18 Kasım 1990, s. 22.
- KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- _____, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, 6. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- KARAOŞMANOĞLU, Ali L., “Siyaset ve Ordu”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, Mehmet Kabasakal (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, ss. 127-153.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- _____, Kemal H., *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

- _____, Kemal H., *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)*, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.
- _____, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, (Çev. Ceren Elitez), 7. Basım, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, Zeynep Korkmaz (der.), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012.
- KIŞLALI, Mehmet Ali, “Politikacılara Tatil”, *Yankı*, S. 525, 20-26 Nisan 1981, s. 50.
- KOCA, Bayram, “İslamcılığın ‘Sol’ ile İmtihani: Sol-İslamcılık”, *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 485-537.
- _____, Bayram, “Altmışlı Yıllarda Türkiye’de Anti-komünizm: Truman Doktrini’nde Komünizmle Mücadele Derneklerine”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (haz.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 545-569.
- KOCABAŞ, Süleyman, *27 Mayıs 1876 Darbesinin İç Yüzü Sultan Abdülaziz Nasıl Devrildi?*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011.
- KOÇAOĞLU, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık: İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- KOÇ, Yıldırım, “Türkiye’de 1974- 1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II, Prof.Dr.Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan*, İstanbul 1984, ss. 367-403.
- _____, Yıldırım, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, ss. 85-173.
- _____, Cemil, *İkinci Parti: Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

- _____, Cemil, *İktidar ve Demokratlar: Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, Cemil, *Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika; Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1845)*, C. 2, 7. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.
- KORALTÜRK, Murat, “Cumhuriyet Dönemi İktisadi Kronolojisi (1923-2002)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 986-1017.
- KÖKTENER, Aysun, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- KÖMÜRCÜ, Derya, “Türkiye’de Sosyal Demokrasi”, *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 91-141.
- KUBALI, Hüseyin Nail, “12 Eylül, Atatürkçü Rönesansa Geçiş Dönemidir”, *Kemalizm ve Türkiye*, S. 64, 1981, ss. 4-6.
- KURAN, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Matbaası, Yayınları, Ankara 1995.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), 5. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1993.
- LÜKÜSLÜ, Demet, *Türkiye’de “Gençlik Miti” 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, Şerif, “Faşizm”, *Liberal Düşünce*, Yıl 9, S. 35, Yaz 2004, s. 25-28.
- _____, Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2*, 12. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 25. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- “Meclis Üyelerini Tanıyalım”, *Nokta*, S. 2, 7-13 Mart 1983, s. 8.
- Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.

- Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası Sorgu*, MAYAŞ Matbaacılık Yayın ve Ticaret A.Ş., Ankara 1982.
- MÜCEK, Ahmet Akif, *Türkiye’de Askeri Darbeler*, Gökkuşluğu Yayınları, İstanbul 2009.
- MÜFTÜOĞLU, Oğuzhan, *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği Devrimci Yol Savunması*, 4. Basım, Bireşim Yayınevi, Ankara 2000.
- “Nadir Nadi”, *Yankı*, S. 503, 17-23 Kasım 1980, s. 16.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, 32. Basım, İstanbul 2018.
- ÖVÜR, Mahmut, “12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)”, *SETA Analiz*, S. 40, 2011, ss. 1-22.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası*, (Çev. Ali Resul Usul), Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- ÖZCAN, Azmi, “Masonluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 95-99.
- ÖZDAĞ, Ümit ve Çetin Güney, “İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 1372-1386.
- ÖZDEMİR, Emin ve A. Fatih Şendil, “Soğuk Savaş Dönemi Algı İle Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti’nin Sol Hareketlere Yaklaşımı”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 12, S. 23, Bahar 2916, ss. 337-367.
- _____, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, ss. 191-261.
- _____, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yayın yönetmeni), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, ss. 191-215.
- _____, “1960-1980 Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel, vd. (ed.), C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 10-70.
- _____, “1980 ve Sonrası”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, ss. 208-279.
- ÖZGİŞİ, Tunca, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Basımevi, Ankara 2012.

- ÖZKIRIMLI, Umut, “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 4, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 706-717.
- ÖZTAN, Bengü ve Zişan Ataman Çelik, “27 Mayıs’ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (haz.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 155-177.
- ÖZTAN, Güven Gürkan, “Bahçeli Döneminde Türk Milliyetçiliği: MHP’de Değişenler, Değişmeyenler”, *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 213-280.
- _____, Güven Gürkan, *Türkiye’de Militarizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖZTÜRK, Şinasi, vd., “24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, 2008, ss. 15-32.
- PALMER, Alan, *Bir Çöküşün Yeni Tarihi Osmanlı İmparatorluğu’nun Son 300 Yılı*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2008.
- PARLA, Taha, *Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, Taha, *Türkiye’nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*, 6. Basım, Deniz Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, Taha, *Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*, 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2016.
- “Partiler Değişik Konuları Önemlediler”, *Yankı*, S. 658, 7-13 Kasım 1983, ss. 4, 5.
- POYRAZ, Fahrettin, “Milli Nizam Partisinden Ak Partiye”, *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, Turgay Uzun (ed.), Orion Kitabevi, Ankara 2013, ss. 313-341.
- RAMSAUR, Ernest Edmonson, *Genç Türkler ve İttihat-Terakki: “1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi”*, (Çev. Hacasan Yüncü), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001.
- Register 1928-1929*, Volume II, Parts XIV-XVIII, University of California Press, Berkeley/California 1929.
- SARAÇOĞLU, Cenk, “1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılgan, vd. (haz.), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016 ss. 753-875.

- SAYILGAN, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, 5. Basım, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.
- SOYSAL, İlhami, “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 2132-2140.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *ABD’nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınları, İstanbul 1995.
- SPAIN, James W., *American Diplomacy in Turkey: Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*, Greenwood Press, The United States/California 1984.
- “Startling Revelations: Military Takeover Averted a Blood-bath”, *Briefing*, Year VI, No. 302, 24 November 1980, pp. 3, 4.
- SUIÇMEZ, Mehmet, *Dergi Haberciliği ve Nokta Dergisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- SUNAY, Cengiz, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.
- _____, Cengiz, “Türk Siyasal Hayatında Danışma Meclisi”, *İnsan ve İnsan*, 6/19, 2019, ss. 79-97.
- ŞAHHÜSEYİNOĞLU, H. Nedim, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, 2. Basım, Ürün Yayınları, Ankara 2015.
- ŞAHİN, Alişan, “Türkçede Anarşist Külliyatın Oluşumu”, *Türkiye’de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, Berna Akkıyal (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 135-138.
- ŞAKİR, Ziya, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.
- ŞARLAK, Zeynep, “Atatürkçülük’ten Milli Güvenlik Rejimine: 1990’lar Türkiye’sine Bir Bakış”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (der.), 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 283-293.
- ŞENER, Mustafa, “Türkiye İşçi Partisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), C. 8, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 356-431.
- “Şimdilik Eskiler Tanınıyor”, *Nokta*, S. 11, 9-15 Mayıs 1983, s. 12.
- TAĞMA, Korkmaz, “Anarşi-Terörizm ve Sosyo-Kültürel Denge”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl 102, S. 288, 1983, ss. 57-62.

- Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.
- TOK, Nafiz ve Vedat Koçal, “Anarşizm”, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Bican Şahin ve Ömer Çaha (ed.), Orion Kitabevi, Ankara 2013, ss. 395-445.
- TOKGÖZ, Oya, “Türk Gazetelerinin Yurtdışı Baskıları: Nedenleri-Rolü ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakülteler Dergisi*, XL/1-4, 1985, ss. 143-153.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, *Türk Basın Tarihi*, İSİM Yayınları, Ankara 2011.
- TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918-1922*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- TUNÇ, Aziz, *Maraş Kıyımı*, Belge Yayınları, İstanbul 2011.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.
- _____, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, ss. 27-84.
- _____, Mete, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yay. yön.), C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, ss. 177-187.
- TURGUT, Hulusi, *12 Eylül Partileri*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986.
- TURHAN, Metin, *Alparslan Türkeş 1980-1987*, Panama Yayıncılık, Ankara 2016.
- TÜLEYLİOĞLU, Orhan, *Kahramanmaraş Katliamı*, 4. Basım, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- TÜRK, Hikmet Sami, “Seçim Sisteminde Bölücülük Tartışması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38/1, 1981, ss. 53-64.
- _____, Hikmet Sami, “Ana Çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40/1, 1988, ss. 63-95.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)*, TBMM Basımevi, Ankara 1983.
- Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara 1985.
- Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri İle Önlenmesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- “Türkiye’de Faşist Yok mu?”, *Arayış*, S. 6, 28 Mart 1981, s. 7.
- “Türkiye’de Sağ Terörizm Yıllarca Maskelendi”, *Arayış*, S. 6, 28 Mart 1981, s. 8.
- Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, 2. Basım, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1999.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Kuleli Vak’ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 356-357.
- UÇAR, Fuat ve Osman Akandere, “Turgut Özal’ın Kürt Sorununa Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, ss. 365-392.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, 10. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- ULUÇAKAR, Mustafa, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi”, *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, ss. 106-110.
- ÜNSALDI, Levent, *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, (Çev. Orçun Türkay), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- YALÇIN, Aydın, “Faşizmin Doğuşu”, *Liberal Düşünce*, Yıl 9, S. 35, Yaz 2004, ss. 5-24.
- “Yankı’nın 67 İli Kapsayan Büyük Kamuoyu Araştırması”, *Yankı*, S. 635, 30 Mayıs-5 Haziran 1983, ss. 12, 13.
- YAŞAR, Muammer, *Paşalar Politikası*, 2. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.
- YENAL, Oktay, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- YENİÇERİ, Özcan, “Siyasi ve Sosyolojik Dönüştürme Projesi Olarak 12 Eylül”, *Türk Yurdu*, 30/277, 2010, ss. 19-31.

YILDIRIM, Deniz, “1980 Sonrasında Liberal Sol Akımın Gelişim Çizgisi”, *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, ss. 171-209.

YURTSEVER, Haluk, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul 2016.

YÜCEL Yaşar ve Ali Selim, *Türkiye Tarihi*, C. IV, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

ZİLELİ Gün ve Emine Özkaya, “Türkiye’de Anarşizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), C. 8, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1153-1168.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul Bağlam Yayınları, 1987.

_____, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), 7. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

E. Elektronik Kaynaklar

“ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: 'Askeri Liderleri İyi Tanıyoruz, Endişelenmek İçin Neden Yok”” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144>, (21.01.2019).

“ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: ‘Darbe İstanbullular İçin Tam ve Hoş Bir Sürpriz Oldu””, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685>, (21.01.2019).

“ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: ‘Gördüğümüz En Ciddi Hoşnutsuzluk İki Solcu Öğrenciden””, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685>, (21.01.2019).

“ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi: ‘En Büyük Muhalefet Aydınlar ve Sendikacılardan””, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685>, (21.01.2019).

AHMAD, Feroz, “Military Intervention and Crisis in Turkey”, *MERIP Reports*, No. 93, Turkey: The Generals Take Over, 1981, <http://www.jstor.org/stable/3011659>, (17.04.2018), pp. 5-24

AHMAD, Feroz, “The Turkish Elections Of 1983”, *MERIP Reports*, No. 122, Turkey Under Military Rule, Mar.-Apr. 1984, <http://www.jstor.org/stable/3011796>, (17.04.2018), pp. 3-11.

- AHMAD, Feroz, “The Transition To Democracy in Turkey”, *Third World Quarterly*, 7/2, April 1985, <http://www.jstor.org/stable/3991599>, (17.04.2018), pp. 211-226.
- “Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları”, <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198908036.pdf>, (12.04.2019).
- “Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları”, <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198908036.pdf>, (12.04.2019).
- “Anavatan Partisi Programı-Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi-Hükümet Programı”, <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198604150.pdf>, (12.04.2019).
- “Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları”, <file:///C:/Users/esra-2015/Downloads/198908036.pdf>, (12.04.2019).
- “Halkçı Parti Programı”, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/600/199201397_1983.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (12.04.2019).
- <http://www.yanki.com.tr/?/sayfa/hakkimizda>, (13.04.2019).
- KARAKOÇ, Ercan, “Evren, Ahmet Kenan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/evren-ahmet-kenan>, (15.03.2020).
- LUDINGTON, Nicholas S. and James W. Spain, “Dateline Turkey: The Case For Patience”, *Foreign Policy*, No. 50, Spring 1983, <http://www.jstor.org/stable/1148286>, (17.04.2018), pp. 150-168.
- McFADDEN, John H., “Civil-Military Relations in The Third Turkish Republic”, *Middle East Journal*, 39/1, 1985, <http://www.jstor.org/stable/4326974>, (17.04.2018), pp. 69-85.
- MOMAYEZİ, Nasser, “Civil-Military Relations in Turkey”, *International Journal on World Peace*, 15/3, 1998, <http://www.jstor.org/stable/20753165>, (14.04.2018). pp. 3-28.
- OFLAZ, Lütfü, “Bana Sağcılar Suç İşliyor Dedirtemezsin”, <https://www.star.com.tr/yazar/bana-sagcilar-suc-isliyor-dedirtemezsin-yazi-1182294/>, (10.12.2019).

“Referandum Aldatmacasına Hayır”, <http://devrimciyolarsivi.org/devrimci-isci/bildiriler-ve-brosurler/referandum/>, (04.12.2018).

TACHAU, Frank and Metin Heper, “The State, Politics and the Military in Turkey”, *Comparative Politics*, 16/1, October 1983, <http://www.jstor.org/stable/421593>, (17.04.2018), pp. 17-33.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (04.03.2020).

YILMAZ, Aysıt, vd., “Taksim Meydanı”, 27 Nisan 1997, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1249/001500684006.pdf?sequence=4>, (01.02.2020).

“12 Eylül Belgeseli”, <https://youtu.be/3UBjF4aaMgo>, (19.06.2019).

Ek 2: Kenan Evren'in 4 Kasım 1982 tarihinde İstanbul Taksim'de yaptığı yeni anayasayı tanıtmaya konuşmasını dinlemeye gelen vatandaşların taşıdığı pankartlar.¹⁴²⁹

¹⁴²⁹ *Günaydın*, 5 Kasım 1982, s. 3.

Ek 3: 7 Kasım 1982 tarihinde yapılacak olan halkoylaması öncesinde 5 Kasım 1982 tarihli The Times gazetesinde Kenan Evren'in karikatürize edilmesi.

Any vote, so long as it's Yes

Is Turkey's referendum on Sunday a genuine step back towards democracy?
Edward Mortimer reports from Ankara

After two years of military rule, 20th Century Turkey this Sunday will have the chance to vote on the new constitution proposed to them by the Chief of Staff and self-appointed head of state, General Kenan Evren. Not only the chance, the obligation. For the first time in Turkish history, voting has been made compulsory.

The vote is officially called a referendum but might more accurately be termed a plebiscite, since one of the "temporary articles" appended to the constitution by the military rulers prescribes that General Evren himself will automatically become president of the republic for the next seven years.

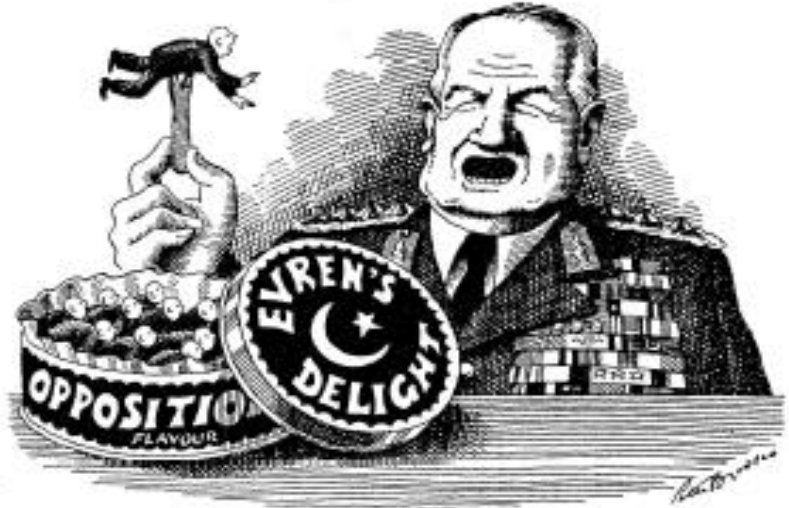
"The constitution is called Kenan Evren and Evren transcends the spirit of this new constitution" explains Saad İsmail, chairman of the appointed Constitutional Assembly, composed mainly of retired bureaucrats, which discussed the draft constitution - but not the controversial temporary articles - before it went to the ruling junta itself for finalisation.

Deliberately, General Evren is vying the referendum as a contest between himself and the elected politicians who governed Turkey before his regime took over on September 12 1980. Another of the temporary articles imposes a 10-year ban on all political activities by those who served during 1980 or the executives of the conservative Justice Party (JP), which was then in office, of the social-democratic Republican People's Party (RPP), which was then the main opposition, and of parties which have since been brought to court for offences against the state. That covers all party leaders in the last parliament except Professor Tarhan Feyzullah, who was the only remaining representative of the Republican Reliance Party.

The contest between General Evren and the politicians is an unusual one. He has organised a vigorous campaign, with mass meetings - carefully organised, intensively reported and televised - in all Turkey's major cities. They, by contrast, are completely invisible to the public. No campaign of any sort has been permitted for a "no" vote.

Discussion of the temporary articles and comment on the head of state's speeches are specifically banned by decree, and last week it was announced that 50 people who were distributing "no" leaflets had been arrested.

The central theme of Evren's speeches is that a "no" vote means a return to the dark days before September 12, and that those who advocate such a vote are the politicians who were then in power

and who would their time on civilian ballots of a presidential election, without result, while corruption was claiming 50 lives a day and the economy had been brought to its knees by strikes and lack of foreign exchange.

There can be no doubt that for many people this argument will be persuasive. The late 1970s were dark years for Turkey and General Evren was widely hailed as a saviour when he stepped in - dismantled the politicians and restored public order. Supporters of both major parties now argue, in private, that the armed forces themselves did less than they might have to support the civil power and maintain public order before 1980. But this cannot be said publicly and would probably not convince many people anyway. The fact is that someone has to restore tranquillity and the army took over and many people are still deeply grateful for that.

This success has certainly not been without its price. An official report just published says that as of September 11 this year, 18,000 people were detained but not yet convicted on charges connected with terrorism. There seems to be little doubt that such people are usually tortured during interrogations. The regime earlier admitted that 15 people had died under torture, though this figure has now been reduced, without explanation, to four.

Larger figures can be reached by compelling allegations from friends and relatives of victims. The regime claims to be making a strenuous effort

to end torture and maladministration and 13 members of the police and gendarmerie have so far been sentenced. Of these the most serious offender - a superintendent sentenced to 14 years in prison - escaped while on his way shortly before his sentence and is believed to have fled abroad.

No consent, had it not been granted to the leaders of the "Turkish Peace Association", whose goal has been going on for months and against whom no crimes of violence are even alleged.

The regime has also attacked what it considers the ideological roots of terrorism, particularly in the universities. It has set up a new nominally autonomous body to control all universities and standardise their curricula. University teachers claim that outside of acceptable textbooks lessons are being systematically proscribed to lead faculties and departments for which they are not recently qualified academically, that the country's top universities and institutes are being put on a par with new provincial ones that as yet hardly exist, that teachers are being arbitrarily retained between universities and that many departments have not been able to start the academic year because no one knows what or when they are supposed to teach, while - in a seemingly disastrous gesture - the total number of students has been suddenly doubled.

Courses on Kemal Atatürk the founder of the republic, have been made compulsory for all students. According to one teacher, "the

principles of Atatürkism are becoming so our students who formerly were Marxists must be to students in Warsaw."

The regime seems in several ways reminiscent of that of the colonels in Greece. But while left-wing intellectuals - careful not to be overheard - denounce it bitterly, mainstream politicians, including those who are to be banned from political life, were curiously passive in their reaction to it. Mr Bülent Ecevit, the former social-democrat Prime Minister, is the only one to have challenged the regime publicly and gone to prison for it. He is now out of prison and avoiding the press, as is his former opponent, Mr Süleyman Demirel.

Both are said to have advised their followers to vote No but the public ignores this note because General Evren has demanded them for it, without mentioning them by name.

Leading members of both main parties, when asked privately why the politicians had not challenged the regime more directly, replied that they did not want a confrontation between the people and the armed forces. While not accepting that the coup of 1980 was inevitable or justified, they argued that this regime is not a classic junta on the Latin American model. They appeared confident that even with an interim constitution, the democratic forces in the country would somehow express themselves, and at the same time they seemed resigned to enduring a period of relatively authoritarian rule.

ÖZGEÇMİŞ

Esra Türe 04.04.1989 tarihinde Samsun/Bafra’da doğdu. 2007 yılında Alaçam Anadolu Lisesini bitirdi. 2013 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı programından mezun oldu. 2014 yılında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı ve “*Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mason Locaları ve Kapatılma Süreci (1923-1935)*” adlı tezi hazırlayarak 2016 yılında mezun oldu. 2016 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında doktora eğitimine başladı ve “*Ara Rejim Döneminde Türkiye’de Siyasal Hayat (1980-1983)*” adlı tez çalışmasıyla 2020 yılında doktora eğitimini tamamladı. İyi derecede İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail: esrature.5520@gmail.com

Burslar ve Projeler:

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/Türk Tarih Kurumu Doktora Eğitim Bursu.

Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından PYO.FEN.1904.18.008 proje numarası ile desteklenmiştir.